

Eskiyeni

ISSN 1306-6218 eISSN 2636-8536 Başlangıç 2006

Yayıncı Anadolu İlahiyat Akademisi

Makale Süreç Raporu

Makale Başlığı: Hâricî ve İbâzî Literatüre Dair Bir Kavram Tespit Denemesi

Rapor Tarihi: 19-09-2022

Süreç ve Raporlama Sistemi: DergiPark

İÇERİK

1. MAKALE ÜST VERİSİ

2. YAZARIN EKLEDİĞİ MAKALE DOSYALARININ İLK HALİ

3. DEĞERLENDİRME SÜRECİ

a. Hakem Değerlendirmeleri

b. Editör Kararı

c. Yazardan Gelen Revizyon Dosyası

4. EDİTÖR SON KARARI

1. MAKALE ÜST VERİSİ

Makale Başlığı(en)	An Attempt to Identify Some of the Terms Used in the Khâridjite and Ibâdîte Literature
Makale Başlığı(tr)	Hâricî ve İbâzî Literatüre Dair Bir Kavram Tespit Denemesi
Gönderilme Tarihi	14-04-2022
Öz (en)	<p>The first sect that emerged in the history of Islam thought is the Khâridjite. The Khâridjites were divided into different subgroups by the time, and only the Ibâdîte sect of them has continued to the present day. Shortly after they were formed as a group, the Khâridjite quarreled among themselves and decoupled into different groups. One of the reasons for this debate is related to the attitude they will show to their opponents. Some of them have been extremely strict thrifty towards their opponents. Some of them have taken a softer and more understanding attitude. Those who were strict with their opponents have been erased from history. The non-marginal ones have continued their existence to the present day. Although the Ibâdîte remain in the minority, they have created their own literature. There is an academic interest in Ibâdîte in our country, especially recently. One of the most important issues in the study of a literature is terminology. Because words acquire different meanings when they enter thought systems. Therefore, it is possible to understand a literature correctly only by knowing the terminology of that literature. In this context, the Ibâdîte have created a special terminology for themselves. This research aimed to identify and define the concepts that are frequently used in the Ibâdîte literature. The study of all terms is not aimed at. The concepts identified are given in alphabetical order. This article has been prepared using screening and comparison methods. For the meanings of the terms, primarily Ibâdîte sources and dictionaries were used. This study generally consists of two parts. The first chapter focuses on the concept of "term". In the second part, more than thirty terms are examined in alphabetical order. With this study, it is aimed to contribute to the studies in the field of Ibâdîte. The subject of study here, in particular, are the terms used by the Ibâdîte authors with their specific meanings.</p>

Öz (tr)

İslam düşünce tarihinin ilk oluşumlarından biri Hâricîlerdir. Onlar ilk olarak Siffin’de tahkim hadisesi üzerine Hz. Ali’den ayrılmış daha sonra ise kendi aralarında ihtilaf ederek bölünmüşlerdir. Onların kimi kılıç kalkan taraftarı olup kendilerinden olmayanlara karşı son derece sert ve katı bir yolu benimserken, kimi de daha mutedil bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Özellikle marjinal bir grup olarak maruf olmuş Hâricîlerin mutedil kanadını temsil eden İbâzîler varlıklarını günümüze kadar sürdürürken, mutedil olmayanlar zamanla tarihe karışmışlardır. İbâzîlik tarih boyunca Hâricîliğin gölgesinde azınlıkta bir mezhep olarak kalmakla beraber kendilerine has dinî ve entelektüel bir literatür oluşturmayı başarmış bir oluşumdur. Tarihi süreçte Hâricî-İbâzî bağlamında günümüze ulaşmış literatürün hemen tamamı İbâzîlere aittir. Ülkemizde özellikle son dönemlerde İbâzî literatüre dönük akademik bir ilgi söz konusudur. Bir literatürün incelenmesinde en öncelikli hususlardan biri ilgili alandaki terminolojidir. Zira lafızlar tutarlı bir sisteme sahip düşünce teşekküllerinin anlam örgüsüne girdiklerinde ilk vaz edildikleri anlamlardan uzaklaşarak farklı işlevsellikler kazanırlar. Müşterek kavramların düşünce ekolleri tarafından kendi entelektüel birikimlerinde farklı anlamlarda kullanılması ise mezkûr durumu daha da ehemmiyetli hale getirir. Binâenaleyh araştırma konusu yapılmış bir literatürün doğru mütalaa edilmesi ancak terminolojisinin kendi düşünce örgüsünde tanımlanıp anlaşılmasıyla mümkündür. Bu bağlamda İbâzîler kendi literatürlerini aynı zamanda kendilerine has bir terminolojiyle oluşturmuşlardır. Bu çalışmada, İbâzîlikle ilgili okumalarda sıkça tesadüf edilecek kavramların derlenip mümkün olduğunca kendi kaynakları doğrultusunda medlullerinin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Burada özellikle araştırma konusu yapılan mezhep müellifleri tarafından İbâzîlere has anlamlarla kullanılan kavramlardır. Çalışma, isminden de anlaşıldığı üzere, İbâzîlere ait bütün kavramları tespit etme gayesi gütmemiştir. Özellikle İbâzîlere has kullanım ve muhtevaları olan kavramların tespitine ağırlık verilmiştir. Tespit edilen kavramlar, Türkçe telaffuz ve kullanımları dikkate alınarak alfabetik sıraya konulmuştur. Ancak özellikle beraber kullanımı yaygınlaşmış ve muhtevaları birbiriyle ilişkili bazı kavramlar bir arada verilmiştir. Çalışma yürütülürken ulaşılan İbâzî eser ve sözlükler tarama yöntemi kullanılarak incelenmiş ve gerekli görülen yerlerde mezhep dışı eserlere başvurularak karşılaştırmalar yapılmıştır. Genel itibariyle iki bölümden mütesekkil olan çalışmanın giriş ve birinci bölümünde İbâzîlik

Anahtar Kelimeler (en)	Tafsir, Islamic Sciences, Sect İbâdite, İbâdite Literature, Term, İbâdite Terms
Anahtar Kelimeler (tr)	Tefsir, İslami İlimler, İbâzî Mezhebi, İbâzî Literatür, İstılah, İbâzî Terminoloji
Makale Türü (tr)	Araştırma Makalesi
Makale Türü (en)	Research Article
Konular (tr)	Din Bilimi
Konular (en)	Religion
Yazarlar	Güven AĞIRKAYA , guvenagirkaya@gmail.com, ADIYAMAN ÜNİVERSİTESİ

2. YAZARIN EKLEDİĞİ MAKALE DOSYALARININ İLK HALİ

TAM METİN

Başlık: İbazi Kavramlar (Zotero ile).docx

Hâricî ve İbâzî Literatüre Dair Bir Kavram Tespit Denemesi
An Attempt to Identify Some of the Terms Used in the Khâridjite and Ibâdîte Literature

Güven AĞIRKAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi
Tefsir Anabilim Dalı

Assistant Professor, University of Adıyaman Faculty of Islamic Sciences, Basic
Islamic Sciences, Department of Tafsir Science

Adıyaman, Turkey

Tel: 0555 832 71 33

guvenagirkaya@gmail.com

ORCID orcid.org/0000-0002-0688-7306.

Abstract

The first sect that emerged in the history of Islam thought is the Khâridjite. The Khâridjites were divided into different subgroups by the time, and only the Ibâdîte sect of them has continued to the present day. Shortly after they were formed as a group, the Khâridjite quarreled among themselves and decoupled into different groups. One of the reasons for this debate is related to the attitude they will show to their opponents. Some of them have been extremely strict thrifty towards their opponents. Some of them have taken a softer and more understanding attitude. Those who were strict with their opponents have been erased from history. The non-marginal ones have continued their existence to the present day. Although the Ibâdîte remain in the minority, they have created their own literature. There is an academic interest in Ibâdîte in our country, especially recently. One of the most important issues in the study of a literature is terminology. Because words acquire different meanings when they enter thought systems. Therefore, it is possible to understand a literature correctly only by knowing the terminology of that literature. In this context, the Ibâdîte have created a special terminology for themselves. This research aimed to identify and define the concepts that are frequently used in the Ibâdîte literature. The study of all terms is not aimed at. The concepts identified are given in alphabetical order. This article has been prepared using screening and comparison methods. For the meanings of the terms, primarily Ibâdîte sources and dictionaries were used. This study generally consists of two parts. The first chapter focuses on the concept of "term". In the second part, more than thirty terms are examined in alphabetical order. With this study, it is aimed to contribute to the studies in the field of Ibâdîte. The subject of study here, in particular, are the terms used by the Ibâdîte authors with their specific meanings.

Keywords

Tafsir, İslamic Sciences, Sect İbâdite, İbâdite Literature, Term, İbâdite Terms

Öz

İslam düşünce tarihinin ilk oluşumlarından biri Hâricîlerdir. Onlar ilk olarak Sıffin'de tahkim hadisesi üzerine Hz. Ali'den ayrılmış daha sonra ise kendi aralarında ihtilaf ederek bölünmüşlerdir. Onların kimi kılıç kalkan taraftarı olup kendilerinden olmayanlara karşı

son derece sert ve katı bir yolu benimserken, kimi de daha mutedil bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Özellikle marjinal bir grup olarak maruf olmuş Hâricîlerin mutedil kanadını temsil eden İbâzîler varlıklarını günümüze kadar sürdürürken, mutedil olmayanlar zamanla tarihe karışmışlardır. İbâzîlik tarih boyunca Hâricîliğin gölgesinde azınlıkta bir mezhep olarak kalmakla beraber kendilerine has dinî ve entelektüel bir literatür oluşturmayı başarmış bir oluşumdur. Tarihi süreçte Hâricî-İbâzî bağlamında günümüze ulaşmış literatürün hemen tamamı İbâzîlere aittir. Ülkemizde özellikle son dönemlerde İbâzî literatüre dönük akademik bir ilgi söz konusudur. Bir literatürün incelenmesinde en öncelikli hususlardan biri ilgili alandaki terminolojidir. Zira lafızlar tutarlı bir sisteme sahip düşünce teşekküllerinin anlam örgüsüne girdiklerinde ilk vaz edildikleri anlamlardan uzaklaşarak farklı işlevsellikler kazanırlar. Müşterek kavramların düşünce ekolleri tarafından kendi entelektüel birikimlerinde farklı anlamlarda kullanılması ise mezkûr durumu daha da ehemmiyetli hale getirir. Binâenaleyh araştırma konusu yapılmış bir literatürün doğru mütalaa edilmesi ancak terminolojisinin kendi düşünce örgüsünde tanımlanıp anlaşılmasıyla mümkündür. Bu bağlamda İbâzîler kendi literatürlerini aynı zamanda kendilerine has bir terminolojiyle oluşturmuşlardır. Bu araştırmada, İbâzîlikle ilgili okumalarda sıkça tesadüf edilecek kavramların derlenip mümkün olduğunca kendi kaynakları doğrultusunda medlullerinin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Burada özellikle araştırma konusu yapılan mezhep müellifleri tarafından İbâzîlere has anlamlarla kullanılan kavramlardır. Çalışma, isminden de anlaşıldığı üzere, İbâzîlere ait bütün kavramları tespit etme gayesi gütmemiştir. Özellikle İbâzîlere has kullanım ve muhtevaları olan kavramların tespitine ağırlık verilmiştir. Tespit edilen kavramlar, Türkçe telaffuz ve kullanımları dikkate alınarak alfabetik sıraya konulmuştur. Ancak özellikle beraber kullanımı yaygınlaşmış ve muhtevaları birbiriyle ilişkili bazı kavramlar bir arada verilmiştir. Çalışma yürütülürken ulaşılan İbâzî eser ve sözlükler tarama yöntemi kullanılarak incelenmiş ve gerekli görülen yerlerde mezhep dışı eserlere başvurularak karşılaştırmalar yapılmıştır. Genel itibarıyla iki bölümden müteşekkil olan çalışmanın giriş ve birinci bölümünde İbâzîlik ve ıstılah kavramı hakkında kısa bilgiler verilmiş; ikinci bölümde ise tespit edilen kavramlar numaralandırılmış ve otuzu aşkın kavram ayrı maddeler halinde serdedilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, İslamî İlimler, İbâzî Mezhebi, İbâzî Literatür, İstılah, İbâzî Terminoloji

Giriş

İnsanın bireysel veya toplumsal tüm yaşam alanında en önemli aktörlerden biri dildir. Bu anlamda dil, insanın yaratılışından beri sadece bir iletişim aracı değil aynı zamanda duyuş, düşünüş, üretme, paylaşma, aktarma gibi toplumsal ve kültürel sayısız aktivitenin vazgeçilmez aracı olmuştur. Bu meyanda Yüce Allah ilk insana eşyanın isimlerini öğretmiş ve o isimler üzerinden diğer varlıklardan farklı olarak ona lütfettiği evsaf ve kabiliyetleri “meleklerle gösterme” örneklemini üzerinden anlatmıştır.¹ İnsan sahip

¹ el-Bakara 2/31-33.

olduğu bu evsaf ve kabiliyetlerle başta onu var eden aşkın kudret olmak üzere diğer insanlar ve varlıklarla iletişim kuracak, hüznü ve sevinçlerini paylaşacak, ihtiyaç ve gereksinimlerini ifade edecek ve daha da önemlisi elde ettiği insanî birikimle kültür ve medeniyetle inşa edecektir.

Kur'an, insanın sadece aşkın varlıkla olan veya olması gereken ilişkisini değil aynı zamanda onun diğer bütün varlıkla kurduğu ve kuracağı beşerî ilişkilerine de yön verir. Bu ilişkinin gerçekleşmesi, sürdürülmesi, sonraki nesillere aktarılıp kültür ve medeniyetlerin teşekkülünde en önemli unsurlardan biri anlama ve anlatma yeteneğine aracılık eden dil (kelam) kabiliyetidir. İnsanı yoktan yaratan Allah olduğu gibi ona duygu ve düşüncelerini ifade etme, varlığı anlama ve anlatma kabiliyeti olan beyanı öğreten de yine Allah'tır.² İnsan, Allah'ın kendisine lütfettiği mezkûr evsaf ve kabiliyetlerle oluşturduğu birikimi beyanla nesilden nesile aktararak geçmişten geleceğe süregelen bir tekâmüle öncülük edecektir.

İnsan, sahip olduğu meziyetlerle hem ontolojik tür olarak hem de hemcinsleri arasında ayrı hususiyetlerle tebeyyün etmiş bir varlıktır. Bu meyanda onun en önemli özelliklerin biri farklılığıdır. Bu durumun müteâil boyutta dikkate alınmış bir sonucu olarak Allah'ın tarih boyunca insanlara gönderdiği ilahî kitap ve sahifelerin dili de hep farklı olmuştur. Aynı din ve kültüre mensup olmak genel itibarıyla insanî müşterekliği beslemekle beraber bunun da söz konusu farklılığı ortadan kaldırdığı söylenemez. Zira insan aslında fitratındaki farklılığıyla insandır.

Mezhep olgusu sadece İslam toplumunun değil, bütün din ve sistemlerin bir gerçekliğidir. İslam tarihindeki her farklı düşünce ve bu düşüncelerin sistemli halini ifade eden her mezhep -akidenin temel esaslarıyla çelişmediği sürece- entelektüel bir zindelik ve zenginliktir. Bu meyanda mezheplerle ilgili münferit ve dar alanlı örnekleri umuma teşmil etmek asırlarca tevarüs eden dinin tevile dayalı birikimine bir vefasızlık olacaktır.

İslam düşünce tarihindeki her mezhep sistematik bir düşünce okuluna dönüşürken, dinin kaynak ve beyanlarını kullanırken, müntesiplerinin ihtiyaç ve gereksinimlerine dini metinlerden cevaplar ararken kendi içinde tutarlı ve anlamlı bir terminoloji oluşturmaya çalışmıştır. Bu meyanda kimi zaman farklı kimi zaman da ortak ifadelere mezhep sistemi içinde farklı anlamlar yüklenmiştir. Söz konusu terminolojik farklılık bir düşünce okulunun müntesipleri için önemli olduğu kadar ekoller arası entelektüel iletişimin sürdürülebilirliği noktasında diğerleri için de önemlidir. Herhangi bir lafız, düşünce sistemlerinin kendi bünyesinde izafî bir anlam yüklenerek bir mezhebin ıstılahı olduğunda söz konusu mezhebin düşünce sisteminin anlaşılıp yorumlanması ve hakkında herhangi bir imal-i fikirde bulunulması ancak ilgili ıstılah(lar)ın doğru anlamlandırılmasıyla mümkündür.

---

² er-Rahmân 55/3.

İslam tarihinde teknik anlamıyla teşekkül eden ilk mezhep Hâricîlerdir. Düşünce ve davranışlarındaki sert ve katılık sebebiyle bu oluşum kısa bir süre içinde ihtilaf edip gruplara ayrılmış ve söz konusu sertlik ve katılığı sürdürmek isteyenler zamanla yok olmuş ama nisbeten daha mutedil bir grup olan İbâzîler günümüze kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Onlar varlıklarını devam ettirirken aynı zamanda kendilerine ait bir literatür ve terminoloji de oluşturmuşlardır. Hatta İbâzî doktrin kişilerin inanç ve durumlarına göre tesmiye edilmesini (el-esma ve'l-ahkam) “usul-i tis'a” olarak ifade edilen esaslardan biri saymıştır. Bu meyanda onlara göre isimler ilgili ahkâma tabidir (ان الاسماء تابعة للاحكام).³ Dolayısıyla onlarla ilgili yapılacak akademik çalışmalarda İbâzîlerin bu terminolojilerine vâkıf olmanın önemi izahtan varestedir.

Bu araştırmada çok azı Hâricîlerle ilgili olmak üzere İbâzî eserlerde fazlaca rastlanan ıstılahlar mümkün olduğu kadar onların kendi eserlerinden araştırılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın isminden anlaşılacağı üzere söz konusu çalışma İbâzîlere ait bütün ıstılahları tespit etme gayesi gütmemiştir. Ayrıca diğer mezheplerle müşterek yüzlerce ıstılah kullandıkları da maruf bir durumdur. Burada özellikle araştırma konusu yapılan İbâzîlerin mezhep müellifleri tarafından İbâzîlere has anlamlarla kullanılan kavramlardır. Bir başka ifadeyle söz konusu kavramlara İbâzî eserlerde tesadüf edildiğinde bunların hangi anlamda kullanıldığının tespit edilmesi hedeflenmiştir.

1. İstılah Nedir?

İlahî veya beşerî hemen bütün öğretilerin sistemleri dil ve onun zihindeki soyut halini ifade eden kavramlarla kurgulanmıştır. Söz konusu kavramlar o kadar önemlidir ki onları yerli yerinde ve doğru kullanmamak yahut kendisine yüklenen misyonu kavramamak ilgili olduğu bağlam örgüsünden, kendisiyle hedeflenen zihinsel faaliyetten ve ilişkili olduğu bilgiden mahrum kalmak demektir. Zira kavram, bir sözcüğe yüklenmiş ve onda toplanmış bir bilgiyi ifade eder.⁴

Lafızlar dinin veya tutarlı bir sisteme sahip düşünce teşekküllerinin anlam örgüsüne girdiklerinde dâhil oldukları önermeler bağlamında, ilk vaz edildikleri anlamlardan uzaklaşarak farklı işlevsellikler kazanırlar. Düşünce ekollerinin eserlerinde, kutsal metinlerde ve özellikle Kur'ân-ı Kerim'de bu meyanda lügavî anlamdan uzaklaşmış ve yeni bir hüviyete bürünmüş çokça sözcüğün varlığı müsellemdir. Zaten bir kavramı önemli kılan da dâhil olduğu sistemde yüklendiği anlamdır. Binâenaleyh düşünce örgüsünün olduğu her yerde kullanılan kavramların ehemmiyeti izahtan varestedir. Bu meyanda ıstılah veya onun yerine Türkçe'de kullanımı artan terim yahut kavram ne demektir?

³ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. el-Hayr b. Ebi'l-Hayr el-Cennâvunî, *Kitâbü'l-vad' muhtasar fi'l-usûl ve'l-fıkıh*, thk. Ebû İshak İbrâhim Etfafeyyîş (Kahire: Matbaatü'l-Fecâleti'l-Cedîde, ts.), 39; Addûn b. Nâsır Cehlân, *el-Fikru's-siyasî inde'l-İbâziyye min hileli ârâi's-Şeyh Muhammed b. Yusuf Etfafeyyîş* (Gerdaye: Cem'iyyetu't-Turâs, 1990), 65; Amr Halîfe Nâmî, *Dirasât ani'l-İbâziyye* (y.y.: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2001), 200.

⁴ Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), “Kavram”, 499-500.

İstilah, lügavi olarak “fesad ve kötü olmanın zıttı; iyi, faydalı, uygun ve doğru olmak” gibi anlamlara gelen “صلح/s-l-h” kökünden if’al kalıbına aktarılmış bir mastardır. Sözlükler “salah” köküne genel itibariyle “fesadın zıttı” anlamını vermektedirler.⁵ Salah kökünün if’al kalıbından mastarı olan ıstilah veya aynı kalıbın ism-i fail formu olan mustalah “üzerinde ittifak edilen, uzlaşa sağlanan” iş, anlam veya durumları ifade etmektedir.⁶

İstilah kavramı teknik olarak genel itibariyle “belirli grupların bir lafzı ilk vaz edildiği manadan kısmen uzaklaştırıp yeni bir muhtevada kullanmaları” mecrasında tarif edilmiştir.⁷ Bu meyanda örneğin S. Şerif Cürcânî (öl. 816/1413) söz konusu ittifak ve uzlaşya işaret ederek “bir lafzın lügat manasından alınıp bir münasebet dolayısıyla başka bir manada kullanılması” tarifine yer verir.⁸ Ö. N. Bilmen (1883-1971) ise “Muayyen bir cemaatin, bir meslek erbabının, bir lafzı, manayı lügavîsinden çıkararak başka bir manada müttefikan istimal etmeleri” şeklinde tarif eder.⁹ Türkçe’de ıstilah kullanımını yerine “terim” lafzı kullanılmakta iken Arapça’da ise daha çok “mustalah” kullanımını tercih edilmektedir.¹⁰ Günümüzde hemen aynı muhteva kastıyla terim, ıstilah, kavram gibi kullanımlar yaygınlaşmıştır.

2. İbâzî Kavramlar

İlk dönemlerden bu yana İslam düşünce tarihine Hâricî-İbâzî özelinde bakıldığı zaman hemen bütün ilmi literatürün İbâzîlere ait olduğu görülecektir. Örneğin tefsir alanında Nâfi’ ibnü’l-Ezrak’tan (öl. 65/685) nakledilen küçük bir risale¹¹ dışındaki bütün tefsir literatürü İbâzîlere aittir. Bu sebeple Hâricîlerle ilişkili kimi kullanımlar aşağıda zikredilmiş ancak araştırmancının hemen bütün kavramlarında İbâzî kaynaklar esas alınmaya çalışılmıştır. Ele alınan kavramlar araştırmada Türkçe telaffuzları dikkate alınarak alfabetik sıraya konulmuş ancak birbiriyle olan ilişkisi fazla olan, bir başka ifadeyle ancak beraber ele alındığında daha isabetli mütalaa etme imkanı elde edilen bazı kavramlar bir arada

⁵ Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî (Dâr ve Mektebetü’l-Hilâl, ts.), 3/117; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu’l-luga ve sihâhu’l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attar (Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melayîn, 1987), 1/383; Ebû’l-Hasen Ahmet b. Fâris b. Zakeriya el-Kazvînî er-Râzî İbn Fâris, *Mu’cemu mekâyisi’l-luga* (Daru’l-Fikr, 1979), 3/303; Muhammed bin Mükerrrem bin Ali Ebû’l-Fadl Cemâleddin İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1994), 2/516; Muhammed b. Abdirezzak el-Hüseyînî Ebû’l-Feyz Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs* (Dâru’l-Hidâye, ts.), 6/547.

⁶ Ebû’l-Beka el-Kefevî, *el-Külliyât mu’cem fi’l-mustalahât ve’l-furûki’l-lugaviyye* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, ts.), 129; Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, 6/551; Ahmed Muhtar Ömer, *Mu’cemü’l-lugati’l-Arabiyyeti’l-mu’âsıra* (Kâhire: Âlemu’l-Kutub, 2008), 2/1314; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilahat-ı Fikhiyye Kamusu* (İstanbul: Sarmaşık Yayınları, ts.), 1/11.

⁷ Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitabü’t-Ta’rifât* (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983), 28; Kefevî, *el-Külliyât*, 129; Muhammed A’lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî, *Keşşâfü ıstilahâti’l-fünûn ve’l-’ulûm*, thk. Ali Dahruc (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), 1/212 vd.

⁸ Cürcânî, *Ta’rifât*, 28.

⁹ Bilmen, *Istilahat-ı Fikhiyye Kamusu*, 1/11.

¹⁰ Halim Öznurhan, “İstilah”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2020), Ek-1/575.

¹¹ Daha fazla bilgi için bk.: Güven Ağırkaya, “Hâricî ve İbâzî Tefsire Dair Bir Literatür Denemesi”, *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (31 Aralık 2019), 1313-1314.

zikredilmiştir. Yapılan taramalarda İbâzîlerin aşağıdaki kavramları kendilerine has anlamlarla ele aldıklarına tesadüf edilmiştir:

2.1. Arîf (العريف): Arîf (çoğulu urefâ) lafzı lügavî olarak “bir şeyi bilmek, tanımak, ona vâkif olmak” anlamında kullanılmaktadır.¹² Gerek cahiliye gerekse sonraki dönemlerde askerî veya sivil bir grubun başında bulunan, idare ettiği topluluğu temsil eden, temsil ettiği gruba ilgili sorumluluklar yüklenen kimseler için kullanılmış bir kavramdır.¹³ İbâzîlikte ise Azzâbe teşkilatı bünyesine halkın eğitim-öğretim faaliyetleriyle ilgili olarak öğrencilerin gerek dersle ilgili gerekse ders dışındaki işleriyle vazifelendirilmiş kişiler “arîf” ismiyle ifade edilmektedir.¹⁴ Arîfler İbâzî kaynaklarda kendi içinde üstlendikleri göreve göre “Kur’an talimi arîfi, hatimler ve uyku vakitleri arîfi, ders vakitlerini tanzim arîfi, yemek-iâşe işleri arîfi” gibi farklı isimlerle anılmıştır.¹⁵

2.2. Ashâbunâ ve Kavmunâ (اصحابنا/قومنا): Ashab lafzı lügavî olarak “birlikte bulunmak, arkadaşlık ve dostluk etmek” gibi anlamlara gelen “s-h-b” kökünden türeyen “صاحب” lafzının çoğul ismi olan “صُحْب” ifadesinin çoğuludur.¹⁶ İslâmî literatürde Sahâbî, sahâbe ve ashab kelimeleri İslam’la birlikte çok erken dönemlerden itibaren Resûlullah aleyhisselamı görüp ona iman etmiş kimseler için kullanılmaya başlanmıştır.¹⁷ Sahâbeyle ilgili farklı tanımlar yapılmış olmakla birlikte İbn Hacer’in (öl. 852/1448) “Sahâbî, Resûl-i Ekrem’e Müslüman olarak mülâkî olup, bu imanı üzere ölmüş olan kimsedir.”¹⁸ şeklindeki tanımı İslam alimleri arasında benimsenip meşhur olmuştur.

Ashâb lafzı, yukarıda ifade edilen terminolojik anlam dışında İbâzî literatürde lügavî anlamla ilişkili olarak farklı bir muhtevada kullanılmıştır. el-Ashâb lafzını İbâzî müellifler mezhep literatüründe İbâzî mezhebine bağlı olan âlim ve müntesipler için kullanırlar.¹⁹ Söz konusu kullanım bazen izafetli olarak “ashâbunâ” şeklinde bazen de lam-ı tarifli olarak “el-ashâb” şeklinde gelebilmektedir. Onlara göre “el-ashâb” veya “ashâbunâ” ifadeleri hicri 3. asırdan beri mezhep müellifleri tarafından kullanılmaktadır.²⁰

İbâzî kaynaklar “ashâbuna” lafzının mukabilinde ise “kavmunâ” lafzını kullanırlar. Onlar mezkûr kavram ile çoğunlukla İslam dünyasındaki meşhur dört mezhebi veya İbâzîler dışındaki diğer Müslümanları kastederler.²¹ Bazen de “el-Kavm” veya “kavmunâ”

¹² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 9/236.

¹³ Fahrettin Atar, “Arîf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/361.

¹⁴ İbrâhim b. Bukeyr Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye* (Saltanatu Umman: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye, 2001), 2/686.

¹⁵ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/686-690; Sabri Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/ (1987), 296.

¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/519.

¹⁷ Mehmet Efendioğlu, “Sahâbe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/491.

¹⁸ Ebü'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, thk. Adil Ahmet Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 1/8.

¹⁹ Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 135; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/587.

²⁰ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/587.

²¹ Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 138; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/588, 885.

yerine aynı manayı kastederek “gayrunâ” kavramını da tercih etmektedirler.²² İbâzî eserlerde genellikle İbâzîlik mezhebiyle onlar dışındaki mezheplerin veya İbâzî olmayan Müslümanların yaklaşımları ele alınırken “ashâbunâ” ve “kavmunâ” kavramları birbirlerinin mukabili olarak çokça kullanılır. Bundan mütevellid İbâzî kaynakların bu terminolojik ayrıma dikkat edilerek mütalaa edilmesi ilgili alandaki araştırmalar için ehemmiyet arz etmektedir.

2.3. Azzâbe (العزابة): “A-z-b” kökü farklı anlamlar kazanmış olmakla beraber lügavî olarak “bir şeyden uzak olmayı veya uzaklaşmayı” ifade eden bir lafızdır.²³ İbâzî kaynaklarda söz konusu lafız “dünyevî işlerden ve nefsin hazlarından uzaklaşarak (uzlet) ibadet ve ammenin maslahatı gereği kendini Müslümanların hizmetine adama” olarak ele alınır.²⁴ Buna göre azzâbî, mezkûr vasıflarda bir yaşayışı benimseyen kimseleri ifade etmekten bir istiare; azzâbe ise bu kişilerin oluşturduğu meclistir.²⁵ Meclisin başında “Şeyh” veya “Şeyhu’l-halka” diye isimlendirilen bir zat bulunur.²⁶ İstilah olarak ise özellikle Kuzey Afrika bölgesinde İbâzîliğin yok edilme yahut yasaklanma gibi tehlikelerle karşı karşıya kaldığı dönemlerde, inançlarını ve varlıklarını devam ettirmek gayesiyle kurulmuş, İbâzîlere has dinî, siyasi, sosyal ve ekonomik birtakım vasıf ve vazifeler üstlenmiş, belli sayıdaki insanlardan müteşekkil, İbâzîliğin günümüze ulaşmasında etkin rol oynamış, hüküm sahibi, dinî-ictimaî bir kuruluştur.²⁷

Azzabe için kullanılan isimlerden biri de halkadır. Halka, azzabe mensuplarının daire şeklinde oturmalarından mülhem kullanılan bir tesmiyedir.²⁸ İbâzîlere göre göre dinî ve içtimaî vasıftaki ilk halka (hicri 5. asrın başlarında) Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Bekr (öl. 440/1049) tarafından kurulup esasları belirlenmiştir.²⁹

Azzabe mensuplarının söz, fiil, davranış, dış görünüm türünden, diğer insanlardan farklı olarak, uymaları gereken birtakım sorumlulukları vardır. Halkaya mensup olmak isteyen kimsenin ilim öğrenmeye, dünya işlerinden uzaklaşmaya, malını Allah yolunda harcamaya kararlı; hâfız, ibadete düşkün, sâlih vasıflara sahip olması gerekir. Azzabî, işini yaptıktan sonra vaktini ibadete ve sâlih amellere ayırmalı, ilim öğrenmeye, zayıfın hakkını gözetmeye, ammenin huzurunu korumaya çalışmalıdır. Giyim-kuşam olarak bütün bedeni örten geniş ve beyaz renkli elbise giyer, başına beyaz bir örtü bağlayıp bir ucunu sağ tarafına sarkıtır ve kesinlikle saçını uzatmaz.³⁰ Kişi azzâbî olmanın gereklerini yerine

²² Behhâz vd., *Mu‘cemü’l-mustalahâtî’l-İbâziyye*, 2/885.

²³ Cevherî, *es-Sihâh*, 1/181; İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyisi’l-luga*, 4/310; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 1/596 vd.

²⁴ Ali Yahya Muammer, *el-İbâziyye fî mevkibi’t-tarih : el-halkatü’l-ûla neş’eti’l-mezhebi’l-İbâzî*. (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1964), 97.

²⁵ Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, 288.

²⁶ Behhâz vd., *Mu‘cemü’l-mustalahâtî’l-İbâziyye*, 1/577.

²⁷ Muammer, *el-İbâziyye fî mevkibi’t-tarih*, 97; ayrıca bk. Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, 287 vd.

²⁸ Muammer, *el-İbâziyye fî mevkibi’t-tarih*, 97-98.

²⁹ Yahya b. Ebi Bekr Ebu Zekeriyâ, *Kitâbu siyeri’l-eimme ve ahbârihim*, thk. İsmail Arabî (Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslamî, 1982), 265; Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Saîd b. Süleymân ed-Dercinî, *Kitâbu Tabakâtî’l-meşâih bi’l-Magrib*, thk. İbrahim Tallay (b.y.: y.y., ts.), 1/4, 167 vd.

getirmediği, ilmiyle amel etmediği ve azzâbîliği bir yaşam tarzı haline getirmedeğinde, ilim sahibi olsa dahi “azzâbî” tesmiyesini hak etmiş olmaz.³¹

2.4. Beydatü'l-İslam (بيضة الاسلام): “Beyda” lafzı, İbâzîlerin, imamet vazifesini yürüten imam ve onun yardımcıları için “bir beldenin yönetme yetkisini üstlenmiş kimse, beldenin ileri gelenleri” anlamında kullandıkları bir kavramdır.³² İmam ve onun yardımcıları hak ve adaletle uygun hareket ettiklerinde kendilerine muhabbet besleyip onları dost edinmenin gerekliliği anlamında “velayet-i beyda/ولاية البيضة”; hak ve adaletten ayrıldıkları zaman ise “berâet-i beyda/براءة البيضة” terkiplerini kullanırlar.³³ İbâzîler Beydatü'l-İslam tesmiyesini eski dönemlerden itibaren İbâzîlik mezhebinin merkezlerinden biri olması sebebiyle Uman'daki Nizva şehri için de kullanırlar.³⁴ Hatta Nizva'nın diğer ismi Beydatü'l-İslam'dır. Onlara göre İmam Gassân b. Abdullah el-Yehmedî'nin (öl. 207/823) Nizva'yı fethettiğinden beri orası “Beydatü'l-İslam” olarak tesmiye edilmiştir.³⁵

2.5. Dâru'l-Adl (دار العدل): Lügavî olarak “mesken, yurt, şehir, vatan” gibi anlamlara gelen “dâr/دار” lafzı çeşitli terkiplerle farklı anlamlarda kullanılan bir lafızdır.³⁶ İbâzîler, hâkimi/sultanı farklı olsa bile, ahalisi İbâzî mezhebine mensup olan beldeler için “dâru'l-adl” tesmiyesini kullanırlar. Buralarda sâlih kimseler gâlip olup, haramlara riayet edilir ve İslam beldesinin (darü'l-İslam) hükümleri uygulanır.³⁷ Onlara göre beldeler genel itibarıyla **1**) dâru'l-İslam/dârü'l-tevhîd, **2**) dâru'l-şirk/dâru'l-küfr olarak iki kısma ayrılır. Dâru'l-İslam olan beldeler ise kendi içinde **1**) darü'l-adl ve'l-hak/dâru da'veti'l-hak, **2**) dâru'l-cevr ve'z-zulüm olarak iki kısma ayrılır.³⁸

2.6. Ehl-i Cebel (اهل الجبل): İbâzî kaynaklar Ehl-i cebel kullanımıyla Libya'daki Nefûse Dağını ve o bölge ahalisini kastederler.³⁹ Dolayısıyla Ehl-i cebel'den diye tanıttıkları kimselerin o bölge halkından veya o bölge İbâzîlerinden olduğunu ifade etmiş olurlar. Rivayetlere göre Nefûse, Filistin tarafından gelip Trablusgarp bölgesinin güney batısındaki platoyu yurt edinmiş Berberî kabilelerinden birinin ismidir. Kabilenin yerleştiği bölge, onlara nisbetle Cebel-i nefûse adıyla anılmıştır. Bu bölge ilk dönemlerden itibaren İbâzîlik mezhebi mensupları için önemli bir sığınak olmuştur.⁴⁰

³⁰ Dercîni, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/171 vd.; Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, 287-290; Mustafa Öz, “Halka”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/359-360.

³¹ Dercîni, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/3-4.

³² Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/135.

³³ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/136, 2/1108; Sabri Hizmetli, “İbâdilikte Velâyet ve Berâet İnancı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/ (1986), 188.

³⁴ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/136.

³⁵ Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd Sâlimî, *Tuhfetü'l-a'yan bi-sireti ehli uman*, thk. Ebû İshak İbrâhim Eттаfeyyîş (Kahire: Matbaatü Şebâb, ts.), 1/101, 2/253; Salim b. Hamud Siyâbî, *Uman abre tarih* (Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2001), 2/46.

³⁶ İbrahim Çelik, “Dâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/482.

³⁷ Muhammed b. İbrahim el-Kindî, *Beyânu's-şer'* (Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1985), 3/140; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/672.

³⁸ Ali Yahya Muammer, *el-İbâziyye beyne'l-fıraki'l-İslâmiyye* (Gerdaye: Mektebetü'd-Dâmîrî, 1987), 341 vd.; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/390.

³⁹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/174.

⁴⁰ İbrahim Harekât, “Nefûse”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/532.

2.7. Ehl-i Nihle (اهل النحلة): “N-h-l” kökü genel itibariyle “bir şeyi birine karşılıksız hibe etmek; zayıflık ve siskalık; bir şey iddia etmek” olarak üç anlam ihtiva eden bir lafızdır.⁴¹ Aynı kök -muhtemelen muhtevastaki “iddia etmek” ile ilgili olarak- bir dine veya mezhebe mensubiyeti de ifade etmektedir.⁴² Bu meyanda Ehl-i Nihle terkibi, Abduvehhab b. Abdurrahman b. Rüstem’in (öl. 208/823) imamlığından sonra İbâzîliğin esaslarını benimseyip devam ettirenler için kullanılan bir tesmiyedir.⁴³ Mezkur isim kullanıldığında İbâzîlikten ayrılmış Nükkâriyye dışındaki İbâzîler kastedilir.⁴⁴

2.8. Ehl-i Nuhayle (اهل النخيلة): Nuhayle, Şam yolu üzerinde, Kufe yakınlarında bir yer ismidir. Hz. Ali’nin ordusundan Tahkim olayı sebebiyle ayrılanlar Nehrevan kasabasında toplanmış ve burada Hz. Ali ile aralarında çıkan savaşta çoğu kılıçtan geçirilmiştir.⁴⁵ Ehl-i nuhayle, Nehrevan’dan sonra gittikleri diğer bir yer olan Nuhayle’ye nisbetle Nehrevan’dan geriye kalanlar için kullanılan bir isimdir.⁴⁶

2.9. Ehl-i Tarîk (اهل الطريق): İbâzîlere has dinî ve ictimâî bir teşekkül olan Azzâbe kuruşu bünyesinde, onun koyduğu esas ve prensiplere bağlı olmak kaydıyla ilim öğrenme ve öğretme faaliyetlerinde bulunan kimseler için kullanılan bir kavramdır. (Ayrıca bk. Azzâbe md.). İbâzîler Ehl-i tarîk kavramını, Ebu Hureyre’den nakledilen “من *أعلم طريقا يطلب فيه علما سهل الله له طريقا الى الجنة* *öğrenmek arzusuyla yola çıkan kimseye Allah cennete giden yolu kolaylaştırır.*” hadisine dayandırır.⁴⁷ Fakih ve tarihçilik kimliğine sahip İbâzî müellif Dercînî (öl. 670/1271-72 [?]) Ehl-i tarîk’in ilk imamının Abdullah b. İbâz olduğunu ifade eder.⁴⁸ İbâzî kaynaklar Ehl-i tarîk’ten olanların söz, fiil, amel, dış görünüm gibi alanlarda uymaları gereken birtakım kurallardan ve söz konusu kuralları ihlal edenlere karşı izlenecek tavır ve davranışlardan bahsederler.⁴⁹

2.10. Hameletü’l-İlm (حملة العلم): Hamale-i ilim terkibi “ilim taşıyanlar, ilim nakledenler” anlamında olup, hicri ikinci asırda, farklı bölgelerden gelen talebelerin Basra’da gizli bir şekilde Ebû Ubeyde Müslim b. Ebû Kerime’den (v. 145/762) İbâzî mezhebine göre din, şeriat ve usul konularında eğitim alıp, öğrendikleri esaslar doğrultusunda, memleketlerine dönerek İbâzîlik mezhebinin (Kuzey Afrika ve Uman bölgelerinde) yayılmasını sağlayan ilk dâîler için kullanılan bir mefhumdur.⁵⁰ İbâzî kaynaklar bu konuda özellikle beş ismi ön plana çıkarır⁵¹ ve onlarla ilgili çeşitli olağanüstü hallerden bahsederler. Bu rivayetlerden birine göre bu talebeler kalplerinin tatmin olması

⁴¹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-ayn*, 3/230-31; İbn Fâris, *Mu’cemu mekâyisi’l-luga*, 5/402-403.

⁴² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 11/650.

⁴³ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 2/980.

⁴⁴ Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus’âbî Eттаfeyyîş, *Şerhu’n-Nîl ve Şifâi’l-Alîl* (Beyrut: Dâru’l-Feth, 1972), 14/745.

⁴⁵ Ethem Ruhi Fiğlalı, “Hâriciler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/170.

⁴⁶ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 2/980-981.

⁴⁷ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 2/633.

⁴⁸ Dercînî, *Tabakâtü’l-meşâih*, 2/214.

⁴⁹ Dercînî, *Tabakâtü’l-meşâih*, 1/171 vd.; Eттаfeyyîş, *Şerhu’n-Nîl*, 16/365.

⁵⁰ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 1/307.

⁵¹ Dercînî, *Tabakâtü’l-meşâih*, 1/19.

için bir gün ders esnasında hocaları Ebu Ubeyde'den keramet talep etmiş, o da abdest alıp namaz kıldıktan sonra dua etmiş ve duayla beraber içinde buldukları mekânın üstü açılmış, daha sonra sırayla semanın bütün katları açılarak Allah'ın kudreti ve İbazi mezhebinin kerametiyle (Kur'an'da Allah'la ilgili kullanılan) Arş temaşa edilmiştir.⁵²

Cabir b. Zeyd'in (öl. 93/711-12) vefatından sonra İbâzî mezhebinin liderliğini üstlenen Ebû Ubeyde, İbâzîlerin ilk fakih ve âlimlerinden sayılmıştır.⁵³ İbâzî mezhebinin Basra dışındaki bölgelerde yayılıp gelişmesinde Ebu Ubeyde'nin büyük katkısının olduğu kabul edilir.⁵⁴ Zira farklı bölgelerden gelip Ebu Ubeyde'nin Basra'da kurduğu gizli bir medresede İbâzî eğitimi alıp yetiştirilen talebeler, kendi memleketlerine veya farklı bölgelere gönderilmiş ve bunlar vasıtasıyla Mağrib, Yemen, Hadramut, Uman ve Horasan gibi muhtelif birçok bölgede İbâzîliğin yayılıp gelişmesi sağlanmıştır.⁵⁵ Bu talebeler daha sonra "hameletü'l-ilm" veya "nakaletü'l-ilm" ismiyle maruf olacaktır. Öyle ki İbâzî kaynaklarına göre Tahert'de Rüstemiler Devleti'nin kurucusu Abdurrahman b. Rüstem (öl. 171/787) de bu hameletü'l-ilm mensup talebelerden biridir.⁵⁶

2.11. Harûriyye (الحروريون): Sıffin'de (37/657) Hz. Ali'nin saflarında savaşta tahkîmin kabulü sebebiyle Hz. Ali'den ayrılanlar hakkında, Kûfe yakınlarında toplandıkları Harûrâ bölgesine nisbetle kullanılan bir tesmiyedir. İbâzîlere göre Harûriyye fırak edebiyatında anlatıldığı gibi Hâricî değil kurradan müteşekkil bir gruptur. Onlara göre bu grup "Muhakkime-i ûlâ" olup İbâzîlerin ilk selefleridir.⁵⁷ Hâricîler farklı birçok gruba ayrılrsa da tahkîm hadisesine ve ona razı olanlara olan tavırları değişmemiştir. İbâzîler de bu tavır sürdürmüş ve tahkîm tavrı Hâricîlerle İbâzîlerin ittifak ettikleri ortak bir mevzu olmuştur.⁵⁸

2.12. Havâric (الخوارج): Hâricî lafzı (çoğulu havâric), "girmenin zıttı, çıkmak"⁵⁹ anlamlarına gelen "h-r-c/hurûc" kökünden türemiş olup "itaatten ayrılan, isyan eden"⁶⁰ manasında ism-i fail siygası olan hâric ifadesine nisbet ekinin gelmesiyle meydana gelmiş bir kullanım olup; ilk teşekkül eden fırkalardan birinin ismi olarak Hâriciyye ve Havâric ifadeleri kullanılmaktadır.⁶¹

İbâzîlere göre Harîci kavramının iki anlamı vardır: **1)** Sıffin'de tahkime karşı çıkıp Hz. Ali'den ayrılan, Hz. Peygamber ve râşid halifelerin yolundan ayrılmaya rıza göstermeyenler; **2)** Kendilerinden olmayan Müslümanları müşrik kabul eden, onların

⁵² Ettafeyyîş, *Şerhu'n-Nîl*, 14/454.

⁵³ Bükeyr b Saîd A'veşt, *Dirasat İslâmiyye fi'l-usûli'l-İbâziyye* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988), 16.

⁵⁴ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 17.

⁵⁵ İvaz Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye* (Umman: et-Metâbiu'z-Zehebiyye, 2002), 103.

⁵⁶ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/19 vd.; Ebü'l-Abbas Bedreddin Ahmed b. Saîd b. Abdülvahid Şemmâhî, *Kitâbü's-siyer*, thk. Siyâbî Ahmed b. Suud es- (Saltanatu Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1992), 1/124-125; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 17.

⁵⁷ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/265-266.

⁵⁸ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 15.

⁵⁹ Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 5/508; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/249.

⁶⁰ Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Süleyman Battal, *en-Nazmu'l-musta'zeb fi tefsiri garîbi elfâzi'l-mühezzeb*, thk. Mustafa Abdulhâfız Salim (Mekke: y.y., 1991), 2/256.

⁶¹ Fırlalı, "Hâriciler", 16/169.

kanlarını ve mallarını helal gören, kadınlarını esir etmeyi mübah sayan Ezârika gibi marjinal gruplar.⁶² İbâzîler kendilerinin birinci gruba dahil olduklarını reddetmezler ancak Ezârika gibi oluşumlarla bir tutulup ikinci gruba dahil edilmeyi şiddetle reddederler.⁶³ Onlar, fırak literatüründe kendilerinin Hâricîlerle beraber ele alınıp değerlendirilmesine karşı çıkarlar. Onlara göre makâlât türü eserlerde İbâzîlerin inançları hakkında verilen mâlumatlar doğru değildir. Bu konuda İbâzîlerin zulme uğradığını ifade ederler.⁶⁴

İbâzîlerin Hâricî olup olmadığı meselesi konusundaki tartışmalar bugün de devam etmektedir. Kimi araştırmalar onların Hâricî olduklarını kimileri de olmadıklarını savunmaktadır.⁶⁵ Buradaki temel problem bir kavram kargaşasından kaynaklanmaktadır. Sünnî paradigma zaten İbâzîleri, selefleri Hâricî olan mutedil bir fırka olarak değerlendirmiş ve hiçbir zaman onları Ezârika gibi gruplarla bir tutmamıştır. Nitekim İbâzîler de kendilerinin Ezârika gibi bir grup sayılmasından; daha doğrusu Ezârika'yı ihsas edecek bir Hâricî tesmiyesini reddetmektedirler. Zira İbâzîlerin gerek Hz. Osman'ı şehit edenlerle gerek Tahkim sebebiyle Hz. Ali'ye karşı çıkıp ondan ayrılanlarla hiçbir problemleri olmadığı gibi bu ayrılıkçı gruplara sahip çıkma konusunda da hiçbir tereddütleri yoktur. Hatta Hz. Osman'a karşı kıyâm edenler, İbâzîlere göre Bedir ashâbı gibi çok önemli bir iş yapmıştır.⁶⁶ Bu sebeple Havâric, Hz. Ali'nin dalâletine karşı çıkan kimseler⁶⁷ olup tahkîme rıza gösterenler ise batıl peşinde koşanlardır (mubtilûn).⁶⁸ Âl-i İmrân 3/106-107'de "yüzleri ağarıp apak olacak olanlar" diye tavsif edilenler Hz. Ali'den ayrılanlardır (Havâric),⁶⁹ o ayrılanlara muhalefet edip onlarla savaşanlar ise mezkûr ayetlerde "yüzleri kapkara olacaklar" diye tavsif edilenlerin hükmüne tabidir.⁷⁰

2.13. Hitta (الخطية): Hitta, Azzabe teşkilatında üyelerin riayet etmeleri gereken kuralları ihlal etmeleri sebebiyle kişinin bir ceza olarak halkadan uzaklaştırılmasını ifade eden bir kavramdır. Aynı şekilde İbâzî mensuplarının bulunduğu beldede müntesiplerden birinin carî olan örfü muhalefet etmesi sebebiyle, yaptığı hatalı davranışa göre halktan uzaklaştırılmasını veya hak ettiği cezayı ifade etmektedir. Hitta lafzı sanki "kuralları ihlal eden ile diğer insanlar arasına bir hat çekilmesini" ihsas eden kinayeli bir kulanımdır.⁷¹

⁶² Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/331.

⁶³ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/331-332.

⁶⁴ Ali Yahya Muammer, *el-İbâziyye: Mezheb İslamî Mu'tedil* (Umman: Mektebetü'l-İfta, ts.), 19; İbrâhim b. Muhammed Talay, *el-İbâziyye leysû mine'l-havâric* (Gerdaye, 1996), 12.

⁶⁵ Konuyla ilgili tartışmalar için bk. Orhan Ateş, "İbâziyye Haricî Bir Fırka Mıdır?", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2017), 1-23; Metin Yıldız, "Kelâmî Görüşleri Bağlamında İbâzîlerin Hâricîliği Meselesi", *Kader* 16/2 (2018), 294-318; Güven Ağırkaya, "İbâzî Tefsirlerde Hâricî İzler (Himyânü'z-Zâd Örneği)", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019), 565-610.

⁶⁶ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 57.

⁶⁷ Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî Ettafeyyîş, *Himyânü'z-zâd ilâ dâri'l-me'âd* (Maskat: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980), 1/195.

⁶⁸ Ettafeyyîş, *Himyân*, 4/210.

⁶⁹ Ettafeyyîş, *Himyân*, 4/207.

⁷⁰ Ettafeyyîş, *Himyân*, 4/207-208.

⁷¹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/343.

İbâzî kaynaklar ib'âd (البعاد), hücrân (الهجران) ve tard (الطرد) kavramalarının da hıttâ anlamında olduğunu belirtirler.⁷²

2.14. Hücrân (الهجران): Hücran kavramı, Azzabe teşkilatının ilk dönemlerinde ders halkasına katılan tilmîzin, uyulması gereken kuralları ihlal etmesi sebebiyle halkadan uzaklaştırılması veya atılmasını ifade eden; daha sonraki dönemlerde ise İbâzî mensuplarının yaşadığı beldelerde carî örf ve uygulamalara muhalefet eden kişilerin toplumdaki uzaklaştırılmasını, yalnız bırakılmasını ve kendisinden teberrî edilmesini ifade eden bir kavramdır.⁷³

2.15. İbâziyye (الاباضية): Literatürde ilk dönemlerde mutedil Hâricîler arasında yer alan Abdullah b. İbâz el-Mürrî et-Temîmî'ye (h. 1. yy.) nisbetle kullanılan bir isimdir. İbâzîler, ilk zamanlarda kendileri için "el-Muhâkkime" "el-Müslimûn", "Cemaatü'l-müslimîn", "Ehlü'd-da've" gibi isimler kullanmış, daha sonra bu isimlere "Ehlü'l-hak" ve "Ehlü'l-istikâme" isimlerini de eklemiştirler.⁷⁴ Ayrıca bunların yanında "Ehlü'l-iman ve'l-istikâme", "Ehlü'l-adl ve'l-istikâme" ve "Şurât"⁷⁵ isimlerini de kullanırlar.⁷⁶ Hicrî 4. asırla beraber kendilerine isnad edilen "İbâzî" isminin diğerlerine galip gelip yaygınlık kazanmasıyla mezhep müntesipleri İbâzî ismini de kabullenmekle beraber "Ehlü'l-hak" ve "Ehlü'l-istikâme" kullanımlarını İbâzî ismiyle beraber kullanmayı sürdürürler.⁷⁷

İbâz (veya İbâd) lafzının telaffuzu kimi yerlerde (elifin kesresiyle) İbâzî⁷⁸ şeklinde, kimi yerlerde ise (elifin fethasıyla) Abâzî⁷⁹ şeklinde zikredilmekte olup iki telaffuzu da kullanılmaktadır.⁸⁰ Ancak Abâzî kullanımı Kuzey Afrika ve Uman İbâzîliğinde kullanılmakla beraber, Çağdaş İbâzî müelliflerin "İbâzî" şeklini benimsediklerini söylemek mümkündür.⁸¹

İbâzî kaynaklara göre fırkanın fikirlerini ortaya koyan, bunları diğerlerinden ayıklayan, fikhını ve usûlünü belirleyen ve dolayısıyla İbâzîliğin asıl kurucusu ve imamı Ebû Şa'sa Cabir b. Zeyd'dir (v. 93/711-12).⁸² Örneğin İbâzî müelliflerden Süleyman Bârûnî (v. 1940) "döneminin en bilgini ve en fakihi Cabir b. Zeyd iken, İbn İbâz bütün işlerinde onun fetvalarına dayanıp ondan habersiz hiçbir iş yapmıyorken; İbâzî mezhebinin Cabir'e

⁷² Ettafeyyîş, *Şerhu'n-Nîl*, 16/365; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/122, 2/1038.

⁷³ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1038.

⁷⁴ Ferhat Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye*. (Cezayir: Cem'iyetu't-Turâs, 1991), 56; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/3.

⁷⁵ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 67.

⁷⁶ Ethem Ruhi Fiğlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlar, 1983), 83.

⁷⁷ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye*, 56.

⁷⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, 3/1063; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 636; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 7/111; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 18/220.

⁷⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, 7/70; Cürçânî, *Ta'rîfât*, 8.

⁸⁰ Ethem Ruhi Fiğlalı, "İbâziyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/256; Tadeusz Lewicki, "İbâdiye", *İslâm Ansiklopedisi* (Eskişehir: MEB Yayınları, 1997), 5-2/687.

⁸¹ Fiğlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu*, 83.

⁸² A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 16; Fiğlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu*, 84.

değil de İbn İbâz'a nisbet edilmesini anlamadıklarını" ifade eder.⁸³ İbâzîler her ne kadar Cabir b. Zeyd'i mezheplerinin asıl kurucusu olarak görseler de İbâzî olmayan kimi kaynaklarda kendisinin İbâzî mezhebine nisbet edilmesi konusunun Cabir b. Zeyd'e sorulduğu ve onun bu durumdan beri olduğunu ifade ettiği de nakledilmektedir.⁸⁴

Mezhep isminin Abdullah b. İbâz'a isnadı konusundaki tartışma, özellikle mezhebin tesisindeki rolüyle alakalıdır. Zira İbâzî kaynakların ekseriyeti Abdullah b. İbâz'ın önemini kabul eder ancak fırkanın asıl fikir babasının Cabir b. Zeyd olduğunu dile getirirler.⁸⁵ Cabir b. Zeyd'e rağmen Abdullah b. İbâz neden ön plana çıkmıştır? Bazı kaynaklar bu konuyu İbn İbâz'ın aktif kişiliği, Emevilerin etkinliği⁸⁶ ve İbâzîlerin Cabir'i koruma gayretleriyle ilişkilendirerek açıklamaya çalışırlar.⁸⁷ Konu ihtilafı olmakla beraber kimi araştırmacılar Cabir b. Zeyd'in dönemin konjonktüründen mütevellid takiyye yapmak zorunda kaldığı rivayetlerini isabetli bulmaktadır.⁸⁸

2.16. İb'âd (الابجاد): Lügavî olarak "uzaklaştırma, kovma" anlamına gelen ib'âd lafzı istilâh olarak İbâzî mezhebine mensup birinin, inancına veya maruf örf'e aykırı olacak kavî, fiilî veya amelî bir ihlalde bulunması sebebiyle, ehl-i salah dedikleri yetkin kimseler tarafından, kişinin yaptığı cürme göre toplumdaki uzaklaştırılmasını, yalnız bırakılmasını veya kendisinden teberrî edilerek cezalandırılmasını ifade eden bir kavramdır.⁸⁹ Özellikle Azzabe üyelerinden bir azzabî riayet edilmesi gereken kuralları ihlal ettiğinde, ihlalde bulunan kimse tövbe edip halini düzeltmediği sürece halkaya alınmaz, kendisiyle oturulup konuşulmaz, aynı sofrada yemeğe oturulmaz ve kendisinden teberrî edilir. Kişi ancak tövbe edip halini düzeltince ve halka üyeleri de buna kani olunca o kimse Azzabe halkasına tekrar geri dönebilir.⁹⁰

İbâzî kaynakların kimi ib'âd ve hücrânı aynı muhtevaya sahip eş anlamlı lafızlar olarak ele alırken kimi de bu mevzuda hıttâ, ib'âd, hücrân ve tard lafızlarının kullanıldığını ancak hepsinin aynı anlam ve muhtevaya sahip olduğunu belirtirler.⁹¹ Söz konusu cezaların takdiri veya kendisinden teberrî edilenin topluma dönüşü yahut Azzabe özelinde üyelerden birinin halkaya geri alınması ancak yaptığı hatada ısrar etmeyerek tövbe

⁸³ Ebû Rebi' Süleyman Bârûnî, *Muhtasarı tarihi'l-İbâziyye* (Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1995), 28.

⁸⁴ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Haydarabad: Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1952), 2/495; Ebü'l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâ'ir-ricâl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 4/436; Ebû Abdullah Muhammed b Sa'd b Menî' ez-Zühri İbn İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübra* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1968), 7/181.

⁸⁵ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 84-85.

⁸⁶ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 15.

⁸⁷ Orhan Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007), 44-46.

⁸⁸ Esat Özcan, *Câbir b. Zeyd Hayatı, Mezhebi ve Tefsir Anlayışı* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022), 53-54.

⁸⁹ Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 243.

⁹⁰ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâtü'l-İbâziyye*, 1/122-123.

⁹¹ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/5; Eттаfeyyiş, *Şerhu'n-Nîl*, 16/365; Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 243.

etmesi ve halini düzeltmesiyle mümkün olur. Bu meyanda eski konuma dönüş suçun durumu ve mürtekinin ısrarına göre birkaç saat veya birkaç gün gibi kısa sürelerde olabildiği gibi hatanın ısrarla sürdürülmesi durumunda ceza bir ömür de devam edebilmektedir.⁹²

Azzabe üyelerine verilen cezalar cürmün küçük veya büyüklüğüne göre değişmekle birlikte, her bir azzabî halk için örnek konumunda olduğu için, halkanın ihlal edilen her kuralı için takdir edilmiş cezalardan bahsetmek mümkündür. Örneğin azzâbî yemeği mutedil ölçüler içerisinde yemelidir. Buna riayet etmeyip tıka basa karnını doyurup oburluk ederse önce uyarılır, yine de bunda ısrar ederse hıttta cezasına çarptırılır.⁹³ Aynı şekilde belli vakitlerde icra edilen toplantılar duayla başlar, bu duadan sonra toplantıya gelenlere; gece ve öğle vaktindeki uyku saatlerine riayet etmeyenlere; derste başka şeylerle meşgul olanlara; ders ve yemek saatlerine riayet etmeyenlere yine hıttta cezası verilir.⁹⁴ Azzâbî şayet büyük günah işler ve suçu da iki şahitle sabit olursa Azzabe teşkilatı bu kişiden teberrî eder ve bu kimse halkın huzurunda günahını itiraf edip tövbe etmedikçe ve teşkilat da o kişinin halini düzelttiğine kani olmadıkça Azzâbe halkasına geri dönemez.⁹⁵

2.17. İsti'râz (الاستعراض): Havâric arasında çıkan temel ihtilaflardan biri kendilerinden olmayanlara karşı gösterecekleri politikayla ilgiliydi. Bir kısmı kılıç-kalkanla sert ve katılıkla hurûc etmekten yana iken bir kısmı ise daha mutedil bir tutumu savunuyordu. İsti'râz kavramı kılıç-kalkan ile katılıktan yana olan Hâricîlerin, özellikle Nafî' ibnü'l-Ezrak ve onun görüşünü destekleyenlerin, kendilerinden olmayan Müslümanların dinî inanç ve anlayışlarını sorgulamayı ifade eden bir kavramdır. Daha doğrusu Ezârika gibi grupların kendilerinden olmayanları öldürme zihniyetleri ve faaliyetleridir.⁹⁶ Konuyla ilgili yapılan nakillere göre İbnü'l-Ezrak'ın taraftarları, karargâhlarına gelip onlardan olduğunu iddia eden kimseleri bir imtihana tabi tutmuş; bu imtihanda yanlarında bulunan esirlerden birini öldürmelerini teklif etmişlerdir. İmtihana tabi tutulan kimse şayet esiri öldürürse inancını samimiyetle ispat ettiği kabul edilmiş; şayet öldürmezse o kimse münafık ve müşrik addedilerek kendisi öldürülmüştür.⁹⁷ İbâzîler kendilerine böyle bir fiilin isnad edilmesini kabul etmezler. Onlara göre bu konunun kendilerine isnad edilmesi cehaletten kaynaklanmaktadır çünkü isti'râz, İbâzîlikte haram addedilmiş bir uygulamadır.⁹⁸

2.18. Usûl-i Tis'a (الاصول التسعة): Usûl-i tis'a kullanımı, İbâzî mezhebinde akidenin temel meselelerinin toplandığı dokuz esası ifade eder. Bunlar aynı zamanda Müslümanların ihtilaf ettiği ve İbâzîlerin de kendilerine has bir yaklaşım sergiledikleri

⁹² Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/5; Eттаfeyyîş, *Himyân*, 16/365.

⁹³ Hizmetli, "İbâdilikte Azzabe", 297-298.

⁹⁴ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/174 vd.; Hizmetli, "İbâdilikte Azzabe", 296-297.

⁹⁵ Hizmetli, "İbâdilikte Azzabe", 294.

⁹⁶ Fiğlalı, "Hâriciler", 16/173.

⁹⁷ Mustafa Öz, "İsti'râz", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/374.

⁹⁸ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâtü'l-İbâziyye*, 2/683.

konulardır.⁹⁹ Söz konusu usûl-i tis'a: **1)** Tevhid, **2)** Kader, **3)** Adalet, **4)** Velayet ve berâet, **5)** Emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker, **6)** Va'd ve va'îd, **7)** el-Menzile beyne'l-menzileteyn, **8)** La menzile beyne'l-menzileteyn **9)** el-Esma ve ahkâm esaslarıdır.¹⁰⁰ Bu konudaki çalışmalar genel itibariyle 9 ilkededen bahsetmekle beraber bu ilkelerin 8 veya 10 olduğunu ifade eden İbâzî müelliflerin de bulunduğu kaydedilmektedir.¹⁰¹ Örneğin İbâzî kelamcılardan Melşûtî (öl. 5./11. yy.) konuyla ilgili eserinde söz konusu 9 esasa "el-esma ve's-sıfat" diye bir madde daha ekleyerek 10'a tamamlamaktadır.¹⁰²

2.19. Kaade(القعدة): Tahkîm'e karşı çıkanlar Nehrevan Savaşı'ndan sonra dönemin iktidarlarına karşı hurûc etme konusunda ihtilaf etmiş ve bir kısmı daha mutedil bir çizgi benimseyerek yapılan hurûc çağrılarına cevap vermemiştir. İşte o dönemde Hâricî oldukları halde cihad ve hurûc çağrıları yapan fırka mensuplarının karargâhlarına hicret etmeyen ve düşmanları ile savaşmayan Hâricî gruplar "oturup cihattan geri kalanlar anlamında" "Kaade" olarak tesmiye edilmiştir.¹⁰³ İbnü'l-Ezrak ve tâbilerinin yaptıkları hurûc ve cihat çağrıları itidali benimseyen Hâricîler tarafında karşılık bulmayınca, İbnü'l-Ezrak onları savaştan geri kalmak için mazeretler uydurup Resûlullah aleyhisselamdan izin isteyen, "Allah ve Rasûlüne karşı yalan söyleyip oturanlar"ın tavsif edildiği Tevbe suresinin 9/81, 90 âyetlerindeki kimselere benzetip onları tekfir etmiştir.¹⁰⁴ Söz konusu kullanım özellikle kılıç-kalkan taraftarı olan Ezarika gibi grupların, kendilerini desteklemeyen itidal taraftarı olanları tahkir ve tahfif etme kastıyla kullandıkları bir kavramdır.¹⁰⁵ Zira Kaade, sertlik ve katılıktan yana olan Hâricîler gibi muhaliflerini müşrik, muhaliflerin yurdunu küfür yurdu addetmemiş; onların mallarını ve kanlarını helal görmemiş ve muhaliflere karşı ist'râzı reddetmiştir.¹⁰⁶ Bu sebeple Kaade İbaziler gibi mutedil grupların ilk tohumları sayılmıştır.¹⁰⁷

2.20. Kutub (القطب): İbâzî mezhebi mensuplarının İbazi mezhebine son dönemde büyük hizmetlerde bulunan Muhammed b. Yusuf Eттаfeyyîş (1821-1914) hakkında kullandıkları bir lakaptır. Eттаfeyyîş, İbaziler arasında âdeta bir başvuru kaynağı ve önder kabul edildiği için "imamların kutbu" anlamında "kutbü'l-eimme" lakabıyla meşhur ve maruf olmuştur.¹⁰⁸ İbâzî kaynaklar Eттаfeyyîş nisbesinden daha çok "el-kutub"

⁹⁹ Cennâvunî, *Kitâbü'l-vad'*, 21; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1081; Mustafa b. Muhammed Şerîfî, *Muhâdarât ve durûs fi usûli'd-din* (b.y.: y.y., 2012), 136.

¹⁰⁰ Cennâvunî, *Kitâbü'l-vad'*, 21-25; Şerîfî, *Muhâdarât ve durûs*, 136-137.

¹⁰¹ Metin Yıldız, "İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları: el-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke)", *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 169.

¹⁰² Tebgûrîn b. Dâvûd el-Melşûtî, *Usûlü'd-din ev el-Usûlü'l-aşrate inde'l-İbâziyye*, thk. Venis et-Tâhir Amir (Maskat: Mektebetü'l-Ceyli'l-Vâid, 2005), 27 vd.

¹⁰³ Mustafa Öz, "Kaade", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/589.

¹⁰⁴ Öz, "Kaade", 23/589.

¹⁰⁵ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/868; Öz, "Kaade", 23/589; Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 66-67.

¹⁰⁶ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/868.

¹⁰⁷ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 65.

¹⁰⁸ Bükeyr b Saîd A'veşt, *Kutbü'l-Eimme el-Allâme Muhammed b. Yusuf Eттаfeyyîş: Hayatuh, Âsâruhu'l-Fikriyye ve Cihaduh* (Saltanatu Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1989), 62; Muhammed b. Mûsâ Bâbâammî vd., *Mu'cemu a'lami'l-İbâziyye mine'l-karni'l-evvel el-hicri ile'l-asri'l-hazır - kismu'l-mağribi'l-İslâmî-* (Karâra: Cem'iyetu't-Turâs, 1999), 2/399-406; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-*

lakabını tercih ederler. Dolayısıyla mezhep müntesipleri gerek günlük hayatlarında gerekse kaynaklarında “el-kutub” lakabını kullandıklarında bununla kastettikleri Muhammed Eттаfeyyiş’tir.

2.21. Kûfür (الكفر): İbâzîler, şirk veya herhangi bir kebîrenin irtikabı sebebiyle kişinin içine düştüğü durumu, iman halinin zıttı anlamında kûfür olarak kabul ederler.¹⁰⁹ Onların hem inkar etmeyi hem de imanla beraber kebîre irtikab edeni kûfürle itham etmelerinin sebebi iman tanımlarıyla ilgilidir. Ehl-i sünnet, genel itibariyle iman ve amele taalluk eden esasları farklı ele almış ve “amellerin ihmali iman dairesinden çıkarmaz” yahut daha maruf bir formülasyon olan “amel imandan bir cüz değildir” hükmüne varmışken¹¹⁰ İbâzîler ise Allah’ın söz, itikad ve fiil olarak emrettiklerinin tamamını imandan saymış; gerçek mümini, imanı söz ve kalb ile ikrar eden, dinin erkânıyla amel edip masiyetlerden kaçınan ve buna mukabil Ahiret’te kendisi için bir karşılık (ecir) olan kimse olarak tarif etmişlerdir.¹¹¹ Bu meyanda İbâzî doktrin imanın, kalbin itikadını (tasdik), dilin ikrarını ve uzuvların amelini ihtiva etmesi konusunda müttefiktir.¹¹² Ancak onlar dünya ahkâmının taalluku bağlamında inkâr veya şirke düşen kimse ile kebire sebebiyle kûfre nisbet edilen kimseyi birbirinden ayırırlar. Kebire sahibinin küfrü tövbe etme ihtimali sebebiyle ölünceye kadar bir tür izafi kûfürdür, tövbe etmeden ölen ise artık ebedi azabı hak etmiş olur.¹¹³

2.22. Küfr-i nimet (كفر النعمة):İbâzîler imanı ikrar, tasdik ve amelin bütünü olarak düşündükleri için amel eksikliğinin imandan çıkaracağı sonucuna varmışlardır. Dolayısıyla bütün amellerin yerine getirilmesi gerekir. Zira nafile veya farz olsun her taat aynı zamanda imandır.¹¹⁴ Farz ameller ihmal edildiğinde iman tahakkuk etmez. Böyle bir durumdaki kişi kafir sayılır ancak bu şirk veya dinin umdelerini inkar etmek anlamında değil; imanın kendisine yüklediği sorumluluğu yerine getirmeme yönüyle kûfür ismini hak eder ve bu durum küfr-i nimet olarak tesmiye edilir. Küfr-i nimet içindeki kimse artık Müslüman değil asî bir muvahhid olur.¹¹⁵ Muvahhid kimse ise kebîre işlemiş dahi olsa kendisine dünyada Müslüman muamelesi yapılır. Örneğin kanı, malı ve ırzı korunmuştur, zarar verilemez; kadınları nikâhlanır, kestikleri yenir ve cenaze namazları kılınır.¹¹⁶ Ancak Müslümanlara yakınlık bağlamında velayeti düşer ve kendisinden teberrî edilir, yaptığında

---

mustalahâti’l-İbâziyye, 2/863.

¹⁰⁹ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 2/918.

¹¹⁰ Ahmet b. Hasan b. Sinanüddin Beyazîzade, *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe’nin İtikadî Görüşleri*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 97; A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelam’a Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 48.

¹¹¹ Ebû Yakub Yusuf b. İbrâhim Vercelânî, *ed-Delil ve’l-burhan* (Saltanatu Umman: Vizâretu’t-Turâsi’l-Kavmî ve’s-Sekâfe, 1997), 3/118-119.

¹¹² Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humejd Sâlimî, *Behcetü’l-Envâr*, thk. Ali b. Said b. Mes’ûd el-Gâfirî (b.y.: y.y., ts.), 193; Sabir Ta’îme, *el-İbâziyye Akîdeten ve Mezheben* (Beirut: Darü’l-Cil, 1986), 111.

¹¹³ A’veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 94; Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 2/901-902, 921.

¹¹⁴ Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus’âbî Eттаfeyyiş, *Şerhu Akîdeti’t-Tevhîd*, thk. Mustafa b. Nasır Vinten (Gerdaye: Neşru Cem’iyyeti’t-Turâs, 2001), 540.

¹¹⁵ A’veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 95-96.

¹¹⁶ A’veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 94.

ısrar edip tövbe etmeden ölürse küfür üzere öldüğü için ebedi azabı hak etmiş olur.¹¹⁷ Bu küfür çeşidi için aynı zamanda küfr-i nifak, küfr-i fık, küfr-i ef'âl gibi isimler de kullanılır.¹¹⁸

2.23. Küfr-i Şirk (كفر الشرك): İbâzîler Allah'ın vahdaniyeti, âyetleri, peygamberin risaleti gibi dinin zarûriyatından olan umdelerini ikrar ve tasdik etmeyen yahut helalini haram, haramını helal kabul eden kimsenin küfr-i şirk veya küfr-i cuhûd içinde olduğunu kabul ederler. Bu durumda olan kimselere müşrik ahkâmı uygulanır.¹¹⁹ Mezkûr durumdaki kimse dinin itikadî esaslarını ihlal ettiği için kendisine kebair-i şirk ismi de itlak olunur.¹²⁰

2.24. La Menzile beyne'l-Menzileteyn (لا منزلة بين المنزلتين): İbâzîler iman ile küfür arasında başka bir konumun bulunmadığını ifade etmek için “la menzile beyne'l-menzileteyn” terkiğini kullanırlar. Zira iman ile küfür veya tevhid ile şirk hareket ile sükun yahut ölü ile diri gibi birbirine zıttır. Dolayısıyla kişi ya ikrar, tasdik ve ameli yerine getirerek mümin olmuştur ya da bunları inkar veya ihlal ederek kafir olmuştur. Kişi imandan çıkmadan küfre giremediği gibi küfürden çıkmadan da imana giremez.¹²¹ Ancak buradaki farklılık da lafzın delaleti açısından “el-Menzile beyne'l-Menzileteyn” esasında olduğu gibi lügavî ve lafzî bir ihtilaftan ibarettir.¹²² İbâzîyye'nin “el-menzile beyne'l-menzileteyn” kullanımları özellikle kebire irtikab edene uygulanacak dünyavî ahkâmın tespitine racîdir.¹²³

2.25. el-Menzile beyne'l-Menzileteyn (لا منزلة بين المنزلتين): İbâzîyye'ye göre kebîre irtikab eden mümin ne tam anlamıyla mümin ne de tam anlamıyla müşriktir. Bu kimse imanın parçası olan ameli ihmal etmekle nifak içerisindedir. İbâzîler bu şekilde iman ile şirk arasında kalmış kimseyi dünya ahkâmı cihetinden “ameli nifak içine düşmüş münafık” olarak kabul ederler.¹²⁴ Menzile kavramının kullanımı açısından Mutezileyle aynı görüşte ancak lafzın medlulü açısından farklı düşünürler. İbâzîler Mutezilenin mürtekb-i kebire bağlamında kullandıkları “fık” konumunu “ameli nifak” olarak tesmiye ederler.¹²⁵ Ancak bu nifak itikadî değil amelin ihmaline taalluk eden bir nifaktır.¹²⁶ Fakat Mutezile ile İbâzîyye arasındaki bu farklılık sadece lafzi bir ihtilaftan ibaret olup her iki doktrin de mezkûr kimsenin tövbe etmeden ölmesi durumunda, onu ebedi azabı hak etmiş kabul ederler.¹²⁷ İbâzîlerin “el-Menzile beyne'l-Menzileteyn” kavramını kullanma sebebi kebîre

¹¹⁷ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâzîyye*, 2/921.

¹¹⁸ Eттаfeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 532; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâzîyye*, 2/918, 921.

¹¹⁹ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 93-94; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâzîyye*, 2/919.

¹²⁰ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâzîyye*, 2/898.

¹²¹ Melşûtî, *Usûlü'd-din*, 46, 123-127.

¹²² A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 96.

¹²³ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 96; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâzîyye*, 2/987.

¹²⁴ Melşûtî, *Usûlü'd-din*, 44, 114.

¹²⁵ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâzîyye*, 2/988.

¹²⁶ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 2/49.

¹²⁷ Melşûtî, *Usûlü'd-din*, 44-45; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 93-94.

irtikab eden kimseyi, itikad cihetinden mümin veya müşrik kabul eden mezheplerden farklı düşünmeleridir.¹²⁸

2.26. Mesâlik-i Din (مسالك الدين): Mesâlik-i din terkibi, İbâziyye'de ahkam-ı diniyenin tatbik edilme yollarını ifade eden ve imamet nazariyesiyle bütünleşen bir kavramdır. İbâzîlerde mesâlik-i din olarak tesmiye edilen, dinin uygulanma yolları Zuhûr (الظهور), Difa' (الدفاع), Şirâ (الشراء) ve Kitmân (الكتمان) olmak üzere dört tane olup şer'î ahkâm ancak bu dört yoldan biriyle tatbik edilebilir.¹²⁹

Zuhur döneminde, Hulefâyı râşidin ve Rüstemiler zamanında olduğu gibi, Allah'ın şeriatını ve kulların hukukunu tatbik etmek adil bir imamın elindedir.¹³⁰ Difa' döneminde İbâzî toplumunun düşmanlarına karşı savunulması, can ve mal güvenliğinin sağlanması, Abdullah b. Vehb er-Râsibî (öl. 38/658) gibi bir imama havale edilmiştir. Difa', Zuhûr ile Kitmân arası bir derece olup sadece zaruret halinde başvurulur.¹³¹ İmamet vazifesi Difa' dönemiyle sınırlı olup, mezkûr dönem sona erdiğinde, vazifeyi üstlenen imamın görevi de sona erer.¹³² Şirâ dönemi, Ebu Bilal Mirdas b. Üdeyye (öl. 61/680) gibi, kişinin nefsinin cehennemden koru(n)mak veya cenneti ve Allah'ın rızasını kazanmak için satmasıdır. Bu dönemin tesmiyesi Tevbe 9/111'de ifade edilen “Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır.” ayetinden mülhemdir.¹³³ Kitmân dönemi ise İbâzîler zayıf oldukları ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarında, İmam Cabir b. Zeyd zamanında olduğu gibi, dinlerini gizli bir şekilde, tehlike dönemi geçinceye kadar, ilan etmeksizin muhafaza etmeyi ifade eder.¹³⁴ Kitmân döneminin mücadelesi halk arasında mescid ve sivil toplum örgütleri aracılığıyla İslam'ın faziletlerinin yaşatılmasıdır.¹³⁵ İbâzîler Kitmân dönemini Resûlullah aleyhisselamın ilk dönemlerindeki gizli davete teşbih ederler.¹³⁶

2.27. Muhakkime (المحكمة): Hz. Ali döneminde tahkîmi reddederek ondan ayrılanlar için kullanılan bir kavram olup, İbâzîler bu ayrılanları sahâbenin bir parçası ve kendilerinin selefi kabul eder ve onların haklı olduğunu düşünürler.¹³⁷ İbâzîlere göre Muhakkime, imametın tekrar Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer dönemlerindeki misyonuna döndürülmesi için büyük mücadele vermiş tek gruptur.¹³⁸ Bu sebeple de söz konusu bu ilk ayrılıkçı grubu Havâric olarak değil “Muhakkime, Ehl-i Nehrevan, Harûriyye, el-Muslimûn,

¹²⁸ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/988.

¹²⁹ Eттаfeyyiş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 13 vd.; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/488.

¹³⁰ Dercîni, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/6; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 111; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/658-659.

¹³¹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/377, 488.

¹³² Eттаfeyyiş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 13; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 112.

¹³³ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 112; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/551.

¹³⁴ Dercîni, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/6; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/905.

¹³⁵ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 113.

¹³⁶ Nâmî, *Dirasât*, 282-283.

¹³⁷ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akîdeti'l-İbâziyye.*, 36, 48 vd.; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/293-294.

¹³⁸ Nâmî, *Dirasât*, 54.

Cemaatü'l-müslimîn" gibi isimlerle zikrederler.¹³⁹ Onlara göre Muhakkime tesmiyesi, "tahkimi kabul etmeme" bağlamından daha çok onların o gün söyledikleri لا حكم الا لله/hüküm ancak Allah'ındır" sözleriyle ilişkilidir.¹⁴⁰ Onlarla ilgili kullanılan Havâric kullanımı ise düşmanlarının verdiği bir isimdir.¹⁴¹

2.28. Muvahhid (الموحد): Allah'ın bir ve tek olduğunu ikrar ve tasdik etmeyi ifade eden tevhid kökünün ism-i fail formu olan muvahhid lafzını İbâzîler, genel itibariyle tevhid esaslarını kabul eden, dünyada kendisine canı, malı ve ırzı konusunda Müslüman muamelesi yapıp müşrik ahkâmı uygulanmayan kişiler için kullanırlar.¹⁴² İbâzîler bu kullanımla, kendilerinden olmayan Müslümanlara karşı katı ve sert politikalar izleyen, onları kâfir, yurtlarını küfür yurdu addeden Ezarika gibi grupların yaklaşımından ayrılırlar.¹⁴³ Mezkûr kavram klasik İbâzî kaynaklarda aynı zamanda İbâzî olmayan Müslümanlar için de kullanılan bir kavramdır.¹⁴⁴ Bu kullanım özellikle mürtekib-i kebîre yaklaşımlarıyla ilgilidir. Zira onlara göre kebîre işleyen kimse tövbe etmediği sürece kendisine mümin veya Müslüman denilemez, ancak tevhidin esaslarını da benimsediği için ona muvahhid denilir. Şayet mürtekib-i kebîre için Müslüman veya mümin tesmiyeleri kullanılsa dahi bu isimlerle kastedilen muvahhid ismidir.¹⁴⁵ Zira mezhebin görüşü "mümin" lafzının muvahhid için kullanılmayacağı yönündedir.¹⁴⁶ Çünkü gerçek mümin imanın gereklerini söz, fiil ve amel cihetinden tam olarak yerine getirendir, bunları ihlal edenlerin mümin olma vasıfları (tövbe edinceye kadar) düşmüş olur.¹⁴⁷

2.29. Mü'min (المؤمن): İbâzîlere göre mümin, Allah'ın emrettiği taatları yapan, nehyettiği davranışlardan kaçınan ve imanın gerektirdiği sıfatlara sahip olan kimsedir. Bu kimse (farzlardan birini ihlal etme veya kebîre irtikab etme gibi bir sebeple) imanın gerektirdiklerini tam anlamıyla yerine getirmediğinde "mümin" olma vasfı kendisinden düşer ancak dünyada kendisine Müslüman ahkâmı tatbik edilir.¹⁴⁸

2.30. Müslim (المسلمون): Müslim lafzı genel itibariyle son dine teslimiyet göstermiş ve imanın gereklerini yerine getiren kimseler için kullanılan bir kavramdır. İbâzîler bu kavramı özellikle "İbâzî" tesmiyesinin yaygınlaşmadığı ilk dönemlerde "el-müslimun veya cemaatü'l-müslimîn" şeklinde, mezhep mensupları için kullanmışlardır. Ancak bu kullanımla mezhep dışındakilerin İslam dairesinden çıktıklarını kastetmiş olmazlar.¹⁴⁹ Mezkûr kullanım daha çok onların iman konularına olan yaklaşımlarıyla

¹³⁹ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akidetü'l-İbâziyye.*, 48.

¹⁴⁰ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/293.

¹⁴¹ İvaz Halîfât, *el-Usûlü't-târihiyye li'l-firkati'l-İbâziyye* (Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, ts.), 5; Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 31.

¹⁴² Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1056.

¹⁴³ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akidetü'l-İbâziyye.*, 176.

¹⁴⁴ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/200, 2/1056.

¹⁴⁵ Eттаfeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 532.

¹⁴⁶ Eттаfeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 400.

¹⁴⁷ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 3/118-119.

¹⁴⁸ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 55; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/73-74; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 92-96.

¹⁴⁹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/200, 496.

ilgilidir. Özellikle kebîre konusu ve amelin imanın parçası sayılması neticesinde onlar “mümin” ve “müslim” lafızlarını imanın gereklerini yerine getirenler için; buna mukabil “muvaahhid” ismini ise kendileriyle aynı yaklaşımda olmayanlar veya ameli ihlal eden kimseler için kullanmışlardır.¹⁵⁰

2.31. Şeyh (الشيخ): Şeyh lafzı Uman’da, ilim ehli olmasa dahi zekâ, ince anlayış, vera ve hikmet ehli kimseler için; Cezayir’in Mizab bölgesinde ise Azzabe teşkilatı başkanı için kullanılan bir lakaptır.¹⁵¹ Kuzey Afrika (özellikle Cerbe) bölgesindeki Berberîler, kabile büyükleri için aynı zamanda “Bâbâ Şeyh” lakabını da kullanırlar. Mizâb bölgesi İbâzîleri günümüzde de mezkûr kavramları kullanmaya devam etmektedirler.¹⁵²

2.32. Vehbiyye (الوهبية): İbâzîlerin, tarih boyunca İbâzîlik çizgisinden ayrıldıklarını addettikleri Havâric ve Nükkâriye gibi gruplardan kendilerini ayırmak için kullandıkları bir tesmiyedir. Konuyla ilgili ihtilaf “Vehbiyye” isminin Abdullah b. Vehb er-Rasibi’ye mi yoksa Abdülvehhab b. Abdurrahman b. Rüstem’e mi izafe edileceği konusundadır.¹⁵³ Ancak Vehbiyye tesmiyesiyle tam olarak kimlerin kastedildiği konusunda İbâzî müellifler arasında farklı görüşler mevcuttur.¹⁵⁴ Çağdaş İbâzî araştırmacı F. Ca’briî, Şark İbâzîleri arasında Vehbiyye isminin Abdullah b. Vehb er-Rasibi’ye; Mağrib İbâzîleri arasında ise Abdülvehhab b. Rüstem’e izafe edildiğini ifade etmektedir.¹⁵⁵ Vehbiyye isminin Rüstemiler döneminde imametle ilgili yaşanan ihtilaf neticesinde İbâziyye’den ayrılan Nükkâriyye ile ilgili olduğu ve Nükkariyye’den olmayan İbâzîler için tesmiye edildiği daha isabetli görünmektedir.¹⁵⁶ İbâzîler sadece İbâziyye ismini kullandıklarında Vehbiyye’den olsun olmasın hepsini kastetmiş olurlar ama Nükkâriyye gibi İbâzîlerden ayrılmış grupları dışarda bırakmak için Vehbiyye ismini kullanırlar.¹⁵⁷

2.33. Velâyet ve Berâet (الولاية والبرائة): Velâyet/tevellî ve berâet/teberrî istilahları İslam Tarihi’nde zuhur eden ilk fitne olaylarından sonra ortaya çıkmış ve özellikle Şîa ve Hâricî fırkalarının kullandığı iki kavramdır. Berâet, özellikle “kendileri gibi düşünmeyenlerden uzaklaşma, onlardan beri olma, onlarla ilişkiyi kesme” muhtevasında; velâyet ise “kendilerine yakın olanlara karşı dost olmayı” ifade etmek için kullanılmış iki kavramdır.¹⁵⁸ İbâzîler bu kavramı hem siyasi hem de dinî anlamda kullanmaktadırlar. Onlar teberrî kavramını kebîre işlemiş olanlara “kalben buğzetmek, onlar için istiğfar etmemek, âkibetleri için hayır duada bulunmamak” anlamında; tevellî kavramını ise dostluk kurma ve yakın olma durumları için kullanmaktadırlar.¹⁵⁹

¹⁵⁰ Eттаfeyyiş, *Şerhu Akîdeti’t-Tevhîd*, 532.

¹⁵¹ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 1/577.

¹⁵² Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 1/91.

¹⁵³ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 2/1117.

¹⁵⁴ Nâmî, *Dirasât*, 195 vd.

¹⁵⁵ Ca’briî, *el-Bu’dü’l-hadari li’l-akîdeti’l-İbâziyye.*, 56.

¹⁵⁶ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 2/1027, 1117.

¹⁵⁷ Eттаfeyyiş, *Şerhu’n-Nîl*, 14/745.

¹⁵⁸ Mustafa Öz, “Teberrî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/214-215.

¹⁵⁹ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 1/100, 2/1103.

Berâet veya velâyetle ilgili özellikle problemlili nokta ilgili kavramların mezhebî bir ötekileştirmeye aracı kılınmasıdır. Bu meyanda söz konusu kavramların muhatapları mezhep müntesipleri değil diğerleri olmaktadır. Dolayısıyla mezhebin yaklaşımlarıyla ters düşen sahabîler de berâet ve velâyet sisteminden nasibini almışlardır. İbâzî müellifler genel itibarıyla Ehl-i sünnet'in sahâbe kavramı için yaptığı tanım ve muhtevaya katılırlar. Ancak onlara göre kişinin sahâbelik vasfının devam etmesi için iman ve istikametini hayatının sonuna kadar sürdürmesi gerekir ki tövbe edilmemiş bir kebîre veya fîsk, sahâbelik sıfatını düşürebilir. Dolayısıyla fitne olaylarından önce kendisinden herhangi bir fîsk zuhur etmemiş bütün sahabîler adalet sahibi kabul edilir. Ancak fitne olaylarında sonra sadece Resûlullah aleyhisselam ile birlikte sahip oldukları iman ve istikametini koruyanlar âdildir.¹⁶⁰ Söz konusu istikameti korumamış olanlar adalet ve hürmet konusunda diğer insanlar gibidir.¹⁶¹

Söz konusu yaklaşım neticesinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve fitne olaylarına dâhil olmamış bütün sahabîler velâyete layık olup ta'dil edilecek kimselerdendir. Fitne hadisesinden sonra âdil olma vasfını koruyanlar ise Hz. Osman'a hurûc edenler, Hz. Ali'yi imamete getirenler ve tahkîm günü kitabullahın ikâme edilmesini talep ederek Hz. Ali'den ayrılanlardır.¹⁶² Öyle ki Hz. Osman'a karşı kıyâmda bulunanlar Bedir'de Müslümanlara yardım etmek gibi çok önemli bir amel yapmışlardır.¹⁶³ Buna mukabil fitne olaylarına karışmış olanlar ise ta'dil vasfını kaybetmiş olup onlar kendilerinden teberrî edilecek kimselerdir. Hz. Osman, Hz. Ali, Talha, Zübeyr, Amr b. As, Muaviye b. Ebî Süfyân, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve tahkim hadisesine razı olanlar teberrî edilecek kimselerdendir.¹⁶⁴ Bunlar yaptıkları sebebiyle tövbe etmiş olsalardı kendilerinden teberrî edilmezdi. Örneğin Sıffin ve Cemel'de âdil imama karşı savaşanlar berâete layıktırlar.¹⁶⁵ Ancak Hz. Aişe daha sonra tövbe ettiği için teberrî edileceklerden değildir.¹⁶⁶ İbâzîlere göre hüküm verecek seviyede bir anlayış ve bilgiye ulaşan kimsenin fitne olaylarına karışmış kimselere karşı teberrî etmesi vaciptir.¹⁶⁷ Hz. Ali tahkimi kabul etmekle imametinin meşruluğunu yitirdiği için ondan teberrî etmek ve onunla savaşmak vacip olmuştur.¹⁶⁸ Bu konularda kendilerinden teberrî edilmesi gerekenlerin velâyatini tasvib etmek helal değildir.¹⁶⁹

¹⁶⁰ Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humejd Sâlimî, *Tal'atu's-şems: şerhu Şemsi'l-usûl*, ed. Abdullah Rebi (Kahire: Dârü'l-Kitabi'l-Mısriyyi, 2012), 2/66.

¹⁶¹ Ebû Yakub Yusuf b. İbrâhim Vercelânî, *el-Adl ve'l-insâf fî ma'rifeti usuli'l-fıkh ve'l-ihtilaf* (Saltanatu Umman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1984), 1/148-150; Sâlimî, *Tal'atu's-şems*, 2/520-523; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/589.

¹⁶² Sâlimî, *Tal'atu's-şems*, 2/67.

¹⁶³ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 57.

¹⁶⁴ Ahmed Cihat Süveydan, *es-Sahâbe beyne'l-İbâziyye ve Ehli's-Sünne* (Gazze: el-Câmiatü'l-İslamiyye, Yüksek Lisans, 2015), 16.

¹⁶⁵ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/27, 28, 40, 41; Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humejd Sâlimî, *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî* (Uman: Mektebetü'l-İmam es-Sâlimî, 2010), 1/187.

¹⁶⁶ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/41.

¹⁶⁷ Sâlimî, *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*, 1/186.

¹⁶⁸ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 62-63.

¹⁶⁹ Sâlimî, *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*, 1/128.

İbâzî müellifler berâet ve velâyetle ilgili akidelerine dayanarak ta'n ettikleri sahabîlerin faziletlerinden bahseden rivayetleri ya kendi mezhep yaklaşımlarına paralel olarak tevil etmiş yahut tamamen inkâr etmeyi tercih etmişlerdir. Binâenaleyh Resûlullah *aleyhisselâm*ın kendisinden sonra tâbi olunmasını istediği sahabîler Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'dir, diğerleri değildir.¹⁷⁰ Özellikle fitne hadisesinde ismi geçen sahabîlerin faziletinden bahseden haberlerin çoğu uydurma rivayetlerdir.¹⁷¹ Zira bunlardan Hz. Osman onlara göre şûra ehline ittiba edip verdiği ahde vefâlı olacağını ikrar ettiğinde velayete layık olmuş fakat daha sonra yaptıklarından dolayı öldürülmeyi hak etmiştir.¹⁷² Bu sebeple onun sahâbîliğinin düşürülmesi gerekir!¹⁷³ Çünkü Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in yolundan ayrılarak zillete düşmüştür.¹⁷⁴ Aynı şekilde hakem olayına kadar Hz. Ali tevellî edilecek kimselerdendir. Ona karşı savaşanlar ise ateş ehli olmaya layık olmuşlardır.¹⁷⁵ Fakat Ali b. Ebi Talib tahkîm kararıyla küfre girmiş, tahkîme karşı çıkanlara savaş açarak zilleti seçmiş ve gerisin geriye dönenlerden olmuştur.¹⁷⁶

Sonuç

Mezhepler zaman zaman münferit örnekler üzerinden tenkide açık olmakla beraber bir bütün olarak değerlendirildiğinde, taassuba dönüşmeyen mezhebî teşekkül ve aidiyetlerin İslam düşünce tarihi için birer zenginlik olduğu müsellemdir. Bu bağlamda farklılık ve devinim düşüncenin gelişimi için vazgeçilmez unsurlardır. Binâenaleyh marjinal yaklaşımların veyahut zaman ve mekanın değişkenliğiyle alakalı örfî çözümler üzerinden bir mezhebin değerlendirilmesi isabetli mütalaalara ket vuracaktır. Dolayısıyla dinin temel esasları ve birincil kaynakları meselenin değerlendirilmesi için öncelikli kıstas olmalıdır.

İbâzîler, özellikle günümüzde, kendilerinin Hâricîlerle ilişkilendirilmesini kabul etmezler. Sünnî paradigma ise onları Hâricîlerin yaşayan mutedil kolu olarak tanımlar. Söz konusu ihtilaf, Hâricî tesmiyesinin medlulüyle ilgilidir. Çünkü Sünnîler Sıffin'den itibaren hatta Hz. Osman'ı şehit edenler de dahil ortaya çıkan ayrılıkçı grubu Hâricî olarak tesmiye ederken; İbâzîler, daha sonra aşırı görüşleriyle kendilerini ötekileştiren Ezârika gibi marjinal grupları kastederler. Bu meyanda "Muhakkime" olarak da tesmiye edilen ilk oluşumun kendi selefleri olduğunu açıkça ifade ederler. Onların Hâricîlerle özdeşleşen yaklaşım ve inançları bulunmakla birlikte, günümüzde bu durumun İslam toplumunun bütünlüğüne zarar verecek şekilde işlenmesi isabetli olmasa gerektir. Düşünce ve inançlarıyla ilgili tartışmaların entelektüel sınırlar için kalması doğru olandır.

İbâzîler tarih boyunca, marjinallikle özdeşleşmiş Hâricî tesmiyesinin gölgesi altında ve sınırlı sayıdaki müntesipleriyle varlıklarını devam ettirmiş ve nüfuslarına oranla zengin

¹⁷⁰ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/40.

¹⁷¹ Sâlimî, *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*, 1/186.

¹⁷² Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/40.

¹⁷³ Ebû Abdullah Muhammed b. Said el-Ezdî el-Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Seyyid İsmail Kâşif (Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980), 2/212.

¹⁷⁴ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/207; Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/27.

¹⁷⁵ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/41.

¹⁷⁶ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/27, 41.

bir literatür ve söz konusu literatürde düşünce ve inançlarıyla zenginleştirilmiş kendilerine has bir terminoloji oluşturmuşlardır. Bu terminolojinin medlul ve muhtevaları doğru tespit edilmediğinde İbâzî düşüncesini doğru bir zeminde mütalaa etmek mümkün değildir. Bu kaygıdan mütevellid kimi İbâzî çalışmalar dahi terminoloji ekleriyle neşredilmiştir. Binâenaleyh akademik İbâzî okumalarının sağlıklı neticeler elde etmesi mezkûr terminolojiyi dikkate almasıyla yakından ilgilidir.

Kaynakça

- Ağırkaya, Güven. "Hâricî ve İbâzî Tefsire Dair Bir Literatür Denemesi". *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (31 Aralık 2019), 1299-1334. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tasavvur/646308>
- Ağırkaya, Güven. "İbâzî Tefsirlerde Hâricî İzler (Himyânu'z-Zâd Örneği)". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019), 565-610.
- Atar, Fahrettin. "Arîf". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 3/360-361. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ateş, Orhan. *Günümüz Umman İbâdiyesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007.
- Ateş, Orhan. "İbâziyye Haricî Bir Fırka Mıdır?" *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2017), 1-23.
- A'veşt, Bükeyr b Saîd. *Dirasat İslâmiyye fi'l-usûli'l-İbâziyye*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988.
- A'veşt, Bükeyr b Saîd. *Kutbü'l-Eimme el-Allâme Muhammed b. Yusuf Ettafeyyiş: Hayatuh, Âsâruhu'l-Fikriyye ve Cihaduh*. Saltanatu Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1989.
- Bâbâammî, Muhammed b. Mûsâ vd. *Mu'cemu a'lami'l-İbâziyye mine'l-karni'l-evvel el-hicri ile'l-asri'l-hazır -kısmu'l-mağribi'l-İslamî-*. 2 Cilt. Karâra: Cem'iyetu't-Turâs, 1999.
- Bârûnî, Ebû Rebi' Süleyman. *Muhtasarı tarihi'l-İbâziyye*. Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1995.
- Battal, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Süleyman. *en-Nazmu'l-musta'zeb fi tefsîri garîbi elfâzi'l-mühezzeb*. thk. Mustafa Abdulhâfız Salim. 2 Cilt. Mekke: y.y., 1991.
- Behhâz, İbrâhim b. Bukeyr vd. *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-İbâziyye*. 2 Cilt. Saltanatu Umman: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye, 2001.
- Beyazîzade, Ahmet b. Hasan b. Sinanüddin. *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: İFAV Yayınları, 4. Basım, 2014.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Sarmaşık Yayınları, ts.
- Ca'birî, Ferhat. *el-Bu'dü'l-hadiri li'l-akideti'l-İbâziyye*. Cezayir: Cem'iyetu't-Turâs, 1991.
- Cehlân, Addûn b. Nâsır. *el-Fikru's-siyasî inde'l-İbâziyye min hileli ârâi's-Şeyh Muhammed b. Yusuf Ettafeyyiş*. Gerdaye: Cem'iyetu't-Turâs, 1990.
- Cennâvunî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. el-Hayr b. Ebi'l-Hayr. *Kitâbü'l-vad' muhtasar fi'l-usûl ve'l-fıkıh*. thk. Ebû İshak İbrâhim Ettafeyyiş. Kahire: Matbaatü'l-Fecâleti'l-Cedîde, ts.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attar. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayîn, 1987.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbü't-Ta'rîfât*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1983.
- Çelik, İbrahim. "Dâr". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 8/482. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Dercînî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Saîd b. Süleymân. *Kitâbu Tabakâtî'l-meşâih bi'l-Magrib*. thk. İbrahim Tallay. 2 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- Ebu Zekeriya, Yahya b. Ebi Bekr. *Kitâbu siyeri'l-eimme ve ahbârihim*. thk. İsmail Arabî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslamî, 1982.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahâbe". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/491-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Ettafeyyiş, Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî. *Himyânu'z-zâd ilâ dâri'l-me'âd*. 1-15=21 Cilt. Maskat: Vizâretu't-Turâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980.
- Ettafeyyiş, Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî. *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*. thk. Mustafa b. Nasır Vinten. Gerdaye: Neşru Cem'iyeti't-Turâs, 2001.

- Ettafeyyîş, Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî. *Şerhu'n-Nîl ve Şifâi'l-Alîl*. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Feth, 2. Basım, 1972.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. "Hâriciler". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/169-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlar, 1983.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. "İbâziyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 19/256-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed. *el-Kâmûsu'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Halîfât, İvaz. *el-Usûlü't-târihiyye li'l-fırkatî'l-İbâziyye*. Saltanatu Uman: Vizâretu't-Turâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, ts.
- Halîfât, İvaz. *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*. Umman: et-Metâbiu'z-Zehebiyye, 2002.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Harekât, İbrahim. "Nefûse". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/532-533. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Hizmetli, Sabri. "İbâdilikte Azzabe". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/ (1987), 285-301.
- Hizmetli, Sabri. "İbâdilikte Velâyet ve Berâet İnancı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/ (1986), 180-204.
- İbn Ebi Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Haydarabad: Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1952.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hasen Ahmet b. Fâris b. Zekeriya el-Kazvînî er-Râzî. *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*. 6 Cilt. Daru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*. thk. Adil Ahmet Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- İbn Manzûr, Muhammed bin Mükerrrem bin Ali Ebû'l-Fadl Cemâleddin. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1994.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b Sa'd b Menî' ez-Zühri İbn. *et-Tabakâtü'l-kübra*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- Kalhâtî, Ebû Abdullah Muhammed b. Said el-Ezdî. *el-Keşf ve'l-Beyân*. thk. Seyyid İsmail Kâşif. 2 Cilt. Uman: Vizâretu't-Turâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980.
- Kefevî, Ebû'l-Beka. *el-Külliyât mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lugaviyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Kılavuz, A. Saim. *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelam'a Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 13. Basım, 2007.
- Kindî, Muhammed b. İbrahim. *Beyânu's-şer'*. 17 Cilt. Saltanatu Uman: Vizâretu't-Turâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1985.
- Lewicki, Tadeusz. "İbâdiye". *İslam Ansiklopedisi*. C. 5-2. Eskişehir: MEB Yayınları, 1997.
- Melşûtî, Tebgûrîn b. Dâvûd. *Usûlü'd-din ev el-Usûlü'l-aşrate inde'l-İbâziyye*. thk. Venis et-Tâhir Amir. Maskat: Mektebetü'l-Ceyli'l-Vâid, 2005.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf. *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâ'r-ricâl*. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâdiyye: Mezheb İslamî Mu'tedil*. Umman: Mektebetü'l-İfta, ts.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye beyne'l-fıraki'l-İslâmiyye*. Gerdaye: Mektebetü'd-Dâmirî, 1987.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye fi mevkibi't-tarih: el-halkatü'l-ûla neş'eti'l-mezhebi'l-İbâzî*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1964.
- Nâmî, Amr Halîfe. *Dirasât ani'l-İbâziyye*. y.y.: Dârü'l-Garbi'l-İslamî, 2001.
- Ömer, Ahmed Muhtar. *Mu'cemü'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-mu'âsıra*. 4 Cilt. Kâhire: Âlemu'l-Kutub, 2008.
- Öz, Mustafa. "Halka". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/359-360. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Öz, Mustafa. "İsti'râz". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/374. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Öz, Mustafa. "Kaade". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/589. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Öz, Mustafa. "Teberrî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40/214-215. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özcan, Esat. *Câbir b. Zeyd Hayatı, Mezhebi ve Tefsir Anlayışı*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022.

- Öznurhan, Halim. "İstilah". *TDV İslâm Ansiklopedisi* (2. Basım). Ek-1/575-576. TDV Yayınları, 2020.
- Sâlimî, Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Behcetü'l-Envâr*. thk. Ali b. Said b. Mes'ûd el-Gâfirî. b.y.: y.y., ts.
- Sâlimî, Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*. 6 Cilt. Uman: Mektebetü'l-İmam es-Sâlimî, 2010.
- Sâlimî, Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Tal'atu's-şems: şerhu Şemsi'l-usûl*. ed. Abdullah Rebi. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kitabi'l-Mısriyyi, 2012.
- Sâlimî, Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Tuhfetü'l-a'yan bi-sireti ehli uman*. thk. Ebû İshak İbrâhim Eттаfeyyiş. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü Şebâb, 2. Basım, ts.
- Siyâbî, Salim b. Hamud. *Uman abre tarih*. 4 Cilt. Saltanatu Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 5. Basım, 2001.
- Süveydan, Ahmed Cihat. *es-Sahâbe beyne'l-İbâziyye ve Ehli's-Sünne*. Gazze: el-Câmiatü'l-İslamiyye, Yüksek Lisans, 2015.
- Şemmâhî, Ebü'l-Abbas Bedreddin Ahmed b. Saîd b. Abdülvahid. *Kitâbü's-siyer*. thk. Siyâbî Ahmed b. Suud. 2 Cilt. Saltanatu Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1992.
- Şerîfî, Mustafa b. Muhammed. *Muhâdarât ve durûs fi usûli'd-din*. b.y.: y.y., 2012.
- Ta'îme, Sabir. *el-İbâziyye Akîdeten ve Mezheben*. Beyrut: Darü'l-Cîl, 1986.
- Talay, İbrâhim b. Muhammed. *el-İbâziyye leysû mine'l-havâric*. Gerdaye, 1996.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-. *Keşşâfü istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. thk. Ali Dahruc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1. Basım, 1996.
- Vercelânî, Ebû Yakub Yusuf b. İbrâhim. *ed-Delil ve'l-burhan*. 3 Cilt. Saltanatu Umman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1997.
- Vercelânî, Ebû Yakub Yusuf b. İbrâhim. *el-Adl ve'l-insâf fî ma'rifeti usuli'l-fıkh ve'l-ihtilaf*. 2 Cilt. Saltanatu Umman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1984.
- Yıldız, Metin. "İbâziyye'nin Temel İnanc Esasları: el-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke)". *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 167-187.
- Yıldız, Metin. "Kelâmî Görüşleri Bağlamında İbâzîlerin Hâricîliği Meselesi". *Kader* 16/2 (2018), 294-318.
- Zebîdî, Muhammed b. Abdirrezzak el-Hüseynî Ebü'l-Feyz Murtaza. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. Dâru'l-Hidâye, ts.

3. DEĞERLENDİRME SÜRECİ

1. Değerlendirme

Hakem Değerlendirmesi-1

Hakem: [REDACTED] (Kurul Üyesi)

E-posta: [REDACTED]

Kurum: [REDACTED]

Değerlendirme Tarihi: 18-04-2022

Değerlendirdiği Dosya: Makale İlk Hali

Form Cevabı:

Makale başlığı incelenen konuyu tam olarak yansıtır mı? / Does the manuscript title reflect the subject matter studied accurately?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Makalede kullanılan başlıklandırma formatı İSNAD Atıf Sistemi'ne uygun mu? / Does the title format used in the manuscript conform to the Isnad Citation Style?: *Kısmen / Partially* (Yazara Açık)

Öz, yeterli ve uygun mu? / Is the Turkish abstract of the manuscript adequate and appropriate?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Abstract yeterli ve uygun mu? / Is the abstract of the manuscript adequate and appropriate?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Anahtar Kelimeler makale içeriğini tam olarak yansıtır mı? / Does the Turkish Keywords reflect the content of the manuscript accurately?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Keywords uygun olarak seçilmiş mi? / Does the specified English Keywords reflect the content of the manuscript accurately?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Arapça özel isimlerin imlasında İSNAD'a uyulmuş mu? / Does the author follow the Isnad Citation Style on writing the names of Arabic works?: *Kısmen / Partially* (Yazara Açık)

Müracaat edilen âyetlerin kaynak gösterimi İSNAD'a uygun mu? / Does the source presentation of the applied verses conform to the Isnad Citation Style?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Müracaat edilen âyetlerin kaynak gösterimi İSNAD'a uygun mu? / Does the source presentation of the applied verses conform to the Isnad Citation Style?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Çalışmada kullanılan Kısaltmalar, İsnad Atıf Sistemi'ne uygun mu? / Abbreviations used in the study do they conform to the Isnad Citation Style?: *Kısmen / Partially* (Yazara Açık)

Atıf ve alıntılar uygun mu? / Is the footnotes of the manuscript prepared in accordance with citation style?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Kaynakça İSNAD'a uygun olarak hazırlanmış mı? / Is the bibliography of the manuscript prepared in accordance with the Isnad Citation Style?:

Kısmen / Partially (Yazara Açık)

Ön İnceleme Rapor Eki, dergi sistemine eklendi mi? / Has the Pre-review Report Supplement been added to the journal system?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Benzerlik Raporu, dergi sistemine eklendi mi? / Has the Similarity Report been added to the journal system?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Benzerlik oranı yüzde kaçtır? / What is the Similarity score?: *%9 (Yazara Açık)*

Karar / Decision: *Yazar, belirtilen eksiklikleri düzelterek makale metnini dergi sistemine yüklemelidir. / The author should correct the stated deficiencies and upload the manuscript to the journal system. (Yazara Açık)*

Yazara Önerilerileriniz: *Sayın Yazar, Çalışmanızın ön incelemesi ve intihal benzerlik taraması yapılmıştır. Rapor eklerini dosyalar sekmesinde görebilirsiniz. Çalışmanızı en kısa sürede ön inceleme raporu çerçevesinde tashih ederek sisteme yüklemenizi istirham ederiz. Eski Yeni Dergisi Ön İnceleme ve İntihal Taraması Ekibi Hüme Yra S. Hacıbrahim o ğlu (Yazara Açık)*

Editöre Yorumunuz:

Öneri: *Minör Revizyon*

Hakemin Yüklendiği Değerlendirme Dosyaları

Hâricî ve İbâzî Literatüre Dair Bir Kavram Tespit Denemesi
An Attempt to Identify Some of the Terms Used in the Khâridjite and Ibâdîte Literature

Güven AĞIRKAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi
Tefsir Anabilim Dalı

Assistant Professor, University of Adıyaman Faculty of Islamic Sciences, Basic Islamic Sciences,
Department of Tafsir Science

Adıyaman, Turkey

Tel: 0555 832 71 33

guvenagirkaya@gmail.com

ORCID orcid.org/0000-0002-0688-7306.

Abstract

The first sect that emerged in the history of Islam thought is the Khâridjite. The Khâridjites were divided into different subgroups by the time, and only the Ibâdîte sect of them has continued to the present day. Shortly after they were formed as a group, the Khâridjite quarreled among themselves and decoupled into different groups. One of the reasons for this debate is related to the attitude they will show to their opponents. Some of them have been extremely strict thrifty towards their opponents. Some of them have taken a softer and more understanding attitude. Those who were strict with their opponents have been erased from history. The non-marginal ones have continued their existence to the present day. Although the Ibâdîte remain in the minority, they have created their own literature. There is an academic interest in Ibâdîte in our country, especially recently. One of the most important issues in the study of a literature is terminology. Because words acquire different meanings when they enter thought systems. Therefore, it is possible to understand a literature correctly only by knowing the terminology of that literature. In this context, the Ibâdîte have created a special terminology for themselves. This research aimed to identify and define the concepts that are frequently used in the Ibâdîte literature. The study of all terms is not aimed at. The concepts identified are given in alphabetical order. This article has been prepared using screening and comparison methods. For the meanings of the terms, primarily Ibâdîte sources and dictionaries were used. This study generally consists of two parts. The first chapter focuses on the concept of "term". In the second part, more than thirty terms are examined in alphabetical order. With this study, it is aimed to contribute to the studies in the field of Ibâdîte. The subject of study here, in particular, are the terms used by the Ibâdîte authors with their specific meanings.

Keywords

Tafsir, Islamic Sciences, Sect İbâdite, İbâdite Literature, Term, İbâdite Terms

Öz

İslam düşünce tarihinin ilk oluşumlarından biri Hâricîlerdir. Onlar ilk olarak Sıffin'de tahkim hadisesi üzerine Hz. Ali'den ayrılmış daha sonra ise kendi aralarında ihtilaf ederek bölünmüşlerdir. Onların kimi kılıç kalkan taraftarı olup kendilerinden olmayanlara karşı son derece sert ve katı bir yolu benimserken, kimi de daha mutedil bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Özellikle marjinal bir grup olarak maruf olmuş Hâricîlerin mutedil kanadını temsil eden İbâzîler varlıklarını günümüze kadar sürdürürken, mutedil olmayanlar zamanla tarihe karışmışlardır. İbâzîlik tarih boyunca Hâricîliğin gölgesinde azınlıkta bir mezhep olarak kalmakla beraber kendilerine has dinî ve entelektüel bir literatür oluşturmayı başarmış bir oluşumdur. Tarihi süreçte Hâricî-İbâzî bağlamında günümüze ulaşmış literatürün hemen tamamı İbâzîlere aittir. Ülkemizde özellikle son dönemlerde İbâzî literatüre dönük akademik bir ilgi söz konusudur. Bir literatürün incelenmesinde en öncelikli hususlardan biri ilgili alandaki

terminolojidir. Zira lafızlar tutarlı bir sisteme sahip düşünce teşekküllerinin anlam örgüsüne girdiklerinde ilk vaz edildikleri anlamlardan uzaklaşarak farklı işlevsellikler kazanırlar. Müşterek kavramların düşünce ekolleri tarafından kendi entelektüel birikimlerinde farklı anlamlarda kullanılması ise mezkûr durumu daha da ehemmiyetli hale getirir. Binâenaleyh araştırma konusu yapılmış bir literatürün doğru mütalaa edilmesi ancak terminolojisinin kendi düşünce örgüsünde tanımlanıp anlaşılmasıyla mümkündür. Bu bağlamda İbâziler kendi literatürlerini aynı zamanda kendilerine has bir terminolojiyle oluşturmuşlardır. Bu çalışmada, İbâzilikle ilgili okumalarda sıkça tesadüf edilecek kavramların derlenip mümkün olduğunca kendi kaynakları doğrultusunda medlullerinin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Burada özellikle araştırma konusu yapılan mezhep müellifleri tarafından İbâzilere has anlamlarla kullanılan kavramlardır. Çalışma, isminden de anlaşıldığı üzere, İbâzilere ait bütün kavramları tespit etme gayesi gütmemiştir. Özellikle İbâzilere has kullanım ve muhtevaları olan kavramların tespitine ağırlık verilmiştir. Tespit edilen kavramlar, Türkçe telaffuz ve kullanımları dikkate alınarak alfabetik sıraya konulmuştur. Ancak özellikle beraber kullanımı yaygınlaşmış ve muhtevaları birbiriyle ilişkili bazı kavramlar bir arada verilmiştir. Çalışma yürütülürken ulaşılan İbâzî eser ve sözlükler tarama yöntemi kullanılarak incelenmiş ve gerekli görülen yerlerde mezhep dışı eserlere başvurularak karşılaştırmalar yapılmıştır. Genel itibariyle iki bölümden müteşekkil olan çalışmanın giriş ve birinci bölümünde İbâzilik ve ıstılah kavramı hakkında kısa bilgiler verilmiş; ikinci bölümde ise tespit edilen kavramlar numaralandırılmış ve otuzu aşkın kavram ayrı maddeler halinde serdedilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, İslamî İlimler, İbâzî Mezhebi, İbâzî Literatür, İstılah, İbâzî Terminoloji

Giriş

İnsanın bireysel veya toplumsal tüm yaşam alanında en önemli aktörlerden biri dildir. Bu anlamda dil, insanın yaratılışından beri sadece bir iletişim aracı değil aynı zamanda duyuş, düşünüş, üretme, paylaşma, aktarma gibi toplumsal ve kültürel sayısız aktivitenin vazgeçilmez aracı olmuştur. Bu meyanda Yüce Allah ilk insana eşyanın isimlerini öğretmiş ve o isimler üzerinden diğer varlıklardan farklı olarak ona lütfettiği evsaf ve kabiliyetleri “meleklerle gösterme” örneklemini üzerinden anlatmıştır.¹ İnsan sahip olduğu bu evsaf ve kabiliyetlerle başta onu var eden aşkın kudret olmak üzere diğer insanlar ve varlıklarla iletişim kuracak, hüzn ve sevinçlerini paylaşacak, ihtiyaç ve gereksinimlerini ifade edecek ve daha da önemlisi elde ettiği insanî birikimle kültür ve medeniyetle inşa edecektir.

Kur’an, insanın sadece aşkın varlıkla olan veya olması gereken ilişkisini değil aynı zamanda onun diğer bütün varlıkla kurduğu ve kuracağı beşerî ilişkilerine de yön verir. Bu ilişkinin gerçekleşmesi, sürdürülmesi, sonraki nesillere aktarılıp kültür ve medeniyetlerin teşekkülünde en önemli unsurlardan biri anlama ve anlatma yeteneğine aracılık eden dil (kelam) kabiliyetidir. İnsanı yoktan yaratan Allah olduğu gibi ona duyuş ve düşüncelerini ifade etme, varlığı anlama ve anlatma kabiliyeti olan beyanı öğreten de yine Allah’tır.² İnsan, Allah’ın kendisine lütfettiği mezkûr evsaf ve kabiliyetlerle oluşturduğu birikimi beyanla nesilden nesile aktararak geçmişten geleceğe süregelen bir tekâmüle öncülük edecektir.

İnsan, sahip olduğu meziyetlerle hem ontolojik tür olarak hem de hemcinsleri arasında ayrı hususiyetlerle tebeyyün etmiş bir varlıktır. Bu meyanda onun en önemli özelliklerin biri farklılığıdır. Bu durumun müteâl boyutta

¹ el-Bakara 2/31-33.

² er-Rahmân 55/3.

dikkate alınmış bir sonucu olarak Allah'ın tarih boyunca insanlara gönderdiği ilahi kitap ve sahifelerin dili de hep farklı olmuştur. Aynı din ve kültüre mensup olmak genel itibarıyla insanî müşterekliği beslemekle beraber bunun da söz konusu farklılığı ortadan kaldırdığı söylenemez. Zira insan aslında fitratındaki farklılığıyla insandır.

Mezhep olgusu sadece İslam toplumunun değil, bütün din ve sistemlerin bir gerçekliğidir. İslam tarihindeki her farklı düşünce ve bu düşüncelerin sistemli halini ifade eden her mezhep -akidenin temel esaslarıyla çelişmediği sürece- entelektüel bir zindelik ve zenginliktir. Bu meyanda mezheplerle ilgili münferit ve dar alanlı örnekleri umuma teşmil etmek asırlarca tevarüs eden dinin tevile dayalı birikimine bir vefasızlık olacaktır.

İslam düşünce tarihindeki her mezhep sistematik bir düşünce okuluna dönüşürken, dinin kaynak ve beyanlarını kullanırken, müntesiplerinin ihtiyaç ve gereksinimlerine dini metinlerden cevaplar ararken kendi içinde tutarlı ve anlamlı bir terminoloji oluşturmaya çalışmıştır. Bu meyanda kimi zaman farklı kimi zaman da ortak ifadelerle mezhep sistematığı içinde farklı anlamlar yüklenmiştir. Söz konusu terminolojik farklılık bir düşünce okulunun müntesipleri için önemli olduğu kadar ekoller arası entelektüel iletişimin sürdürülebilirliği noktasında diğerleri için de önemlidir. Herhangi bir lafız, düşünce sistemlerinin kendi bünyesinde izafi bir anlam yüklenerek bir mezhebin ıstılahı olduğunda söz konusu mezhebin düşünce sisteminin anlaşılıp yorumlanması ve hakkında herhangi bir imal-i fikirde bulunulması ancak ilgili ıstılah(lar)ın doğru anlamlandırılmasıyla mümkündür.

İslam tarihinde teknik anlamıyla teşekkül eden ilk mezhep Hâricilerdir. Düşünce ve davranışlarındaki sert ve katılık sebebiyle bu oluşum kısa bir süre içinde ihtilaf edip gruplara ayrılmış ve söz konusu sertlik ve katılığı sürdürmek isteyenler zamanla yok olmuş ama nisbeten daha mutedil bir grup olan İbâziler günümüze kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Onlar varlıklarını devam ettirirken aynı zamanda kendilerine ait bir literatür ve terminoloji de oluşturmuşlardır. Hatta İbâzî doktrin kişilerin inanç ve durumlarına göre tesmiye edilmesini (el-esma ve'l-ahkam) "usul-i tis'a" olarak ifade edilen esaslardan biri saymıştır. Bu meyanda onlara göre isimler ilgili ahkâma tabidir (ان الاسماء تابعة للاحكام).³ Dolayısıyla onlarla ilgili yapılacak akademik çalışmalarda İbâzîlerin bu terminolojilerine vâkıf olmanın önemi izahtan varestedir.

Bu araştırmada çok azı Hâricilerle ilgili olmak üzere İbâzî eserlerde fazlaca rastlanan ıstılahlar mümkün olduğu kadar onların kendi eserlerinden araştırılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın isminden anlaşılacağı üzere söz konusu çalışma İbâzîlere ait bütün ıstılahları tespit etme gayesi gütmemiştir. Ayrıca diğer mezheplerle müşterek yüzlerce ıstılah kullandıkları da maruf bir durumdur. Burada özellikle araştırma konusu yapılan İbâzîlerin mezhep müellifleri tarafından İbâzîlere has anlamlarla kullanılan kavramlardır. Bir başka ifadeyle söz konusu kavramlara İbâzî eserlerde tesadüf edildiğinde bunların hangi anlamda kullanıldığının tespit edilmesi hedeflenmiştir.

1. İstılah Nedir?

İlahî veya beşerî hemen bütün öğretilerin sistemleri dil ve onun zihindeki soyut halini ifade eden kavramlarla kurgulanmıştır. Söz konusu kavramlar o kadar önemlidir ki onları yerli yerinde ve doğru kullanmamak yahut kendisine yüklenen misyonu kavramamak ilgili olduğu bağlam örgüsünden, kendisiyle hedeflenen zihinsel

³ Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. el-Hayr b. Ebî'l-Hayr el-Cennâvunî, *Kitâbü'l-vad' muhtasar fı'l-usûl ve'l-fıkah*, thk. Ebû İshak İbrâhîm Ettafeyyîş (Kahire: Matbaatü'l-Fecâleti'l-Cedîde, ts.), 39; Addûn b. Nâsır Cehlân, *el-Fikru's-siyâsî inde'l-İbâziyye min hileli'ârâi's-Şeyh Muhammed b. Yusuf Ettafeyyîş* (Gerdaye: Cem'ıyyetu't-Turâs, 1990), 65; Amr Halîfe Nâmî, *Dirasât ani'l-İbâziyye* (y.y.: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2001), 200.

faaliyetten ve ilişkili olduğu bilgiden mahrum kalmak demektir. Zira kavram, bir sözcüğe yüklenmiş ve onda toplanmış bir bilgiyi ifade eder.⁴

Lafızlar dinin veya tutarlı bir sisteme sahip düşünce teşekküllerinin anlam örgüsüne girdiklerinde dâhil oldukları önermeler bağlamında, ilk vaz edildikleri anlamlardan uzaklaşarak farklı işlevsellikler kazanırlar. Düşünce ekollerinin eserlerinde, kutsal metinlerde ve özellikle Kur'ân-ı Kerim'de bu meyanda lügavî anlamdan uzaklaşmış ve yeni bir hüviyete bürünmüş çokça sözcüğün varlığı müsellemidir. Zaten bir kavramı önemli kılan da dâhil olduğu sistemde yüklendiği anlamdır. Binâenaleyh düşünce örgüsünün olduğu her yerde kullanılan kavramların ehemmiyeti izahıta varestedir. Bu meyanda ıstılah veya onun yerine Türkçe'de kullanımı artan terim yahut kavram ne demektir?

İstılah, lügavi olarak “fesad ve kötü olmanın zıttı; iyi, faydalı, uygun ve doğru olmak” gibi anlamlara gelen “س-ل-ه” kökünden if'al kalıbına aktarılmış bir mastardır. Sözlükler “salah” köküne genel itibariyle “fesadın zıttı” anlamını vermektedirler.⁵ Salah kökünün if'al kalıbından mastarı olan ıstılah veya aynı kalıbın ismi fail formu olan mustalah “üzerinde ittifak edilen, uzlaşa sağlanan” iş, anlam veya durumları ifade etmektedir.⁶

İstılah kavramı teknik olarak genel itibariyle “belirli grupların bir lafzı ilk vaz edildiği manadan kısmen uzaklaştırıp yeni bir muhtevada kullanmaları” mecrasında tarif edilmiştir.⁷ Bu meyanda örneğin S. Şerif Cürçânî (öl. 816/1413) söz konusu ittifak ve uzlaşya işaret ederek “bir lafzın lügat manasından alınıp bir münasebet dolayısıyla başka bir manada kullanılması” tarifine yer verir.⁸ Ö. N. Bilmen (1883-1971) ise “Muayyen bir cemaatin, bir meslek erbabının, bir lafzı, manayı lügavîsinden çıkararak başka bir manada müttefikane istimal etmeleri” şeklinde tarif eder.⁹ Türkçe'de ıstılah kullanımı yerine “terim” lafzı kullanılmakta iken Arapça'da ise daha çok “mustalah” kullanımı tercih edilmektedir.¹⁰ Günümüzde hemen aynı muhteva kastıyla terim, ıstılah, kavram gibi kullanımlar yaygınlaşmıştır.

2. İbâzî Kavramlar

İlk dönemlerden bu yana İslam düşünce tarihine Hâricî-İbâzî özelinde bakıldığı zaman hemen bütün ilmi literatürün İbâzîlere ait olduğu görülecektir. Örneğin tefsir alanında Nâfi' ibnü'l-Ezrak'tan (öl. 65/685) nakledilen küçük bir risale¹¹ dışındaki bütün tefsir literatürü İbâzîlere aittir. Bu sebeple Hâricîlerle ilişkili kimi kullanımlar aşağıda zikredilmiş ancak araştırmanın hemen bütün kavramlarında İbâzî kaynaklar esas alınmaya çalışılmıştır.

⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), “Kavram”, 499-500.

⁵ Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâi (Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 3/117; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabîyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attar (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayîn, 1987), 1/383; Ebü'l-Hasen Ahmet b. Fâris b. Zekerîya el-Kazvîni er-Râzî İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga* (Daru'l-Fikr, 1979), 3/303; Muhammed bin Mükerrrem bin Ali Ebü'l-Fadl Cemâleddin İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1994), 2/516; Muhammed b. Abdirezzak el-Hüseynî Ebü'l-Feyz Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Dâru'l-Hidâye, ts.), 6/547.

⁶ Ebü'l-Beka el-Kefevî, *el-Küllîyyât mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lugaviyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 129; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 6/551; Ahmed Muhtar Ömer, *Mu'cemü'l-lugati'l-Arabîyyeti'l-mu'âsıra* (Kâhire: Âlemü'l-Kutub, 2008), 2/1314; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Sarmaşık Yayınları, ts.), 1/11.

⁷ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rifât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 28; Kefevî, *el-Küllîyyât*, 129; Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî, *Keşşâfû ıstılahâtî'l-fünûn ve'l-ülüm*, thk. Ali Dahruc (Beyrut: Mektebetü'l-Lübnan, 1996), 1/212 vd.

⁸ Cürçânî, *Ta'rifât*, 28.

⁹ Bilmen, *İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 1/11.

¹⁰ Halim Öznurhan, “İstılah”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2020), Ek-1/575.

¹¹ Daha fazla bilgi için bk.: Güven Ağırkaya, “Hâricî ve İbâzî Tefsire Dair Bir Literatür Denemesi”, *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (31 Aralık 2019), 1313-1314.

Ele alınan kavramlar araştırmada Türkçe telaffuzları dikkate alınarak alfabetik sıraya konulmuş ancak birbiriyle olan ilişkisi fazla olan, bir başka ifadeyle ancak beraber ele alındığında daha isabetli mütalaa etme imkanı elde edilen bazı kavramlar bir arada zikredilmiştir. Yapılan taramalarda İbâzîlerin aşağıdaki kavramları kendilerine has anlamlarla ele aldıklarına tesadüf edilmiştir:

2.1. Arîf (العريف): Arîf (çoğulu urefâ) lafzı lügavî olarak “bir şeyi bilmek, tanımak, ona vâkıf olmak” anlamında kullanılmaktadır.¹² Gerek cahiliye gerekse sonraki dönemlerde askerî veya sivil bir grubun başında bulunan, idare ettiği topluluğu temsil eden, temsil ettiği grubuyla ilgili sorumluluklar yüklenen kişiler için kullanılmış bir kavramdır.¹³ İbâzilikte ise Azzâbe teşkilatı bünyesine halkın eğitim-öğretim faaliyetleriyle ilgili olarak öğrencilerin gerek dersle ilgili gerekse ders dışındaki işleriyle vazifelendirilmiş kişiler “arîf” ismiyle ifade edilmektedir.¹⁴ Arîfler İbâzî kaynaklarda kendi içinde üstlendikleri göreve göre “Kur’an talimi arîfi, hatimler ve uyku vakitleri arîfi, ders vakitlerini tanzim arîfi, yemek-işae işleri arîfi” gibi farklı isimlerle anılmıştır.¹⁵

2.2. Ashâbunâ ve Kavmunâ (قومنا/صحابنا): Ashab lafzı lügavî olarak “birlikte bulunmak, arkadaşlık ve dostluk etmek” gibi anlamlara gelen “s-h-b” kökünden türeyen “صاحب” lafzının çoğul ismi olan “صَحْب” ifadesinin çoğuludur.¹⁶ İslâmî literatürde Sahâbî, sahâbe ve ashab kelimeleri İslam’la birlikte çok erken dönemlerden itibaren Resûlullah aleyhisselâmı görüp ona iman etmiş kişiler için kullanılmaya başlanmıştır.¹⁷ Sahâbeyle ilgili farklı tanımlar yapılmış olmakla birlikte İbn Hacer’in (öl. 852/1448) “Sahâbî, Resûl-i Ekrem’e Müslüman olarak mülâkî olup, bu imanı üzere ölmüş olan kimsedir.”¹⁸ şeklindeki tanımı İslam alimleri arasında benimsenip meşhur olmuştur.

Ashâb lafzı, yukarıda ifade edilen terminolojik anlam dışında İbâzî literatürde lügavî anlamla ilişkili olarak farklı bir muhtevada kullanılmıştır. el-Ashâb lafzını İbâzî müellifler mezhep literatüründe **İbâzî mezhebine bağlı olan âlim ve müntesipler için kullanırlar.**¹⁹ Söz konusu kullanım bazen izafetli olarak “ashâbunâ” şeklinde bazen de lam-ı tarifli olarak “el-ashâb” şeklinde gelebilmektedir. Onlara göre “el-ashâb” veya “ashâbunâ” ifadeleri hicri 3. asırdan beri mezhep müellifleri tarafından kullanılmaktadır.²⁰

İbâzî kaynaklar “ashâbuna” lafzının mukabilinde ise “kavmunâ” lafzını kullanırlar. Onlar mezkûr kavram ile çoğunlukla İslam dünyasındaki meşhur **dört mezhebi veya İbâzîler dışındaki diğer Müslümanları** kastederler.²¹ Bazen de “el-Kavm” veya “kavmunâ” yerine aynı manayı kastederek “gayrunâ” kavramını da tercih etmektedirler.²² İbâzî eserlerde genellikle İbâzîlik mezhebiyle onlar dışındaki mezheplerin veya İbâzî olmayan Müslümanların yaklaşımları ele alınırken “ashâbunâ” ve “kavmunâ” kavramları birbirlerinin mukabili olarak

¹² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 9/236.

¹³ Fahrettin Atar, “Arîf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/361.

¹⁴ İbrâhim b. Bukeyr Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye* (Saltanatu Umman: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye, 2001), 2/686.

¹⁵ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/686-690; Sabri Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/ (1987), 296.

¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/519.

¹⁷ Mehmet Efendioğlu, “Sahâbe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/491.

¹⁸ Ebû'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi'temyizi's-sahâbe*, thk. Adil Ahmet Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavviz (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 1/8.

¹⁹ Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 135; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/587.

²⁰ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/587.

²¹ Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 138; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/588, 885.

²² Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/885.

çokça kullanılır. Bundan mütevellid İbâzî kaynakların bu terminolojik ayrıma dikkat edilerek mütalaa edilmesi ilgili alandaki araştırmalar için ehemmiyet arz etmektedir.

2.3. Azzâbe (الغزابة): “A-z-b” kökü farklı anlamlar kazanmış olmakla beraber lügavî olarak “bir şeyden uzak olmayı veya uzaklaşmayı” ifade eden bir lafızdır.²³ İbâzî kaynaklarda söz konusu lafız “dünyevî işlerden ve nefsin hazlarından uzaklaşarak (uzlet) ibadet ve ammenin maslahatı gereği kendini Müslümanların hizmetine adama” olarak ele alınır.²⁴ Buna göre azzâbî, mezkûr vasıflarda bir yaşayışı benimseyen kimseleri ifade etmekten bir istiare; azzâbe ise bu kişilerin oluşturduğu meclistir.²⁵ Meclisin başında “Şeyh” veya “Şeyhu'l-halka” diye isimlendirilen bir zat bulunur.²⁶ İstilah olarak ise özellikle Kuzey Afrika bölgesinde İbâzîliğin yok edilme yahut yasaklanma gibi tehlikelerle karşı karşıya kaldığı dönemlerde, inançlarını ve varlıklarını devam ettirmek gayesiyle kurulmuş, İbâzilere has dinî, siyasi, sosyal ve ekonomik birtakım vasıf ve vazifeler üstlenmiş, belli sayıdaki insanlardan müteşekkîl, İbâzîliğin günümüze ulaşmasında etkin rol oynamış, hüküm sahibi, dinî-ictimâî bir kuruluştur.²⁷

Azzabe için kullanılan isimlerden biri de halkadır. Halka, azzabe mensuplarının daire şeklinde oturmalarından mühlhem kullanılan bir tesmiyedir.²⁸ İbâzilere göre göre dinî ve içtimâî vasıftaki ilk halka (hicri 5. asrın başlarında) Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Bekr (öl. 440/1049) tarafından kurulup esasları belirlenmiştir.²⁹

Azzabe mensuplarının söz, fiil, davranış, dış görünüm türünden, diğer insanlardan farklı olarak, uymaları gereken birtakım sorumlulukları vardır. Halkaya mensup **olmak isteyen kimsenin ilim öğrenmeye, dünya işlerinden uzaklaşmaya, malını Allah yolunda harcamaya kararlı; hâfız, ibadete düşkün, sâlih vasıflara sahip olması gerekir.** Azzâbî, işini yaptıktan sonra vaktini ibadete ve sâlih amellere ayırmalı, ilim öğrenmeye, zayıfın hakkını gözetmeye, ammenin huzurunu korumaya çalışmalıdır. Giyim-kuşam olarak bütün bedeni **örtün geniş ve beyaz renkli elbise giyer, başına beyaz bir örtü bağlayıp bir ucunu sağ tarafına sarkıtır ve kesinlikle saçını uzatmaz.**³⁰ Kişi azzâbî olmanın gereklerini yerine getirmediği, ilmiyle amel etmediği ve azzâbîliği bir yaşam tarzı haline getirmediğinde, ilim sahibi olsa dahi “azzâbî” tesmiyesini hak etmiş olmaz.³¹

2.4. Beydatü'l-İslam (بيضة الاسلام): “Beyda” lafzı, İbâzîlerin, imamet vazifesini yürüten imam ve onun yardımcıları için “bir beldenin yönetme yetkisini üstlenmiş kimse, beldenin ileri gelenleri” anlamında kullandıkları bir kavramdır.³² İmam ve onun yardımcıları hak ve adalete uygun hareket ettiklerinde kendilerine muhabbet besleyip onları dost edinmenin gerekliliği anlamında “velayet-i beyda/ولاية البيضة”; hak ve adaletten ayrıldıkları

²³ Cevherî, *es-Sihâh*, 1/181; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, 4/310; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/596 vd.

²⁴ Ali Yahya Muammer, *el-İbâziyye fî mevkibi't-tarih : el-halkatü'l-üla neş'eti'l-mezhebi'l-İbâzî*. (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1964), 97.

²⁵ Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, 288.

²⁶ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/577.

²⁷ Muammer, *el-İbâziyye fî mevkibi't-tarih*, 97; ayrıca bk. Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, 287 vd.

²⁸ Muammer, *el-İbâziyye fî mevkibi't-tarih*, 97-98.

²⁹ Yahya b. Ebi Bekr Ebu Zekeriya, *Kitâbu siyeri'l-eimme ve ahbârihim*, thk. İsmail Arabî (Beirut: Dârü'l-Garbi'l-İslamî, 1982), 265; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Saïd b. Süleymân ed-Dercîni, *Kitâbu Tabakâti'l-meşâih bi'l-Magrib*, thk. İbrahim Tallay (b.y.: y.y., ts.), 1/4, 167 vd.

³⁰ Dercîni, *Tabakâti'l-meşâih*, 1/171 vd.; Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, 287-290; Mustafa Öz, “Halka”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/359-360.

³¹ Dercîni, *Tabakâti'l-meşâih*, 1/3-4.

³² Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/135.

zaman ise “berâet-i beyda/براءة البيضاء” terkiplerini kullanırlar.³³ İbâziler Beydatü'l-İslam tesmiyesini eski dönemlerden itibaren İbâzîlik mezhebinin merkezlerinden biri olması sebebiyle Uman'daki Nizva şehri için de kullanırlar.³⁴ Hatta Nizva'nın diğer ismi Beydatü'l-İslam'dır. Onlara göre İmam Gassân b. Abdullah el-Yehmedî'nin (öl. 207/823) Nizva'yı fethettiğinden beri orası “Beydatü'l-İslam” olarak tesmiye edilmiştir.³⁵

2.5. Dâru'l-Adl (دار العدل): Lügavî olarak “mesken, yurt, şehir, vatan” gibi anlamlara gelen “dâr/دار” lafzı çeşitli terkiplerle farklı anlamlarda kullanılan bir lafızdır.³⁶ İbâziler, hâkimi/sultanı farklı olsa bile, ahalisi İbâzî mezhebine mensup olan beldeler için “dâru'l-adl” tesmiyesini kullanırlar. Buralarda sâlih kimseler gâlip olup, haramlara riayet edilir ve İslam beldesinin (dâru'l-İslam) hükümleri uygulanır.³⁷ Onlara göre beldeler genel itibarıyla 1) dâru'l-İslam/dâru'l-tevhîd, 2) dâru'l-şirk/dâru'l-küfr olarak iki kısma ayrılır. Dâru'l-İslam olan beldeler ise kendi içinde 1) daru'l-adl ve'l-hak/dâru da'veti'l-hak, 2) dâru'l-cevr ve'z-zulüm olarak iki kısma ayrılır.³⁸

2.6. Ehl-i Cebel (اهل الجبل): İbâzî kaynaklar Ehl-i cebel kullanımıyla Libya'daki Nefsûse Dağını ve o bölge ahalisini kastederler.³⁹ Dolayısıyla Ehl-i cebel'den diye tanıttıkları kimselerin o bölge halkından veya o bölge İbâzîlerinden olduğunu ifade etmiş olurlar. Rivayetlere göre Nefsûse, Filistin tarafından gelip Trablusgarp bölgesinin güney batısındaki platoyu yurt edinmiş Berberî kabilelerinden birinin ismidir. Kabilenin yerleştiği bölge, onlara nisbetle Cebel-i nefûse adıyla anılmıştır. Bu bölge ilk dönemlerden itibaren İbâzîlik mezhebi mensupları için önemli bir sığınak olmuştur.⁴⁰

2.7. Ehl-i Nihle (اهل النحلة): “N-h-l” kökü genel itibarıyla “bir şeyi birine karşılıksız hibe etmek; zayıflık ve sıskalık; bir şey iddia etmek” olarak üç anlam ihtiva eden bir lafızdır.⁴¹ Aynı kök -muhtemelen muhtevastaki “iddia etmek”le ilgili olarak- bir dine veya mezhebe mensubiyeti de ifade etmektedir.⁴² Bu meyanda Ehl-i Nihle terkiibi, Abduvehhab b. Abdurrahman b. Rüstem'in (öl. 208/823) imamlığından sonra İbâzîliğin esaslarını benimseyip devam ettirenler için kullanılan bir tesmiyedir.⁴³ Mezkur isim kullanıldığında İbâzîlikten ayrılmış Nükkârîyye dışındaki İbâziler kastedilir.⁴⁴

2.8. Ehl-i Nuhayle (اهل النخيلة): Nuhayle, Şam yolu üzerinde, Kufe yakınlarında bir yer ismidir. Hz. Ali'nin ordusundan Tahkim olayı sebebiyle ayrılanlar Nehrevan kasabasında toplanmış ve burada Hz. Ali ile

³³ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/136, 2/1108; Sabri Hizmetli, “İbâdilikte Velâyet ve Berâet İnancı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/ (1986), 188.

³⁴ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/136.

³⁵ Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd Sâlimî, *Tuhfetü'l-a'yan bi-sireti ehli uman*, thk. Ebû İshak İbrâhim Ettafeyyîş (Kahire: Matbaatü Şebâb, ts.), 1/101, 2/253; Salim b. Hamud Siyâbî, *Uman abre tarih* (Saltanatu Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2001), 2/46.

³⁶ İbrahim Çelik, “Dâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/482.

³⁷ Muhammed b. İbrahim el-Kindî, *Beyânu's-şer'* (Saltanatu Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1985), 3/140; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/672.

³⁸ Ali Yahya Muammer, *el-İbâziyye beyne'l-firaki'l-İslâmiyye* (Gerdaye: Mektebetü'd-Dâmîrî, 1987), 341 vd.; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/390.

³⁹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/174.

⁴⁰ İbrahim Harekât, “Nefsûse”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/532.

⁴¹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, 3/230-31; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, 5/402-403.

⁴² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 11/650.

⁴³ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/980.

⁴⁴ Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî Ettafeyyîş, *Şerhu'n-Nil ve Şifâi'l-Alîl* (Beyrut: Dâru'l-Feth, 1972), 14/745.

aralarında çıkan savaşta çoğu kılıçtan geçirilmiştir.⁴⁵ Ehl-i nuhayle, Nehrevan'dan sonra gittikleri diğer bir yer olan Nuhayle'ye nisbetle Nehrevan'dan geriye kalanlar için kullanılan bir isimdir.⁴⁶

2.9. Ehl-i Tarîk (اهل الطريق): İbâzîlere has dinî ve ictimai bir teşekkül olan Azzâbe kuruşu bünyesinde, onun koyduğu esas ve prensiplere bağlı olmak kaydıyla ilim öğrenme ve öğretme faaliyetlerinde bulunan kimseler için kullanılan bir kavramdır. (Ayrıca bk. Azzâbe md.). İbâzîler Ehl-i tarîk kavramını, Ebu Hureyre'den nakledilen “من سلك طريقاً يطلب فيه علماً سهل الله له طريقاً الى الجنة” *İlim öğrenmek arzusuyla yola çıkan kimseye Allah cennete giden yolu kolaylaştırır.*” hadisine dayandırır.⁴⁷ Fakih ve tarihçilik kimliğine sahip İbâzî müellif Dercîni (öl. 670/1271-72 [?]) Ehl-i tarîk'in ilk imamının Abdullah b. İbâz olduğunu ifade eder.⁴⁸ İbâzî kaynaklar Ehl-i tarîk'ten olanların söz, fiil, amel, dış görünüm gibi alanlarda uymaları gereken birtakım kurallardan ve söz konusu kuralları ihlal edenlere karşı izlenecek tavır ve davranışlardan bahsederler.⁴⁹

2.10. Hameletü'l-İlm (حملة العلم): Hamale-i ilim terkibi “ilim taşıyanlar, ilim nakledenler” anlamında olup, hicri ikinci asırda, farklı bölgelerden gelen talebelerin Basra'da gizli bir şekilde Ebû Ubeyde Müslim b. Ebû Kerime'den (v. 145/762) İbâzî mezhebine göre din, şeriat ve usul konularında eğitim alıp, öğrendikleri esaslar doğrultusunda, memleketlerine dönerek İbâzîlik mezhebinin (Kuzey Afrika ve Uman bölgelerinde) yayılmasını sağlayan ilk dâiler için kullanılan bir mefhumdur.⁵⁰ İbâzî kaynaklar bu konuda özellikle beş ismi ön plana çıkarır⁵¹ ve onlarla ilgili çeşitli olağanüstü hallerden bahsederler. Bu rivayetlerden birine göre bu talebeler kalplerinin tatmin olması için bir gün ders esnasında hocaları Ebu Ubeyde'den keramet talep etmiş, o da abdest alıp namaz kıldıktan sonra dua etmiş ve duayla beraber içinde buldukları mekânın üstü açılmış, daha sonra sırayla semanın bütün katları açılarak Allah'ın kudreti ve İbâzî mezhebinin kerametiyle (Kur'an'da Allah'la ilgili kullanılan) Arş temaşa edilmiştir.⁵²

Cabir b. Zeyd'in (öl. 93/711-12) vefatından sonra İbâzî mezhebinin liderliğini üstlenen Ebû Ubeyde, İbâzîlerin ilk fakih ve âlimlerinden sayılmıştır.⁵³ İbâzî mezhebinin Basra dışındaki bölgelerde yayılıp gelişmesinde Ebu Ubeyde'nin büyük katkısının olduğu kabul edilir.⁵⁴ Zira farklı bölgelerden gelip Ebu Ubeyde'nin Basra'da kurduğu gizli bir medresede İbâzî eğitimi alıp yetiştirilen talebeler, kendi memleketlerine veya farklı bölgelere gönderilmiş ve bunlar vasıtasıyla Mağrib, Yemen, Hadramut, Uman ve Horasan gibi muhtelif birçok bölgede İbâzîliğin yayılıp gelişmesi sağlanmıştır.⁵⁵ Bu talebeler daha sonra “hameletü'l-ilm” veya “nakaletü'l-ilm” ismiyle maruf olacaktır. Öyle ki İbâzî kaynaklarına göre Tahert'de Rüstemiler Devleti'nin kurucusu Abdurrahman b. Rüstem (öl. 171/787) de bu hameletü'l-ilm mensup talebelere biridir.⁵⁶

2.11. Harûriyye (الحروريون): Sıffin'de (37/657) Hz. Ali'nin saflarında savaşıp tahkîmin kabulü sebebiyle Hz. Ali'den ayrılanlar hakkında, Kûfe yakınlarında toplandıkları Harûrâ bölgesine nisbetle kullanılan bir

⁴⁵ Ethem Ruhi Fıçlalı, “Hâriciler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/170.

⁴⁶ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/980-981.

⁴⁷ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/633.

⁴⁸ Dercîni, *Tabakâtü'l-meşâih*, 2/214.

⁴⁹ Dercîni, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/171 vd.; Eттаfeyyiş, *Şerhu'n-Nîl*, 16/365.

⁵⁰ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/307.

⁵¹ Dercîni, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/19.

⁵² Eттаfeyyiş, *Şerhu'n-Nîl*, 14/454.

⁵³ Bükeyr b. Saïd A'vest, *Dirasat İslâmiyye fi'l-usûli'l-İbâziyye* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988), 16.

⁵⁴ A'vest, *Dirasat İslâmiyye*, 17.

⁵⁵ İvaz Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye* (Umman: et-Metâbiu'z-Zehebîyye, 2002), 103.

⁵⁶ Dercîni, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/19 vd.; Ebû'l-Abbas Bedreddin Ahmed b. Saïd b. Abdülvahid Şemmâhî, *Kitâbü's-siyer*, thk. Siyâbî Ahmed b. Suud es- (Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1992), 1/124-125; A'vest, *Dirasat İslâmiyye*, 17.

tesmiyedir. İbâzîlere göre Harûriyye fırak edebiyatında anlatıldığı gibi Hâricî değil kurradan müteşekkil bir gruptur. Onlara göre bu grup “Muhakkime-i ûlâ” olup İbâzîlerin ilk selefleridir.⁵⁷ Haricîler farklı birçok gruba ayrılrsa da tahkîm hadisesine ve ona razı olanlara olan tavırları değişmemiştir. İbâzîler de bu tavrı sürdürmüş ve tahkîm tavrı Hâricîlerle İbâzîlerin ittifak ettikleri ortak bir mevzu olmuştur.⁵⁸

2.12. Havâric (الخوارج): Hâricî lafzı (çoğulu havâric), “girmenin zıttı, çıkmak”⁵⁹ anlamlarına gelen “h-r-c/hurûc” kökünden türemiş olup “itaatten ayrılan, isyan eden”⁶⁰ manasında ism-i fail siygası olan hâric ifadesine nisbet ekinin gelmesiyle meydana gelmiş bir kullanım olup; ilk teşekkül eden fırkalardan birinin ismi olarak Hâriciyye ve Havâric ifadeleri kullanılmaktadır.⁶¹

İbâzîlere göre Hâricî kavramının iki anlamı vardır: 1) Sıffin’de tahkime karşı çıkıp Hz. Ali’den ayrılan, Hz. Peygamber ve râşid halifelerin yolundan ayrılmaya rıza göstermeyenler; 2) Kendilerinden olmayan Müslümanları müşrik kabul eden, onların kanlarını ve mallarını helal gören, kadınlarını esir etmeyi mübah sayan Ezârika gibi marjinal gruplar.⁶² İbâzîler kendilerinin birinci gruba dahil olduklarını reddetmezler ancak Ezârika gibi oluşumlarla bir tutulup ikinci gruba dahil edilmeyi şiddetle reddederler.⁶³ Onlar, fırak literatüründe kendilerinin Hâricîlerle beraber ele alınıp değerlendirilmesine karşı çıkarlar. Onlara göre makâlât türü eserlerde İbâzîlerin inançları hakkında verilen mâlumatlar doğru değildir. Bu konuda İbâzîlerin zulme uğradığını ifade ederler.⁶⁴

İbâzîlerin Hâricî olup olmadığı meselesi konusundaki tartışmalar bugün de devam etmektedir. Kimi araştırmalar onların Hâricî olduklarını kimileri de olmadıklarını savunmaktadır.⁶⁵ Buradaki temel problem bir kavram kargaşasından kaynaklanmaktadır. Sünnî paradigma zaten İbâzîleri, selefleri Hâricî olan mutedil bir fırka olarak değerlendirmiş ve hiçbir zaman onları Ezârika gibi gruplarla bir tutmamıştır. Nitekim İbâzîler de kendilerinin Ezârika gibi bir grup sayılmasından; daha doğrusu Ezârika’yı ihsas edecek bir Hâricî tesmiyesini reddetmektedirler. Zira İbâzîlerin gerek Hz. Osman’ı şehit edenlerle gerek Tahkim sebebiyle Hz. Ali’ye karşı çıkıp ondan ayrılanlarla hiçbir problemleri olmadığı gibi bu ayrılıkçı gruplara sahip çıkma konusunda da hiçbir tereddütleri yoktur. Hatta Hz. Osman’a karşı kıyâm edenler, İbâzîlere göre Bedir ashâbı gibi çok önemli bir iş yapmıştır.⁶⁶ Bu sebeple Havâric, Hz. Ali’nin dalâletine karşı çıkan kimseler⁶⁷ olup tahkîme rıza gösterenler ise batıl peşinde koşanlardır (mubtilûn).⁶⁸ Âl-i İmrân 3/106-107’de “yüzleri ağarıp apak olacak olanlar” diye tavsif

⁵⁷ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/265-266.

⁵⁸ A'vest, *Dirasat İslâmiyye*, 15.

⁵⁹ Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 5/508; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/249.

⁶⁰ Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Süleyman Battal, en-Nazmu'l-musta'zeb fi tefsiri garibi elfâzi'l-mühezzeb, thk. Mustafa Abdulhâfîz Salim (Mekke: y.y., 1991), 2/256.

⁶¹ Fırlı, “Hâricîler”, 16/169.

⁶² Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/331.

⁶³ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/331-332.

⁶⁴ Ali Yahya Muammer, *el-İbâziyye: Mezheb İslâmî Mu'tedil* (Umman: Mektebetü'l-İftâ, ts.), 19; İbrâhim b. Muhammed Talay, *el-İbâziyye leysü mine'l-havâric* (Gerdaye, 1996), 12.

⁶⁵ Konuyla ilgili tartışmalar için bk. Orhan Ateş, “İbâziyye Hâricî Bir Fırka Mıdır?”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2017), 1-23; Metin Yıldız, “Kelâmî Görüşleri Bağlamında İbâzîlerin Hâricîliği Meselesi”, *Kader* 16/2 (2018), 294-318; Güven Ağırkaya, “İbâzî Tefsirlerde Hâricî İzler (Himyânu'z-Zâd Örneği)”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019), 565-610.

⁶⁶ Halfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 57.

⁶⁷ Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî Ettafeyyîş, *Himyânu'z-zâd ilâ dâri'l-me'âd* (Maskat: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980), 1/195.

⁶⁸ Ettafeyyîş, *Himyân*, 4/210.

edilenler Hz. Ali'den ayrılanlardır (Havâric),⁶⁹ o ayrılanlara muhalefet edip onlarla savaşanlar ise mezkûr ayetlerde “yüzleri kapkara olacaklar” diye tavsif edilenlerin hükmüne tabidir.⁷⁰

2.13. **Hitta** (الخطبة): Hitta, Azzabe teşkilatında üyelerin riayet etmeleri gereken kuralları ihlal etmeleri sebebiyle kişinin bir ceza olarak halkadan uzaklaştırılmasını ifade eden bir kavramdır. Aynı şekilde İbâzî mensuplarının bulunduğu belde müntesiplerden birinin carî olan örf muhalefet etmesi sebebiyle, yaptığı hatalı davranışa göre halktan uzaklaştırılmasını veya hak ettiği cezayı ifade etmektedir. Hitta lafzı sanki “kuralları ihlal eden ile diğer insanlar arasına bir hat çekilmesini” ihsas eden kinayeli bir kulanımdır.⁷¹ İbâzî kaynaklar ib'âd (الابعد), hücrân (الهجران) ve tard (الطرد) kavramlarının da hitta anlamında olduğunu belirtirler.⁷²

2.14. **Hücrân** (الهجران): Hücran kavramı, Azzabe teşkilatının ilk dönemlerinde ders halkasına katılan tilmîzin, uyulması gereken kuralları ihlal etmesi sebebiyle halkadan uzaklaştırılmanı veya atılmasını ifade eden; daha sonraki dönemlerde ise İbâzî mensuplarının yaşadığı beldelerde carî örf ve uygulamalara muhalefet eden kişilerin toplumdan uzaklaştırılmasını, yalnız bırakılmasını ve kendisinden teberrî edilmesini ifade eden bir kavramdır.⁷³

2.15. **İbâziyye** (الاباضية): Literatürde ilk dönemlerde mutedil Hâricîler arasında yer alan Abdullah b. İbâz el-Mürrî et-Temîmî'ye (h. 1. yy.) nisbetle kullanılan bir isimdir. İbâzîler, ilk zamanlarda kendileri için “el-Muhâkkime” “el-Müslimün”, “Cemaatü'l-müslimîn”, “Ehlü'd-da've” gibi isimler kullanmış, daha sonra bu isimlere “Ehlü'l-hak” ve “Ehlü'l-istikâme” isimlerini de eklemişlerdir.⁷⁴ Ayrıca bunların yanında “Ehlü'l-iman ve'l-istikâme”, “Ehlü'l-adl ve'l-istikâme” ve “Şurât”⁷⁵ isimlerini de kullanırlar.⁷⁶ Hicrî 4. asırla beraber kendilerine isnad edilen “İbâzî” isminin diğerlerine galip gelip yaygınlık kazanmasıyla mezhep müntesipleri İbâzî ismini de kabullenmekle beraber “Ehlü'l-hak” ve “Ehlü'l-istikâme” kullanımlarını İbâzî ismiyle beraber kullanmayı sürdürürler.⁷⁷

İbâz (veya İbâd) lafzının telaffuzu kimi yerlerde (elifin kesresiyle) İbâzî⁷⁸ şeklinde, kimi yerlerde ise (elifin fethasıyla) Abâzî⁷⁹ şeklinde zikredilmekte olup iki telaffuzu da kullanılmaktadır.⁸⁰ Ancak Abâzî kullanımı Kuzey Afrika ve Uman İbâzîliğinde kullanılmakla beraber, Çağdaş İbâzî müelliflerin “İbâzî” şeklini benimsediklerini söylemek mümkündür.⁸¹

İbâzî kaynaklara göre fırkanın fikirlerini ortaya koyan, bunları diğerlerinden ayıklayan, fikhını ve usûlünü belirleyen ve dolayısıyla İbâzîliğin asıl kurucusu ve imamı Ebû Şa'sa Cabir b. Zeyd'dir (v. 93/711-12).⁸² Örneğin

⁶⁹ Ettafeyyîş, Himyân, 4/207.

⁷⁰ Ettafeyyîş, Himyân, 4/207-208.

⁷¹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/343.

⁷² Ettafeyyîş, *Şerhu'n-Nil*, 16/365; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/122, 2/1038.

⁷³ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1038.

⁷⁴ Ferhat Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye*. (Cezayir: Cem'iyetu't-Turâs, 1991), 56; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/3.

⁷⁵ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 67.

⁷⁶ Ethem Ruhi Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 83.

⁷⁷ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye*, 56.

⁷⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, 3/1063; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîr* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 636; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 7/111; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 18/220.

⁷⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, 7/70; Cürçânî, *Ta'rifât*, 8.

⁸⁰ Ethem Ruhi Fığlalı, “İbâziyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/256; Tadeusz Lewicki, “İbâdiye”, *İslâm Ansiklopedisi* (Eskişehir: MEB Yayınları, 1997), 5-2/687.

⁸¹ Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu*, 83.

⁸² A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 16; Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu*, 84.

İbâzî müelliflerden Süleyman Bârûnî (v. 1940) “döneminin en bilgini ve en fakihi Cabir b. Zeyd iken, İbn İbâz bütün işlerinde onun fetvalarına dayanıp ondan habersiz hiçbir iş yapmıyorken; İbâzî mezhebinin Cabir’e değil de İbn İbâz’a nisbet edilmesini anlamadıklarını” ifade eder.⁸³ İbâzîler her ne kadar Cabir b. Zeyd’i mezheplerinin asıl kurucusu olarak görseler de İbâzî olmayan kimi kaynaklarda kendisinin İbâzî mezhebine nisbet edilmesi konusunun Cabir b. Zeyd’e sorulduğu ve onun bu durumdan beri olduğunu ifade ettiği de nakledilmektedir.⁸⁴

Mezhep isminin Abdullah b. İbâz’a isnadı konusundaki tartışma, özellikle mezhebin tesisindeki rolüyle alakalıdır. Zira İbâzî kaynakların ekseriyeti Abdullah b. İbâz’ın önemini kabul eder ancak **fırkanın asıl fikir babasının Cabir b. Zeyd olduğunu** dile getirirler.⁸⁵ Cabir b. Zeyd’e rağmen Abdullah b. İbâz neden ön plana çıkmıştır? Bazı kaynaklar bu konuyu İbn İbâz’ın aktif kişiliği, Emevilerin etkinliği⁸⁶ ve İbâzîlerin Cabir’i koruma gayretleriyle ilişkilendirerek açıklamaya çalışırlar.⁸⁷ Konu ihtilafli olmakla beraber kimi araştırmacılar Cabir b. Zeyd’in dönemin konjonktüründen mütevellid takiyye yapmak zorunda kaldığı rivayetlerini isabetli bulmaktadır.⁸⁸

2.16. İb’âd (الإبادة): Lügavî olarak “uzaklaştırma, kovma” anlamına gelen ib’âd lafzı ıstılah olarak İbâzî mezhebine mensup birinin, inancına veya maruf örfeye aykırı olacak kavli, fiilî veya amelî bir ihlalde bulunması sebebiyle, ehl-i salah dedikleri yetkin kimseler tarafından, kişinin yaptığı cürme göre toplumdan uzaklaştırılmasını, yalnız bırakılmasını veya kendisinden teberrî edilerek cezalandırılmasını ifade eden bir kavramdır.⁸⁹ Özellikle Azzabe üyelerinden bir azzabî riayet edilmesi gereken kuralları ihlal ettiğinde, ihlalde bulunan kimse tövbe edip halini düzeltmediği sürece halkaya alınmaz, kendisiyle oturulup konuşulmaz, aynı sofrada yemeğe oturulmaz ve kendisinden teberrî edilir. Kişi ancak tövbe edip halini düzeltince ve halka üyeleri de buna kani olunca o kimse Azzabe halkasına tekrar geri dönebilir.⁹⁰

İbâzî kaynakların kimi ib’âd ve hücrânı aynı muhtevaya sahip eş anlamlı lafızlar olarak ele alırken kimi de bu mevzuda hıta, ib’âd, hücrân ve tard lafızlarının kullanıldığını ancak hepsinin aynı anlam ve muhtevaya sahip olduğunu belirtirler.⁹¹ Söz konusu cezaların takdiri veya kendisinden teberrî edilenin topluma dönüşü yahut Azzabe özelinde üyelerden birinin halkaya geri alınması ancak yaptığı hatada ısrar etmeyerek tövbe etmesi ve halini düzeltmesiyle mümkün olur. Bu meyanda eski konuma dönüş suçun durumu ve mürtekinin ısrarına göre birkaç saat veya birkaç gün gibi kısa sürelerde olabildiği gibi hatanın ısrarla sürdürülmesi durumunda ceza bir ömür de devam edebilmektedir.⁹²

Azzabe üyelerine verilen cezalar cürmün küçük veya büyüklüğüne göre değişmekle birlikte, her bir azzabî halk için örnek konumunda olduğu için, halkanın ihlal edilen her kuralı için takdir edilmiş cezalardan bahsetmek mümkündür. Örneğin azzabî yemeği mutedil ölçüler içerisinde yemelidir. Buna riayet etmeyip tıka basa karnını doyurup oburluk ederse önce uyarılır, yine de bunda ısrar ederse hıta cezasına çarptırılır.⁹³ Aynı şekilde belli

⁸³ Ebû Rebi‘ Süleyman Bârûnî, *Muhtasarı tarihi l-İbâziyye* (Uman: Mektebetü’-d-Dâmirî, 1995), 28.

⁸⁴ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve l-ta’dil* (Haydarabad: Dairetü’l-Ma’arifü’l-Osmaniyye, 1952), 2/495; Ebû’l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf el-Mizzî, *Tehzibu’l-kemâl fi esmâi’-r-ricâl* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1980), 4/436; Ebû Abdullah Muhammed b. Sa’d b. Menî‘ ez-Zühri İbn İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübra* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1968), 7/181.

⁸⁵ Halîfât, *Neş’etü’l-hareketi l-İbâziyye*, 84-85.

⁸⁶ A’vest, *Dirasat İslâmiyye*, 15.

⁸⁷ Orhan Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007), 44-46.

⁸⁸ Esat Özcan, *Câbir b. Zeyd Hayatı, Mezhebi ve Tefsir Anlayışı* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022), 53-54.

⁸⁹ Cehlân, *el-Fikru’s-siyasî*, 243.

⁹⁰ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti l-İbâziyye*, 1/122-123.

⁹¹ Dercînî, *Tabakâtü’l-meşâih*, 1/5; Ettafeyyîş, *Şerhu’n-Nîl*, 16/365; Cehlân, *el-Fikru’s-siyasî*, 243.

⁹² Dercînî, *Tabakâtü’l-meşâih*, 1/5; Ettafeyyîş, *Himyân*, 16/365.

⁹³ Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, 297-298.

vakitlerde icra edilen toplantılar duayla başlar, bu duadan sonra toplantıya gelenlere; gece ve öğle vaktindeki uyku saatlerine riayet etmeyenlere; derste başka şeylerle meşgul olanlara; ders ve yemek saatlerine riayet etmeyenlere yine hatta cezası verilir.⁹⁴ Azzâbî şayet büyük günah işler ve suçu da iki şahitle sabit olursa Azzabe teşkilatı bu kişiden teberrf eder ve bu kimse halkın huzurunda günahını itiraf edip tövbe etmedikçe ve teşkilat da o kişinin halini düzelttiğine kani olmadıkça Azzâbe halkasına geri dönemez.⁹⁵

2.17. **İsti'râz (الاستعراض)**: Havâric arasında çıkan temel ihtilaflardan biri kendilerinden olmayanlara karşı gösterecekleri politikayla ilgiliydi. Bir kısmı kılıç-kalkanla sert ve katılıkla hurûc etmekten yana iken bir kısmı ise daha mutedil bir tutumu savunuyordu. İsti'râz kavramı kılıç-kalkan ile katılıktan yana olan Hâricilerin, özellikle Nafi' İbnü'l-Ezrak ve onun görüşünü destekleyenlerin, kendilerinden olmayan Müslümanların dinî inanç ve anlayışlarını sorgulamayı ifade eden bir kavramdır. Daha doğrusu Ezârika gibi grupların kendilerinden olmayanları öldürme zihniyetleri ve faaliyetleridir.⁹⁶ Konuyla ilgili yapılan nakillere göre İbnü'l-Ezrak'ın taraftarları, karargâhlarına gelip onlardan olduğunu iddia eden kimseleri bir imtihana tabi tutmuş; bu imtihanda yanlarında bulunan esirlerden birini öldürmelerini teklif etmişlerdir. İmtihana tabi tutulan kimse şayet esiri öldürürse inancını samimiyetle ispat ettiği kabul edilmiş; şayet öldürmezse o kimse münafık ve müşrik addedilerek kendisi öldürülmüştür.⁹⁷ İbâziler kendilerine böyle bir fiilin isnad edilmesini kabul etmezler. Onlara göre bu konunun kendilerine isnad edilmesi cehaletten kaynaklanmaktadır çünkü isti'râz, İbâzilikte haram addedilmiş bir uygulamadır.⁹⁸

2.18. **Usûl-i Tis'a (الاصول التسعة)**: Usûl-i tis'a kullanımı, İbâzî mezhebinde akidenin temel meselelerinin toplandığı dokuz esas ifade eder. Bunlar aynı zamanda Müslümanların ihtilaf ettiği ve İbâzîlerin de kendilerine has bir yaklaşım sergiledikleri konulardır.⁹⁹ Söz konusu usûl-i tis'a: 1) Tevhid, 2) Kader, 3) Adalet, 4) Velayet ve berâet, 5) Emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker, 6) Va'd ve va'id, 7) el-Menzile beyne'l-menzileteyn, 8) La menzile beyne'l-menzileteyn 9) el-Esma ve ahkâm esaslarıdır.¹⁰⁰ Bu konudaki çalışmalar genel itibarıyla 9 ilkedden bahsetmekle beraber bu ilkelerin 8 veya 10 olduğunu ifade eden İbâzî müelliflerin de bulunduğu kaydedilmektedir.¹⁰¹ Örneğin İbâzî kelimcilerden Melşûti (öl. 5./11. yy.) konuyla ilgili eserinde söz konusu 9 esasa "el-esma ve's-sıfat" diye bir madde daha ekleyerek 10'a tamamlamaktadır.¹⁰²

2.19. **Kaade(القعدة)**: Tahkîm'e karşı çıkanlar Nehrevan Savaşı'ndan sonra dönemin iktidarlarına karşı hurûc etme konusunda ihtilaf etmiş ve bir kısmı daha mutedil bir çizgi benimseyerek yapılan hurûc çağrılarına cevap vermemiştir. İşte o dönemde Hâricî oldukları halde cihad ve hurûc çağrılarını yapan fırka mensuplarının karargâhlarına hicret etmeyen ve düşmanları ile savaşmayan Hâricî gruplar "oturup cihattan geri kalanlar anlamında" "Kaade" olarak tesmiye edilmiştir.¹⁰³ İbnü'l-Ezrak ve tâbilerinin yaptıkları hurûc ve cihad çağrılarını

⁹⁴ Dercîni, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/174 vd.; Hizmetli, "İbâdilikte Azzabe", 296-297.

⁹⁵ Hizmetli, "İbâdilikte Azzabe", 294.

⁹⁶ Fiğlali, "Hâriciler", 16/173.

⁹⁷ Mustafa Öz, "İsti'râz", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/374.

⁹⁸ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/683.

⁹⁹ Cennâvunî, *Kitâbü'l-vad*, 21; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1081; Mustafa b. Muhammed Şerîfi, *Muhâdarât ve durûs fi usûli'd-din* (b.y.: y.y., 2012), 136.

¹⁰⁰ Cennâvunî, *Kitâbü'l-vad*, 21-25; Şerîfi, *Muhâdarât ve durûs*, 136-137.

¹⁰¹ Metin Yıldız, "İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları: el-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke)", *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 169.

¹⁰² Tebgürin b. Dâvûd el-Melşûti, *Usûlü'd-din ev el-Usûlü'l-aşrate inde'l-İbâziyye*, thk. Venis et-Tâhir Amir (Maskat: Mektebetü'l-Ceyli'l-Vâid, 2005), 27 vd.

¹⁰³ Mustafa Öz, "Kaade", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/589.

itidali benimseyen Hâriciler tarafında karşılık bulmayınca, İbnü'l-Ezrak onları savaştan geri kalmak için mazeretler uydurup Resûlullah aleyhisselamdan izin isteyen, “Allah ve Rasûlüne karşı yalan söyleyip oturanlar”ın tavsif edildiği Tevbe suresinin 9/81, 90 âyetlerindeki kimselere benzetip onları tekfir etmiştir.¹⁰⁴ Söz konusu kullanım özellikle kılıç-kalkan taraftarı olan Ezarika gibi grupların, kendilerini desteklemeyen itidal taraftarı olanları tahkir ve tahfif etme kastıyla kullandıkları bir kavramdır.¹⁰⁵ Zira Kaade, sertlik ve katılıktan yana olan Hâriciler gibi muhaliflerini müşrik, muhaliflerin yurdunu küfür yurdu addetmemiş; onların mallarını ve kanlarını helal görmemiş ve muhaliflere karşı ist'râzı reddetmiştir.¹⁰⁶ Bu sebeple Kaade İbaziler gibi mutedil grupların ilk tohumları sayılmıştır.¹⁰⁷

2.20. Kutub (القطب): İbâzî mezhebi mensuplarının İbazi mezhebine son dönemde büyük hizmetlerde bulunan Muhammed b. Yusuf Eттаfeyyiş (1821-1914) hakkında kullandıkları bir lakaptır. Eттаfeyyiş, İbaziler arasında âdetâ bir başvuru kaynağı ve önder kabul edildiği için “imamların kutbu” anlamında “kutbü'l-eimme” lakabıyla meşhur ve maruf olmuştur.¹⁰⁸ İbâzî kaynaklar Eттаfeyyiş nisbesinden daha çok “el-kutub” lakabını tercih ederler. Dolayısıyla mezhep müntesipleri gerek günlük hayatlarında gerekse kaynaklarında “el-kutub” lakabını kullandıklarında bununla kastettikleri Muhammed Eттаfeyyiş'tir.

2.21. Küfür (الكفر): İbâzîler, şirk veya herhangi bir kebîrenin irtikabı sebebiyle kişinin içine düştüğü durumu, iman halinin zıttı anlamında küfür olarak kabul ederler.¹⁰⁹ Onların hem inkar etmeyi hem de imanla beraber kebîre irtikab edeni küfürle itham etmelerinin sebebi iman tanımlarıyla ilgilidir. Ehl-i sünnet, genel itibarıyla iman ve amele taalluk eden esasları farklı ele almış ve “amellerin ihmali iman dairesinden çıkarmaz” yahut daha maruf bir formülasyon olan “amel imandan bir cüz değildir” hükmüne varmışken¹¹⁰ İbâzîler ise Allah'ın söz, itikad ve fiil olarak emrettiklerinin tamamını imandan saymış; gerçek mümini, imanı söz ve kalb ile ikrar eden, dinin erkânıyla amel edip masiyetlerden kaçınan ve buna mukabil Ahiret'te kendisi için bir karşılık (ecir) olan kimse olarak tarif etmişlerdir.¹¹¹ Bu meyanda İbâzî doktrin imanın, kalbin itikadını (tasdik), dilin ikrarını ve uzuvların amelini ihtiva etmesi konusunda müttefiktir.¹¹² Ancak onlar dünya ahkâmının taalluku bağlamında inkâr veya şirke düşen kimse ile kebîre sebebiyle küfre nisbet edilen kimseyi birbirinden ayırırlar. Kebîre sahibinin küfrü tövbe etme ihtimali sebebiyle ölünceye kadar bir tür izafî küfürdür, tövbe etmeden ölen ise artık ebedî azabı hak etmiş olur.¹¹³

2.22. Küfr-i nimet (كفر النعمة): İbâzîler imanı ikrar, tasdik ve amelin bütünü olarak düşündükleri için amel eksikliğinin imandan çıkaracağı sonucuna varmışlardır. Dolayısıyla bütün amellerin yerine getirilmesi gerekir.

¹⁰⁴ Öz, “Kaade”, 23/589.

¹⁰⁵ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/868; Öz, “Kaade”, 23/589; Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 66-67.

¹⁰⁶ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/868.

¹⁰⁷ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 65.

¹⁰⁸ Bükeyr b. Said A'veşt, *Kutbü'l-Eimme el-Allâme Muhammed b. Yusuf Eттаfeyyiş: Hayatuh, Âsâruhu'l-Fikriyye ve Cihaduh* (Saltanatu Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1989), 62; Muhammed b. Mûsâ Bâbâammî vd., *Mu'cemu a'lami'l-İbâziyye mine'l-karni'l-evvel el-hicri ile'l-asri'l-hazır-kısmu'l-mağribi'l-İslâmî* (Karâra: Cem'iyetu't-Turâs, 1999), 2/399-406; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/863.

¹⁰⁹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/918.

¹¹⁰ Ahmet b. Hasan b. Sinanüddin Beyazîzade, *İmam-ı Azam Ebü Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 97; A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 48.

¹¹¹ Ebü Yakub Yusuf b. İbrâhim Vercelânî, ed-Delil ve'l-burhan (Saltanatu Umman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmi ve's-Sekâfe, 1997), 3/118-119.

¹¹² Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd Sâlimî, *Behcetü'l-Envâr*, thk. Ali b. Said b. Mes'ud el-Gâfirî (b.y.: y.y., ts.), 193; Sabir Ta'ime, *el-İbâziyye Akîdeten ve Mezheben* (Beirut: Darü'l-Cil, 1986), 111.

¹¹³ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 94; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/901-902, 921.

Zira **nafile veya farz olsun her taat** aynı zamanda imandır.¹¹⁴ Farz ameller ihmal edildiğinde iman tahakkuk etmez. Böyle bir durumdaki kişi kafir sayılır ancak bu şirk veya dinin umdelerini inkar etmek anlamında değil; imanın kendisine yüklediği sorumluluğu yerine getirmeme yönüyle küfür ismini hak eder ve bu durum küfr-i nimet olarak tesmiye edilir. Küfr-i nimet içindeki kimse artık Müslüman değil asî bir muvahhid olur.¹¹⁵ Muvahhid kimse ise kebire işlemiş dahi olsa kendisine dünyada **Müslüman muamelesi yapılır. Örneğin kanı, malı ve ırzı** korunmuştur, **zarar verilemez, kadınları nikâhlanır, kestikleri yenir ve cenaze namazları** kılınır.¹¹⁶ Ancak Müslümanlara yakınlık bağlamında velayeti düşer ve kendisinden teberfî edilir, yaptığında ısrar edip tövbe etmeden ölürse küfür üzere öldüğü için ebedî azabı hak etmiş olur.¹¹⁷ Bu küfür çeşidi için aynı zamanda küfr-i nifak, küfr-i fisk, küfr-i e'âl gibi isimler de kullanılır.¹¹⁸

2.23. Küfr-i Şirk (كفر الشرك): İbâzîler Allah'ın vahdaniyeti, âyetleri, peygamberin risaleti gibi dinin zarûriyatından olan umdelerini ikrar ve tasdik etmeyen yahut helalini haram, haramını helal kabul eden kimsenin **küfr-i şirk veya küfr-i cuhûd içinde** olduğunu kabul ederler. Bu durumda olan kimselere müşrik ahkâmı uygulanır.¹¹⁹ Mezkûr durumdaki kimse dinin itikadî esaslarını ihlal ettiği için kendisine kebir-i şirk ismi de itlak olunur.¹²⁰

2.24. La Menzile beyne'l-Menzileteyn (لا منزلة بين المنزلتين): İbâzîler iman ile küfür arasında başka bir konumun bulunmadığını ifade etmek için "la menzile beyne'l-menzileteyn" terkinini kullanırlar. Zira iman ile küfür veya tevhid ile şirk hareket ile sükun yahut ölü ile diri gibi birbirine zıttır. Dolayısıyla kişi ya ikrar, tasdik ve ameli yerine getirerek mümin olmuştur ya da bunları inkar veya ihlal ederek kafir olmuştur. Kişi imandan çıkmadan küfre giremediği gibi küfürden çıkmadan da imana giremez.¹²¹ Ancak buradaki farklılık da lafzın delaleti açısından "el-Menzile beyne'l-Menzileteyn" esasında olduğu gibi lügavî ve lafzî bir ihtilaftan ibarettir.¹²² İbâziyye'nin "el-menzile beyne'l-menzileteyn" kullanımları özellikle kebire irtikab edene uygulanacak dünyavî ahkâmın tespitine racidir.¹²³

2.25. el-Menzile beyne'l-Menzileteyn (لا منزلة بين المنزلتين): İbâziyye'ye göre kebire irtikab eden mümin ne tam anlamıyla mümin ne de tam anlamıyla müşriktir. Bu kimse imanın parçası olan ameli ihmal etmekle nifak içerisindedir. İbâzîler bu şekilde iman ile şirk arasında kalmış kimseyi dünya ahkâmı cihetinden "ameli nifak içine düşmüş münafık" olarak kabul ederler.¹²⁴ Menzile kavramının kullanımı açısından Mutezileyle aynı görüşte ancak lafzın medlülü açısından farklı düşünürler. İbâzîler Mutezilenin mürtekeb-i kebire bağlamında kullandıkları "fisk" konumunu "ameli nifak" olarak tesmiye ederler.¹²⁵ Ancak bu nifak itikadî değil amelin ihmaline taalluk eden bir nifaktır.¹²⁶ Fakat Mutezile ile İbâziyye arasındaki bu farklılık sadece lafzi bir ihtilaftan ibaret olup her iki doktrin

¹¹⁴ Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî Ettafeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, thk. Mustafa b. Nasır Vinten (Gerdaye: Neşru Cem'iyyeti't-Turâs, 2001), 540.

¹¹⁵ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 95-96.

¹¹⁶ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 94.

¹¹⁷ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/921.

¹¹⁸ Ettafeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 532; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/918, 921.

¹¹⁹ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 93-94; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/919.

¹²⁰ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/898.

¹²¹ Melşûti, *Usûlü'd-dîn*, 46, 123-127.

¹²² A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 96.

¹²³ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 96; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/987.

¹²⁴ Melşûti, *Usûlü'd-dîn*, 44, 114.

¹²⁵ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/988.

¹²⁶ Vercelânî, ed-*Delil ve'l-burhan*, 2/49.

de mezkûr kimsenin tövbe etmeden ölmesi durumunda, onu ebedi azabı hak etmiş kabul ederler.¹²⁷ İbâzîlerin “el-Menzile beyne'l-Menzileteyn” kavramını kullanma sebebi kebîre irtikab eden kimseyi, itikad cihetinden mümin veya müşrik kabul eden mezheplerden farklı düşünceleridir.¹²⁸

2.26. Mesâlik-i Din (مسالك الدين): Mesâlik-i din terkibi, İbâziyye'de ahkam-ı diniyenin tatbik edilme yollarını ifade eden ve imamet nazariyesiyle bütünleşen bir kavramdır. İbâzîlerde mesâlik-i din olarak tesmiye edilen, dinin uygulanma yolları Zuhûr (الظهور), Difa' (الدفاع), Şirâ (الشراء) ve Kitmân (الكتمان) olmak üzere dört tane olup şer'î ahkâm ancak bu dört yoldan biriyle tatbik edilebilir.¹²⁹

Zuhur döneminde, Hulefâyı râşidin ve Rüstemiler zamanında olduğu gibi, Allah'ın şeriatını ve kulların hukukunu tatbik etmek adil bir imamın elindedir.¹³⁰ Difa' döneminde İbâzî toplumunun düşmanlarına karşı savunulması, can ve mal güvenliğinin sağlanması, Abdullah b. Vehb er-Râsibî (öl. 38/658) gibi bir imama havale edilmiştir. Difa', Zuhûr ile Kitmân arası bir derece olup sadece zaruret halinde başvurulur.¹³¹ İmamet vazifesi Difa' dönemiyle sınırlı olup, mezkûr dönem sona erdiğinde, vazifeyi üstlenen imamın görevi de sona erer.¹³² Şirâ dönemi, Ebu Bilal Mirdas b. Üdeyye (öl. 61/680) gibi, kişinin nefsinin cehennemden koru(n)mak veya cenneti ve Allah'ın rızasını kazanmak için satmasıdır. Bu dönemin tesmiyesi Tevbe 9/111'de ifade edilen “Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır.” ayetinden mülhemeldir.¹³³ Kitmân dönemi ise İbâzîler zayıf oldukları ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarında, İmam Cabir b. Zeyd zamanında olduğu gibi, dinlerini gizli bir şekilde, tehlike dönemi geçinceye kadar, ilan etmeksizin muhafaza etmeyi ifade eder.¹³⁴ Kitmân döneminin mücadelesi halk arasında mescid ve sivil toplum örgütleri aracılığıyla İslam'ın faziletlerinin yaşatılmasıdır.¹³⁵ İbâzîler Kitmân dönemini Resûlullah aleyhisselâmın ilk dönemlerindeki gizli davete teşbih ederler.¹³⁶

2.27. Muhakkime (المحكمة): Hz. Ali döneminde tahkîmi reddederek ondan ayrılanlar için kullanılan bir kavram olup, İbâzîler bu ayrılanları sahâbenin bir parçası ve kendilerinin selefi kabul eder ve onların haklı olduğunu düşünürler.¹³⁷ İbâzîlere göre Muhakkime, imametın tekrar Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer dönemlerindeki misyonuna döndürülmesi için büyük mücadele vermiş tek gruptur.¹³⁸ Bu sebeple de söz konusu bu ilk ayrılıkçı grubu Havâric olarak değil “Muhakkime, Ehl-i Nehrevan, Harûriyye, el-Muslimûn, Cemaatü'l-müslimîn” gibi isimlerle zikrederler.¹³⁹ Onlara göre Muhakkime tesmiyesi, “tahkîmi kabul etmeme” bağlamından daha çok onların o gün söyledikleri “لا حكم الا لله/hüküm ancak Allah'ındır” sözleriyle ilişkilidir.¹⁴⁰ Onlarla ilgili kullanılan Havâric kullanımı ise düşmanlarının verdiği bir isimdir.¹⁴¹

¹²⁷ Melşûti, *Usûlü'd-din*, 44-45; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 93-94.

¹²⁸ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/988.

¹²⁹ Eттаfeyyîş, *Şerhu Akideti't-Tevhîd*, 13 vd.; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/488.

¹³⁰ Dercîni, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/6; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 111; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/658-659.

¹³¹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/377, 488.

¹³² Eттаfeyyîş, *Şerhu Akideti't-Tevhîd*, 13; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 112.

¹³³ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 112; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/551.

¹³⁴ Dercîni, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/6; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/905.

¹³⁵ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 113.

¹³⁶ Nâmî, *Dirasât*, 282-283.

¹³⁷ Ca'bîri, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye*, 36, 48 vd.; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/293-294.

¹³⁸ Nâmî, *Dirasât*, 54.

¹³⁹ Ca'bîri, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye*, 48.

¹⁴⁰ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/293.

¹⁴¹ İvaz Halîfât, *el-Usûlü't-târihiyye li'l-fırkatil-İbâziyye* (Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, ts.), 5; Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 31.

2.28. **Muvahhid (الموحد)**: Allah'ın bir ve tek olduğunu ikrar ve tasdik etmeyi ifade eden tevhid kökünün isim-i fail formu olan muvahhid lafzını İbâziler, genel itibariyle tevhid esaslarını kabul eden, dünyada kendisine canı, malı ve ırzı konusunda Müslüman muamelesi yapıp müşrik ahkâmı uygulanmayan kişiler için kullanırlar.¹⁴² İbâziler bu kullanımla, kendilerinden olmayan Müslümanlara karşı katı ve sert politikalar izleyen, onları kâfir, yurtlarını küfür yurdu addeden Ezarika gibi grupların yaklaşımından ayrılırlar.¹⁴³ Mezkûr kavram klasik İbâzî kaynaklarda aynı zamanda İbâzî olmayan Müslümanlar için de kullanılan bir kavramdır.¹⁴⁴ Bu kullanım özellikle mürtekb-i kebîre yaklaşımlarıyla ilgilidir. Zira onlara göre kebîre işleyen kimse tövbe etmediği sürece kendisine mümin veya Müslüman denilemez, ancak tevhidin esaslarını da benimsediği için ona muvahhid denilir. Şayet mürtekb-i kebîre için Müslüman veya mümin tesmiyeleri kullanılsa dahi bu isimlerle kastedilen muvahhid isimdir.¹⁴⁵ Zira mezhebin görüşü “mümin” lafzının muvahhid için kullanılmayacağı yönündedir.¹⁴⁶ Çünkü gerçek mümin imanın gereklerini söz, fiil ve amel cihetinden tam olarak yerine getirendir, bunları ihlal edenlerin mümin olma vasıfları (tövbe edinceye kadar) düşmüş olur.¹⁴⁷

2.29. **Mü'min (المؤمن)**: İbâzilere göre mümin, Allah'ın emrettiği taatları yapan, nehyettiği davranışlardan kaçınan ve imanın gerektirdiği sıfatlara sahip olan kimsedir. Bu kimse (farzlardan birini ihlal etme veya kebîre irtikab etme gibi bir sebeple) imanın gerektirdiklerini tam anlamıyla yerine getirmediğinde “mümin” olma vasfı kendisinden düşer ancak dünyada kendisine Müslüman ahkâmı tatbik edilir.¹⁴⁸

2.30. **Müslim (المسلمون)**: Müslim lafzı genel itibariyle son dine teslimiyet göstermiş ve imanın gereklerini yerine getiren kimseler için kullanılan bir kavramdır. İbâziler bu kavramı özellikle “İbâzî” tesmiyesinin yaygınlaşmadığı ilk dönemlerde “el-müslimün veya cemaatü'l-müslimîn” şeklinde, mezhep mensupları için kullanmışlardır. Ancak bu kullanımla mezhep dışındakilerin İslam dairesinden çıktıklarını kastetmiş olmazlar.¹⁴⁹ Mezkûr kullanım daha çok onların iman konularına olan yaklaşımlarıyla ilgilidir. Özellikle kebîre konusu ve amelin imanın parçası sayılması neticesinde onlar “mümin” ve “müslim” lafızlarını imanın gereklerini yerine getirenler için; buna mukabil “muvahhid” ismini ise kendileriyle aynı yaklaşımda olmayanlar veya ameli ihlal eden kimseler için kullanmışlardır.¹⁵⁰

2.31. **Şeyh (الشيخ)**: Şeyh lafzı Uman'da, ilim ehli olmasa dahi zekâ, ince anlayış, vera ve hikmet ehli kimseler için; Cezayir'in Mizab bölgesinde ise Azzabe teşkilatı başkanı için kullanılan bir lakaptır.¹⁵¹ Kuzey Afrika (özellikle Cerbe) bölgesindeki Berberîler, kabile büyükleri için aynı zamanda “Bâbâ Şeyh” lakabını da kullanırlar. Mizâb bölgesi İbâzîleri günümüzde de mezkûr kavramları kullanmaya devam etmektedirler.¹⁵²

2.32. **Vehbiyye (الوهبية)**: İbâzîlerin, tarih boyunca İbâzîlik çizgisinden ayrıldıklarını addettikleri Havâric ve Nükkâriye gibi gruplardan kendilerini ayırmak için kullandıkları bir tesmiyedir. Konuyla ilgili ihtilaf “Vehbiyye” isminin Abdullah b. Vehb er-Rasibi'ye mi yoksa Abdülvehhab b. Abdurrahman b. Rüstem'e mi izafe

¹⁴² Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1056.

¹⁴³ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye*, 176.

¹⁴⁴ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/200, 2/1056.

¹⁴⁵ Ettafeyyîş, *Şerhu Akideti't-Tevhîd*, 532.

¹⁴⁶ Ettafeyyîş, *Şerhu Akideti't-Tevhîd*, 400.

¹⁴⁷ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 3/118-119.

¹⁴⁸ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 55; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/73-74; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 92-96.

¹⁴⁹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/200, 496.

¹⁵⁰ Ettafeyyîş, *Şerhu Akideti't-Tevhîd*, 532.

¹⁵¹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/577.

¹⁵² Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/91.

edileceği konusundadır.¹⁵³ Ancak Vehbiyye tesmiyesiyle tam olarak kimlerin kastedildiği konusunda İbâzî müellifler arasında farklı görüşler mevcuttur.¹⁵⁴ Çağdaş İbâzî araştırmacı F. Ca'brîf, Şark İbâzîleri arasında Vehbiyye isminin Abdullah b. Vehb er-Rasibi'ye; Mağrib İbâzîleri arasında ise Abdulvehhab b. Rüstem'e zıfâfe edildiğini ifade etmektedir.¹⁵⁵ Vehbiyye isminin Rüstemiler döneminde imametle ilgili yaşanan ihtilaf neticesinde İbâziyye'den ayrılan Nükkâriyye ile ilgili olduğu ve Nükkâriyye'den olmayan İbâzîler için tesmiye edildiği daha isabetli görünmektedir.¹⁵⁶ İbâzîler sadece İbâziyye ismini kullandıklarında Vehbiyye'den olsun olmasın hepsini kastetmiş olurlar ama Nükkâriyye gibi İbâzîlerden ayrılmış grupları dışarda bırakmak için Vehbiyye ismini kullanırlar.¹⁵⁷

2.33. Velâyet ve Berâet (الولاية والبراءة): Velâyet/tevellî ve berâet/teberri ıstılahları İslam Tarihi'nde zuhur eden ilk fitne olaylarından sonra ortaya çıkmış ve özellikle Şîa ve Hâricî fırkalarının kullandığı iki kavramdır. Berâet, özellikle "kendileri gibi düşünmeyenlerden uzaklaşma, onlardan beri olma, onlarla ilişkiyi kesme" muhtevasında; velâyet ise "kendilerine yakın olanlara karşı dost olmayı" ifade etmek için kullanılmış iki kavramdır.¹⁵⁸ İbâzîler bu kavramı hem siyasi hem de dinî anlamda kullanmaktadırlar. Onlar teberri kavramını kebîre işlemiş olanlara "kalben buğzetmek, onlar için istiğfar etmemek, âkibetleri için hayır duada bulunmamak" anlamında; tevellî kavramını ise dostluk kurma ve yakın olma durumları için kullanmaktadırlar.¹⁵⁹

Berâet veya velâyetle ilgili özellikle problemlî nokta ilgili kavramların mezhebî bir ötekileştirmeye aracı kılınmasıdır. Bu meyanda söz konusu kavramların muhatapları mezhep müntesipleri değil diğerleri olmaktadır. Dolayısıyla mezhebin yaklaşımlarıyla ters düşen sahabîler de berâet ve velâyet sisteminden nasibini almışlardır. İbâzî müellifler genel itibarıyla Ehl-i sünnet'in sahâbe kavramı için yaptığı tanım ve muhtevaya katılırlar. Ancak onlara göre kişinin sahâbelik vasfının devam etmesi için iman ve istikametini hayatının sonuna kadar sürdürmesi gerekir ki tövbe edilmemiş bir kebîre veya fisk, sahâbelik sıfatını düşürebilir. Dolayısıyla fitne olaylarından önce kendisinden herhangi bir fisk zuhur etmemiş bütün sahabîler adalet sahibi kabul edilir. Ancak fitne olaylarında sonra sadece Resûlullah aleyhisselam ile birlikte sahip oldukları iman ve istikametini koruyanlar âdildir.¹⁶⁰ Söz konusu istikameti korumamış olanlar adalet ve hürmet konusunda diğer insanlar gibidir.¹⁶¹

Söz konusu yaklaşım neticesinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve fitne olaylarına dâhil olmamış bütün sahâbîler velâyete layık olup ta'dil edilecek kimselerdendir. Fitne hadisesinden sonra âdil olma vasfını koruyanlar ise Hz. Osman'a hurûc edenler, Hz. Ali'yi imamete getirenler ve tahkîm günü kitabullahın ikâme edilmesini talep ederek Hz. Ali'den ayrılanlardır.¹⁶² Öyle ki Hz. Osman'a karşı kıyâmda bulunanlar Bedir'de Müslümanlara yardım etmek gibi çok önemli bir amel yapmışlardır.¹⁶³ Buna mukabil fitne olaylarına karışmış olanlar ise ta'dil vasfını kaybetmiş olup onlar kendilerinden teberri edilecek kimselerdir. Hz. Osman, Hz. Ali, Talha, Zübeyr, Amr b. As,

¹⁵³ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1117.

¹⁵⁴ Nâmî, *Dirasât*, 195 vd.

¹⁵⁵ Ca'brîf, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye*, 56.

¹⁵⁶ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1027, 1117.

¹⁵⁷ Ettafeyiş, *Şerhu'n-Nîl*, 14/745.

¹⁵⁸ Mustafa Öz, "Teberri", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/214-215.

¹⁵⁹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/100, 2/1103.

¹⁶⁰ Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd Sâlimî, *Tal'atu's-şems: şerhu Şemsi'l-usûl*, ed. Abdullah Rebi (Kahire: Dârü'l-Kitabi'l-Misriyyi, 2012), 2/66.

¹⁶¹ Ebû Yakub Yusuf b. İbrâhim Vercelânî, *el-Adl ve'l-insâf fi ma'rifeti usulî'l-fikh ve'l-ihtilaf* (Saltanatu Umman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1984), 1/148-150; Sâlimî, *Tal'atu's-şems*, 2/520-523; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/589.

¹⁶² Sâlimî, *Tal'atu's-şems*, 2/67.

¹⁶³ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 57.

Muaviye b. Ebî Süfyan, Ebû Mûsâ el- Eş'arî ve tahkîm hadisesine razı olanlar teberri edilecek kimselerdendir.¹⁶⁴ Bunlar yaptıkları sebebiyle tövbe etmiş olsalardı kendilerinden teberri edilmezdi. Örneğin Sıffin ve Cemel'de âdil imama karşı savaşırlar berâete layıktırlar.¹⁶⁵ Ancak Hz. Aîşe daha sonra tövbe ettiği için teberri edileceklerden değildir.¹⁶⁶ İbâzîlere göre hüküm verecek seviyede bir anlayış ve bilgiye ulaşan kimsenin fitne olaylarına karışmış kimselere karşı teberri etmesi vaciptir.¹⁶⁷ Hz. Ali tahkimi kabul etmekle imametinin meşruluğunu yitirdiği için ondan teberri etmek ve onunla savaşmak vacip olmuştur.¹⁶⁸ Bu konularda kendilerinden teberri edilmesi gerekenlerin velâyatini tasvib etmek helal değildir.¹⁶⁹

İbâzî müellifler berâet ve velâyetle ilgili akidelerine dayanarak ta'n ettikleri sahabîlerin faziletlerinden bahseden rivayetleri ya kendi mezhep yaklaşımlarına paralel olarak tevil etmiş yahut tamamen inkâr etmeyi tercih etmişlerdir. Binâenaleyh Resûlullah aleyhisselâmın kendisinden sonra tâbi olunmasını istediği sahabîler Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'dir, diğerleri değildir.¹⁷⁰ Özellikle fitne hadisesinde ismi geçen sahabîlerin faziletinden bahseden haberlerin çoğu uydurma rivayetlerdir.¹⁷¹ Zira bunlardan Hz. Osman onlara göre şûra ehline ittiba edip verdiği ahde vefâlı olacağını ikrar ettiğinde velayete layık olmuş fakat daha sonra yaptıklarından dolayı öldürülmeyi hak etmiştir.¹⁷² Bu sebeple onun sahâbîliğinin düşürülmesi gerekir!¹⁷³ Çünkü Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in yolundan ayrılarak zillete düşmüştür.¹⁷⁴ Aynı şekilde hakem olayına kadar Hz. Ali tevellî edilecek kimselerdendir. Ona karşı savaşırlar ise ateş ehli olmaya layık olmuşlardır.¹⁷⁵ Fakat Ali b. Ebi Talib tahkîm kararıyla küfre girmiş, tahkîme karşı çıkanlara savaş açarak zilleti seçmiş ve gerisin geriye dönenlerden olmuştur.¹⁷⁶

Sonuç

Mezhepler zaman zaman münferit örnekler üzerinden tenkide açık olmakla beraber bir bütün olarak değerlendirildiğinde, taassuba dönüşmeyen mezhebî teşekkül ve aidiyetlerin İslam düşünce tarihi için birer zenginlik olduğu müsellemidir. Bu bağlamda farklılık ve devinin düşüncenin gelişimi için vazgeçilmez unsurlardır. Binâenaleyh marjinal yaklaşımların veyahut zaman ve mekanın değişkenliğiyle alakalı örfî çözümler üzerinden bir mezhebin değerlendirilmesi isabetli mütalaaalara ket vuracaktır. Dolayısıyla dinin temel esasları ve birincil kaynakları meselenin değerlendirilmesi için öncelikli kıstas olmalıdır.

İbâzîler, özellikle günümüzde, kendilerinin Hâricîlerle ilişkilendirilmesini kabul etmezler. Sünnî paradigma ise onları Hâricîlerin yaşayan mutedil kolu olarak tanımlar. Söz konusu ihtilaf, Hâricî tesmiyesinin medlulüyle ilgilidir. Çünkü Sünnîler Sıffin'den itibaren hatta Hz. Osman'ı şehit edenler de dahil ortaya çıkan

¹⁶⁴ Ahmed Cihat Süveydan, *es-Sahâbe beyne'l-İbâziyye ve Ehli's-Sünne* (Gazze: el-Câmiatü'l-İslamiyye, Yüksek Lisans, 2015), 16.

¹⁶⁵ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/27, 28, 40, 41; Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humejd Sâlimî, *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî* (Uman: Mektebetü'l-İmam es-Sâlimî, 2010), 1/187.

¹⁶⁶ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/41.

¹⁶⁷ Sâlimî, *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*, 1/186.

¹⁶⁸ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 62-63.

¹⁶⁹ Sâlimî, *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*, 1/128.

¹⁷⁰ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/40.

¹⁷¹ Sâlimî, *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*, 1/186.

¹⁷² Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/40.

¹⁷³ Ebû Abdullâh Muhammed b. Said el-Ezdi el-Kalhâtî, *el-Kesf ve'l-Beyân*, thk. Seyyid İsmail Kâşif (Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980), 2/212.

¹⁷⁴ Kalhâtî, *el-Kesf ve'l-Beyân*, 2/207; Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/27.

¹⁷⁵ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/41.

¹⁷⁶ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/27, 41.

ayrılıkçı grubu Hâricî olarak tesmiye ederken; İbâzîler, daha sonra aşırı görüşleriyle kendilerini ötekileştiren Ezârika gibi marjinal grupları kastederler. Bu meyanda “Muhakkime” olarak da tesmiye edilen ilk oluşumun kendi selefleri olduğunu açıkça ifade ederler. Onların Hâricîlerle özdeşleşen yaklaşım ve inançları bulunmakla birlikte, günümüzde bu durumun İslam toplumunun bütünlüğüne zarar verecek şekilde işlenmesi isabetli olmasa gerektir. Düşünce ve inançlarıyla ilgili tartışmaların entelektüel sınırlar için kalması doğru olmalıdır.

İbâzîler tarih boyunca, marjinallikle özdeşleşmiş Hâricî tesmiyesinin gölgesi altında ve sınırlı sayıdaki müntesipleriyle varlıklarını devam ettirmiş ve nüfuslarına oranla zengin bir literatür ve söz konusu literatürde düşünce ve inançlarıyla zenginleştirilmiş kendilerine has bir terminoloji oluşturmuşlardır. Bu terminolojinin medlul ve muhtevaları doğru tespit edilmediğinde İbâzî düşüncesini doğru bir zeminde mütalaa etmek mümkün değildir. Bu kaygıdan mütevellid kimi İbâzî çalışmalar dahi terminoloji ekleriyle neşredilmiştir. Binâenaleyh akademik İbâzî okumalarının sağlıklı neticeler elde etmesi mezkûr terminolojiyi dikkate almasıyla yakından ilgilidir.

Kaynakça

- Ağrıkaya, Güven. “Hâricî ve İbâzî Tefsire Dair Bir Literatür Denemesi”. *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (31 Aralık 2019), 1299-1334. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tasavvur/646308>
- Ağrıkaya, Güven. “İbâzî Tefsirlerde Hâricî İzler (Himyânu’z-Zâd Örneği)”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019), 565-610.
- Atar, Fahrettin. “Arîf”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 3/360-361. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ateş, Orhan. *Günümüz Umman İbâdiyesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007.
- Ateş, Orhan. “İbâziyye Hâricî Bir Fırka Mıdır?” *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2017), 1-23.
- A’vest, Bükeyr b Saîd. *Dirasat İslâmiyye fi’l-usûli’l-İbâziyye*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988.
- A’vest, Bükeyr b Saîd. *Kutbü’l-Eimme el-Allâme Muhammed b. Yusuf Ettafeyyîş: Hayatuh, Asâruhu’l-Fikriyye ve Cihaduh*. Saltanatu Uman: Mektebetü’l-Dâmîrî, 1989.
- Bâbâammî, Muhammed b. Mûsâ vd. *Mu’cemu a’lami’l-İbâziyye mine’l-karni’l-evvel el-hicri ile’l-asri’l-hazır - kısmu’l-mağribi’l-İslâmî-*. 2 Cilt. Karâra: Cem’iyyetu’t-Turâs, 1999.
- Bârûnî, Ebû Rebi’ Süleyman. *Muhtasarı tarihi’l-İbâziyye*. Uman: Mektebetü’l-Dâmîrî, 1995.
- Battal, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Süleyman. *en-Nazmu’l-musta’zeb fi tefsiri garibi elfâzi’l-mühezzeb*. thk. Mustafa Abdülhâfiz Salim. 2 Cilt. Mekke: y.y., 1991.
- Behhâz, İbrâhim b. Bukeyr vd. *Mu’cemu’l-mustalahâti’l-İbâziyye*. 2 Cilt. Saltanatu Umman: Vizâretü’l-Evkâf ve’s-Şuûni’d-Diniyye, 2001.
- Beyazîzade, Ahmet b. Hasan b. Sinanüddin. *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe’nin İtikadî Görüşleri*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: İFAV Yayınları, 4. Basım, 2014.
- Bilmen, Ömer Nasuhî. *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilahat-ı Fikhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Sarmaşık Yayınları, ts.
- Ca’birî, Ferhat. *el-Bu’dü’l-hadari li’l-akideti’l-İbâziyye*. Cezayir: Cem’iyyetu’t-Turâs, 1991.
- Cehlân, Addûn b. Nâsir. *el-Fikru’s-siyâsi inde’l-İbâziyye min hileli’ârâi’s-Şeyh Muhammed b. Yusuf Ettafeyyîş*. Gerdaye: Cem’iyyetu’t-Turâs, 1990.
- Cennâvunî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. el-Hayr b. Ebi’l-Hayr. *Kitâbü’l-vad’ muhtasar fi’l-usûl ve’l-fikh*. thk. Ebû İshak İbrâhim Ettafeyyîş. Kahire: Matbaatü’l-Fecâleti’l-Cedîde, ts.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh tâcu’l-luga ve sıhâhu’l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attar. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melayîn, 1987.
- Cevzici, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Cürcânî, Ebû’l-Hasen Alf b. Muhammed b. Alf es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitabü’t-Ta’rifât*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 1983.
- Çelik, İbrahim. “Dâr”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 8/482. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Dercinî, Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Saîd b. Süleymân. *Kitâbu Tabakâti’l-meşâih bi’l-Magrib*. thk. İbrahim Tallay. 2 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- Ebu Zekeriyâ, Yahya b. Ebi Bekr. *Kitâbu siyeri’l-eimme ve ahbârihim*. thk. İsmail Arabî. Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1982.
- Efendioğlu, Mehmet. “Sahâbe”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/491-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Ettafeyyîş, Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus’âbî. *Himyânu’z-zâd ilâ dâri’l-me’âd*. 1-15=21 Cilt. Maskat: Vizâretü’t-Turâsi’l-Kavmî ve’s-Sekâfe, 1980.

- Ettafeyyîş, Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî. *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*. thk. Mustafa b. Nasır Vinten. Gerdaye: Neşru Cem'iyeti't-Turâs, 2001.
- Ettafeyyîş, Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî. *Şerhu'n-Nîl ve Şifâi'l-Afîl*. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Feth, 2. Basım, 1972.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi. "Hâriciler". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/169-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi. *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlar, 1983.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi. "İbâziyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 19/256-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Firûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed. *el-Kâmûsu'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Halîfât, İvaz. *el-Usûlü't-târihiyye li'l-fırkati'l-İbâziyye*. Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, ts.
- Halîfât, İvaz. *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*. Umman: et-Metâbiu'z-Zehebîyye, 2002.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Harekât, İbrahim. "Nefûse". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/532-533. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Hizmetli, Sabri. "İbâdilikte Azzabe". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/ (1987), 285-301.
- Hizmetli, Sabri. "İbâdilikte Velâyet ve Berâet İnanç". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/ (1986), 180-204.
- İbn Ebi Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Haydarabad: Dairetü'l-Maarifî'l-Osmaniyye, 1952.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hasen Ahmet b. Fâris b. Zekeriya el-Kazvîni er-Râzî. *Mu'cemu mekâyi'si'l-luga*. 6 Cilt. Daru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*. thk. Adil Ahmet Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- İbn Manzûr, Muhammed bin Mükerrrem bin Ali Ebû'l-Fadl Cemâleddin. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1994.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî ez-Zühri İbn. et-*Tabakâtü'l-kübra*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- Kalhâfî, Ebû Abdullah Muhammed b. Said el-Ezdî. *el-Keşf ve'l-Beyân*. thk. Seyyid İsmail Kâşif. 2 Cilt. Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980.
- Kefevî, Ebû'l-Beka. *el-Külliyât mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lugaviyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Kılavuz, A. Saim. *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelam'a Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 13. Basım, 2007.
- Kindî, Muhammed b. İbrahim. *Beyânu's-şer'*. 17 Cilt. Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1985.
- Lewicki, Tadeusz. "İbâdiye". *İslam Ansiklopedisi*. C. 5-2. Eskişehir: MEB Yayınları, 1997.
- Melşûtî, Tebgürin b. Dâvûd. *Usûlü'd-din ev el-Usûlü'l-aşrate inde'l-İbâziyye*. thk. Venis et-Tâhir Amir. Maskat: Mektebetü'l-Ceyli'l-Vâid, 2005.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf. *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâdiyye: Mezheb İslamî Mu'tedil*. Umman: Mektebetü'l-İfta, ts.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye beyne'l-fıraki'l-İslâmiyye*. Gerdaye: Mektebetü'd-Dâmirî, 1987.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye fi mevkibi't-tarih : el-halkatü'l-ûla neş'eti'l-mezhebi'l-İbâzî*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1964.
- Nâmî, Amr Halîfe. *Dirasât ani'l-İbâziyye*. y.y.: Dâru'l-Garbi'l-İslamî, 2001.
- Ömer, Ahmed Muhtar. *Mu'cemü'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-mu'âsıra*. 4 Cilt. Kâhire: Âlemu'l-Kutub, 2008.
- Öz, Mustafa. "Halka". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/359-360. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Öz, Mustafa. "İsti'râz". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/374. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Öz, Mustafa. "Kaade". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/589. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Öz, Mustafa. "Teberri". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40/214-215. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özcan, Esat. *Câbir b. Zeyd Hayatı, Mezhebi ve Tefsir Anlayışı*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022.
- Öznurhan, Halim. "İstilah". *TDV İslâm Ansiklopedisi* (2. Basım). Ek-1/575-576. TDV Yayınları, 2020.
- Sâlimî, Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humejd. *Behcetü'l-Envâr*. thk. Ali b. Said b. Mes'ûd el-Gâfirî. b.y.: y.y., ts.
- Sâlimî, Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humejd. *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*. 6 Cilt. Uman: Mektebetü'l-İmam es-Sâlimî, 2010.
- Sâlimî, Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humejd. *Tal'atu's-şems: şerhu Şemsi'l-usûl*. ed. Abdullah Rebi. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitabî'l-Misriyyi, 2012.
- Sâlimî, Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humejd. *Tuhfetü'l-a'yan bi-sireti ehli uman*. thk. Ebû İshak İbrâhim Ettafeyyîş. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü Şebâb, 2. Basım, ts.

- Siyâbî, Salim b. Hamud. Uman abre tarih. 4 Cilt. Saltanatu Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 5. Basım, 2001.
- Süveydan, Ahmed Cihat. *es-Sahâbe beyne'l-İbâziyye ve Ehli's-Sünne*. Gazze: el-Câmiatü'l-İslamiyye, Yüksek Lisans, 2015.
- Şemmâhî, Ebü'l-Abbas Bedreddin Ahmed b. Saîd b. Abdülvahid. *Kitâbü's-siyer*. thk. Siyâbî Ahmed b. Suud. 2 Cilt. Saltanatu Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1992.
- Şerîfî, Mustafâ b. Muhammed. *Muhâdarât ve durûs fi usûli'd-dîn*. b.y.: y.y., 2012.
- Ta'îme, Sabir. *el-İbâziyye Akîdeten ve Mezheben*. Beyrut: Darü'l-Cil, 1986.
- Talay, İbrâhim b. Muhammed. *el-İbâziyye leysû mine'l-havâric*. Gerdaye, 1996.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid et-. *Keşşâfû istilâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*. thk. Ali Dahruc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1. Basım, 1996.
- Vercelânî, Ebü Yakub Yusuf b. İbrâhim. ed-*Delil ve'l-burhan*. 3 Cilt. Saltanatu Umman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1997.
- Vercelânî, Ebü Yakub Yusuf b. İbrâhim. *el-Adl ve'l-insâf fi ma'rifeti usuli'l-fikh ve'l-ihtilaf*. 2 Cilt. Saltanatu Umman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1984.
- Yıldız, Metin. "İbâziyye'nin Temel İnâç Esasları: el-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke)". *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 167-187.
- Yıldız, Metin. "Kelâmî Görüşleri Bağlamında İbâzilerin Hâriciliği Meselesi". *Kader* 16/2 (2018), 294-318.
- Zebîdî, Muhammed b. Abdîrrezzak el-Hüseynî Ebü'l-Feyz Murtaza. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. Dâru'l-Hidâye, ts.

Hâricî ve İbâzî Literatüre Dair Bir Kavram Tespit Denemesi

Yazar : Güven AĞIRKAYA Sayfa Sayısı : 21 Kelime Sayısı : 8607 Karakter Sayısı : 68893

ORJİNALLİK RAPORU

BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ
%9	-	-	-

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi - Belâ-Musibetler Üzerine Fitrat Eksenli Bir Okuma = A Natural Disposition-Pivot Study on Afflictions-Calamities	<%1
2	dergi.diyamet.gov.tr - Internet Source	%1
3	İslam Araştırmaları Dergisi - Ehl-i Sünnet Tesmiyesinin Mezhebi Tefsirlerdeki İzdüşümleri = The Footprints in the Sectarian Exegesis of the Denomination of Ahlu Sunnah	%1
4	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - İBÂDÎ TEFSİRLERDE HÂRİCÎ İZLER (Himyânu'z-Zâd Örneği)	<%1
5	Tefsir Araştırmaları Dergisi - Belâ-Musibetler Üzerine Fitrat Eksenli Bir Okuma	<%1
6	Asia Minor Studies - 20. Yüzyılda Osmanlı Toprakları Üzerinde Kurulan Nişantaşı İngiliz Erkek Mektebi Üzerine Bir Değerlendirme	<%1
7	IOP Publishing - Decentralized extended Kalman filter of multi-robot position	<%1
8	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Aydın Tömer Dil Dergisi (Dergipark) - Filistinli Öğrencilerin Türkçe Öğrenirken Temel Düzeyde (A1-A2) Karşılaştıkları Ortak Güçlükler	<%1

9	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi– Hız. Yûsuf'un (a.s) Gümleği ve Babası Yakub'un (a.s) Güzlerinin Açılması = The Shirt of Joseph (PBUH) and the Openen of His Father Jacob's (Pbuh) Eyes	<%1
10	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi - İbâdî fıkhnın tarihsel gelişimi (Umman örneği)	<%1
11	Harran Üniversitesi - Hadis tarihinde Cezîre bölgesi (Hicrî ilk üç asır)	<%1
12	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi - Ru'yetullah ile ilgili rivâyetlerin değerdendirilmesi	<%1
13	Cumhuriyet İlahiyat Dergisi (Dergipark) - Gözlerden Kaçmış Bir Fetâva Mecmûası: Bostânu Şekâ'iki'n-Nu'man	<%1
14	[ÇIKARILAN KAYNAK] # BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ– GAYRİMÜSLİMLERİN TEMİZ OLUP-OLMAMASININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE FIKHİ SONUÇLARI	<%1
15	İslam Araştırmaları Dergisi - İbâdilikte Azzabe	<%1
16	ttkb - İslam Ansiklopedisi - Cilt 15	<%1
17	[ÇIKARILAN KAYNAK] # ttkb– İslam Ansiklopedisi – Cilt 09	<%1
18	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi - Hız. Ömer'in Yönetim Anlayışı = Caliph Umar's Management Approach	<%1
19	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi– İMAM HATİP LİSESİ ÖĞRENCİLERİNDE OKUL AİDİYET DUYGUSU (ÇORUM ÖRNEĞİ)	<%1
20	[ÇIKARILAN KAYNAK] # e-Şarkiyat İlimi Araştırmalar Dergisi– KUR'ÂN'DA TASRİF OLGUSU VE KUR'ÂN KISSALARINDA KARYE/MEDİNE KELİMELERİNİN TASRİFİ	<%1
21	[ÇIKARILAN KAYNAK] # darultawhid.com– Internet Source	<%1
22	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Ankara : Ankara Üniversitesi : Sosyal Bilimler Enstitüsü : Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı : Tefsir Bilim Dalı– Kur'an'da "N-z-l" kökünün semantik incelemesi	<%1

23	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi– Elmalı Muhammed Hamdi Yazır'ın İlmîye İcazetnamesi	<%1
24	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü– Çanakkale Savaşları etrafında teşekkül eden halk anlatıları –Çanakkale örneği-	<%1
25	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi - Ebû İshâk İbrâhîm Ettafeyyîş ve “el-Fark Beyne'l-İbâziyye ve'l-Havâric” Adlı Eseri = Abu Ishak Ibrahim Ettafeyyis and His Work Title	<%1
26	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi - Cerh-Ta'dil'e Karşı Gıybet Eleştirisinin Tarihî Süreci = The Historical Process of al-Jarh al-Ta'dil Criticism as Gossip	<%1
27	İslam Araştırmaları Dergisi - Evvabin Namazı ile İlgili Rivayetlerin İsnad ve Metin Açısından Değerlendirmesi	<%1
28	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Atatürk Üniversitesi– İslam tarih yazıcılığında biyografi –İbn Sa'd kadınlar bölümü-	<%1
29	[ÇIKARILAN KAYNAK] # İslam Araştırmaları Dergisi– Bir Hüdâyi Şârihi Olarak Yâkûb Afvî Efendi ve Lem'a-i Nûrâniyye'si	<%1
30	[ÇIKARILAN KAYNAK] # www.ktp.isam.org.tr– Hz. Ömer'in Müslüman Olmasıyla İlgili Mütearız Rivayetlerin Hadis Metodolojisi Açısından Değerlendirilmesi	<%1
31	Tefsir Araştırmaları Dergisi - İmtihan Olgusu Nasıl Okunmalıdır? -Bir Anla(t)ma Denemesi	<%1
32	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi– İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları: el-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke) = Basic Belief Principles of İbadiyya: al-Usul al-Tis'a (Nine Principles)	<%1
33	[ÇIKARILAN KAYNAK] # www.islamisohbet.gen.tr– Internet Sourcee	<%1
34	[ÇIKARILAN KAYNAK] # ANKARA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ İLAHİYAT FAKÜLTESİ TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ)– ZEYDİLİK VE YEMEN&#39;DE YAYILIŞI	<%1

35	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi - Devlet İdaresinde Farklılıkların Yönetimi: Farklılıklar Değerimizdir Kurgusu Üzerine Bir Deneme	<%1
36	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi - İslam Dininde Tevhid-Özgürlük İlişkisi	<%1
37	[ÇIKARILAN KAYNAK] # İslam Araştırmaları Dergisi - Şiir Usûl Düşüncesinde İctihad Bağlamında Muâz Hadisinin Değeri	<%1
38	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Sakarya Üniversitesi - Hz. Ebû Bekir dönemi devlet bürokrasisi	<%1
39	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Gazi Üniversitesi - Modern İslami siyasal düşüncede devlet kavramı: Yusuf el-Karadavi ve Raşid el-Gannuşî'nin İslam devletine yönelik yaklaşımları	<%1
40	[ÇIKARILAN KAYNAK] # Marmara Üniversitesi - Bediüzzaman Said Nursi'nin itikadi-siyasi İslam mezheplerine bakışı	<%1
41	Diyanet İlimi Dergi - KUR'ÂN VE SÜNNET BİRBİRİNİN NEYİ OLUR?	<%1
42	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi - Cezayir Bölgesinde İbâzî Mezhebini Canlandıran Çok Yönlü Bir Müfessir: Muhammed b. Yusuf Ettafeyyîş	<%1
43	Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi (Online) - Mustafa Öztürk'ün "Kur'an'ın Tarihsel bir Hitap Oluş Keyfiyeti" Makalesi Özgülünde Kur'an'ın Tarihselci Bir Perspektiften Tevili Üzerine Bir Eleştiri	<%1
44	Kader - KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ BAĞLAMINDA İBÂZÎLERİN HÂRİCÎLİĞİ MESELESİ	<%1
45	Erciyes Üniversitesi - Ettafeyyîş'in Himyânu'z-Zâd İlâ Dâri'l-me'âd adlı tefsiri ve hâricî yorumları	<%1
46	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi - İbâzî Tefsirlerde Hâricî İzler (Himyânu'z-Zâd Örneği) = Kharidjite Traces in the Ibadite's Exegeses (The Example of Himyan-al-zad)	<%1

Editörün Ön İnceleme Notu: Makale metni, Dergi Yazım İlkeleri ve İSNAD Atıf Sistemi'ne uygunluk açısından incelenmiştir. Eksik veya hatalar var ise metinde belirtilmiş ve her bir hata türünde hatalı yazım SARI ile doğrusu YEŞİL metin vurgu rengi ile işaretlenmiştir. Metinde olabilecek diğer hatalar veya eksikliklerin tarafınızdan tashih edilebilmesi metni güçlendirecektir.

**Hâricî ve İbâzî Literatüre Dair Bir Kavram Tespit Denemesi
An Attempt to Identify Some of the Terms Used in the Khâridjite and Ibâdîte
Literature**

Güven AĞIRKAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi
Tefsir Anabilim Dalı

Assistant Professor, University of Adıyaman Faculty of Islamic Sciences, Basic
Islamic Sciences, Department of Tafsir Science
Adıyaman, Turkey

Tel: 0555 832 71 33

guvenagirkaya@gmail.com

ORCID orcid.org/0000-0002-0688-7306.

Abstract

The first sect that emerged in the history of Islam thought is the Khâridjite. The Khâridjites were divided into different subgroups by the time, and only the Ibâdîte sect of them has continued to the present day. Shortly after they were formed as a group, the Khâridjite quarreled among themselves and decoupled into different groups. One of the reasons for this debate is related to the attitude they will show to their opponents. Some of them have been extremely strict thrifty towards their opponents. Some of them have taken a softer and more understanding attitude. Those who were strict with their opponents have been erased from history. The non-marginal ones have continued their existence to the present day. Although the Ibâdîte remain in the minority, they have created their own literature. There is an academic interest in Ibâdîte in our country, especially recently. One of the most important issues in the study of a literature is terminology. Because words acquire different meanings when they enter thought systems. Therefore, it is possible to understand a literature correctly only by knowing the terminology of that literature. In this context, the Ibâdîte have created a special terminology for themselves. This research aimed to identify and define the concepts that are frequently used in the Ibâdîte literature. The study of all terms is not aimed at. The concepts identified are given in alphabetical order. This article has been prepared using screening and comparison methods. For the meanings of the terms, primarily Ibâdîte sources and dictionaries were used. This study generally consists of two parts. The first chapter focuses on the concept of "term". In the second part, more than thirty terms are examined in alphabetical order. With this study, it is aimed to contribute to the studies in the field of Ibâdîte. The subject of study here, in particular, are the terms used by the Ibâdîte authors with their specific meanings.

Keywords

Öz

İslam düşünce tarihinin ilk oluşumlarından biri Hâricîlerdir. Onlar ilk olarak Sıffin'de tahkim hadisesi üzerine Hz. Ali'den ayrılmış daha sonra ise kendi aralarında ihtilaf ederek bölünmüşlerdir. Onların kimi kılıç kalkan taraftarı olup kendilerinden olmayanlara karşı son derece sert ve katı bir yolu benimserken, kimi de daha mutedil bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Özellikle marjinal bir grup olarak maruf olmuş Hâricîlerin mutedil kanadını temsil eden İbâzîler varlıklarını günümüze kadar sürdürürken, mutedil olmayanlar zamanla tarihe karışmışlardır. İbâzîlik tarih boyunca Hâricîliğin gölgesinde azınlıkta bir mezhep olarak kalmakla beraber kendilerine has dinî ve entelektüel bir literatür oluşturmayı başarmış bir oluşumdur. Tarihi süreçte Hâricî-İbâzî bağlamında günümüze ulaşmış literatürün hemen tamamı İbâzîlere aittir. Ülkemizde özellikle son dönemlerde İbâzî literatüre dönük akademik bir ilgi söz konusudur. Bir literatürün incelenmesinde en öncelikli hususlardan biri ilgili alandaki terminolojidir. Zira lafızlar tutarlı bir sisteme sahip düşünce teşekküllerinin anlam örgüsüne girdiklerinde ilk vaz edildikleri anlamlardan uzaklaşarak farklı işlevsellikler kazanırlar. Müşterek kavramların düşünce ekolleri tarafından kendi entelektüel birikimlerinde farklı anlamlarda kullanılması ise mezkûr durumu daha da ehemmiyetli hale getirir. Binâenaleyh araştırma konusu yapılmış bir literatürün doğru mütalaa edilmesi ancak terminolojisinin kendi düşünce örgüsünde tanımlanıp anlaşılmasıyla mümkündür. Bu bağlamda İbâzîler kendi literatürlerini aynı zamanda kendilerine has bir terminolojiyle oluşturmuşlardır. Bu araştırmada, İbâzîlikle ilgili okumalarda sıkça tesadüf edilecek kavramların derlenip mümkün olduğunca kendi kaynakları doğrultusunda medlullerinin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Burada özellikle araştırma konusu yapılan mezhep müellifleri tarafından İbâzîlere has anlamlarla kullanılan kavramlardır. Çalışma, isminden de anlaşıldığı üzere, İbâzîlere ait bütün kavramları tespit etme gayesi gütmemiştir. Özellikle İbâzîlere has kullanım ve muhtevaları olan kavramların tespitine ağırlık verilmiştir. Tespit edilen kavramlar, Türkçe telaffuz ve kullanımları dikkate alınarak alfabetik sıraya konulmuştur. Ancak özellikle beraber kullanımı yaygınlaşmış ve muhtevaları birbiriyle ilişkili bazı kavramlar bir arada verilmiştir. Çalışma yürütülürken ulaşılan İbâzî eser ve sözlükler tarama yöntemi kullanılarak incelenmiş ve gerekli görülen yerlerde mezhep dışı esere başvurularak karşılaştırmalar yapılmıştır. Genel itibariyle iki bölümden müteşekkil olan çalışmanın giriş ve birinci bölümünde İbâzîlik ve ıstılah kavramı hakkında kısa bilgiler verilmiş; ikinci bölümde ise tespit edilen kavramlar numaralandırılmış ve otuzu aşkın kavram ayrı maddeler halinde serdedilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, İslamî İlimler, İbâzî Mezhebi, İbâzî Literatür, İstılah, İbâzî Terminoloji

Giriş

İnsanın bireysel veya toplumsal tüm yaşam alanında en önemli aktörlerden biri dildir. Bu anlamda dil, insanın yaratılışından beri sadece bir iletişim aracı değil aynı

zamanda duyuş, düşünüş, üretme, paylaşma, aktarma gibi toplumsal ve kültürel sayısız aktivitenin vazgeçilmez aracı olmuştur. Bu meyanda Yüce Allah ilk insana eşyanın isimlerini öğretmiş ve o isimler üzerinden diğer varlıklardan farklı olarak ona lütfettiği evsaf ve kabiliyetleri “meleklerle gösterme” örnekleme üzerinden anlatmıştır.¹ İnsan sahip olduğu bu evsaf ve kabiliyetlerle başta onu var eden aşkın kudret olmak üzere diğer insanlar ve varlıklarla iletişim kuracak, hüznün ve sevinçlerini paylaşacak, ihtiyaç ve gereksinimlerini ifade edecek ve daha da önemlisi elde ettiği insanî birikimle kültür ve medeniyetle inşa edecektir.

Kur’an, insanın sadece aşkın varlıkla olan veya olması gereken ilişkisini değil aynı zamanda onun diğer bütün varlıkla kurduğu ve kuracağı beşerî ilişkilerine de yön verir. Bu ilişkinin gerçekleşmesi, sürdürülmesi, sonraki nesillere aktarılıp kültür ve medeniyetlerin teşekkülünde en önemli unsurlardan biri anlama ve anlatma yeteneğine aracılık eden dil (kelam) kabiliyetidir. İnsanı yoktan yaratan Allah olduğu gibi ona duygu ve düşüncelerini ifade etme, varlığı anlama ve anlatma kabiliyeti olan beyanı öğreten de yine Allah’tır.² İnsan, Allah’ın kendisine lütfettiği mezkûr evsaf ve kabiliyetlerle oluşturduğu birikimi beyanla nesilden nesile aktararak geçmişten geleceğe süregelen bir tekâmüle öncülük edecektir.

İnsan, sahip olduğu meziyetlerle hem ontolojik tür olarak hem de hemcinsleri arasında ayrı hususiyetlerle tebeyyün etmiş bir varlıktır. Bu meyanda onun en önemli özelliklerin biri farklılığıdır. Bu durumun müteâl boyutta dikkate alınmış bir sonucu olarak Allah’ın tarih boyunca insanlara gönderdiği ilahî kitap ve sahifelerin dili de hep farklı olmuştur. Aynı din ve kültüre mensup olmak genel itibarıyla insanî müşterekliği beslemekle beraber bunun da söz konusu farklılığı ortadan kaldırdığı söylenemez. Zira insan aslında fitratındaki farklılığıyla insandır.

Mezhep olgusu sadece İslam toplumunun değil, bütün din ve sistemlerin bir gerçekliğidir. İslam tarihindeki her farklı düşünce ve bu düşüncelerin sistemli halini ifade eden her mezhep -akidenin temel esaslarıyla çelişmediği sürece- entelektüel bir zindelik ve zenginliktir. Bu meyanda mezheplerle ilgili münferit ve dar alanlı örnekleri umuma teşmil etmek asırlarca tevarüs eden dinin tevile dayalı birikimine bir vefasızlık olacaktır.

İslam düşünce tarihindeki her mezhep sistematik bir düşünce okuluna dönüşürken, dinin kaynak ve beyanlarını kullanırken, müntesiplerinin ihtiyaç ve gereksinimlerine dini metinlerden cevaplar ararken kendi içinde tutarlı ve anlamlı bir terminoloji oluşturmaya çalışmıştır. Bu meyanda kimi zaman farklı kimi zaman da ortak ifadelere mezhep sistemi içinde farklı anlamlar yüklenmiştir. Söz konusu terminolojik farklılık bir düşünce okulunun müntesipleri için önemli olduğu kadar ekoller arası entelektüel iletişimin sürdürülebilirliği noktasında diğerleri için de önemlidir. Herhangi bir lafız, düşünce sistemlerinin kendi bünyesinde izafî bir anlam yüklenerek bir mezhebin ıstılahı

¹ el-Bakara 2/31-33.

² er-Rahmân 55/3.

olduğunda söz konusu mezhebin düşünce sisteminin anlaşılıp yorumlanması ve hakkında herhangi bir imal-i fikirde bulunulması ancak ilgili ıstılah(lar)ın doğru anlamlandırılmasıyla mümkündür.

İslam tarihinde teknik anlamıyla teşekkül eden ilk mezhep Hâricîlerdir. Düşünce ve davranışlarındaki sert ve katılık sebebiyle bu oluşum kısa bir süre içinde ihtilaf edip gruplara ayrılmış ve söz konusu sertlik ve katılığı sürdürmek isteyenler zamanla yok olmuş ama nisbeten daha mutedil bir grup olan İbâzîler günümüze kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Onlar varlıklarını devam ettirirken aynı zamanda kendilerine ait bir literatür ve terminoloji de oluşturmuşlardır. Hatta İbâzî doktrin kişilerin inanç ve durumlarına göre tesmiye edilmesini (el-esma ve'l-ahkam) "usul-i tis'a" olarak ifade edilen esaslardan biri saymıştır. Bu meyanda onlara göre isimler ilgili ahkâma tabidir (ان الاسماء تابعة للاحكام).³ Dolayısıyla onlarla ilgili yapılacak akademik çalışmalarda İbâzîlerin bu terminolojilerine vâkıf olmanın önemi izahtan varestedir.

Bu araştırmada çok azı Hâricîlerle ilgili olmak üzere İbâzî eserlerde fazlaca rastlanan ıstılahlar mümkün olduğu kadar onların kendi eserlerinden araştırılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın isminden anlaşılacağı üzere söz konusu çalışma İbâzîlere ait bütün ıstılahları tespit etme gayesi gütmemiştir. Ayrıca diğer mezheplerle müşterek yüzlerce ıstılah kullandıkları da maruf bir durumdur. Burada özellikle araştırma konusu yapılan İbâzîlerin mezhep müellifleri tarafından İbâzîlere has anlamlarla kullanılan kavramlardır. Bir başka ifadeyle söz konusu kavramlara İbâzî eserlerde tesadüf edildiğinde bunların hangi anlamda kullanıldığının tespit edilmesi hedeflenmiştir.

1. İstılah Nedir?

İlahî veya beşerî hemen bütün öğretilerin sistemleri dil ve onun zihindeki soyut halini ifade eden kavramlarla kurgulanmıştır. Söz konusu kavramlar o kadar önemlidir ki onları yerli yerinde ve doğru kullanmamak yahut kendisine yüklenen misyonu kavramamak ilgili olduğu bağlam örgüsünden, kendisiyle hedeflenen zihinsel faaliyetten ve ilişkili olduğu bilgiden mahrum kalmak demektir. Zira kavram, bir sözcüğe yüklenmiş ve onda toplanmış bir bilgiyi ifade eder.⁴

Lafızlar dinin veya tutarlı bir sisteme sahip düşünce teşekküllerinin anlam örgüsüne girdiklerinde dâhil oldukları önermeler bağlamında, ilk vaz edildikleri anlamlardan uzaklaşarak farklı işlevsellikler kazanırlar. Düşünce ekollerinin eserlerinde, kutsal metinlerde ve özellikle Kur'ân-ı Kerim'de bu meyanda lügavî anlamdan uzaklaşmış ve yeni bir hüviyete bürünmüş çokça sözcüğün varlığı müsellemdir. Zaten bir kavramı önemli kılan da dâhil olduğu sistemde yüklendiği anlamdır. Binâenaleyh düşünce

³ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. el-Hayr b. Ebi'l-Hayr el-Cennâvunî, *Kitâbü'l-vad' muhtasar fi'l-usûl ve'l-fıkıh*, thk. Ebû İshak İbrâhim Etfafeyyîş (Kahire: Matbaatü'l-Fecâleti'l-Cedîde, ts.), 39; Addûn b. Nâsır Cehlân, *el-Fikru's-siyasî inde'l-İbâziyye min hileli ârâi's-Şeyh Muhammed b. Yusuf Etfafeyyîş* (Gerdaye: Cem'iyetu't-Turâs, 1990), 65; Amr Halife Nâmî, *Dirasât ani'l-İbâziyye* (y.y. b.y.: Dârü'l-Garbi'l-İslamî, 2001), 200.

⁴ Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), "Kavram", 499-500.

örgüsünün olduğu her yerde kullanılan kavramların ehemmiyeti izahtan varestedir. Bu meyanda ıstılah veya onun yerine Türkçe’de kullanımı artan terim yahut kavram ne demektir?

İstılah, lügavi olarak “fesad ve kötü olmanın zıttı; iyi, faydalı, uygun ve doğru olmak” gibi anlamlara gelen “صلح/s-l-h” kökünden if’al kalıbına aktarılmış bir mastardır. Sözlükler “salah” köküne genel itibariyle “fesadın zıttı” anlamını vermektedirler.⁵ Salah kökünün if’al kalıbından mastarı olan ıstılah veya aynı kalıbın ism-i fail formu olan mustalah “üzerinde ittifak edilen, uzlaşa sağlanan” iş, anlam veya durumları ifade etmektedir.⁶

İstılah kavramı teknik olarak genel itibariyle “belirli grupların bir lafzı ilk vaz edildiği manadan kısmen uzaklaştırıp yeni bir muhtevada kullanmaları” mecrasında tarif edilmiştir.⁷ Bu meyanda örneğin S. Şerif Cürçânî (öl. 816/1413) söz konusu ittifak ve uzlaşya işaret ederek “bir lafzın lügat manasından alınıp bir münasebet dolayısıyla başka bir manada kullanılması” tarifine yer verir.⁸ Ö. N. Bilmen (1883-1971) ise “Muayyen bir cemaatin, bir meslek erbabının, bir lafzı, manayı lügavîsinden çıkararak başka bir manada müttefikan istimal etmeleri” şeklinde tarif eder.⁹ Türkçe’de ıstılah kullanımı yerine “terim” lafzı kullanılmakta iken Arapça’da ise daha çok “mustalah” kullanımı tercih edilmektedir.¹⁰ Günümüzde hemen aynı muhteva kastıyla terim, ıstılah, kavram gibi kullanımlar yaygınlaşmıştır.

2. İbâzî Kavramlar

İlk dönemlerden bu yana İslam düşünce tarihine Hâricî-İbâzî özelinde bakıldığı zaman hemen bütün ilmi literatürün İbâzîlere ait olduğu görülecektir. Örneğin tefsir alanında Nâfi’ ibnü’l-Ezrak’tan (öl. 65/685) nakledilen küçük bir risale¹¹ dışındaki bütün tefsir literatürü İbâzîlere aittir. Bu sebeple Hâricîlerle ilişkili kimi kullanımlar aşağıda

⁵ Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî (b.y. Dâr ve Mektebetü’l-Hilâl, ts.), 3/117; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu’l-luga ve sihâhu’l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attar (Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melayîn, 1987), 1/383; Ebü’l-Hasen Ahmet b. Fâris b. Zekeriya el-Kazvîni er-Râzî İbn Fâris, *Mu’cemu mekâyisi’l-luga* (Daru’l-Fikr, 1979), 3/303; Muhammed bin Mükerrrem bin Ali Ebü’l-Fadl Cemâleddin İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1994), 2/516; Muhammed b. Abdirrezzak el-Hüseynî Ebü’l-Feyz Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs* (Dâru’l-Hidâye, ts.), 6/547.

⁶ Ebü’l-Beka el-Kefevî, *el-Külliyât mu’cem fi’l-mustalahât ve’l-furûki’l-lugaviyye* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, ts.), 129; Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, 6/551; Ahmed Muhtar Ömer, *Mu’cemü’l-lugati’l-Arabiyyeti’l-mu’âsıra* (Kâhire: Âlemu’l-Kutub, 2008), 2/1314; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve İstılahat-ı Fikhiyye Kamusu* (İstanbul: Sarmaşık Yayınları, ts.), 1/11.

⁷ Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, *Kitabü’t-Ta’rîfât* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983), 28; Kefevî, *el-Külliyât*, 129; Muhammed A’lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî, *Keşşâfü İstılahâtı’l-fünûn ve’l-’ulûm*, thk. Ali Dahruc (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), 1/212 vd.

⁸ Cürçânî, *Ta’rîfât*, 28.

⁹ Bilmen, *İstılahat-ı Fikhiyye Kamusu*, 1/11.

¹⁰ Halim Öznurhan, “İstılah”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2020), Ek-1/575. [Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi](#) (Ankara: TDV Yayınları, 2020), Ek-1/575.

¹¹ Daha fazla bilgi için bk.: Güven Ağırkaya, “Hâricî ve İbâzî Tefsire Dair Bir Literatür Denemesi”, *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (31 Aralık 2019), 1313-1314.

zikredilmiş ancak araştırmancının hemen bütün kavramlarında İbâzî kaynaklar esas alınmaya çalışılmıştır. Ele alınan kavramlar araştırmada Türkçe telaffuzları dikkate alınarak alfabetik sıraya konulmuş ancak birbiriyle olan ilişkisi fazla olan, bir başka ifadeyle ancak beraber ele alındığında daha isabetli mütalaa etme imkanı elde edilen bazı kavramlar bir arada zikredilmiştir. Yapılan taramalarda İbâzîlerin aşağıdaki kavramları kendilerine has anlamlarla ele aldıklarına tesadüf edilmiştir:

2.1. Arîf (العريف): Arîf (çoğulu urefâ) lafzı lügavî olarak “bir şeyi bilmek, tanımak, ona vâkif olmak” anlamında kullanılmaktadır.¹² Gerek cahiliye gerekse sonraki dönemlerde askerî veya sivil bir grubun başında bulunan, idare ettiği topluluğu temsil eden, temsil ettiği gruba ilgili sorumluluklar yüklenen kişiler için kullanılmış bir kavramdır.¹³ İbâzîlikte ise Azzâbe teşkilatı bünyesine halkın eğitim-öğretim faaliyetleriyle ilgili olarak öğrencilerin gerek dersle ilgili gerekse ders dışındaki işleriyle vazifelendirilmiş kişiler “arîf” ismiyle ifade edilmektedir.¹⁴ Arîfler İbâzî kaynaklarda kendi içinde üstlendikleri göreve göre “Kur’an talimi arîfi, hatimler ve uyku vakitleri arîfi, ders vakitlerini tanzim arîfi, yemek-iaşe işleri arîfi” gibi farklı isimlerle anılmıştır.¹⁵

2.2. Ashâbunâ ve Kavmunâ (اصحابنا/قومنا): Ashab lafzı lügavî olarak “birlikte bulunmak, arkadaşlık ve dostluk etmek” gibi anlamlara gelen “s-h-b” kökünden türeyen “صاحب” lafzının çoğul ismi olan “صحب” ifadesinin çoğuludur.¹⁶ İslâmî literatürde Sahâbî, sahâbe ve ashab kelimeleri İslam’la birlikte çok erken dönemlerden itibaren Resûlullah aleyhisselamı görüp ona iman etmiş kişiler için kullanılmaya başlanmıştır.¹⁷ Sahâbeyle ilgili farklı tanımlar yapılmış olmakla birlikte İbn Hacer’in (öl. 852/1448) “Sahâbî, Resûl-i Ekrem’e Müslüman olarak mülâkî olup, bu imanı üzere ölmüş olan kimsedir.”¹⁸ şeklindeki tanımı İslam alimleri arasında benimsenip meşhur olmuştur.

Ashâb lafzı, yukarıda ifade edilen terminolojik anlam dışında İbâzî literatürde lügavî anlamla ilişkili olarak farklı bir muhtevada kullanılmıştır. el-Ashâb lafzını İbâzî müellifler mezhep literatüründe İbâzî mezhebine bağlı olan âlim ve müntesipler için kullanırlar.¹⁹ Söz konusu kullanım bazen izafetli olarak “ashâbunâ” şeklinde bazen de lam-ı tarifli olarak “el-ashâb” şeklinde gelebilmektedir. Onlara göre “el-ashâb” veya “ashâbunâ” ifadeleri hicri 3. asırdan beri mezhep müellifleri tarafından kullanılmaktadır.²⁰

¹² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 9/236.

¹³ Fahrettin Atar, “Arîf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/361.

¹⁴ İbrâhim b. Bukeyr Behhâz vd., *Mu’cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye* (Saltanatu Umman: Vizâratü'l-Evkâf ve’s-Şuûni'd-Diniyye, 2001), 2/686.

¹⁵ Behhâz vd., *Mu’cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/686-690; Sabri Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/ (1987), 296.

¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/519.

¹⁷ Mehmet Efendioğlu, “Sahâbe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/491.

¹⁸ Ebû'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, thk. Adil Ahmet Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavviz (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 1/8.

¹⁹ Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 135; Behhâz vd., *Mu’cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/587.

²⁰ Behhâz vd., *Mu’cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/587.

İbâzî kaynaklar “ashâbuna” lafzının mukabilinde ise “kavmunâ” lafzını kullanırlar. Onlar mezkûr kavram ile çoğunlukla İslam dünyasındaki meşhur dört mezhebi veya İbâzîler dışındaki diğer Müslümanları kastederler.²¹ Bazen de “el-Kavm” veya “kavmunâ” yerine aynı manayı kastederek “gayrunâ” kavramını da tercih etmektedirler.²² İbâzî eserlerde genellikle İbâzîlik mezhebiyle onlar dışındaki mezheplerin veya İbâzî olmayan Müslümanların yaklaşımları ele alınırken “ashâbunâ” ve “kavmunâ” kavramları birbirlerinin mukabili olarak çokça kullanılır. Bundan mütevellid İbâzî kaynakların bu terminolojik ayrıma dikkat edilerek mütalaa edilmesi ilgili alandaki araştırmalar için ehemmiyet arz etmektedir.

2.3. Azzâbe (العزابة): “A-z-b” kökü farklı anlamlar kazanmış olmakla beraber lügavî olarak “bir şeyden uzak olmayı veya uzaklaşmayı” ifade eden bir lafızdır.²³ İbâzî kaynaklarda söz konusu lafız “dünyevî işlerden ve nefsin hazlarından uzaklaşarak (uzlet) ibadet ve ammenin maslahatı gereği kendini Müslümanların hizmetine adama” olarak ele alınır.²⁴ Buna göre azzâbî, mezkûr vasıflarda bir yaşayışı benimseyen kimseleri ifade etmekten bir istiare; azzâbe ise bu kişilerin oluşturduğu meclistir.²⁵ Meclisin başında “Şeyh” veya “Şeyhu’l-halka” diye isimlendirilen bir zat bulunur.²⁶ İstilah olarak ise özellikle Kuzey Afrika bölgesinde İbâzîliğin yok edilme yahut yasaklanma gibi tehlikelerle karşı karşıya kaldığı dönemlerde, inançlarını ve varlıklarını devam ettirmek gayesiyle kurulmuş, İbâzîlere has dinî, siyasi, sosyal ve ekonomik birtakım vasıf ve vazifeler üstlenmiş, belli sayıdaki insanlardan müteşekkil, İbâzîliğin günümüze ulaşmasında etkin rol oynamış, hüküm sahibi, dinî-ictimaî bir kuruluştur.²⁷

Azzabe için kullanılan isimlerden biri de halkadır. Halka, azzabe mensuplarının daire şeklinde oturmalarından mülhem kullanılan bir tesmiyedir.²⁸ İbâzîlere göre göre dinî ve ictimaî vasıftaki ilk halka (hicri 5. asrın başlarında) Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Bekr (öl. 440/1049) tarafından kurulup esasları belirlenmiştir.²⁹

Azzabe mensuplarının söz, fiil, davranış, dış görünüm türünden, diğer insanlardan farklı olarak, uymaları gereken birtakım sorumlulukları vardır. Halkaya mensup olmak isteyen kimsenin ilim öğrenmeye, dünya işlerinden uzaklaşmaya, malını Allah yolunda harcamaya kararlı; hâfız, ibadete düşkün, sâlih vasıflara sahip olması gerekir. Azzabî, işini yaptıktan sonra vaktini ibadete ve sâlih amellere ayırmalı, ilim öğrenmeye, zayıfın hakkını

²¹ Cehlân, *el-Fikru’s-siyasî*, 138; Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâtî’l-İbâziyye*, 2/588, 885.

²² Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâtî’l-İbâziyye*, 2/885.

²³ Cevherî, *es-Sihâh*, 1/181; İbn Fâris, *Mu’cemu mekâyisi’l-luga*, 4/310; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 1/596 vd.

²⁴ Ali Yahya Muammer, *el-İbâziyye fî mevkibi’t-tarih: el-halkatü’l-ûla neş’eti’l-mezhebi’l-İbâzî*. (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1964), 97.

²⁵ Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, 288.

²⁶ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâtî’l-İbâziyye*, 1/577.

²⁷ Muammer, *el-İbâziyye fî mevkibi’t-tarih*, 97; ayrıca bk. Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, 287 vd.

²⁸ Muammer, *el-İbâziyye fî mevkibi’t-tarih*, 97-98.

²⁹ Yahya b. Ebi Bekr Ebu Zekeriya, *Kitâbu siyeri’l-eimme ve ahbârihim*, thk. İsmail Arabî (Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslamî, 1982), 265; Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Saîd b. Süleymân ed-Dercinî, *Kitâbu Tabakâtî’l-meşâih bi’l-Magrib*, thk. İbrahim Tallay (b.y.: y.y., ts.), 1/4, 167 vd.

gözetmeye, ammenin huzurunu korumaya çalışmalıdır. Giyim-kuşam olarak bütün bedeni örten geniş ve beyaz renkli elbise giyer, başına beyaz bir örtü bağlayıp bir ucunu sağ tarafına sarkıtır ve kesinlikle saçını uzatmaz.³⁰ Kişi azzâbî olmanın gereklerini yerine getirmediği, ilmiyle amel etmediği ve azzâbîliği bir yaşam tarzı haline getirmediğinde, ilim sahibi olsa dahi “azzâbî” tesmiyesini hak etmiş olmaz.³¹

2.4. Beydatü'l-İslam (بيضة الاسلام): “Beyda” lafzı, İbâzîlerin, imamet vazifesini yürüten imam ve onun yardımcıları için “bir beldenin yönetme yetkisini üstlenmiş kimse, beldenin ileri gelenleri” anlamında kullandıkları bir kavramdır.³² İmam ve onun yardımcıları hak ve adalete uygun hareket ettiklerinde kendilerine muhabbet besleyip onları dost edinmenin gerekliliği anlamında “velayet-i beyda/ولاية البيضة”; hak ve adaletten ayrıldıkları zaman ise “berâet-i beyda/براءة البيضة” terkiplerini kullanırlar.³³ İbâzîler Beydatü'l-İslam tesmiyesini eski dönemlerden itibaren İbâzîlik mezhebinin merkezlerinden biri olması sebebiyle Uman'daki Nizva şehri için de kullanırlar.³⁴ Hatta Nizva'nın diğer ismi Beydatü'l-İslam'dır. Onlara göre İmam Gassân b. Abdullah el-Yehmedî'nin (öl. 207/823) Nizva'yı fethettiğinden beri orası “Beydatü'l-İslam” olarak tesmiye edilmiştir.³⁵

2.5. Dâru'l-Adl (دار العدل): Lügavî olarak “mesken, yurt, şehir, vatan” gibi anlamlara gelen “dâr/دار” lafzı çeşitli terkiplerle farklı anlamlarda kullanılan bir lafızdır.³⁶ İbâzîler, hâkimi/sultanı farklı olsa bile, ahalisi İbâzî mezhebine mensup olan beldeler için “dâru'l-adl” tesmiyesini kullanırlar. Buralarda sâlih kimseler gâlip olup, haramlara riayet edilir ve İslam beldesinin (darü'l-İslam) hükümleri uygulanır.³⁷ Onlara göre beldeler genel itibarıyla **1**) dâru'l-İslam/dârü'l-tevhîd, **2**) dâru'l-şirk/dâru'l-küfr olarak iki kısma ayrılır. Dâru'l-İslam olan beldeler ise kendi içinde **1**) darü'l-adl ve'l-hak/dâru da'veti'l-hak, **2**) dâru'l-cevr ve'z-zulüm olarak iki kısma ayrılır.³⁸

2.6. Ehl-i Cebel (اهل الجبل): İbâzî kaynaklar Ehl-i cebel kullanımıyla Libya'daki Nefsûse Dağını ve o bölge ahalisini kastederler.³⁹ Dolayısıyla Ehl-i cebel'den diye tanıttıkları kimselerin o bölge halkından veya o bölge İbâzîlerinden olduğunu ifade etmiş olurlar. Rivayetlere göre Nefsûse, Filistin tarafından gelip Trablusgarp bölgesinin güney batısındaki platoyu yurt edinmiş Berberî kabilelerinden birinin ismidir. Kabilenin yerleştiği

³⁰ Dercîni, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/171 vd.; Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, 287-290; Mustafa Öz, “Halka”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/359-360.

³¹ Dercîni, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/3-4.

³² Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/135.

³³ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/136, 2/1108; Sabri Hizmetli, “İbâdilikte Velâyet ve Berâet İnancı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/ (1986), 188.

³⁴ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/136.

³⁵ Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd Sâlimî, *Tuhfetü'l-a'yan bi-sireti ehli uman*, thk. Ebû İshak İbrâhim Eттаfeyyîş (Kahire: Matbaatü Şebâb, ts.), 1/101, 2/253; Salim b. Hamud Siyâbî, *Uman abre tarih* (Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2001), 2/46.

³⁶ İbrahim Çelik, “Dâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/482.

³⁷ Muhammed b. İbrahim el-Kindî, *Beyânu's-şer'* (Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1985), 3/140; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/672.

³⁸ Ali Yahya Muammer, *el-İbâziyye beyne'l-fıraki'l-İslâmiyye* (Gerdaye: Mektebetü'd-Dâmirî, 1987), 341 vd.; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/390.

³⁹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/174.

bölge, onlara nisbetle Cebel-i nefûse adıyla anılmıştır. Bu bölge ilk dönemlerden itibaren İbâzîlik mezhebi mensupları için önemli bir sığınak olmuştur.⁴⁰

2.7. Ehl-i Nihle (اهل النحلة): “N-h-l” kökü genel itibariyle “bir şeyi birine karşılıksız hibe etmek; zayıflık ve siskalık; bir şey iddia etmek” olarak üç anlam ihtiva eden bir lafızdır.⁴¹ Aynı kök -muhtemelen muhtevastaki “iddia etmek”le ilgili olarak- bir dine veya mezhebe mensubiyeti de ifade etmektedir.⁴² Bu meyanda Ehl-i Nihle terkihi, Abduvehhâb b. Abdurrahman b. Rüstem’in (öl. 208/823) imamlığından sonra İbâzîliğin esaslarını benimseyip devam ettirenler için kullanılan bir tesmiyedir.⁴³ Mezkur isim kullanıldığında İbâzîlikten ayrılmış Nükkâriyye dışındaki İbâzîler kastedilir.⁴⁴

2.8. Ehl-i Nuhayle (اهل النخيلة): Nuhayle, Şam yolu üzerinde, Kufe yakınlarında bir yer ismidir. Hz. Ali’nin ordusundan Tahkim olayı sebebiyle ayrılanlar Nehrevan kasabasında toplanmış ve burada Hz. Ali ile aralarında çıkan savaşta çoğu kılıçtan geçirilmiştir.⁴⁵ Ehl-i nuhayle, Nehrevan’dan sonra gittikleri diğer bir yer olan Nuhayle’ye nisbetle Nehrevan’dan geriye kalanlar için kullanılan bir isimdir.⁴⁶

2.9. Ehl-i Tarîk (اهل الطريق): İbâzîlere has dinî ve ictimâî bir teşekkül olan Azzâbe kuruşu bünyesinde, onun koyduğu esas ve prensiplere bağlı olmak kaydıyla ilim öğrenme ve öğretme faaliyetlerinde bulunan kimseler için kullanılan bir kavramdır. (Ayrıca bk. Azzâbe md.). İbâzîler Ehl-i tarîk kavramını, Ebu Hureyre’den nakledilen “من طلبك طريقا يطلب فيه علما سهل الله له طريقا الى الجنة *İlim öğrenmek arzusuyla yola çıkan kimseye Allah cennete giden yolu kolaylaştırır.*” hadisine dayandırır.⁴⁷ Fakih ve tarihçilik kimliğine sahip İbâzî müellif Dercînî (öl. 670/1271-72 [?]) Ehl-i tarîk’in ilk imamının Abdullah b. İbâz olduğunu ifade eder.⁴⁸ İbâzî kaynaklar Ehl-i tarîk’ten olanların söz, fiil, amel, dış görünüm gibi alanlarda uymaları gereken birtakım kurallardan ve söz konusu kuralları ihlal edenlere karşı izlenecek tavır ve davranışlardan bahsederler.⁴⁹

2.10. Hameletü’l-İlm (حملة العلم): Hamale-i ilim terkihi “ilim taşıyanlar, ilim nakledenler” anlamında olup, hicri ikinci asırda, farklı bölgelerden gelen talebelerin Basra’da gizli bir şekilde Ebû Ubeyde Müslim b. Ebû Kerime’den (v. 145/762) İbâzî mezhebine göre din, şeriat ve usul konularında eğitim alıp, öğrendikleri esaslar doğrultusunda, memleketlerine dönerek İbâzîlik mezhebinin (Kuzey Afrika ve Uman

⁴⁰ İbrahim Harekât, “Nefûse”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/532.

⁴¹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-ayn*, 3/230-31; İbn Fâris, *Mu’cemü mekâyisi’l-luga*, 5/402-403.

⁴² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 11/650.

⁴³ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 2/980.

⁴⁴ Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus’âbî Eттаfeyyîş, *Şerhu’n-Nîl ve Şifâi’l-Alîl* (Beyrut: Dâru’l-Feth, 1972), 14/745.

⁴⁵ Ethem Ruhi Fiğlalı, “Hâriciler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/170.

⁴⁶ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 2/980-981.

⁴⁷ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 2/633.

⁴⁸ Dercînî, *Tabakâtü’l-meşâih*, 2/214.

⁴⁹ Dercînî, *Tabakâtü’l-meşâih*, 1/171 vd.; Eттаfeyyîş, *Şerhu’n-Nîl*, 16/365.

bölgelerinde) yayılmasını sağlayan ilk dâîler için kullanılan bir mefhumdur.⁵⁰ İbâzî kaynaklar bu konuda özellikle beş ismi ön plana çıkarır⁵¹ ve onlarla ilgili çeşitli olağanüstü hallerden bahsederler. Bu rivayetlerden birine göre bu talebeler kalplerinin tatmin olması için bir gün ders esnasında hocaları Ebu Ubeyde'den keramet talep etmiş, o da abdest alıp namaz kıldıktan sonra dua etmiş ve duayla beraber içinde buldukları mekânın üstü açılmış, daha sonra sırayla semanın bütün katları açılarak Allah'ın kudreti ve İbâzî mezhebinin kerametiyle (Kur'an'da Allah'la ilgili kullanılan) Arş temaşa edilmiştir.⁵²

Cabir b. Zeyd'in (öl. 93/711-12) vefatından sonra İbâzî mezhebinin liderliğini üstlenen Ebû Ubeyde, İbâzîlerin ilk fakih ve âlimlerinden sayılmıştır.⁵³ İbâzî mezhebinin Basra dışındaki bölgelerde yayılıp gelişmesinde Ebu Ubeyde'nin büyük katkısının olduğu kabul edilir.⁵⁴ Zira farklı bölgelerden gelip Ebu Ubeyde'nin Basra'da kurduğu gizli bir medresede İbâzî eğitimi alıp yetiştirilen talebeler, kendi memleketlerine veya farklı bölgelere gönderilmiş ve bunlar vasıtasıyla Mağrib, Yemen, Hadramut, Uman ve Horasan gibi muhtelif birçok bölgede İbâzîliğin yayılıp gelişmesi sağlanmıştır.⁵⁵ Bu talebeler daha sonra "hameletü'l-ilm" veya "nakaletü'l-ilm" ismiyle maruf olacaktır. Öyle ki İbâzî kaynaklarına göre Tahert'de Rüstemiler Devleti'nin kurucusu Abdurrahman b. Rüstem (öl. 171/787) de bu hameletü'l-ilm mensup talebelerden biridir.⁵⁶

2.11. Harûriyye (الحروريون): Sıffin'de (37/657) Hz. Ali'nin saflarında savaşçı tahkîmin kabulü sebebiyle Hz. Ali'den ayrılanlar hakkında, Kûfe yakınlarında toplandıkları Harûrâ bölgesine nisbetle kullanılan bir tesmiyedir. İbâzîlere göre Harûriyye fırak edebiyatında anlatıldığı gibi Hâricî değil kurradan müteşekkil bir gruptur. Onlara göre bu grup "Muhakkime-i ûlâ" olup İbâzîlerin ilk selefleridir.⁵⁷ Hâricîler farklı birçok gruba ayrılrsa da tahkîm hadisesine ve ona razı olanlara olan tavırları değişmemiştir. İbâzîler de bu tavrı sürdürmüş ve tahkîm tavrı Hâricîlerle İbâzîlerin ittifak ettikleri ortak bir mevzu olmuştur.⁵⁸

2.12. Havâric (الخوارج): Hâricî lafzı (çoğulu havâric), "girmenin zıttı, çıkmak"⁵⁹ anlamlarına gelen "h-r-c/hurûc" kökünden türemiş olup "itaatten ayrılan, isyan eden"⁶⁰ manasında ism-i fail siygası olan hâric ifadesine nisbet ekinin gelmesiyle meydana gelmiş

⁵⁰ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/307.

⁵¹ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/19.

⁵² Eттаfeyyîş, *Şerhu'n-Nîl*, 14/454.

⁵³ Bükeyr b Saîd A'veşt, *Dirasat İslâmiyye fi'l-usûli'l-İbâziyye* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988), 16.

⁵⁴ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 17.

⁵⁵ İvaz Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye* (Umman: et-Metâbiu'z-Zehebiyye, 2002), 103.

⁵⁶ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/19 vd.; Ebü'l-Abbas Bedreddin Ahmed b. Saîd b. Abdülvahid Şemmâhî, *Kitâbü's-siyer*, thk. Siyâbî Ahmed b. Suud es- (Saltanatu Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1992), 1/124-125; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 17.

⁵⁷ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/265-266.

⁵⁸ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 15.

⁵⁹ Zebidî, *Tâcu'l-arûs*, 5/508; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/249.

⁶⁰ Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Süleyman Battal, *en-Nazmu'l-musta'zeb fi tefsiri garîbi elfâzi'l-mühezzeb*, thk. Mustafa Abdulhâfız Salim (Mekke: y.y., 1991), 2/256.

bir kullanım olup; ilk teşekkül eden fırkalardan birinin ismi olarak Hâriciyye ve Havâric ifadeleri kullanılmaktadır.⁶¹

İbâzîlere göre Harîci kavramının iki anlamı vardır: **1)** Sıffin'de tahkime karşı çıkıp Hz. Ali'den ayrılan, Hz. Peygamber ve râşid halifelerin yolundan ayrılmaya rıza göstermeyenler; **2)** Kendilerinden olmayan Müslümanları müşrik kabul eden, onların kanlarını ve mallarını helal gören, kadınlarını esir etmeyi mübah sayan Ezârika gibi marjinal gruplar.⁶² İbâzîler kendilerinin birinci gruba dahil olduklarını reddetmezler ancak Ezârika gibi oluşumlarla bir tutulup ikinci gruba dahil edilmeyi şiddetle reddederler.⁶³ Onlar, fırak literatüründe kendilerinin Hâricîlerle beraber ele alınıp değerlendirilmesine karşı çıkarlar. Onlara göre makâlât türü eserlerde İbâzîlerin inançları hakkında verilen mâlumatlar doğru değildir. Bu konuda İbâzîlerin zulme uğradığını ifade ederler.⁶⁴

İbâzîlerin Hâricî olup olmadığı meselesi konusundaki tartışmalar bugün de devam etmektedir. Kimi araştırmalar onların Hâricî olduklarını kimileri de olmadıklarını savunmaktadır.⁶⁵ Buradaki temel problem bir kavram kargaşasından kaynaklanmaktadır. Sünnî paradigma zaten İbâzîleri, selefleri Hâricî olan mutedil bir fırka olarak değerlendirmiş ve hiçbir zaman onları Ezârika gibi gruplarla bir tutmamıştır. Nitekim İbâzîler de kendilerinin Ezârika gibi bir grup sayılmasından; daha doğrusu Ezârika'yı ihsas edecek bir Hâricî tesmiyesini reddetmektedirler. Zira İbâzîlerin gerek Hz. Osman'ı şehit edenlerle gerek Tahkim sebebiyle Hz. Ali'ye karşı çıkıp ondan ayrılanlarla hiçbir problemleri olmadığı gibi bu ayrılıkçı gruplara sahip çıkma konusunda da hiçbir tereddütleri yoktur. Hatta Hz. Osman'a karşı kıyâm edenler, İbâzîlere göre Bedir ashâbı gibi çok önemli bir iş yapmıştır.⁶⁶ Bu sebeple Havâric, Hz. Ali'nin dalâletine karşı çıkan kimseler⁶⁷ olup tahkime rıza gösterenler ise batıl peşinde koşanlardır (mubtilûn).⁶⁸ Âl-i İmrân 3/106-107'de "yüzleri ağarıp apak olacak olanlar" diye tavsif edilenler Hz. Ali'den ayrılanlardır (Havâric),⁶⁹ o ayrılanlara muhalefet edip onlarla savaşanlar ise mezkûr ayetlerde "yüzleri kapkara olacaklar" diye tavsif edilenlerin hükmüne tabidir.⁷⁰

2.13. Hitta (الحطة): Hitta, Azzabe teşkilatında üyelerin riayet etmeleri gereken kuralları ihlal etmeleri sebebiyle kişinin bir ceza olarak halkadan uzaklaştırılmasını ifade

⁶¹ Fiğlalı, "Hâriciler", 16/169.

⁶² Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/331.

⁶³ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/331-332.

⁶⁴ Ali Yahya Muammer, *el-İbâziyye: Mezheb İslamî Mu'tedil* (Umman: Mektebetü'l-İfta, ts.), 19; İbrâhim b. Muhammed Talay, *el-İbâziyye leysû mine'l-havâric* (Gerdaye, 1996), 12.

⁶⁵ Konuyla ilgili tartışmalar için bk. Orhan Ateş, "İbâziyye Haricî Bir Fırka Mıdır?", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2017), 1-23; Metin Yıldız, "Kelâmî Görüşleri Bağlamında İbâzîlerin Hâricîliği Meselesi", *Kader* 16/2 (2018), 294-318; Güven Ağırkaya, "İbâzî Tefsirlerde Hâricî İzler (Himyânü'z-Zâd Örneği)", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019), 565-610.

⁶⁶ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 57.

⁶⁷ Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî Eттаfeyyîş, *Himyânü'z-zâd ilâ dâri'l-me'âd* (Maskat: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980), 1/195.

⁶⁸ Eттаfeyyîş, *Himyân*, 4/210.

⁶⁹ Eттаfeyyîş, *Himyân*, 4/207.

⁷⁰ Eттаfeyyîş, *Himyân*, 4/207-208.

eden bir kavramdır. Aynı şekilde İbâzî mensuplarının bulunduğu beldede müntesiplerden birinin carî olan örfе muhalefet etmesi sebebiyle, yaptığı hatalı davranışa göre halktan uzaklaştırılmasını veya hak ettiği cezayı ifade etmektedir. Hitta lafzı sanki “kuralları ihlal eden ile diğer insanlar arasına bir hat çekilmesini” ihsas eden kinayeli bir kulanımdır.⁷¹ İbâzî kaynaklar ib'âd (الابعاد), hücrân (الهجران) ve tard (الطرد) kavramalarının da hitta anlamında olduğunu belirtirler.⁷²

2.14. Hücrân (الهجران): Hücran kavramı, Azzabe teşkilatının ilk dönemlerinde ders halkasına katılan tilmîzin, uyulması gereken kuralları ihlal etmesi sebebiyle halkadan uzaklaştırılmanı veya atılmasını ifade eden; daha sonraki dönemlerde ise İbâzî mensuplarının yaşadığı beldelerde carî örf ve uygulamalara muhalefet eden kişilerin toplumdaki uzaklaştırılmasını, yalnız bırakılmasını ve kendisinden teberrî edilmesini ifade eden bir kavramdır.⁷³

2.15. İbâziyye (الاباضية): Literatürde ilk dönemlerde mutedil Hâricîler arasında yer alan Abdullah b. İbâz el-Mürri et-Temîmî'ye (h. 1. yy.) nisbetle kullanılan bir isimdir. İbâzîler, ilk zamanlarda kendileri için “el-Muhâkkime” “el-Müslimûn”, “Cemaatü'l-müslimîn”, “Ehlü'd-da've” gibi isimler kullanmış, daha sonra bu isimlere “Ehlü'l-hak” ve “Ehlü'l-istikâme” isimlerini de eklemişlerdir.⁷⁴ Ayrıca bunların yanında “Ehlü'l-iman ve'l-istikâme”, “Ehlü'l-adl ve'l-istikâme” ve “Şurât”⁷⁵ isimlerini de kullanırlar.⁷⁶ Hicrî 4. asırla beraber kendilerine isnad edilen “İbâzî” isminin diğerlerine galip gelip yaygınlık kazanmasıyla mezhep müntesipleri İbâzî ismini de kabullenmekle beraber “Ehlü'l-hak” ve “Ehlü'l-istikâme” kulanımlarını İbâzî ismiyle beraber kullanmayı sürdürürler.⁷⁷

İbâz (veya İbâd) lafzının telaffuzu kimi yerlerde (elifin kesresiyle) İbâzî⁷⁸ şeklinde, kimi yerlerde ise (elifin fethasıyla) Abâzî⁷⁹ şeklinde zikredilmekte olup iki telaffuzu da kullanılmaktadır.⁸⁰ Ancak Abâzî kulanımı Kuzey Afrika ve Uman İbâzîliğinde kullanılmakla beraber, Çağdaş İbâzî müelliflerin “İbâzî” şeklini benimsediklerini söylemek mümkündür.⁸¹

⁷¹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/343.

⁷² Ettafeyyîş, *Şerhu'n-Nîl*, 16/365; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/122, 2/1038.

⁷³ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1038.

⁷⁴ Ferhat Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye*. (Cezayir: Cem'iyetu't-Turâs, 1991), 56; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/3.

⁷⁵ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 67.

⁷⁶ Ethem Ruhi Fıglalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlar, 1983), 83.

⁷⁷ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye*, 56.

⁷⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, 3/1063; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 636; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 7/111; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 18/220.

⁷⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, 7/70; Cürçânî, *Ta'rîfât*, 8.

⁸⁰ Ethem Ruhi Fıglalı, “İbâziyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/256; Tadeusz Lewicki, “İbâdiye”, *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: MEB Yayınları, 1997), 5-2/687.

⁸¹ Fıglalı, *İbâdiye'nin Doğuşu*, 83.

İbâzî kaynaklara göre fırkanın fikirlerini ortaya koyan, bunları diğerlerinden ayıklayan, fikhını ve usûlünü belirleyen ve dolayısıyla İbâzîliğin asıl kurucusu ve imamı Ebû Şa'sa Cabir b. Zeyd'dir (v. 93/711-12).⁸² Örneğin İbâzî müelliflerden Süleyman Bârûnî (v. 1940) "döneminin en bilgini ve en fakihi Cabir b. Zeyd iken, İbn İbâz bütün işlerinde onun fetvalarına dayanıp ondan habersiz hiçbir iş yapmıyorken; İbâzî mezhebinin Cabir'e değil de İbn İbâz'a nisbet edilmesini anlamadıklarını" ifade eder.⁸³ İbâzîler her ne kadar Cabir b. Zeyd'i mezheplerinin asıl kurucusu olarak görseler de İbâzî olmayan kimi kaynaklarda kendisinin İbâzî mezhebine nisbet edilmesi konusunun Cabir b. Zeyd'e sorulduğu ve onun bu durumdan beri olduğunu ifade ettiği de nakledilmektedir.⁸⁴

Mezhep isminin Abdullah b. İbâz'a isnadı konusundaki tartışma, özellikle mezhebin tesisindeki rolüyle alakalıdır. Zira İbâzî kaynakların ekseriyeti Abdullah b. İbâz'ın önemini kabul eder ancak fırkanın asıl fikir babasının Cabir b. Zeyd olduğunu dile getirirler.⁸⁵ Cabir b. Zeyd'e rağmen Abdullah b. İbâz neden ön plana çıkmıştır? Bazı kaynaklar bu konuyu İbn İbâz'ın aktif kişiliği, Emevilerin etkinliği⁸⁶ ve İbâzîlerin Cabir'i koruma gayretleriyle ilişkilendirerek açıklamaya çalışırlar.⁸⁷ Konu ihtilafı olmakla beraber kimi araştırmacılar Cabir b. Zeyd'in dönemin konjonktüründen mütevellid takiyye yapmak zorunda kaldığı rivayetlerini isabetli bulmaktadır.⁸⁸

2.16. İb'âd (الإبادة): Lügavî olarak "uzaklaştırma, kovma" anlamına gelen ib'âd lafzı istilâh olarak İbâzî mezhebine mensup birinin, inancına veya maruf örfe aykırı olacak kavî, fiilî veya amelî bir ihlalde bulunması sebebiyle, ehl-i salah dedikleri yetkin kimseler tarafından, kişinin yaptığı cürme göre toplumdan uzaklaştırılmasını, yalnız bırakılmasını veya kendisinden teberrî edilerek cezalandırılmasını ifade eden bir kavramdır.⁸⁹ Özellikle Azzabe üyelerinden bir azzabî riayet edilmesi gereken kuralları ihlal ettiğinde, ihlalde bulunan kimse tövbe edip halini düzeltmediği sürece halkaya alınmaz, kendisiyle oturulup konuşulmaz, aynı sofrada yemeğe oturulmaz ve kendisinden teberrî edilir. Kişi ancak tövbe edip halini düzeltince ve halka üyeleri de buna kani olunca o kimse Azzabe halkasına tekrar geri dönebilir.⁹⁰

⁸² A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 16; Fiğlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu*, 84.

⁸³ Ebû Rebi' Süleyman Bârûnî, *Muhtasaru tarihi'l-İbâziyye* (Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1995), 28.

⁸⁴ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Haydarabad: Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1952), 2/495; Ebü'l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 4/436; Ebû Abdullah Muhammed b Sa'd b Meni' ez-Zühri İbn İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübra* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1968), 7/181.

⁸⁵ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 84-85.

⁸⁶ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 15.

⁸⁷ Orhan Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007), 44-46.

⁸⁸ Esat Özcan, *Câbir b. Zeyd Hayatı, Mezhebi ve Tefsir Anlayışı* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022), 53-54.

⁸⁹ Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 243.

⁹⁰ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/122-123.

İbâzî kaynakların kimi ib'âd ve hücrânı aynı muhtevaya sahip eş anlamlı lafızlar olarak ele alırken kimi de bu mevzuda hıttâ, ib'âd, hücrân ve tard lafızlarının kullanıldığını ancak hepsinin aynı anlam ve muhtevaya sahip olduğunu belirtirler.⁹¹ Söz konusu cezaların takdiri veya kendisinden teberrî edilenin topluma dönüşü yahut Azzabe özelinde üyelerden birinin halkaya geri alınması ancak yaptığı hatada ısrar etmeyerek tövbe etmesi ve halini düzeltmesiyle mümkün olur. Bu meyanda eski konuma dönüş suçun durumu ve mürtekinin ısrarına göre birkaç saat veya birkaç gün gibi kısa sürelerde olabildiği gibi hatanın ısrarla sürdürülmesi durumunda ceza bir ömür de devam edebilmektedir.⁹²

Azzabe üyelerine verilen cezalar cürmün küçük veya büyüklüğüne göre değişmekle birlikte, her bir azzabî halk için örnek konumunda olduğu için, halkanın ihlal edilen her kuralı için takdir edilmiş cezalardan bahsetmek mümkündür. Örneğin azzâbî yemeği mutedil ölçüler içerisinde yemelidir. Buna riayet etmeyip tıka basa karnını doyurup oburluk ederse önce uyarılır, yine de bunda ısrar ederse hıttâ cezasına çarptırılır.⁹³ Aynı şekilde belli vakitlerde icra edilen toplantılar duayla başlar, bu duadan sonra toplantıya gelenlere; gece ve öğle vaktindeki uyku saatlerine riayet etmeyenlere; derste başka şeylerle meşgul olanlara; ders ve yemek saatlerine riayet etmeyenlere yine hıttâ cezası verilir.⁹⁴ Azzâbî şayet büyük günah işler ve suçu da iki şahitle sabit olursa Azzabe teşkilatı bu kişiden teberrî eder ve bu kimse halkın huzurunda günahını itiraf edip tövbe etmedikçe ve teşkilat da o kişinin halini düzelttiğine kani olmadıkça Azzâbe halkasına geri dönemez.⁹⁵

2.17. İsti'râz (الاستعراض): Havâric arasında çıkan temel ihtilaflardan biri kendilerinden olmayanlara karşı gösterecekleri politikayla ilgiliydi. Bir kısmı kılıç-kalkanla sert ve katıllıkla hurûc etmekten yana iken bir kısmı ise daha mutedil bir tutumu savunuyordu. İsti'râz kavramı kılıç-kalkan ile katılıktan yana olan Hâricîlerin, özellikle Nafi' ibnu'l-Ezrak ve onun görüşünü destekleyenlerin, kendilerinden olmayan Müslümanların dinî inanç ve anlayışlarını sorgulamayı ifade eden bir kavramdır. Daha doğrusu Ezârika gibi grupların kendilerinden olmayanları öldürme zihniyetleri ve faaliyetleridir.⁹⁶ Konuyla ilgili yapılan nakillere göre İbnü'l-Ezrak'ın taraftarları, karargâhlarına gelip onlardan olduğunu iddia eden kimseleri bir imtihana tabi tutmuş; bu imtihanda yanlarında bulunan esirlerden birini öldürmelerini teklif etmişlerdir. İmtihana tabi tutulan kimse şayet esiri öldürürse inancını samimiyetle ispat ettiği kabul edilmiş; şayet öldürmezse o kimse münafık ve müşrik addedilerek kendisi öldürülmüştür.⁹⁷ İbâzîler kendilerine böyle bir fiilin

⁹¹ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/5; Eттаfeyyîş, *Şerhu'n-Nîl*, 16/365; Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 243.

⁹² Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/5; Eттаfeyyîş, *Himyân*, 16/365.

⁹³ Hizmetli, "İbâdilikte Azzabe", 297-298.

⁹⁴ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/174 vd.; Hizmetli, "İbâdilikte Azzabe", 296-297.

⁹⁵ Hizmetli, "İbâdilikte Azzabe", 294.

⁹⁶ Fiğlalı, "Hâriciler", 16/173.

⁹⁷ Mustafa Öz, "İsti'râz", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/374.

isnad edilmesini kabul etmezler. Onlara göre bu konunun kendilerine isnad edilmesi cehaletten kaynaklanmaktadır çünkü isti'râz, İbâzilikte haram addedilmiş bir uygulamadır.⁹⁸

2.18. Usûl-i Tis'a (الاصول التسعة): Usûl-i tis'a kullanımı, İbâzî mezhebinde akidenin temel meselelerinin toplandığı dokuz esası ifade eder. Bunlar aynı zamanda Müslümanların ihtilaf ettiği ve İbâzîlerin de kendilerine has bir yaklaşım sergiledikleri konulardır.⁹⁹ Söz konusu usûl-i tis'a: **1)** Tevhid, **2)** Kader, **3)** Adalet, **4)** Velayet ve berâet, **5)** Emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker, **6)** Va'd ve va'id, **7)** el-Menzile beyne'l-menzileteyn, **8)** La menzile beyne'l-menzileteyn **9)** el-Esma ve ahkâm esaslarıdır.¹⁰⁰ Bu konudaki çalışmalar genel itibarıyla 9 ilkedden bahsetmekle beraber bu ilkelerin 8 veya 10 olduğunu ifade eden İbâzî müelliflerin de bulunduğu kaydedilmektedir.¹⁰¹ Örneğin İbâzî kelimcilerden Melşûti (öl. 5./11. yy.) konuyla ilgili eserinde söz konusu 9 esasa "el-esma ve's-sıfat" diye bir madde daha ekleyerek 10'a tamamlamaktadır.¹⁰²

2.19. Kaade(القعدة): Tahkîm'e karşı çıkanlar Nehrevan Savaşı'ndan sonra dönemin iktidarlarına karşı hurûc etme konusunda ihtilaf etmiş ve bir kısmı daha mutedil bir çizgi benimseyerek yapılan hurûc çağrılarına cevap vermemiştir. İşte o dönemde Hâricî oldukları halde cihad ve hurûc çağrıları yapan fırka mensuplarının karargâhlarına hicret etmeyen ve düşmanları ile savaşmayan Hâricî gruplar "oturup cihattan geri kalanlar anlamında" "Kaade" olarak tesmiye edilmiştir.¹⁰³ İbnü'l-Ezrak ve tâbillerinin yaptıkları hurûc ve cihat çağrıları itidali benimseyen Hâricîler tarafında karşılık bulmayınca, İbnü'l-Ezrak onları savaştan geri kalmak için mazeretler uydurup Resûlullah aleyhisselamdan izin isteyen, "Allah ve Rasûlüne karşı yalan söyleyip oturanlar"ın tavsif edildiği Tevbe suresinin 9/81, 90 âyetlerindeki kimselere benzetip onları tekfir etmiştir.¹⁰⁴ Söz konusu kullanım özellikle kılıç-kalkan taraftarı olan Ezarika gibi grupların, kendilerini desteklemeyen itidal taraftarı olanları tahkir ve tahfif etme kastıyla kullandıkları bir kavramdır.¹⁰⁵ Zira Kaade, sertlik ve katılıktan yana olan Hâricîler gibi muhaliflerini müşrik, muhaliflerin yurdunu küfür yurdu addetmemiş; onların mallarını ve kanlarını helal görmemiş ve muhaliflere karşı ist'râzı reddetmiştir.¹⁰⁶ Bu sebeple Kaade İbaziler gibi mutedil grupların ilk tohumları sayılmıştır.¹⁰⁷

⁹⁸ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/683.

⁹⁹ Cennâvunî, *Kitâbü'l-vad'*, 21; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1081; Mustafa b. Muhammed Şerîfî, *Muhâdarât ve durûs fi usûli'd-din* (b.y.: y.y., 2012), 136.

¹⁰⁰ Cennâvunî, *Kitâbü'l-vad'*, 21-25; Şerîfî, *Muhâdarât ve durûs*, 136-137.

¹⁰¹ Metin Yıldız, "İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları: el-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke)", *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 169.

¹⁰² Tebgûrîn b. Dâvûd el-Melşûti, *Usûlü'd-din ev el-Usûlü'l-aşrate inde'l-İbâziyye*, thk. Venis et-Tâhir Amir (Maskat: Mektebetü'l-Ceyli'l-Vâid, 2005), 27 vd.

¹⁰³ Mustafa Öz, "Kaade", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/589.

¹⁰⁴ Öz, "Kaade", 23/589.

¹⁰⁵ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/868; Öz, "Kaade", 23/589; Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 66-67.

¹⁰⁶ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/868.

¹⁰⁷ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 65.

2.20. Kutub (القطب): İbâzî mezhebi mensuplarının İbazi mezhebine son dönemde büyük hizmetlerde bulunan Muhammed b. Yusuf Eттаfeyyiş (1821-1914) hakkında kullandıkları bir lakaptır. Eттаfeyyiş, İbaziler arasında âdeta bir başvuru kaynağı ve önder kabul edildiği için “imamların kutbu” anlamında “kutbü’l-eimme” lakabıyla meşhur ve maruf olmuştur.¹⁰⁸ İbâzî kaynaklar Eттаfeyyiş nisbesinden daha çok “el-kutub” lakabını tercih ederler. Dolayısıyla mezhep müntesipleri gerek günlük hayatlarında gerekse kaynaklarında “el-kutub” lakabını kullandıklarında bununla kastettikleri Muhammed Eттаfeyyiş’tir.

2.21. Küfür (الكفر): İbâzîler, şirk veya herhangi bir kebîrenin irtikabı sebebiyle kişinin içine düştüğü durumu, iman halinin zıttı anlamında küfür olarak kabul ederler.¹⁰⁹ Onların hem inkar etmeyi hem de imanla beraber kebîre irtikab eden küfürle itham etmelerinin sebebi iman tanımlarıyla ilgilidir. Ehl-i sünnet, genel itibarıyla iman ve amele taalluk eden esasları farklı ele almış ve “amellerin ihmali iman dairesinden çıkarmaz” yahut daha maruf bir formülasyon olan “amel imandan bir cüz değildir” hükmüne varmışken¹¹⁰ İbâzîler ise Allah’ın söz, itikad ve fiil olarak emrettiklerinin tamamını imandan saymış; gerçek mümini, imanı söz ve kalb ile ikrar eden, dinin erkânıyla amel edip masiyetlerden kaçınan ve buna mukabil Ahiret’te kendisi için bir karşılık (ecir) olan kimse olarak tarif etmişlerdir.¹¹¹ Bu meyanda İbâzî doktrin imanın, kalbin itikadını (tasdik), dilin ikrarını ve uzuvların amelini ihtiva etmesi konusunda müttefiktir.¹¹² Ancak onlar dünya ahkâmının taalluku bağlamında inkâr veya şirke düşen kimse ile kebire sebebiyle küfre nisbet edilen kimseyi birbirinden ayırırlar. Kebire sahibinin küfrü tövbe etme ihtimali sebebiyle ölüncüye kadar bir tür izafi küfürdür, tövbe etmeden ölen ise artık ebedi azabı hak etmiş olur.¹¹³

2.22. Küfr-i nimet (كفر النعمة):İbâzîler imanı ikrar, tasdik ve amelin bütünü olarak düşündükleri için amel eksikliğinin imandan çıkaracağı sonucuna varmışlardır. Dolayısıyla bütün amellerin yerine getirilmesi gerekir. Zira nafîle veya farz olsun her taat aynı zamanda imandır.¹¹⁴ Farz ameller ihmâl edildiğinde iman tahakkuk etmez. Böyle bir durumdaki kişi kafir sayılır ancak bu şirk veya dinin umdelerini inkar etmek anlamında

¹⁰⁸ Bukeyr b Saîd A’veşt, *Kutbü’l-Eimme el-Allâme Muhammed b. Yusuf Eттаfeyyiş: Hayatuh, Âsâruhu’l-Fikriyye ve Cihaduh* (Saltanatu Uman: Mektebetü’-d-Dâmirî, 1989), 62; Muhammed b. Mûsâ Bâbâammî vd., *Mu’cemu a’lami’l-İbâziyye mine’l-karni’l-evvel el-hicri ile’l-asri’l-hazır - kismu’l-mağribi’l-İslâmî-* (Karâra: Cem’iyyetu’t-Turâs, 1999), 2/399-406; Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 2/863.

¹⁰⁹ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 2/918.

¹¹⁰ Ahmet b. Hasan b. Sinanüddin Beyazîzade, *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe’nin İtikadî Görüşleri*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 97; A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelam’a Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 48.

¹¹¹ Ebû Yakub Yusuf b. İbrâhim Vercelânî, *ed-Delil ve’l-burhan* (Saltanatu Umman: Vizâretu’t-Turâsi’l-Kavmî ve’s-Sekâfe, 1997), 3/118-119.

¹¹² Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humejd Sâlimî, *Behcetü’l-Envâr*, thk. Ali b. Said b. Mes’ûd el-Gâfirî (b.y.: y.y., ts.), 193; Sabir Ta’îme, *el-İbâziyye Akîdeten ve Mezheben* (Beirut: Darü’l-Cîl, 1986), 111.

¹¹³ A’veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 94; Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 2/901-902, 921.

¹¹⁴ Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus’âbî Eттаfeyyiş, *Şerhu Akîdeti’t-Tevhîd*, thk. Mustafa b. Nasır Vinten (Gerdaye: Neşru Cem’iyyeti’t-Turâs, 2001), 540.

değil; imanın kendisine yüklediği sorumluluğu yerine getirmeme yönüyle küfür ismini hak eder ve bu durum küfr-i nimet olarak tesmiye edilir. Küfr-i nimet içindeki kimse artık Müslüman değil asî bir muvahhid olur.¹¹⁵ Muvahhid kimse ise kebîre işlemiş dahi olsa kendisine dünyada Müslüman muamelesi yapılır. Örneğin kanı, malı ve ırzı korunmuştur, zarar verilemez; kadınları nikâhlanır, kestikleri yenir ve cenaze namazları kılınır.¹¹⁶ Ancak Müslümanlara yakınlık bağlamında velayeti düşer ve kendisinden teberrî edilir, yaptığında ısrar edip tövbe etmeden ölürse küfür üzere öldüğü için ebedi azabı hak etmiş olur.¹¹⁷ Bu küfür çeşidi için aynı zamanda küfr-i nifak, küfr-i fisk, küfr-i ef'âl gibi isimler de kullanılır.¹¹⁸

2.23. Küfr-i Şirk (كفر الشرك): İbâzîler Allah'ın vahdaniyeti, âyetleri, peygamberin risaleti gibi dinin zarûriyatından olan umdelerini ikrar ve tasdik etmeyen yahut helalini haram, haramını helal kabul eden kimsenin küfr-i şirk veya küfr-i cuhûd içinde olduğunu kabul ederler. Bu durumda olan kimselere müşrik ahkâmı uygulanır.¹¹⁹ Mezkûr durumdaki kimse dinin itikadî esaslarını ihlal ettiği için kendisine kebir-i şirk ismi de itlak olunur.¹²⁰

2.24. La Menzile beyne'l-Menzileteyn (لا منزلة بين المنزلتين): İbâzîler iman ile küfür arasında başka bir konumun bulunmadığını ifade etmek için “la menzile beyne'l-menzileteyn” terkihini kullanırlar. Zira iman ile küfür veya tevhid ile şirk hareket ile sükun yahut ölü ile diri gibi birbirine zittir. Dolayısıyla kişi ya ikrar, tasdik ve ameli yerine getirerek mümin olmuştur ya da bunları inkar veya ihlal ederek kafir olmuştur. Kişi imandan çıkmadan küfre giremediği gibi küfürden çıkmadan da imana giremez.¹²¹ Ancak buradaki farklılık da lafzın delaleti açısından “el-Menzile beyne'l-Menzileteyn” esasında olduğu gibi lügavî ve lafzî bir ihtilaftan ibarettir.¹²² İbâzîyye'nin “el-menzile beyne'l-menzileteyn” kullanımları özellikle kebir-i şirk edene uygulanacak dünyavî ahkâmın tespitine racîdir.¹²³

2.25. el-Menzile beyne'l-Menzileteyn (لا منزلة بين المنزلتين): İbâzîyye'ye göre kebîre irtikab eden mümin ne tam anlamıyla mümin ne de tam anlamıyla müşriktir. Bu kimse imanın parçası olan ameli ihmal etmekle nifak içerisindedir. İbâzîler bu şekilde iman ile şirk arasında kalmış kimseyi dünya ahkâmı cihetinden “ameli nifak içine düşmüş münafık” olarak kabul ederler.¹²⁴ Menzile kavramının kullanımı açısından Mutezileyle aynı görüşte ancak lafzın medlulü açısından farklı düşünürler. İbâzîler Mutezilenin mürtekeb-i

¹¹⁵ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 95-96.

¹¹⁶ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 94.

¹¹⁷ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/921.

¹¹⁸ Ettafeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 532; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/918, 921.

¹¹⁹ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 93-94; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/919.

¹²⁰ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/898.

¹²¹ Melşûtî, *Usûlü'd-din*, 46, 123-127.

¹²² A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 96.

¹²³ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 96; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/987.

¹²⁴ Melşûtî, *Usûlü'd-din*, 44, 114.

kebire bağlamında kullandıkları “fisk” konumunu “ameli nifak” olarak tesmiye ederler.¹²⁵ Ancak bu nifak itikadî değil amelin ihmaline taalluk eden bir nifaktır.¹²⁶ Fakat Mutezile ile İbâziyye arasındaki bu farklılık sadece lafzi bir ihtilaftan ibaret olup her iki doktrin de mezkûr kimsenin tövbe etmeden ölmesi durumunda, onu ebedi azabı hak etmiş kabul ederler.¹²⁷ İbâzîlerin “el-Menzile beyne'l-Menzileteyn” kavramını kullanma sebebi kebîre irtikab eden kimseyi, itikad cihetinden mümin veya müşrik kabul eden mezheplerden farklı düşünmeleridir.¹²⁸

2.26. Mesâlik-i Din (مسالك الدين): Mesâlik-i din terkibi, İbâziyye'de ahkam-ı diniyenin tatbik edilme yollarını ifade eden ve imamet nazariyesiyle bütünleşen bir kavramdır. İbâzîlerde mesâlik-i din olarak tesmiye edilen, dinin uygulanma yolları Zuhûr (الظهور), Difa' (الدفاع), Şirâ (الشراء) ve Kitmân (الكتمان) olmak üzere dört tane olup şer'î ahkâm ancak bu dört yoldan biriyle tatbik edilebilir.¹²⁹

Zuhur döneminde, Hulefâyı râşidin ve Rüstemiler zamanında olduğu gibi, Allah'ın şeriatını ve kulların hukukunu tatbik etmek adil bir imamın elindedir.¹³⁰ Difa' döneminde İbâzî toplumunun düşmanlarına karşı savunulması, can ve mal güvenliğinin sağlanması, Abdullah b. Vehb er-Râsibî (öl. 38/658) gibi bir imama havale edilmiştir. Difa', Zuhûr ile Kitmân arası bir derece olup sadece zaruret halinde başvurulur.¹³¹ İmamet vazifesi Difa' dönemiyle sınırlı olup, mezkûr dönem sona erdiğinde, vazifeyi üstlenen imamın görevi de sona erer.¹³² Şirâ dönemi, Ebu Bilal Mirdas b. Üdeyye (öl. 61/680) gibi, kişinin nefsinin cehennemden koru(n)mak veya cenneti ve Allah'ın rızasını kazanmak için satmasıdır. Bu dönemin tesmiyesi Tevbe 9/111'de ifade edilen “Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır.” ayetinden mülhemdir.¹³³ Kitmân dönemi ise İbâzîler zayıf oldukları ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarında, İmam Cabir b. Zeyd zamanında olduğu gibi, dinlerini gizli bir şekilde, tehlike dönemi geçinceye kadar, ilan etmeksizin muhafaza etmeyi ifade eder.¹³⁴ Kitmân döneminin mücadelesi halk arasında mescid ve sivil toplum örgütleri aracılığıyla İslam'ın faziletlerinin yaşatılmasıdır.¹³⁵ İbâzîler Kitmân dönemini Resûlullah aleyhisselamın ilk dönemlerindeki gizli davete teşbih ederler.¹³⁶

¹²⁵ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/988.

¹²⁶ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 2/49.

¹²⁷ Melşûtî, *Usûlü'd-din*, 44-45; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 93-94.

¹²⁸ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/988.

¹²⁹ Eттаfeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 13 vd.; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/488.

¹³⁰ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/6; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 111; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/658-659.

¹³¹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/377, 488.

¹³² Eттаfeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 13; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 112.

¹³³ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 112; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/551.

¹³⁴ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/6; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/905.

¹³⁵ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 113.

¹³⁶ Nâmî, *Dirasât*, 282-283.

2.27. Muhakkime (المحكمة): Hz. Ali döneminde tahkîmi reddederek ondan ayrılanlar için kullanılan bir kavram olup, İbâzîler bu ayrılanları sahâbenin bir parçası ve kendilerinin selefi kabul eder ve onların haklı olduğunu düşünürler.¹³⁷ İbâzîlere göre Muhakkime, imametın tekrar Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer dönemlerindeki misyonuna döndürülmesi için büyük mücadele vermiş tek gruptur.¹³⁸ Bu sebeple de söz konusu bu ilk ayrılıkçı grubu Havâric olarak değil “Muhakkime, Ehl-i Nehrevan, Harûriyye, el-Muslimûn, Cemaatü'l-müslimîn” gibi isimlerle zikrederler.¹³⁹ Onlara göre Muhakkime tesmiyesi, “tahkimi kabul etmeme” bağlamından daha çok onların o gün söyledikleri لا حكم الا لله/hüküm ancak Allah'ındır” sözleriyle ilişkilidir.¹⁴⁰ Onlarla ilgili kullanılan Havâric kullanımı ise düşmanlarının verdiği bir isimdir.¹⁴¹

2.28. Muvahhid (الموحد): Allah'ın bir ve tek olduğunu ikrar ve tasdik etmeyi ifade eden tevhid kökünün ism-i fail formu olan muvahhid lafzını İbâzîler, genel itibariyle tevhid esaslarını kabul eden, dünyada kendisine canı, malı ve ırzı konusunda Müslüman muamelesi yapıp müşrik ahkâmı uygulanmayan kişiler için kullanırlar.¹⁴² İbâzîler bu kullanımla, kendilerinden olmayan Müslümanlara karşı katı ve sert politikalar izleyen, onları kâfir, yurtlarını küfür yurdu addeden Ezarika gibi grupların yaklaşımından ayrılırlar.¹⁴³ Mezkûr kavram klasik İbâzî kaynaklarda aynı zamanda İbâzî olmayan Müslümanlar için de kullanılan bir kavramdır.¹⁴⁴ Bu kullanım özellikle mürtekib-i kebîre yaklaşımlarıyla ilgilidir. Zira onlara göre kebîre işleyen kimse tövbe etmediği sürece kendisine mümin veya Müslüman denilemez, ancak tevhidin esaslarını da benimsediği için ona muvahhid denilir. Şayet mürtekib-i kebîre için Müslüman veya mümin tesmiyeleri kullanılsa dahi bu isimlerle kastedilen muvahhid ismidir.¹⁴⁵ Zira mezhebin görüşü “mümin” lafzının muvahhid için kullanılamayacağı yönündedir.¹⁴⁶ Çünkü gerçek mümin imanın gereklerini söz, fiil ve amel cihetinden tam olarak yerine getirendir, bunları ihlal edenlerin mümin olma vasıfları (tövbe edinceye kadar) düşmüş olur.¹⁴⁷

2.29. Mü'min (المؤمن): İbâzîlere göre mümin, Allah'ın emrettiği taatları yapan, nehyettiği davranışlardan kaçınan ve imanın gerektirdiği sıfatlara sahip olan kimsedir. Bu kimse (farzlardan birini ihlal etme veya kebîre irtikab etme gibi bir sebeple) imanın

¹³⁷ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye.*, 36, 48 vd.; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/293-294.

¹³⁸ Nâmî, *Dirasât*, 54.

¹³⁹ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye.*, 48.

¹⁴⁰ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/293.

¹⁴¹ İvaz Halîfât, *el-Usûlü't-târihiyye li'l-fırkati'l-İbâziyye* (Saltanatu Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, ts.), 5; Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 31.

¹⁴² Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1056.

¹⁴³ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye.*, 176.

¹⁴⁴ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/200, 2/1056.

¹⁴⁵ Ettafeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 532.

¹⁴⁶ Ettafeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 400.

¹⁴⁷ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 3/118-119.

gerektirdiklerini tam anlamıyla yerine getirmediğinde “mümin” olma vasfı kendisinden düşer ancak dünyada kendisine Müslüman ahkâmı tatbik edilir.¹⁴⁸

2.30. Müslim (المسلمون): Müslim lafzı genel itibariyle son dine teslimiyet göstermiş ve imanın gereklerini yerine getiren kimseler için kullanılan bir kavramdır. İbâzîler bu kavramı özellikle “İbâzî” tesmiyesinin yaygınlaşmadığı ilk dönemlerde “el-müslimun veya cemaatü'l-müslimîn” şeklinde, mezhep mensupları için kullanmışlardır. Ancak bu kullanımla mezhep dışındakilerin İslam dairesinden çıktıklarını kastetmiş olmazlar.¹⁴⁹ Mezkûr kullanım daha çok onların iman konularına olan yaklaşımlarıyla ilgilidir. Özellikle kebîre konusu ve amelin imanın parçası sayılması neticesinde onlar “mümin” ve “müslim” lafızlarını imanın gereklerini yerine getirenler için; buna mukabil “muvaḥhid” ismini ise kendileriyle aynı yaklaşımda olmayanlar veya ameli ihlal eden kimseler için kullanmışlardır.¹⁵⁰

2.31. Şeyh (الشيخ): Şeyh lafzı Uman’da, ilim ehli olmasa dahi zekâ, ince anlayış, vera ve hikmet ehli kimseler için; Cezayir’in Mizab bölgesinde ise Azzabe teşkilatı başkanı için kullanılan bir lakaptır.¹⁵¹ Kuzey Afrika (özellikle Cerbe) bölgesindeki Berberîler, kabile büyükleri için aynı zamanda “Bâbâ Şeyh” lakabını da kullanırlar. Mizâb bölgesi İbâzîleri günümüzde de mezkûr kavramları kullanmaya devam etmektedirler.¹⁵²

2.32. Vehbiyye (الوهبية): İbâzîlerin, tarih boyunca İbâzîlik çizgisinden ayrıldıklarını addettikleri Havâric ve Nükkâriye gibi gruplardan kendilerini ayırmak için kullandıkları bir tesmiyedir. Konuyla ilgili ihtilaf “Vehbiyye” isminin Abdullah b. Vehb er-Rasibi’ye mi yoksa Abdülvehhab b. Abdurrahman b. Rüstem’e mi izafe edileceği konusundadır.¹⁵³ Ancak Vehbiyye tesmiyesiyle tam olarak kimlerin kastedildiği konusunda İbâzî müellifler arasında farklı görüşler mevcuttur.¹⁵⁴ Çağdaş İbâzî araştırmacı F. Ca’birî, Şark İbâzîleri arasında Vehbiyye isminin Abdullah b. Vehb er-Rasibi’ye; Mağrib İbâzîleri arasında ise Abdülvehhab b. Rüstem’e izafe edildiğini ifade etmektedir.¹⁵⁵ Vehbiyye isminin Rüstemiler döneminde imametle ilgili yaşanan ihtilaf neticesinde İbâziyye’den ayrılan Nükkâriyye ile ilgili olduğu ve Nükkâriyye’den olmayan İbâzîler için tesmiye edildiği daha isabetli görünmektedir.¹⁵⁶ İbâzîler sadece İbâziyye ismini kullandıklarında Vehbiyye’den olsun olmasın hepsini kastetmiş olurlar ama Nükkâriyye gibi İbâzîlerden ayrılmış grupları dışarda bırakmak için Vehbiyye ismini kullanırlar.¹⁵⁷

¹⁴⁸ A’veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 55; Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 1/73-74; A’veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 92-96.

¹⁴⁹ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 1/200, 496.

¹⁵⁰ Eттаfeyyiş, *Şerhu Akîdeti’t-Tevhîd*, 532.

¹⁵¹ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 1/577.

¹⁵² Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 1/91.

¹⁵³ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 2/1117.

¹⁵⁴ Nâmî, *Dirasât*, 195 vd.

¹⁵⁵ Ca’birî, *el-Bu’dü’l-hadari li’l-akîdeti’l-İbâziyye.*, 56.

¹⁵⁶ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 2/1027, 1117.

¹⁵⁷ Eттаfeyyiş, *Şerhu’n-Nîl*, 14/745.

2.33. Velâyet ve Berâet (الولاية والبراءة): Velâyet/tevellî ve berâet/teberrî istihlaları İslam Tarihi'nde zuhur eden ilk fitne olaylarından sonra ortaya çıkmış ve özellikle Şîa ve Hâricî fırkalarının kullandığı iki kavramdır. Berâet, özellikle “kendileri gibi düşünmeyenlerden uzaklaşma, onlardan beri olma, onlarla ilişkiyi kesme” muhtevasında; velâyet ise “kendilerine yakın olanlara karşı dost olmayı” ifade etmek için kullanılmış iki kavramdır.¹⁵⁸ İbâzîler bu kavramı hem siyasi hem de dinî anlamda kullanmaktadırlar. Onlar teberrî kavramını kebîre işlemiş olanlara “kalben buğzetmek, onlar için istiğfar etmemek, âkibetleri için hayır duada bulunmamak” anlamında; tevellî kavramını ise dostluk kurma ve yakın olma durumları için kullanmaktadırlar.¹⁵⁹

Berâet veya velâyetle ilgili özellikle problemlili nokta ilgili kavramların mezhebî bir ötekileştirmeye aracı kılınmasıdır. Bu meyanda söz konusu kavramların muhatapları mezhep müntesipleri değil diğerleri olmaktadır. Dolayısıyla mezhebin yaklaşımlarıyla ters düşen sahabîler de berâet ve velâyet sisteminden nasibini almışlardır. İbâzî müellifler genel itibariyle Ehl-i sünnet'in sahâbe kavramı için yaptığı tanım ve muhtevaya katılırlar. Ancak onlara göre kişinin sahâbelik vasfının devam etmesi için iman ve istikametini hayatının sonuna kadar sürdürmesi gerekir ki tövbe edilmemiş bir kebîre veya fisk, sahâbelik sıfatını düşürebilir. Dolayısıyla fitne olaylarından önce kendisinden herhangi bir fisk zuhur etmemiş bütün sahabîler adalet sahibi kabul edilir. Ancak fitne olaylarında sonra sadece Resûlullah aleyhisselam ile birlikte sahip oldukları iman ve istikametini koruyanlar âdildir.¹⁶⁰ Söz konusu istikameti korumamış olanlar adalet ve hürmet konusunda diğer insanlar gibidir.¹⁶¹

Söz konusu yaklaşım neticesinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve fitne olaylarına dâhil olmamış bütün sahâbîler velâyete layık olup ta'dil edilecek kimselerdendir. Fitne hadisesinden sonra âdil olma vasfını koruyanlar ise Hz. Osman'a hurûc edenler, Hz. Ali'yi imamete getirenler ve tahkîm günü kitabullahın ikâme edilmesini talep ederek Hz. Ali'den ayrılanlardır.¹⁶² Öyle ki Hz. Osman'a karşı kıyâmda bulunanlar Bedir'de Müslümanlara yardım etmek gibi çok önemli bir amel yapmışlardır.¹⁶³ Buna mukabil fitne olaylarına karışmış olanlar ise ta'dil vasfını kaybetmiş olup onlar kendilerinden teberrî edilecek kimselerdir. Hz. Osman, Hz. Ali, Talha, Zübeyr, Amr b. As, Muaviye b. Ebî Süfyân, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve tahkim hadisesine razı olanlar teberrî edilecek kimselerdendir.¹⁶⁴ Bunlar yaptıkları sebebiyle tövbe etmiş olsalardı kendilerinden teberrî edilmezdi. Örneğin Sıffin

¹⁵⁸ Mustafa Öz, “Teberrî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/214-215.

¹⁵⁹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/100, 2/1103.

¹⁶⁰ Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd Sâlimî, *Tal'atu's-şems: şerhu Şemsi'l-usûl*, ed. Abdullah Rebi (Kahire: Dârü'l-Kitabi'l-Mısriyyi, 2012), 2/66.

¹⁶¹ Ebû Yakub Yusuf b. İbrâhim Vercelânî, *el-Adl ve'l-insâf fî ma'rifeti usuli'l-fıkh ve'l-ihtilaf* (Saltanatu Umman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1984), 1/148-150; Sâlimî, *Tal'atu's-şems*, 2/520-523; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/589.

¹⁶² Sâlimî, *Tal'atu's-şems*, 2/67.

¹⁶³ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 57.

¹⁶⁴ Ahmed Cihat Süveydan, *es-Sahâbe beyne'l-İbâziyye ve Ehlî's-Sünne* (Gazze: el-Câmiatü'l-İslamiyye, Yüksek Lisans, 2015), 16.

ve Cemel'de âdil imama karşı savaşımlar berâete layıktırlar.¹⁶⁵ Ancak Hz. Aişe daha sonra tövbe ettiği için teberri edileceklerden değildir.¹⁶⁶ İbâzîlere göre hüküm verecek seviyede bir anlayış ve bilgiye ulaşan kimsenin fitne olaylarına karışmış kimselere karşı teberri etmesi vaciptir.¹⁶⁷ Hz. Ali tahkimi kabul etmekle imametinin meşruluğunu yitirdiği için ondan teberri etmek ve onunla savaşmak vacip olmuştur.¹⁶⁸ Bu konularda kendilerinden teberri edilmesi gerekenlerin velâyatini tasvib etmek helal değildir.¹⁶⁹

İbâzî müellifler berâet ve velâyetle ilgili akidelerine dayanarak ta'n ettikleri sahabîlerin faziletlerinden bahseden rivayetleri ya kendi mezhep yaklaşımlarına paralel olarak tevil etmiş yahut tamamen inkâr etmeyi tercih etmişlerdir. Binâenaleyh Resûlullah *aleyhisselâmın* kendisinden sonra tâbi olunmasını istediği sahabîler Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'dir, diğerleri değildir.¹⁷⁰ Özellikle fitne hadisesinde ismi geçen sahabîlerin faziletinden bahseden haberlerin çoğu uydurma rivayetlerdir.¹⁷¹ Zira bunlardan Hz. Osman onlara göre şûra ehline ittiba edip verdiği ahde vefâlı olacağını ikrar ettiğinde velayete layık olmuş fakat daha sonra yaptıklarından dolayı öldürülmeyi hak etmiştir.¹⁷² Bu sebeple onun sahabîliğinin düşürülmesi gerekir.¹⁷³ Çünkü Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in yolundan ayrılarak zillate düşmüştür.¹⁷⁴ Aynı şekilde hakem olayına kadar Hz. Ali tevelli edilecek kimselerdendir. Ona karşı savaşımlar ise ateş ehli olmaya layık olmuşlardır.¹⁷⁵ Fakat Ali b. Ebi Talib tahkîm kararıyla küfre girmiş, tahkîme karşı çıkanlara savaş açarak zilleti seçmiş ve gerisin geriye dönenlerden olmuştur.¹⁷⁶

Sonuç

Mezhepler zaman zaman münferit örnekler üzerinden tenkide açık olmakla beraber bir bütün olarak değerlendirildiğinde, taassuba dönüşmeyen mezhebî teşekkül ve aidiyetlerin İslam düşünce tarihi için birer zenginlik olduğu müsellemdir. Bu bağlamda farklılık ve devinim düşüncenin gelişimi için vazgeçilmez unsurlardır. Binâenaleyh marjinal yaklaşımların veyahut zaman ve mekanın değişkenliğiyle alakalı örfî çözümler üzerinden bir mezhebin değerlendirilmesi isabetli mütalaalara ket vuracaktır. Dolayısıyla dinin temel esasları ve birincil kaynakları meselenin değerlendirilmesi için öncelikli kıstas olmalıdır.

İbâzîler, özellikle günümüzde, kendilerinin Hâricîlerle ilişkilendirilmesini kabul etmezler. Sünnî paradigma ise onları Hâricîlerin yaşayan mutedil kolu olarak tanımlar. Söz

¹⁶⁵ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/27, 28, 40, 41; Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd Sâlimî, *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî* (Uman: Mektebetü'l-İmam es-Sâlimî, 2010), 1/187.

¹⁶⁶ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/41.

¹⁶⁷ Sâlimî, *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*, 1/186.

¹⁶⁸ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 62-63.

¹⁶⁹ Sâlimî, *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*, 1/128.

¹⁷⁰ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/40.

¹⁷¹ Sâlimî, *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*, 1/186.

¹⁷² Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/40.

¹⁷³ Ebû Abdullah Muhammed b. Said el-Ezdî el-Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Seyyid İsmail Kâşîf (Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980), 2/212.

¹⁷⁴ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/207; Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/27.

¹⁷⁵ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/41.

¹⁷⁶ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/27, 41.

konusu ihtilaf, Hâricî tesmiyesinin medlulüyle ilgilidir. Çünkü Sünnîler Sıffin'den itibaren hatta Hz. Osman'ı şehit edenler de dahil ortaya çıkan ayrılıkçı grubu Hâricî olarak tesmiye ederken; İbâzîler, daha sonra aşırı görüşleriyle kendilerini ötekileştiren Ezârika gibi marjinal grupları kastederler. Bu meyanda "Muhakkime" olarak da tesmiye edilen ilk oluşumun kendi selefleri olduğunu açıkça ifade ederler. Onların Hâricîlerle özdeşleşen yaklaşım ve inançları bulunmakla birlikte, günümüzde bu durumun İslam toplumunun bütünlüğüne zarar verecek şekilde işlenmesi isabetli olmasa gerektir. Düşünce ve inançlarıyla ilgili tartışmaların entelektüel sınırlar için kalması doğru olandır.

İbâzîler tarih boyunca, marjinallikle özdeşleşmiş Hâricî tesmiyesinin gölgesi altında ve sınırlı sayıdaki müntesipleriyle varlıklarını devam ettirmiş ve nüfuslarına oranla zengin bir literatür ve söz konusu literatürde düşünce ve inançlarıyla zenginleştirilmiş kendilerine has bir terminoloji oluşturmuşlardır. Bu terminolojinin medlul ve muhtevaları doğru tespit edilmediğinde İbâzî düşüncesini doğru bir zeminde mütalaa etmek mümkün değildir. Bu kaygıdan mütevellid kimi İbâzî çalışmalar dahi terminoloji ekleriyle neşredilmiştir. Binâenaleyh akademik İbâzî okumalarının sağlıklı neticeler elde etmesi mezkûr terminolojiyi dikkate almasıyla yakından ilgilidir.

Kaynakça

- Ağırkaya, Güven. "Hâricî ve İbâzî Tefsire Dair Bir Literatür Denemesi". *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (31—Aralık 2019), 1299-1334. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tasavvur/646308>
- Ağırkaya, Güven. "İbâzî Tefsirlerde Hâricî İzler (Himyânu'z-Zâd Örneği)". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019), 565-610.
- Atar, Fahrettin. "Arîf". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 3/360-361. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ateş, Orhan. *Günümüz Umman İbâdiyesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Enstitü Adı, Doktora Tezi, 2007.
- Ateş, Orhan. "İbâziyye Haricî Bir Fırka Mıdır?" *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2017), 1-23.
- A'veşt, Bükeyr b Saîd. *Dirasat İslâmiyye fi'l-usûli'l-İbâziyye*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988.
- A'veşt, Bükeyr b Saîd. *Kutbü'l-Eimme el-Allâme Muhammed b. Yusuf Ettafeyyiş: Hayatuh, Âsâruhu'l-Fikriyye ve Cihaduh*. Saltanatu Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1989.
- Bâbâammî, Muhammed b. Mûsâ vd. *Mu'cemu a'lami'l-İbâziyye mine'l-karni'l-evvel el-hicri ile'l-asri'l-hazır -kısmu'l-mağribi'l-İslâmî-*. 2 Cilt. Karâra: Cem'iyyetu't-Turâs, 1999.
- Bârûnî, Ebû Rebi' Süleyman. *Muhtasaru tarihi'l-İbâziyye*. Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1995.
- Battal, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Süleyman. *en-Nazmu'l-musta'zeb fi tefsîri garîbi elfâzi'l-mühezzeb*. thk. Mustafa Abdulhâfiz Salim. 2 Cilt. Mekke: y.y., 1991.
- Behhâz, İbrâhim b. Bukeyr vd. *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-İbâziyye*. 2 Cilt. Saltanatu Umman: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye, 2001.
- Beyazîzade, Ahmet b. Hasan b. Sinanüddin. *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: İFAV Yayınları, 4. Basım, 2014.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Sarmaşık Yayınları, ts.
- Ca'birî, Ferhat. *el-Bu'dü'l-hadiri li'l-akideti'l-İbâziyye*. Cezayir: Cem'iyyetu't-Turâs, 1991.
- Cehlân, Addûn b. Nâsir. *el-Fikru's-siyasî inde'l-İbâziyye min hileli ârâi's-Şeyh Muhammed b. Yusuf Ettafeyyiş*. Gerdaye: Cem'iyyetu't-Turâs, 1990.
- Cennâvunî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. el-Hayr b. Ebi'l-Hayr. *Kitâbü'l-vad' muhtasar fi'l-usûl ve'l-fıkıh*. thk. Ebû İshak İbrâhim Ettafeyyiş. Kahire: Matbaatü'l-Fecâleti'l-Cedîde, ts.

- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sihâhu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attar. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayîn, 1987.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitabü't-Ta'rîfât*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1983.
- Çelik, İbrahim. "Dâr". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 8/482. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Dercînî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Saîd b. Süleymân. *Kitâbu Tabakâti'l-meşâih bi'l-Magrib*. thk. İbrahim Tallay. 2 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- Ebu Zekeriya, Yahya b. Ebi Bekr. *Kitâbu siyeri'l-eimme ve ahbârihim*. thk. İsmail Arabî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1982.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahâbe". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/491-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Ettafeyyîş, Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî. *Himyânu'z-zâd ilâ dâri'l-me'âd*. 1-15=21 Cilt. Maskat: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980.
- Ettafeyyîş, Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî. *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*. thk. Mustafa b. Nasır Vinten. Gerdaye: Neşru Cem'iyeti't-Turâs, 2001.
- Ettafeyyîş, Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî. *Şerhu'n-Nîl ve Şifâi'l-Alîl*. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Feth, 2. Basım, 1972.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hâriciler". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/169-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlar, 1983.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "İbâziyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 19/256-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed. *el-Kâmûsu'l-muhîd*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Halîfât, İvaz. *el-Usûlü't-târihiyye li'l-fırkati'l-İbâziyye*. Saltanatu Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, ts.
- Halîfât, İvaz. *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*. Umman: et-Metâbiu'z-Zehebiyye, 2002.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Harekât, İbrahim. "Nefûse". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/532-533. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Hizmetli, Sabri. "İbâdilikte Azzabe". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/ (1987), 285-301.
- Hizmetli, Sabri. "İbâdilikte Velâyet ve Berâet İnancı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/ (1986), 180-204.
- İbn Ebi Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Haydarabad: Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1952.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hasen Ahmet b. Fâris b. Zekeriya el-Kazvînî er-Râzî. *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*. 6 Cilt. Daru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*. thk. Adil Ahmet Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- İbn Manzûr, Muhammed bin Mükerrrem bin Ali Ebü'l-Fadl Cemâleddin. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1994.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b Sa'd b Meni' ez-Zühri İbn. *et-Tabakâtü'l-kübra*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- Kalhâtî, Ebû Abdullah Muhammed b. Said el-Ezdî. *el-Keşf ve'l-Beyân*. thk. Seyyid İsmail Kâşif. 2 Cilt. Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980.
- Kefevî, Ebü'l-Beka. *el-Külliyât mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lugaviyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Kılavuz, A. Saim. *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelam'a Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 13. Basım, 2007.
- Kindî, Muhammed b. İbrahim. *Beyânu's-şer'*. 17 Cilt. Saltanatu Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1985.
- Lewicki, Tadeusz. "İbâdiye". *İslam Ansiklopedisi*. C. 5-2. Eskişehir: MEB Yayınları, 1997.
- Melşûtî, Tebgûrîn b. Dâvûd. *Usûlü'd-din ev el-Usûlü'l-aşrate inde'l-İbâziyye*. thk. Venis et-Tâhir Amir. Maskat: Mektebetü'l-Ceyli'l-Vâid, 2005.

- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf. *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâ'ir-ricâl*. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâdiyye: Mezheb İslamî Mu'tedil*. Umman: Mektebetü'l-İfta, ts.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâdiyye beyne'l-firaki'l-İslâmiyye*. Gerdaye: Mektebetü'd-Dâmirî, 1987.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâdiyye fi mevkibi't-tarih: el-halkatü'l-ûla neş'eti'l-mezhebi'l-İbâzî*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1964.
- Nâmî, Amr Halîfe. *Dirasât ani'l-İbâdiyye*. y.y.: Dârü'l-Garbi'l-İslamî, 2001.
- Ömer, Ahmed Muhtar. *Mu'cemü'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-mu'âsıra*. 4 Cilt. Kâhire: Âlemü'l-Kutub, 2008.
- Öz, Mustafa. "Halka". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/359-360. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Öz, Mustafa. "İsti'râz". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/374. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Öz, Mustafa. "Kaade". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/589. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Öz, Mustafa. "Teberrî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40/214-215. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özcan, Esat. *Câbir b. Zeyd Hayatı, Mezhebi ve Tefsir Anlayışı*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022.
- Öznurhan, Halim. "İstilah". *TDV İslâm Ansiklopedisi* (2. Basım). Ek-1/575-576. TDV Yayınları, 2020.
- Sâlimî, Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Behcetü'l-Envâr*. thk. Ali b. Said b. Mes'ûd el-Gâfirî. b.y.: y.y., ts.
- Sâlimî, Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*. 6 Cilt. Uman: Mektebetü'l-İmam es-Sâlimî, 2010.
- Sâlimî, Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Tal'atu's-şems: şerhu Şemsi'l-usûl*. ed. Abdullah Rebi. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kitabi'l-Mısriyyi, 2012.
- Sâlimî, Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Tuhfetü'l-a'yan bi-sireti ehli uman*. thk. Ebû İshak İbrâhim Etfafeyyîş. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü Şebâb, 2. Basım, ts.
- Siyâbî, Salim b. Hamud. *Uman abre tarih*. 4 Cilt. Saltanatu Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 5. Basım, 2001.
- Süveydan, Ahmed Cihat. *es-Sahâbe beyne'l-İbâdiyye ve Ehli's-Sünne*. Gazze: el-Câmiatü'l-İslamiyye, Yüksek Lisans, 2015.
- Şemmâhî, Ebü'l-Abbas Bedreddin Ahmed b. Saîd b. Abdülvahid. *Kitâbü's-siyer*. thk. Siyâbî Ahmed b. Suud. 2 Cilt. Saltanatu Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1992.
- Şerîfî, Mustafa b. Muhammed. *Muhâdarât ve durûs fi usûli'd-din*. b.y.: y.y., 2012.
- Ta'îme, Sabir. *el-İbâdiyye Akîdeten ve Mezheben*. Beyrut: Darü'l-Cîl, 1986.
- Talay, İbrâhim b. Muhammed. *el-İbâdiyye leysû mine'l-havâric*. Gerdaye, 1996.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-. *Keşşâfü istilâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*. thk. Ali Dahruc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1. Basım, 1996.
- Vercelânî, Ebû Yakub Yusuf b. İbrâhim. *ed-Delil ve'l-burhan*. 3 Cilt. Saltanatu Umman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1997.
- Vercelânî, Ebû Yakub Yusuf b. İbrâhim. *el-Adl ve'l-insâf fi ma'rifeti usuli'l-fıkh ve'l-ihtilaf*. 2 Cilt. Saltanatu Umman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1984.
- Yıldız, Metin. "İbâdiyye'nin Temel İnanç Esasları: el-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke)". *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 167-187.
- Yıldız, Metin. "Kelâmî Görüşleri Bağlamında İbâzîlerin Hâricîliği Meselesi". *Kader* 16/2 (2018), 294-318.
- Zebîdî, Muhammed b. Abdirrezzak el-Hüseynî Ebü'l-Feyz Murtaza. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. Dâru'l-Hidâye, ts.

Hakem Değerlendirmesi-2

Hakem: [REDACTED] (Kurul Üyesi)

E-posta: [REDACTED]

Kurum: [REDACTED]

Değerlendirme Tarihi: 27-04-2022

Değerlendirdiği Dosya: Makale İlk Hali

Form Cevabı:

Çalışma belli bir probleme odaklanıyor mu? / Does the manuscript focus on a particular problem?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışmanın alana özgün katkısı var mı? / Does the manuscript contribute to the field?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışmada kullanılan yöntem uygun mu? / Is the method used in the manuscript appropriate?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışmada yazar araştırma sorusuna cevap vermiş midir? / Did the author answer the research question in the study?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışma Eskiyei dergisinin yayın kapsamında uygun mu? / Is the manuscript appropriate for the scope of Eskiyei?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Karar / Decision: *Çalışma hakem sürecine alınabilir. / The manuscript can be sent out for external peer review. (Yazara Açık)*

Yazara Önerilerileriniz: *makalenizde yer yer konuşma söylemine kayan anlatımlarınızı gözden geçirebilirsiniz. Örneğin kılıç kalkan taraftarı .... gibi (Yazara Açık)*

Editöre Yorumunuz: *hakemlenebilir ...*

Öneri: *Minör Revizyon*

Hakemin yüklediği değerlendirme dosyası bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi-3

Hakem: [REDACTED]

E-posta: [REDACTED]

Kurum: [REDACTED] ÜNİVERSİTESİ

Değerlendirme Tarihi: 01-05-2022

Form Cevabı:

Çalışma belli bir probleme odaklanıyor mu? / Does the manuscript focus on a particular problem?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışmanın alana özgün katkısı var mı? / Does the manuscript contribute to the field?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışmada kullanılan yöntem uygun mu? / Is the method used in the manuscript appropriate?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışmada yazar araştırma sorusuna cevap vermiş midir? / Did the author answer the research question in the study?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışma Eskiyei dergisinin yayın kapsamına uygun mu? / Is the manuscript appropriate for the scope of Eskiyei?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Karar / Decision: *Çalışma hakem sürecine alınabilir. / The manuscript can be sent out for external peer review. (Yazara Açık)*

Yazara Önerilerileriniz: *Çalışmadaki alt başlıklar azaltılabilir. (Yazara Açık)*

Editöre Yorumunuz:

Öneri: *Minör Revizyon*

Hakemin yüklediği değerlendirme dosyası bulunmamaktadır.

Editörlük Kararı

Ad Soyad: Abdullah DEMİR

Rol: Editör

E-posta: abdemir@ybu.edu.tr

Kurum: ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

Karar Tarihi: 01-05-2022

Yazara Not: Sn. Yazar, Çalışmanız Yayın Kurulu'nca incelenerek hazırlanan 2 rapor(lar) tarafınıza sunulmuştur. Metni, bu rapor(lar) ve ek(ler)ini dikkate alarak tashih etmeniz ve sisteme yüklemeniz beklenmektedir. Sizden geldikten sonra revize metin, 2 dış hakeme değerlendirmeye gönderilecektir. Bilgilerinize sunarım. Dr. Abdullah Demir Editör

Karar: Minör Revizyon

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Tam Metin

Başlık: İbazi Kavramlar (Revizyon edilmiş nüsha-yeni).docx

Tarih:01-05-2022

Hâricî ve İbâzî Literatüre Dair Bir Kavram Tespit Denemesi
An Attempt to Identify Some of the Terms Used in the Khâridjite and Ibâdîte
Literature
Güven AĞIRKAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi
Tefsir Anabilim Dalı

Assistant Professor, University of Adıyaman Faculty of Islamic Sciences, Basic
Islamic Sciences, Department of Tafsir Science

Adıyaman, Turkey

Tel: 0555 832 71 33

guvenagirkaya@gmail.com

ORCID orcid.org/0000-0002-0688-7306.

Öz

İslam düşünce tarihinin ilk oluşumlarından biri Hâricîlerdir. Onlar ilk olarak Sıffin'de tahkim hadisesi üzerine Hz. Ali'den ayrılmış daha sonra ise kendi aralarında ihtilaf ederek bölünmüşlerdir. Onların kimi kılıç kalkan taraftarı olup kendilerinden olmayanlara karşı son derece sert ve katı bir yolu benimserken, kimi de daha mutedil bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Özellikle marjinal bir grup olarak maruf olmuş Hâricîlerin mutedil kanadını temsil eden İbâzîler varlıklarını günümüze kadar sürdürürken, mutedil olmayanlar zamanla tarihe karışmışlardır. İbâzîlik tarih boyunca Hâricîliğin gölgesinde azınlıkta bir mezhep olarak kalmakla beraber kendilerine has dinî ve entelektüel bir literatür oluşturmayı başarmış bir oluşumdur. Tarihi süreçte Hâricî-İbâzî bağlamında günümüze ulaşmış literatürün hemen tamamı İbâzîlere aittir. Ülkemizde özellikle son dönemlerde İbâzî literatüre dönük akademik bir ilgi söz konusudur. Bir literatürün incelenmesinde en öncelikli hususlardan biri ilgili alandaki terminolojidir. Zira lafızlar tutarlı bir sisteme sahip düşünce teşekküllerinin anlam örgüsüne girdiklerinde ilk vaz edildikleri anlamlardan uzaklaşarak farklı işlevsellikler kazanırlar. Müşterek kavramların düşünce ekolleri tarafından kendi entelektüel birikimlerinde farklı anlamlarda kullanılması ise mezkûr durumu daha da ehemmiyetli hale getirir. Binâenaleyh araştırma konusu yapılmış bir literatürün doğru mütalaa edilmesi ancak terminolojisinin kendi düşünce örgüsünde tanımlanıp anlaşılmasıyla mümkündür. Bu bağlamda İbâzîler kendi literatürlerini aynı zamanda kendilerine has bir terminolojiyle oluşturmuşlardır. Bu çalışmada, İbâzîlikle ilgili okumalarda sıkça tesadüf edilecek kavramların derlenip mümkün olduğunca kendi kaynakları doğrultusunda medlullerinin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Burada özellikle araştırma konusu yapılan mezhep müellifleri tarafından İbâzîlere has anlamlarla kullanılan kavramlardır. Çalışma, isminden de anlaşıldığı üzere, İbâzîlere ait bütün kavramları tespit etme gayesi gütmemiştir. Özellikle İbâzîlere has kullanım ve muhtevaları olan kavramların tespitine ağırlık verilmiştir. Tespit edilen kavramlar, Türkçe telaffuz ve kullanımları dikkate alınarak alfabetik sıraya konulmuştur. Ancak özellikle beraber kullanımı yaygınlaşmış ve muhtevaları birbiriyle ilişkili bazı kavramlar bir arada verilmiştir. Çalışma yürütülürken ulaşılan İbâzî eser ve sözlükler tarama yöntemi kullanılarak incelenmiş ve gerekli görülen yerlerde mezhep dışı eserlere başvurularak karşılaştırmalar yapılmıştır. Genel itibarıyla iki bölümden müteşekkil olan çalışmanın giriş ve birinci bölümünde İbâzîlik ve ıstılah kavramı

hakkında kısa bilgiler verilmiş; ikinci bölümde ise tespit edilen kavramlar numaralandırılmış ve otuzu aşkın kavram ayrı maddeler halinde serdedilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, İslamî İlimler, İbâzî Mezhebi, İbâzî Literatür, İstılah, İbâzî Terminoloji

Abstract

The first sect that emerged in the history of Islam thought is the Khâridjite. The Khâridjites were divided into different subgroups by the time, and only the Ibâdîte sect of them has continued to the present day. Shortly after they were formed as a group, the Khâridjite quarreled among themselves and decoupled into different groups. One of the reasons for this debate is related to the attitude they will show to their opponents. Some of them have been extremely strict thrifty towards their opponents. Some of them have taken a softer and more understanding attitude. Those who were strict with their opponents have been erased from history. The non-marginal ones have continued their existence to the present day. Although the Ibâdîte remain in the minority, they have created their own literature. There is an academic interest in Ibâdîte in our country, especially recently. One of the most important issues in the study of a literature is terminology. Because words acquire different meanings when they enter thought systems. Therefore, it is possible to understand a literature correctly only by knowing the terminology of that literature. In this context, the Ibâdîte have created a special terminology for themselves. This research aimed to identify and define the concepts that are frequently used in the Ibâdîte literature. The study of all terms is not aimed at. The concepts identified are given in alphabetical order. This article has been prepared using screening and comparison methods. For the meanings of the terms, primarily Ibâdîte sources and dictionaries were used. This study generally consists of two parts. The first chapter focuses on the concept of "term". In the second part, more than thirty terms are examined in alphabetical order. With this study, it is aimed to contribute to the studies in the field of Ibâdîte. The subject of study here, in particular, are the terms used by the Ibâdîte authors with their specific meanings.

Keywords

Tafsir, İslamic Sciences, Sect İbâdite, İbâdite Literature, Term, İbâdite Terms

Giriş

İnsanın bireysel veya toplumsal tüm yaşam alanında en önemli aktörlerden biri dildir. Bu anlamda dil, insanın yaratılışından beri sadece bir iletişim aracı değil aynı zamanda duyuş, düşünüş, üretme, paylaşma, aktarma gibi toplumsal ve kültürel sayısız aktivitenin vazgeçilmez aracı olmuştur. Bu meyanda Yüce Allah ilk insana eşyanın isimlerini öğretmiş ve o isimler üzerinden diğer varlıklardan farklı olarak ona lütfettiği evsaf ve kabiliyetleri “meleklerle gösterme” örnekleme üzerinden anlatmıştır.¹ İnsan sahip

---

¹ el-Bakara 2/31-33.

olduğu bu evsaf ve kabiliyetlerle başta onu var eden aşkın kudret olmak üzere diğer insanlar ve varlıklarla iletişim kuracak, hüznü ve sevinçlerini paylaşacak, ihtiyaç ve gereksinimlerini ifade edecek ve daha da önemlisi elde ettiği insanî birikimle kültür ve medeniyetle inşa edecektir.

Kur'an, insanın sadece aşkın varlıkla olan veya olması gereken ilişkisini değil aynı zamanda onun diğer bütün varlıkla kurduğu ve kuracağı beşerî ilişkilerine de yön verir. Bu ilişkinin gerçekleşmesi, sürdürülmesi, sonraki nesillere aktarılıp kültür ve medeniyetlerin teşekkülünde en önemli unsurlardan biri anlama ve anlatma yeteneğine aracılık eden dil (kelam) kabiliyetidir. İnsanı yoktan yaratan Allah olduğu gibi ona duygu ve düşüncelerini ifade etme, varlığı anlama ve anlatma kabiliyeti olan beyanı öğreten de yine Allah'tır.² İnsan, Allah'ın kendisine lütfettiği mezkûr evsaf ve kabiliyetlerle oluşturduğu birikimi beyanla nesilden nesile aktararak geçmişten geleceğe süregelen bir tekâmüle öncülük edecektir.

İnsan, sahip olduğu meziyetlerle hem ontolojik tür olarak hem de hemcinsleri arasında ayrı hususiyetlerle tebeyyün etmiş bir varlıktır. Bu meyanda onun en önemli özelliklerin biri farklılığıdır. Bu durumun müteâil boyutta dikkate alınmış bir sonucu olarak Allah'ın tarih boyunca insanlara gönderdiği ilahî kitap ve sahifelerin dili de hep farklı olmuştur. Aynı din ve kültüre mensup olmak genel itibarıyla insanî müşterekliği beslemekle beraber bunun da söz konusu farklılığı ortadan kaldırdığı söylenemez. Zira insan aslında fitratındaki farklılığıyla insandır.

Mezhep olgusu sadece İslam toplumunun değil, bütün din ve sistemlerin bir gerçekliğidir. İslam tarihindeki her farklı düşünce ve bu düşüncelerin sistemli halini ifade eden her mezhep -akidenin temel esaslarıyla çelişmediği sürece- entelektüel bir zindelik ve zenginliktir. Bu meyanda mezheplerle ilgili münferit ve dar alanlı örnekleri umuma teşmil etmek asırlarca tevarüs eden dinin tevile dayalı birikimine bir vefasızlık olacaktır.

İslam düşünce tarihindeki her mezhep sistematik bir düşünce okuluna dönüşürken, dinin kaynak ve beyanlarını kullanırken, müntesiplerinin ihtiyaç ve gereksinimlerine dini metinlerden cevaplar ararken kendi içinde tutarlı ve anlamlı bir terminoloji oluşturmaya çalışmıştır. Bu meyanda kimi zaman farklı kimi zaman da ortak ifadelere mezhep sistemi içinde farklı anlamlar yüklenmiştir. Söz konusu terminolojik farklılık bir düşünce okulunun müntesipleri için önemli olduğu kadar ekoller arası entelektüel iletişimin sürdürülebilirliği noktasında diğerleri için de önemlidir. Herhangi bir lafız, düşünce sistemlerinin kendi bünyesinde izafî bir anlam yüklenerek bir mezhebin ıstılahı olduğunda söz konusu mezhebin düşünce sisteminin anlaşılıp yorumlanması ve hakkında herhangi bir imal-i fikirde bulunulması ancak ilgili ıstılah(lar)ın doğru anlamlandırılmasıyla mümkündür.

---

² er-Rahmân 55/3.

İslam tarihinde teknik anlamıyla teşekkül eden ilk mezhep Hâricîlerdir. Düşünce ve davranışlarındaki sert ve katılık sebebiyle bu oluşum kısa bir süre içinde ihtilaf edip gruplara ayrılmış ve söz konusu sertlik ve katılığı sürdürmek isteyenler zamanla yok olmuş ama nisbeten daha mutedil bir grup olan İbâzîler günümüze kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Onlar varlıklarını devam ettirirken aynı zamanda kendilerine ait bir literatür ve terminoloji de oluşturmuşlardır. Hatta İbâzî doktrin kişilerin inanç ve durumlarına göre tesmiye edilmesini (el-esma ve'l-ahkam) "usul-i tis'a" olarak ifade edilen esaslardan biri saymıştır. Bu meyanda onlara göre isimler ilgili ahkâma tabidir (ان الاسماء تابعة للاحكام).³ Dolayısıyla onlarla ilgili yapılacak akademik çalışmalarda İbâzîlerin bu terminolojilerine vâkıf olmanın önemi izahtan varestedir.

Bu araştırmada çok azı Hâricîlerle ilgili olmak üzere İbâzî eserlerde fazlaca rastlanan ıstılahlar mümkün olduğu kadar onların kendi eserlerinden araştırılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın isminden anlaşılacağı üzere söz konusu çalışma İbâzîlere ait bütün ıstılahları tespit etme gayesi gütmemiştir. Ayrıca diğer mezheplerle müşterek yüzlerce ıstılah kullandıkları da maruf bir durumdur. Burada özellikle araştırma konusu yapılan İbâzîlerin mezhep müellifleri tarafından İbâzîlere has anlamlarla kullanılan kavramlardır. Bir başka ifadeyle söz konusu kavramlara İbâzî eserlerde tesadüf edildiğinde bunların hangi anlamda kullanıldığının tespit edilmesi hedeflenmiştir.

1. İstılah Nedir?

İlahî veya beşerî hemen bütün öğretilerin sistemleri dil ve onun zihindeki soyut halini ifade eden kavramlarla kurgulanmıştır. Söz konusu kavramlar o kadar önemlidir ki onları yerli yerinde ve doğru kullanmamak yahut kendisine yüklenen misyonu kavramamak ilgili olduğu bağlam örgüsünden, kendisiyle hedeflenen zihinsel faaliyetten ve ilişkili olduğu bilgiden mahrum kalmak demektir. Zira kavram, bir sözcüğe yüklenmiş ve onda toplanmış bir bilgiyi ifade eder.⁴

Lafızlar dinin veya tutarlı bir sisteme sahip düşünce teşekküllerinin anlam örgüsüne girdiklerinde dâhil oldukları önermeler bağlamında, ilk vaz edildikleri anlamlardan uzaklaşarak farklı işlevsellikler kazanırlar. Düşünce ekollerinin eserlerinde, kutsal metinlerde ve özellikle Kur'ân-ı Kerim'de bu meyanda lügavî anlamdan uzaklaşmış ve yeni bir hüviyete bürünmüş çokça sözcüğün varlığı müsellemdir. Zaten bir kavramı önemli kılan da dâhil olduğu sistemde yüklendiği anlamdır. Binâenaleyh düşünce örgüsünün olduğu her yerde kullanılan kavramların ehemmiyeti izahtan varestedir. Bu meyanda ıstılah veya onun yerine Türkçe'de kullanımı artan terim yahut kavram ne demektir?

³ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. el-Hayr b. Ebi'l-Hayr el-Cennâvünî, *Kitâbü'l-vad' muhtasar fi'l-usûl ve'l-fıkıh*, thk. Ebû İshak İbrâhim Etfafeyyîş (Kahire: Matbaatü'l-Fecâleti'l-Cedîde, ts.), 39; Addûn b. Nâsır Cehlân, *el-Fikru's-siyasî inde'l-İbâziyye min hileli ârâi's-Şeyh Muhammed b. Yusuf Etfafeyyîş* (Gerdaye: Cem'iyyetu't-Turâs, 1990), 65; Amr Halîfe Nâmî, *Dirasât ani'l-İbâziyye* (b.y.: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2001), 200.

⁴ Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), "Kavram", 499-500.

İstilah, lügavi olarak “fesad ve kötü olmanın zıttı; iyi, faydalı, uygun ve doğru olmak” gibi anlamlara gelen “صلح/s-l-h” kökünden if’al kalıbına aktarılmış bir mastardır. Sözlükler “salah” köküne genel itibariyle “fesadın zıttı” anlamını vermektedirler.⁵ Salah kökünün if’al kalıbından mastarı olan ıstilah veya aynı kalıbın ism-i fail formu olan mustalah “üzerinde ittifak edilen, uzlaşa sağlanan” iş, anlam veya durumları ifade etmektedir.⁶

İstilah kavramı teknik olarak genel itibariyle “belirli grupların bir lafzı ilk vaz edildiği manadan kısmen uzaklaştırıp yeni bir muhtevada kullanmaları” mecrasında tarif edilmiştir.⁷ Bu meyanda örneğin S. Şerif Cürçânî (öl. 816/1413) söz konusu ittifak ve uzlaşya işaret ederek “bir lafzın lügat manasından alınıp bir münasebet dolayısıyla başka bir manada kullanılması” tarifine yer verir.⁸ Ö. N. Bilmen (1883-1971) ise “Muayyen bir cemaatin, bir meslek erbabının, bir lafzı, manayı lügavîsinden çıkararak başka bir manada müttefikan istimal etmeleri” şeklinde tarif eder.⁹ Türkçe’de ıstilah kullanımı yerine “terim” lafzı kullanılmakta iken Arapça’da ise daha çok “mustalah” kullanımı tercih edilmektedir.¹⁰ Günümüzde hemen aynı muhteva kastıyla terim, ıstilah, kavram gibi kullanımlar yaygınlaşmıştır.

2. İbâzî Kavramlar

İlk dönemlerden bu yana İslam düşünce tarihine Hâricî-İbâzî özelinde bakıldığı zaman hemen bütün ilmi literatürün İbâzîlere ait olduğu görülecektir. Örneğin tefsir alanında Nâfî’ ibnü’l-Ezrak’tan (öl. 65/685) nakledilen küçük bir risale¹¹ dışındaki bütün tefsir literatürü İbâzîlere aittir. Bu sebeple Hâricîlerle ilişkili kimi kullanımlar aşağıda zikredilmiş ancak araştırmancının hemen bütün kavramlarında İbâzî kaynaklar esas alınmaya çalışılmıştır. Ele alınan kavramlar araştırmada Türkçe telaffuzları dikkate alınarak alfabetik sıraya konulmuş ancak birbiriyle olan ilişkisi fazla olan, bir başka ifadeyle ancak beraber

⁵ Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî (Dâr ve Mektebetü’l-Hilâl, ts.), 3/117; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu’l-luga ve sihâhu’l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attar (Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melayîn, 1987), 1/383; Ebü’l-Hasen Ahmet b. Fâris b. Zekerîya el-Kazvînî er-Râzî İbn Fâris, *Mu’cemu mekâyisi’l-luga* (Daru’l-Fikr, 1979), 3/303; Muhammed bin Mükerrrem bin Ali Ebü’l-Fadl Cemâleddin İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1994), 2/516; Muhammed b. Abdirezzak el-Hüseynî Ebü’l-Feyz Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs* (Dâru’l-Hidâye, ts.), 6/547.

⁶ Ebü’l-Beka el-Kefevî, *el-Külliyât mu’cem fi’l-mustalahât ve’l-furûki’l-lugaviyye* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, ts.), 129; Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, 6/551; Ahmed Muhtar Ömer, *Mu’cemü’l-lugati’l-Arabiyyeti’l-mu’âsıra* (Kâhire: Âlemu’l-Kutub, 2008), 2/1314; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilahat-ı Fikhiyye Kamusu* (İstanbul: Sarmaşık Yayınları, ts.), 1/11.

⁷ Seyyid Şerif Cürçânî, *Kitabü’t-Ta’rifât* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983), 28; Kefevî, *el-Külliyât*, 129; Muhammed A’lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî, *Keşşâfü ıstilahâti’l-fünûn ve’l-’ulûm*, thk. Ali Dahruc (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), 1/212 vd.

⁸ Cürçânî, *Ta’rifât*, 28.

⁹ Bilmen, *Istilahat-ı Fikhiyye Kamusu*, 1/11.

¹⁰ Halim Öznurhan, “İstilah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), Ek-1/575.

¹¹ Daha fazla bilgi için bk.: Güven Ağırkaya, “Hâricî ve İbâzî Tefsire Dair Bir Literatür Denemesi”, *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (Aralık 2019), 1313-1314.

ele alındığında daha isabetli mütalaa etme imkânı elde edilen bazı kavramlar bir arada zikredilmiştir. İlgili istilâhlar genel itibariyle 3 grupta kavram kümeleri halinde verilmiştir.

2.1. Mezheple İlgili Tesmiyeler

Ehl-i Cebel (اهل الجبل): İbâzî kaynaklar Ehl-i Cebel kullanımıyla Libya'daki Nefsûse Dağını ve o bölge ahalisini kastederler.¹² Dolayısıyla Ehl-i Cebel'den diye tanıttıkları kimselerin o bölge halkından veya o bölge İbâzîlerinden olduğunu ifade etmiş olurlar. Rivayetlere göre Nefûse, Filistin tarafından gelip Trablusgarp bölgesinin güney batısındaki platoyu yurt edinmiş Berberî kabilelerinden birinin ismidir. Kabilenin yerleştiği bölge, onlara nisbetle Cebel-i nefûse adıyla anılmıştır. Bu bölge ilk dönemlerden itibaren İbâzîlik mezhebi mensupları için önemli bir sığınak olmuştur.¹³

Ehl-i Nihle (اهل النحلة): "N-h-l" kökü genel itibariyle "bir şeyi birine karşılıksız hibe etmek; zayıflık ve sıskalık; bir şey iddia etmek" olarak üç anlam ihtiva eden bir lafızdır.¹⁴ Aynı kök -muhtemelen muhtevastaki "iddia etmek"le ilgili olarak- bir dine veya mezhebe mensubiyeti de ifade etmektedir.¹⁵ Bu meyanda Ehl-i Nihle terkiibi, Abduvehhab b. Abdurrahman b. Rüstem'in (öl. 208/823) imamlığından sonra İbâzîliğin esaslarını benimseyip devam ettirenler için kullanılan bir tesmiyedir.¹⁶ Mezkur isim kullanıldığında İbâzîlikten ayrılmış Nükkâriyye dışındaki İbâzîler kastedilir.¹⁷

Ehl-i Nuhayle (اهل النخيلة): Nuhayle, Şam yolu üzerinde, Kufe yakınlarında bir yer ismidir. Hz. Ali'nin ordusundan Tahkim olayı sebebiyle ayrılanlar Nehrevan kasabasında toplanmış ve burada Hz. Ali ile aralarında çıkan savaşta çoğu kılıçtan geçirilmiştir.¹⁸ Ehl-i nuhayle, Nehrevan'dan sonra gittikleri diğer bir yer olan Nuhayle'ye nisbetle Nehrevan'dan geriye kalanlar için kullanılan bir isimdir.¹⁹

Harûriyye (الحروريون): Siffin'de (37/657) Hz. Ali'nin saflarında savaşıp tahkîmin kabulü sebebiyle Hz. Ali'den ayrılanlar hakkında, Kûfe yakınlarında toplandıkları Harûrâ bölgesine nisbetle kullanılan bir tesmiyedir. İbâzîlere göre Harûriyye firak edebiyatında anlatıldığı gibi Hâricî değil kurradan müteşekkil bir gruptur. Onlara göre bu grup "Muhakkime-i ûlâ" olup İbâzîlerin ilk selefleridir.²⁰ Haricîler farklı birçok gruba ayrılrsa da

¹² İbrâhim b. Bukeyr Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye* (Saltanatu Umman: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye, 2001), 1/174.

¹³ İbrahim Harekât, "Nefûse", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/532.

¹⁴ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, 3/230-31; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, 5/402-403.

¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 11/650.

¹⁶ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/980.

¹⁷ Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî Eттаfeyyîş, *Şerhu'n-Nîl ve Şifâi'l-Alîl* (Beyrut: Dâru'l-Feth, 1972), 14/745.

¹⁸ Ethem Ruhi Fığlalı, "Hâriciler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/170.

¹⁹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/980-981.

²⁰ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/265-266.

tahkîm hadisesine ve ona razı olanlara olan tavırları değişmemiştir. İbâzîler de bu tavrı sürdürmüş ve tahkîm tavrı Hâricîlerle İbâzîlerin ittifak ettikleri ortak bir mevzu olmuştur.²¹

Havâric (الحوارج): Hâricî lafzı (çoğulu havâric), “girmenin zıttı, çıkmak”²² anlamlarına gelen “h-r-c/hurûc” kökünden türemiş olup “itaatten ayrılan, isyan eden”²³ manasında ism-i fail siygası olan hâric ifadesine nisbet ekinin gelmesiyle meydana gelmiş bir kullanım olup; ilk teşekkül eden fırkalardan birinin ismi olarak Hâriciyye ve Havâric ifadeleri kullanılmaktadır.²⁴

İbâzîlere göre Harîci kavramının iki anlamı vardır: **1)** Sıffin’de tahkime karşı çıkıp Hz. Ali’den ayrılan, Hz. Peygamber ve râşid halifelerin yolundan ayrılmaya rıza göstermeyenler; **2)** Kendilerinden olmayan Müslümanları müşrik kabul eden, onların kanlarını ve mallarını helal gören, kadınlarını esir etmeyi mübah sayan Ezârika gibi marjinal gruplar.²⁵ İbâzîler kendilerinin birinci gruba dahil olduklarını reddetmezler ancak Ezârika gibi oluşumlarla bir tutulup ikinci gruba dahil edilmeyi şiddetle reddederler.²⁶ Onlar, fırak literatüründe kendilerinin Hâricîlerle beraber ele alınıp değerlendirilmesine karşı çıkarlar. Onlara göre makâlât türü eserlerde İbâzîlerin inançları hakkında verilen mâlumatlar doğru değildir. Bu konuda İbâzîlerin zulme uğradığını ifade ederler.²⁷

İbâzîlerin Hâricî olup olmadığı meselesi konusundaki tartışmalar bugün de devam etmektedir. Kimi araştırmalar onların Hâricî olduklarını kimileri de olmadıklarını savunmaktadır.²⁸ Buradaki temel problem bir kavram kargaşasından kaynaklanmaktadır. Sünnî paradigma zaten İbâzîleri, selefleri Hâricî olan mutedil bir fırka olarak değerlendirmiş ve hiçbir zaman onları Ezârika gibi gruplarla bir tutmamıştır. Nitekim İbâzîler de kendilerinin Ezârika gibi bir grup sayılmasından; daha doğrusu Ezârika’yı ihsas edecek bir Hâricî tesmiyesini reddetmektedirler. Zira İbâzîlerin gerek Hz. Osman’ı şehit edenlerle gerek Tahkim sebebiyle Hz. Ali’ye karşı çıkıp ondan ayrılanlarla hiçbir problemleri olmadığı gibi bu ayrılıkçı gruplara sahip çıkma konusunda da hiçbir tereddütleri yoktur. Hatta Hz. Osman’a karşı kıyâm edenler, İbâzîlere göre Bedir ashabı gibi çok önemli bir iş yapmıştır.²⁹ Bu sebeple Havâric, Hz. Ali’nin dalâletine karşı çıkan

²¹ Bûkeyr b Saîd A’veş, *Dirasat İslâmiyye fi’l-usûli’l-İbâziyye* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988), 15.

²² Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, 5/508; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 2/249.

²³ Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Süleyman Battal, *en-Nazmu’l-musta’zeb fi tefsîri garîbi elfâzi’l-mühezzeb*, thk. Mustafa Abdulhâfız Salim (Mekke: y.y., 1991), 2/256.

²⁴ Fığlalı, “Hâriciler”, 16/169.

²⁵ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 1/331.

²⁶ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 1/331-332.

²⁷ Ali Yahya Muammer, *el-İbâdiyye: Mezheb İslâmî Mu’tedil* (Umman: Mektebetü’l-İfta, ts.), 19; İbrâhim b. Muhammed Talay, *el-İbâziyye leysû mine’l-havâric* (Gerdaye, 1996), 12.

²⁸ Konuyla ilgili tartışmalar için bk. Orhan Ateş, “İbâziyye Haricî Bir Fırka Mıdır?”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2017), 1-23; Metin Yıldız, “Kelâmî Görüşleri Bağlamında İbâzîlerin Hâricîliği Meselesi”, *Kader* 16/2 (2018), 294-318; Güven Ağırkaya, “İbâzî Tefsirlerde Hâricî İzler (Himyânü’z-Zâd Örneği)”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (Aralık 2019), 565-610.

²⁹ İvaz Halîfât, *Neş’etü’l-hareketi’l-İbâziyye* (Umman: et-Metâbiu’z-Zehabiyye, 2002), 57.

kimseler³⁰ olup tahkîme rıza gösterenler ise batıl peşinde koşanlardır (mubtilûn).³¹ Âl-i İmrân 3/106-107'de “yüzleri ağarıp apak olacak olanlar” diye tavsif edilenler Hz. Ali'den ayrılanlardır (Havâric),³² o ayrılanlara muhalefet edip onlarla savaşanlar ise mezkûr ayetlerde “yüzleri kapkara olacaklar” diye tavsif edilenlerin hükmüne tabidir.³³

İbâzîyye (الإباضية): Literatürde ilk dönemlerde mutedil Hâricîler arasında yer alan Abdullah b. İbâz el-Mürrî et-Temîmî'ye (h. 1. yy.) nisbetle kullanılan bir isimdir. İbâzîler, ilk zamanlarda kendileri için “el-Muhâkkime” “el-Müslimûn”, “Cemaatü'l-müslimîn”, “Ehlü'd-da've” gibi isimler kullanmış, daha sonra bu isimlere “Ehlü'l-hak” ve “Ehlü'l-istikâme” isimlerini de eklemiştir.³⁴ Ayrıca bunların yanında “Ehlü'l-iman ve'l-istikâme”, “Ehlü'l-adl ve'l-istikâme” ve “Şurât”³⁵ isimlerini de kullanırlar.³⁶ Hicrî 4. asırla beraber kendilerine isnad edilen “İbâzî” isminin diğerlerine galip gelip yaygınlık kazanmasıyla mezhep müntesipleri İbâzî ismini de kabullenmekle beraber “Ehlü'l-hak” ve “Ehlü'l-istikâme” kullanımlarını İbâzî ismiyle beraber kullanmayı sürdürürler.³⁷

İbâz (veya İbâd) lafzının telaffuzu kimi yerlerde (elifin kesresiyle) İbâzî³⁸ şeklinde, kimi yerlerde ise (elifin fethasıyla) Abâzî³⁹ şeklinde zikredilmekte olup iki telaffuzu da kullanılmaktadır.⁴⁰ Ancak Abâzî kullanımı Kuzey Afrika ve Uman İbâzîliğinde kullanılmakla beraber, Çağdaş İbâzî müelliflerin “İbâzî” şeklini benimsediklerini söylemek mümkündür.⁴¹

İbâzî kaynaklara göre fırkanın fikirlerini ortaya koyan, bunları diğerlerinden ayıklayan, fikhını ve usûlünü belirleyen ve dolayısıyla İbâzîliğin asıl kurucusu ve imamı Ebû Şa'sa Cabir b. Zeyd'dir (v. 93/711-12).⁴² Örneğin İbâzî müelliflerden Süleyman Bârûnî (v. 1940) “döneminin en bilgini ve en fakihi Cabir b. Zeyd iken, İbn İbâz bütün işlerinde onun fetvalarına dayanıp ondan habersiz hiçbir iş yapmıyorken; İbâzî mezhebinin Cabir'e değil de İbn İbâz'a nisbet edilmesini anlamadıklarını” ifade eder.⁴³ İbâzîler her ne kadar Cabir b. Zeyd'i mezheplerinin asıl kurucusu olarak görseler de İbâzî olmayan kimi

³⁰ Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî Ettafeyyîş, *Himyânu'z-zâd ilâ dâri'l-me'âd* (Maskat: Vizâretu't-Turâsî'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980), 1/195.

³¹ Ettafeyyîş, *Himyân*, 4/210.

³² Ettafeyyîş, *Himyân*, 4/207.

³³ Ettafeyyîş, *Himyân*, 4/207-208.

³⁴ Ferhat Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye*. (Cezayir: Cem'iyetu't-Turâs, 1991), 56; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/3.

³⁵ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 67.

³⁶ Ethem Ruhi Fiğlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlar, 1983), 83.

³⁷ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye*, 56.

³⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, 3/1063; Ebü't-Tâhir Meccüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2005), 636; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 7/111; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 18/220.

³⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, 7/70; Cürcânî, *Ta'rîfât*, 8.

⁴⁰ Ethem Ruhi Fiğlalı, “İbâziyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/256; Tadeusz Lewicki, “İbâdiye”, *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: MEB Yayınları, 1997), 5-2/687.

⁴¹ Fiğlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu*, 83.

⁴² A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 16; Fiğlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu*, 84.

⁴³ Ebû Rebi' Süleyman Bârûnî, *Muhtasarı Tarihi'l-İbâziyye* (Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1995), 28.

kaynaklarda kendisinin İbâzî mezhebine nisbet edilmesi konusunun Cabir b. Zeyd'e sorulduğu ve onun bu durumdan beri olduğunu ifade ettiği de nakledilmektedir.⁴⁴

Mezhep isminin Abdullah b. İbâz'a isnadı konusundaki tartışma, özellikle mezhebin tesisindeki rolüyle alakalıdır. Zira İbâzî kaynakların ekseriyeti Abdullah b. İbâz'ın önemini kabul eder ancak fırkanın asıl fikir babasının Cabir b. Zeyd olduğunu dile getirirler.⁴⁵ Cabir b. Zeyd'e rağmen Abdullah b. İbâz neden ön plana çıkmıştır? Bazı kaynaklar bu konuyu İbn İbâz'ın aktif kişiliği, Emevilerin etkinliği⁴⁶ ve İbâzîlerin Cabir'i koruma gayretleriyle ilişkilendirerek açıklamaya çalışırlar.⁴⁷ Konu ihtilafı olmakla beraber kimi araştırmacılar Cabir b. Zeyd'in dönemin konjonktüründen mütevellid takiyye yapmak zorunda kaldığı rivayetlerini isabetli bulmaktadır.⁴⁸

Kaade (القعدة): Tahkîm'e karşı çıkanlar Nehrevan Savaşı'ndan sonra dönemin iktidarlarına karşı hurûc etme konusunda ihtilaf etmiş ve bir kısmı daha mutedil bir çizgi benimseyerek yapılan hurûc çağrılarına cevap vermemiştir. İşte o dönemde Hâricî oldukları halde cihad ve hurûc çağrıları yapan fırka mensuplarının karargâhlarına hicret etmeyen ve düşmanları ile savaşmayan Hâricî gruplar "oturup cihattan geri kalanlar anlamında" "Kaade" olarak tesmiye edilmiştir.⁴⁹ İbnü'l-Ezrak ve tâbilerinin yaptıkları hurûc ve cihat çağrıları itidali benimseyen Hâricîler tarafında karşılık bulmayınca, İbnü'l-Ezrak onları savaştan geri kalmak için mazeretler uydurup Resûlullah aleyhisselamdan izin isteyen, "Allah ve Rasûlüne karşı yalan söyleyip oturanlar"ın tavsif edildiği Tevbe suresinin 9/81, 90 âyetlerindeki kimselere benzetip onları tekfir etmiştir.⁵⁰ Söz konusu kullanım özellikle kılıç-kalkan taraftarı olan Ezarika gibi grupların, kendilerini desteklemeyen itidal taraftarı olanları tahkir ve tahfif etme kastıyla kullandıkları bir kavramdır.⁵¹ Zira Kaade, sertlik ve katılıktan yana olan Hâricîler gibi muhaliflerini müşrik, muhaliflerin yurdunu küfür yurdu addetmemiş; onların mallarını ve kanlarını helal görmemiş ve muhaliflere karşı ist'râzı reddetmiştir.⁵² Bu sebeple Kaade İbaziler gibi mutedil grupların ilk tohumları sayılmıştır.⁵³

⁴⁴ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Haydarabad: Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1952), 2/495; Ebü'l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'ricâl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 4/436; Ebû Abdullah Muhammed b Sa'd b Meni' ez-Zühri İbn İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübra* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968), 7/181.

⁴⁵ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 84-85.

⁴⁶ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 15.

⁴⁷ Orhan Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 44-46.

⁴⁸ Esat Özcan, *Câbir b. Zeyd Hayatı, Mezhebi ve Tefsir Anlayışı* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022), 53-54.

⁴⁹ Mustafa Öz, "Kaade", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/589.

⁵⁰ Öz, "Kaade", 23/589.

⁵¹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâtü'l-İbâziyye*, 2/868; Öz, "Kaade", 23/589; Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 66-67.

⁵² Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâtü'l-İbâziyye*, 2/868.

⁵³ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 65.

Muhakkime (المحكمة): Hz. Ali döneminde tahkîmi reddederek ondan ayrılanlar için kullanılan bir kavram olup, İbâzîler bu ayrılanları sahâbenin bir parçası ve kendilerinin selefi kabul eder ve onların haklı olduğunu düşünürler.⁵⁴ İbâzîlere göre Muhakkime, imametin tekrar Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer dönemlerindeki misyonuna döndürülmesi için büyük mücadele vermiş tek gruptur.⁵⁵ Bu sebeple de söz konusu bu ilk ayrılıkçı grubu Havâric olarak değil “Muhakkime, Ehl-i Nehrevan, Harûriyye, el-Muslimûn, Cemaatü'l-müslimîn” gibi isimlerle zikrederler.⁵⁶ Onlara göre Muhakkime tesmiyesi, “tahkimi kabul etmeme” bağlamından daha çok onların o gün söyledikleri “لا حكم الا لله/hüküm ancak Allah'ındır” sözleriyle ilişkilidir.⁵⁷ Onlarla ilgili kullanılan Havâric kullanımı ise düşmanlarının verdiği bir isimdir.⁵⁸

Vehbiyye (الوهبية): İbâzîlerin, tarih boyunca İbâzîlik çizgisinden ayrıldıklarını addettikleri Havâric ve Nükkâriye gibi gruplardan kendilerini ayırmak için kullandıkları bir tesmiyedir. Konuyla ilgili ihtilaf “Vehbiyye” isminin Abdullah b. Vehb er-Rasibi'ye mi yoksa Abdülvehhab b. Abdurrahman b. Rüstem'e mi izafe edileceği konusundadır.⁵⁹ Ancak Vehbiyye tesmiyesiyle tam olarak kimlerin kastedildiği konusunda İbâzî müellifler arasında farklı görüşler mevcuttur.⁶⁰ Çağdaş İbâzî araştırmacı F. Ca'brîî, Şark İbâzîleri arasında Vehbiyye isminin Abdullah b. Vehb er-Rasibi'ye; Mağrib İbâzîleri arasında ise Abdülvehhab b. Rüstem'e izafe edildiğini ifade etmektedir.⁶¹ Vehbiyye isminin Rüstemiler döneminde imametle ilgili yaşanan ihtilaf neticesinde İbâziyye'den ayrılan Nükkâriyye ile ilgili olduğu ve Nükkâriyye'den olmayan İbâzîler için tesmiye edildiği daha isabetli görünmektedir.⁶² İbâzîler sadece İbâziyye ismini kullandıklarında Vehbiyye'den olsun olmasın hepsini kastetmiş olurlar ama Nükkâriyye gibi İbâzîlerden ayrılmış grupları dışarda bırakmak için Vehbiyye ismini kullanırlar.⁶³

2.2. İctimaî Yapı ve Kuruluşlar

Arîf (العرف): Arîf (çoğulu urefâ) lafzı lügavî olarak “bir şeyi bilmek, tanımak, ona vâkif olmak” anlamında kullanılmaktadır.⁶⁴ Gerek cahiliye gerekse sonraki dönemlerde askerî veya sivil bir grubun başında bulunan, idare ettiği topluluğu temsil eden, temsil ettiği gruba ilgili sorumluluklar yüklenen kimseler için kullanılmış bir kavramdır.⁶⁵

⁵⁴ Ca'brîî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye.*, 36, 48 vd.; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/293-294.

⁵⁵ Nâmî, *Dirasât ani'l-İbâziyye*, 54.

⁵⁶ Ca'brîî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye.*, 48.

⁵⁷ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/293.

⁵⁸ İvaz Halîfât, *el-Usûlü't-târihiyye li'l-fırkati'l-İbâziyye* (Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, ts.), 5; Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 31.

⁵⁹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1117.

⁶⁰ Nâmî, *Dirasât ani'l-İbâziyye*, 195 vd.

⁶¹ Ca'brîî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye.*, 56.

⁶² Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1027, 1117.

⁶³ Eттаfeyyîş, *Şerhu'n-Nîl*, 14/745.

⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 9/236.

⁶⁵ Fahrettin Atar, “Arîf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/361.

İbâzîlikte ise Azzâbe teşkilatı bünyesine halkın eğitim-öğretim faaliyetleriyle ilgili olarak öğrencilerin gerek dersle ilgili gerekse ders dışındaki işleriyle vazifelendirilmiş kişiler “arîf” ismiyle ifade edilmektedir.⁶⁶ Arîfler İbâzî kaynaklarda kendi içinde üstlendikleri göreve göre “Kur’an talimi arîfi, hatimler ve uyku vakitleri arîfi, ders vakitlerini tanzim arîfi, yemek-iaşe işleri arîfi” gibi farklı isimlerle anılmıştır.⁶⁷

Azzâbe (العزابة): “A-z-b” kökü farklı anlamlar kazanmış olmakla beraber lügavî olarak “bir şeyden uzak olmayı veya uzaklaşmayı” ifade eden bir lafızdır.⁶⁸ İbâzî kaynaklarda söz konusu lafız “dünyevî işlerden ve nefsin hazlarından uzaklaşarak (uzlet) ibadet ve ammenin maslahatı gereği kendini Müslümanların hizmetine adama” olarak ele alınır.⁶⁹ Buna göre azzâbî, mezkûr vasıflarda bir yaşayışı benimseyen kimseleri ifade etmekten bir istiare; azzâbe ise bu kişilerin oluşturduğu meclistir.⁷⁰ Meclisin başında “Şeyh” veya “Şeyhu’l-halka” diye isimlendirilen bir zat bulunur.⁷¹ İstilah olarak ise özellikle Kuzey Afrika bölgesinde İbâzîliğin yok edilme yahut yasaklanma gibi tehlikelerle karşı karşıya kaldığı dönemlerde, inançlarını ve varlıklarını devam ettirmek gayesiyle kurulmuş, İbâzîlere has dinî, siyasi, sosyal ve ekonomik birtakım vasıf ve vazifeler üstlenmiş, belli sayıdaki insanlardan müteşekkil, İbâzîliğin günümüze ulaşmasında etkin rol oynamış, hüküm sahibi, dinî-ictimaî bir kuruluştur.⁷²

Azzabe için kullanılan isimlerden biri de halkadır. Halka, azzabe mensuplarının daire şeklinde oturmalarından mülhem kullanılan bir tesmiyedir.⁷³ İbâzîlere göre göre dinî ve içtimaî vasıftaki ilk halka (hicri 5. asrın başlarında) Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Bekr (öl. 440/1049) tarafından kurulup esasları belirlenmiştir.⁷⁴

Azzabe mensuplarının söz, fiil, davranış, dış görünüm türünden, diğer insanlardan farklı olarak, uymaları gereken birtakım sorumlulukları vardır. Halkaya mensup olmak isteyen kimsenin ilim öğrenmeye, dünya işlerinden uzaklaşmaya, malını Allah yolunda harcamaya kararlı; hâfız, ibadete düşkün, sâlih vasıflara sahip olması gerekir. Azzabî, işini yaptıktan sonra vaktini ibadete ve sâlih amellere ayırmalı, ilim öğrenmeye, zayıfın hakkını gözetmeye, ammenin huzurunu korumaya çalışmalıdır. Giyim-kuşam olarak bütün bedeni örten geniş ve beyaz renkli elbise giyer, başına beyaz bir örtü bağlayıp bir ucunu sağ

⁶⁶ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâtî’l-İbâziyye*, 2/686.

⁶⁷ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâtî’l-İbâziyye*, 2/686-690; Sabri Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/ (1987), 296.

⁶⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, 1/181; İbn Fâris, *Mu’cemu mekâyisi’l-luga*, 4/310; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 1/596 vd.

⁶⁹ Ali Yahya Muammer, *el-İbâziyye fî mevkibi’t-tarih: el-halkatü’l-ûla neş’eti’l-mezhebi’l-İbâzî*. (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1964), 97.

⁷⁰ Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, 288.

⁷¹ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâtî’l-İbâziyye*, 1/577.

⁷² Muammer, *el-İbâziyye fî mevkibi’t-tarih*, 97; ayrıca bk. Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, 287 vd.

⁷³ Muammer, *el-İbâziyye fî mevkibi’t-tarih*, 97-98.

⁷⁴ Yahya b. Ebi Bekr Ebu Zekeriya, *Kitâbu siyeri’l-eimme ve ahbârihim*, thk. İsmail Arabî (Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslamî, 1982), 265; Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Saîd b. Süleymân ed-Dercinî, *Kitâbu Tabakâtî’l-meşâih bi’l-Magrib*, thk. İbrahim Tallay (b.y.: y.y., 1974), 1/4, 167 vd.

tarafına sarkıtır ve kesinlikle saçını uzatmaz.⁷⁵ Kişi azzâbî olmanın gereklerini yerine getirmediği, ilmiyle amel etmediği ve azzâbîliği bir yaşam tarzı haline getirmediğinde, ilim sahibi olsa dahi “azzâbî” tesmiyesini hak etmiş olmaz.⁷⁶

Beydatü'l-İslam (بيضة الاسلام): “Beyda” lafzı, İbâzîlerin, imamet vazifesini yürüten imam ve onun yardımcıları için “bir beldenin yönetme yetkisini üstlenmiş kimse, beldenin ileri gelenleri” anlamında kullandıkları bir kavramdır.⁷⁷ İmam ve onun yardımcıları hak ve adaletle uygun hareket ettiklerinde kendilerine muhabbet besleyip onları dost edinmenin gerekliliği anlamında “velâyet-i beyda/ولاية البيضة”; hak ve adaletten ayrıldıkları zaman ise “berâet-i beyda/براءة البيضة” terkiplerini kullanırlar.⁷⁸ İbâzîler Beydatü'l-İslam tesmiyesini eski dönemlerden itibaren İbâzîlik mezhebinin merkezlerinden biri olması sebebiyle Uman'daki Nizva şehri için de kullanırlar.⁷⁹ Hatta Nizva'nın diğer ismi Beydatü'l-İslam'dır. Onlara göre İmam Gassân b. Abdullah el-Yehmedî'nin (öl. 207/823) Nizva'yı fethettiğinden beri orası “Beydatü'l-İslam” olarak tesmiye edilmiştir.⁸⁰

Dâru'l-Adl (دار العدل): Lügavî olarak “mesken, yurt, şehir, vatan” gibi anlamlara gelen “dâr/دار” lafzı çeşitli terkiplerle farklı anlamlarda kullanılan bir lafızdır.⁸¹ İbâzîler, hâkimi/sultanı farklı olsa bile, ahalisi İbâzî mezhebine mensup olan beldeler için “dâru'l-adl” tesmiyesini kullanırlar. Buralarda sâlih kimseler gâlip olup, haramlara riayet edilir ve İslam beldesinin (daru'l-İslam) hükümleri uygulanır.⁸² Onlara göre beldeler genel itibarıyla **1)** dâru'l-İslam/dâru'l-tevhîd, **2)** dâru'l-şirk/dâru'l-küfr olarak iki kısma ayrılır. Dâru'l-İslam olan beldeler ise kendi içinde **1)** daru'l-adl ve'l-hak/dâru da'veti'l-hak, **2)** dâru'l-cevr ve'z-zulüm olarak iki kısma ayrılır.⁸³

Ehl-i Tarîk (اهل الطريق): İbâzîlere has dinî ve ictimaî bir teşekkül olan Azzâbe kurumu bünyesinde, onun koyduğu esas ve prensiplere bağlı olmak kaydıyla ilim öğrenme ve öğretme faaliyetlerinde bulunan kimseler için kullanılan bir kavramdır. (Ayrıca bk. *Azzâbe md.*). İbâzîler Ehl-i tarîk kavramını, Ebu Hureyre'den nakledilen “من سلك طريقاً من سلك طريقاً الى الجنة” hadisine dayandırır.⁸⁴ Fakih ve tarihçilik kimliğine

⁷⁵ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/171 vd.; Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, 287-290; Mustafa Öz, “Halka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/359-360.

⁷⁶ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/3-4.

⁷⁷ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/135.

⁷⁸ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/136, 2/1108; Sabri Hizmetli, “İbâdilikte Velâyet ve Berâet İnancı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/ (1986), 188.

⁷⁹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/136.

⁸⁰ Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humejd Sâlimî, *Tuhfetü'l-a'yan bi-sireti ehli uman*, thk. Ebû İshak İbrâhim Eттаfeyyîş (Kahire: Matbaatü Şebâb, ts.), 1/101, 2/253; Salim b. Hamud Siyâbî, *Uman abre tarih* (Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2001), 2/46.

⁸¹ İbrahim Çelik, “Dâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/482.

⁸² Muhammed b. İbrahim el-Kindî, *Beyânu's-şer'* (Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1985), 3/140; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/672.

⁸³ Ali Yahya Muammer, *el-İbâziyye beyne'l-fıraki'l-İslâmiyye* (Gerdaye: Mektebetü'd-Dâmîrî, 1987), 341 vd.; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/390.

⁸⁴ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/633.

sahip İbâzî müellif Dercînî (öl. 670/1271-72 [?]) Ehl-i tarîk'in ilk imamının Abdullah b. İbâz olduğunu ifade eder.⁸⁵ İbâzî kaynaklar Ehl-i tarik'ten olanların söz, fiil, amel, dış görünüm gibi alanlarda uymaları gereken birtakım kurallardan ve söz konusu kuralları ihlal edenlere karşı izlenecek tavır ve davranışlardan bahsederler.⁸⁶

Hameletü'l-İlm (حملة العلم): Hamale-i ilim terkibi "ilim taşıyanlar, ilim nakledenler" anlamında olup, hicri ikinci asırda, farklı bölgelerden gelen talebelerin Basra'da gizli bir şekilde Ebû Ubeyde Müslim b. Ebû Kerime'den (v. 145/762) İbâzî mezhebine göre din, şeriat ve usul konularında eğitim alıp, öğrendikleri esaslar doğrultusunda, memleketlerine dönerek İbâzîlik mezhebinin (Kuzey Afrika ve Uman bölgelerinde) yayılmasını sağlayan ilk dâîler için kullanılan bir mefhumdur.⁸⁷ İbâzî kaynaklar bu konuda özellikle beş ismi ön plana çıkarır⁸⁸ ve onlarla ilgili çeşitli olağanüstü hallerden bahsederler. Bu rivayetlerden birine göre bu talebeler kalplerinin tatmin olması için bir gün ders esnasında hocaları Ebu Ubeyde'den keramet talep etmiş, o da abdest alıp namaz kıldıktan sonra dua etmiş ve duayla beraber içinde buldukları mekânın üstü açılmış, daha sonra sırayla semanın bütün katları açılarak Allah'ın kudreti ve İbazi mezhebinin kerametiyle (Kur'an'da Allah'la ilgili kullanılan) Arş temaşa edilmiştir.⁸⁹

Cabir b. Zeyd'in (öl. 93/711-12) vefatından sonra İbâzî mezhebinin liderliğini üstlenen Ebû Ubeyde, İbâzîlerin ilk fakih ve âlimlerinden sayılmıştır.⁹⁰ İbâzî mezhebinin Basra dışındaki bölgelerde yayılıp gelişmesinde Ebu Ubeyde'nin büyük katkısının olduğu kabul edilir.⁹¹ Zira farklı bölgelerden gelip Ebu Ubeyde'nin Basra'da kurduğu gizli bir medresede İbâzî eğitimi alıp yetiştirilen talebeler, kendi memleketlerine veya farklı bölgelere gönderilmiş ve bunlar vasıtasıyla Mağrib, Yemen, Hadramut, Uman ve Horasan gibi muhtelif birçok bölgede İbâzîliğin yayılıp gelişmesi sağlanmıştır.⁹² Bu talebeler daha sonra "hameletü'l-ilm" veya "nakaletü'l-ilm" ismiyle maruf olacaktır. Öyle ki İbâzî kaynaklarına göre Tahert'de Rüstemiler Devleti'nin kurucusu Abdurrahman b. Rüstem (öl. 171/787) de bu hameletü'l-ilm mensup talebelerden biridir.⁹³

Hitta (الخطية): Hitta, Azzabe teşkilatında üyelerin riayet etmeleri gereken kuralları ihlal etmeleri sebebiyle kişinin bir ceza olarak halkadan uzaklaştırılmasını ifade eden bir kavramdır. Aynı şekilde İbâzî mensuplarının bulunduğu beldede müntesiplerden birinin carî olan örfe muhalefet etmesi sebebiyle, yaptığı hatalı davranışa göre halktan uzaklaştırılmasını veya hak ettiği cezayı ifade etmektedir. Hitta lafzı sanki "kuralları ihlal

⁸⁵ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 2/214.

⁸⁶ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/171 vd.; Eттаfeyyîş, *Şerhu'n-Nîl*, 16/365.

⁸⁷ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/307.

⁸⁸ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/19.

⁸⁹ Eттаfeyyîş, *Şerhu'n-Nîl*, 14/454.

⁹⁰ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 16.

⁹¹ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 17.

⁹² Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 103.

⁹³ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/19 vd.; Ebü'l-Abbas Bedreddin Ahmed b. Saîd b. Abdülvahid Şemmâhî, *Kitâbü's-siyer*, thk. Siyâbî Ahmed b. Suud es- (Saltanatu Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1992), 1/124-125; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 17.

eden ile diğere insanlar arasına bir hat çekilmesini” ihsas eden kinayeli bir kulanımdır.⁹⁴ İbâzî kaynaklar ib’âd (البعاد), hücrân (الهجران) ve tard (الطرد) kavramalarının da hıttta anlamında olduğunu belirtirler.⁹⁵

Hücrân (الهجران): Hücran kavramı, Azzabe teşkilatının ilk dönemlerinde ders halkasına katılan tilmîzin, uyulması gereken kuralları ihlal etmesi sebebiyle halkadan uzaklaştırılması veya atılmasını ifade eden; daha sonraki dönemlerde ise İbâzî mensuplarının yaşadığı beldelerde carî örf ve uygulamalara muhalefet eden kişilerin toplumdaki uzaklaştırılmasını, yalnız bırakılmasını ve kendisinden teberrî edilmesini ifade eden bir kavramdır.⁹⁶

İb’âd (البعاد): Lügavî olarak “uzaklaştırma, kovma” anlamına gelen ib’âd lafzı istilâh olarak İbâzî mezhebine mensup birinin, inancına veya maruf örfte aykırı olacak kavî, fiilî veya amelî bir ihlalde bulunması sebebiyle, ehl-i salah dedikleri yetkin kimseler tarafından, kişinin yaptığı cürme göre toplumdaki uzaklaştırılmasını, yalnız bırakılmasını veya kendisinden teberrî edilerek cezalandırılmasını ifade eden bir kavramdır.⁹⁷ Özellikle Azzabe üyelerinden bir azzabî riayet edilmesi gereken kuralları ihlal ettiğinde, ihlalde bulunan kimse tövbe edip halini düzeltmediği sürece halkaya alınmaz, kendisiyle oturulup konuşulmaz, aynı sofrada yemeğe oturulmaz ve kendisinden teberrî edilir. Kişi ancak tövbe edip halini düzeltince ve halka üyeleri de buna kani olunca o kimse Azzabe halkasına tekrar geri dönebilir.⁹⁸

İbâzî kaynakların kimi ib’âd ve hücrânı aynı muhtevaya sahip eş anlamlı lafızlar olarak ele alırken kimi de bu mevzuda hıttta, ib’âd, hücrân ve tard lafızlarının kullanıldığını ancak hepsinin aynı anlam ve muhtevaya sahip olduğunu belirtirler.⁹⁹ Söz konusu cezaların takdiri veya kendisinden teberrî edilenin topluma dönüşü yahut Azzabe özelinde üyelerden birinin halkaya geri alınması ancak yaptığı hatada ısrar etmeyerek tövbe etmesi ve halini düzeltmesiyle mümkün olur. Bu meyanda eski konuma dönüş suçun durumu ve mürtekinin ısrarına göre birkaç saat veya birkaç gün gibi kısa sürelerde olabildiği gibi hatanın ısrarla sürdürülmesi durumunda ceza bir ömür de devam edebilmektedir.¹⁰⁰

Azzabe üyelerine verilen cezalar cürmün küçük veya büyüklüğüne göre değişmekle birlikte, her bir azzabî halk için örnek konumunda olduğu için, halkanın ihlal edilen her kuralı için takdir edilmiş cezalardan bahsetmek mümkündür. Örneğin azzabî yemeği mutedil ölçüler içerisinde yemelidir. Buna riayet etmeyip tıka basa karnını

⁹⁴ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 1/343.

⁹⁵ Eттаfeyyiş, *Şerhu’n-Nîl*, 16/365; Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 1/122, 2/1038.

⁹⁶ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 2/1038.

⁹⁷ Cehlân, *el-Fikru’s-siyasî*, 243.

⁹⁸ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 1/122-123.

⁹⁹ Dercînî, *Tabakâtü’l-meşâih*, 1/5; Eттаfeyyiş, *Şerhu’n-Nîl*, 16/365; Cehlân, *el-Fikru’s-siyasî*, 243.

¹⁰⁰ Dercînî, *Tabakâtü’l-meşâih*, 1/5; Eттаfeyyiş, *Himyân*, 16/365.

doyurup oburluk ederse önce uyarılır, yine de bunda ısrar ederse hıttâ cezasına çarptırılır.¹⁰¹ Aynı şekilde belli vakitlerde icra edilen toplantılar duayla başlar, bu duadan sonra toplantıya gelenlere; gece ve öğle vaktindeki uyku saatlerine riayet etmeyenlere; derste başka şeylerle meşgul olanlara; ders ve yemek saatlerine riayet etmeyenlere yine hıttâ cezası verilir.¹⁰² Azzâbî şayet büyük günah işler ve suçu da iki şahitle sabit olursa Azzabe teşkilatı bu kişiden teberrî eder ve bu kimse halkın huzurunda günahını itiraf edip tövbe etmedikçe ve teşkilat da o kişinin halini düzelttiğine kani olmadıkça Azzâbe halkasına geri dönemez.¹⁰³

Şeyh (الشيخ): Şeyh lafzı Uman'da, ilim ehli olmasa dahi zekâ, ince anlayış, vera ve hikmet ehli kimseler için; Cezayir'in Mizab bölgesinde ise Azzabe teşkilatı başkanı için kullanılan bir lakaptır.¹⁰⁴ Kuzey Afrika (özellikle Cerbe) bölgesindeki Berberîler, kabile büyükleri için aynı zamanda "Bâbâ Şeyh" lakabını da kullanırlar. Mizâb bölgesi İbâzîleri günümüzde de mezkûr kavramları kullanmaya devam etmektedirler.¹⁰⁵

2.3. Genel Kavramlar

Ashâbunâ ve Kavmunâ (صحابنا/قومنا): Ashab lafzı lügavî olarak "birlikte bulunmak, arkadaşlık ve dostluk etmek" gibi anlamlara gelen "s-h-b" kökünden türeyen "صاحب" lafzının çoğul ismi olan "صَحْب" ifadesinin çoğuludur.¹⁰⁶ İslâmî literatürde Sahâbî, sahâbe ve ashab kelimeleri İslam'la birlikte çok erken dönemlerden itibaren Resûlullah aleyhisselamı görüp ona iman etmiş kimseler için kullanılmaya başlanmıştır.¹⁰⁷ Sahâbeyle ilgili farklı tanımlar yapılmış olmakla birlikte İbn Hacer'in (öl. 852/1448) "Sahâbî, Resûl-i Ekrem'e Müslüman olarak mülâkî olup, bu imanı üzere ölmüş olan kimsedir."¹⁰⁸ şeklindeki tanımı İslam alimleri arasında benimsenip meşhur olmuştur.

Ashâb lafzı, yukarıda ifade edilen terminolojik anlam dışında İbâzî literatürde lügavî anlamla ilişkili olarak farklı bir muhtevada kullanılmıştır. el-Ashâb lafzını İbâzî müellifler mezhep literatüründe İbâzî mezhebine bağlı olan âlim ve müntesipler için kullanırlar.¹⁰⁹ Söz konusu kullanım bazen izafetli olarak "ashâbunâ" şeklinde bazen de lam-ı tarifli olarak "el-ashâb" şeklinde gelebilmektedir. Onlara göre "el-ashâb" veya "ashâbunâ" ifadeleri hicri 3. asırdan beri mezhep müellifleri tarafından kullanılmaktadır.¹¹⁰

¹⁰¹ Hizmetli, "İbâdilikte Azzabe", 297-298.

¹⁰² Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/174 vd.; Hizmetli, "İbâdilikte Azzabe", 296-297.

¹⁰³ Hizmetli, "İbâdilikte Azzabe", 294.

¹⁰⁴ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/577.

¹⁰⁵ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/91.

¹⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/519.

¹⁰⁷ Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/491.

¹⁰⁸ Ebü'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, thk. Adil Ahmet Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavviz (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 1/8.

¹⁰⁹ Cehlân, *el-Fikru's-siyâsî*, 135; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/587.

¹¹⁰ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/587.

İbâzî kaynaklar “ashâbuna” lafzının mukabilinde ise “kavmunâ” lafzını kullanırlar. Onlar mezkûr kavram ile çoğunlukla İslam dünyasındaki meşhur dört mezhebi veya İbâzîler dışındaki diğer Müslümanları kastederler.¹¹¹ Bazen de “el-Kavm” veya “kavmunâ” yerine aynı manayı kastederek “gayrunâ” kavramını da tercih etmektedirler.¹¹² İbâzî eserlerde genellikle İbâzîlik mezhebiyle onlar dışındaki mezheplerin veya İbâzî olmayan Müslümanların yaklaşımları ele alınırken “ashâbunâ” ve “kavmunâ” kavramları birbirlerinin mukabili olarak çokça kullanılır. Bundan mütevellid İbâzî kaynakların bu terminolojik ayrıma dikkat edilerek mütalaa edilmesi ilgili alandaki araştırmalar için ehemmiyet arz etmektedir.

İsti'râz (الاستعراض): Havâric arasında çıkan temel ihtilaflardan biri kendilerinden olmayanlara karşı gösterecekleri politikayla ilgiliydi. Bir kısmı kılıç-kalkanla sert ve katılıkla hurûc etmekten yana iken bir kısmı ise daha mutedil bir tutumu savunuyordu. İsti'râz kavramı kılıç-kalkan ile katılıktan yana olan Hâricîlerin, özellikle Nafi' ibnu'l-Ezrak ve onun görüşünü destekleyenlerin, kendilerinden olmayan Müslümanların dinî inanç ve anlayışlarını sorgulamayı ifade eden bir kavramdır. Daha doğrusu Ezârika gibi grupların kendilerinden olmayanları öldürme zihniyetleri ve faaliyetleridir.¹¹³ Konuyla ilgili yapılan nakillere göre İbnü'l-Ezrak'ın taraftarları, karargâhlarına gelip onlardan olduğunu iddia eden kimseleri bir imtihana tabi tutmuş; bu imtihanda yanlarında bulunan esirlerden birini öldürmelerini teklif etmişlerdir. İmtihana tabi tutulan kimse şayet esiri öldürürse inancını samimiyetle ispat ettiği kabul edilmiş; şayet öldürmezse o kimse münafık ve müşrik addedilerek kendisi öldürülmüştür.¹¹⁴ İbâzîler kendilerine böyle bir fiilin isnad edilmesini kabul etmezler. Onlara göre bu konunun kendilerine isnad edilmesi cehaletten kaynaklanmaktadır çünkü isti'râz, İbâzîlikte haram addedilmiş bir uygulamadır.¹¹⁵

Usûl-i Tis'a (الاصول التسعة): Usûl-i tis'a kullanımı, İbâzî mezhebinde akidenin temel meselelerinin toplandığı dokuz esasını ifade eder. Bunlar aynı zamanda Müslümanların ihtilaf ettiği ve İbâzîlerin de kendilerine has bir yaklaşım sergiledikleri konulardır.¹¹⁶ Söz konusu usûl-i tis'a: **1)** Tevhid, **2)** Kader, **3)** Adalet, **4)** Velayet ve berâet, **5)** Emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker, **6)** Va'd ve va'id, **7)** el-Menzile beyne'l-menzileteyn, **8)** La menzile beyne'l-menzileteyn **9)** el-Esma ve ahkâm esaslarıdır.¹¹⁷ Bu konudaki çalışmalar genel itibarıyla 9 ilkededen bahsetmekle beraber bu ilkelerin 8 veya 10 olduğunu ifade eden İbâzî müelliflerin de bulunduğu kaydedilmektedir.¹¹⁸ Örneğin İbâzî

¹¹¹ Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 138; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/588, 885.

¹¹² Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/885.

¹¹³ Fiğlalı, “Hâriciler”, 16/173.

¹¹⁴ Mustafa Öz, “İsti'râz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/374.

¹¹⁵ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/683.

¹¹⁶ Cennâvünî, *Kitâbü'l-vad'*, 21; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1081; Mustafa b. Muhammed Şerîfî, *Muhâdarât ve durûs fi usûli'd-din* (b.y.: y.y., 2012), 136.

¹¹⁷ Cennâvünî, *Kitâbü'l-vad'*, 21-25; Şerîfî, *Muhâdarât ve durûs*, 136-137.

¹¹⁸ Metin Yıldız, “İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları: el-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke)”, *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 169.

kelamcılardan Melşûti (öl. 5./11. yy.) konuyla ilgili eserinde söz konusu 9 esasa “el-esma ve’s-sıfat” diye bir madde daha ekleyerek 10’a tamamlamaktadır.¹¹⁹

Kutub (القطب): İbâzî mezhebi mensuplarının İbazi mezhebine son dönemde büyük hizmetlerde bulunan Muhammed b. Yusuf Eттаfeyyiş (1821-1914) hakkında kullandıkları bir lakaptır. Eттаfeyyiş, İbaziler arasında âdeta bir başvuru kaynağı ve önder kabul edildiği için “imamların kutbu” anlamında “kutbü’l-eimme” lakabıyla meşhur ve maruf olmuştur.¹²⁰ İbâzî kaynaklar Eттаfeyyiş nisbesinden daha çok “el-kutub” lakabını tercih ederler. Dolayısıyla mezhep müntesipleri gerek günlük hayatlarında gerekse kaynaklarında “el-kutub” lakabını kullandıklarında bununla kastettikleri Muhammed Eттаfeyyiş’tir.

Küfür (الكفر): İbâzîler, şirk veya herhangi bir kebîrenin irtikabı sebebiyle kişinin içine düştüğü durumu, iman halinin zıttı anlamında küfür olarak kabul ederler.¹²¹ Onların hem inkar etmeyi hem de imanla beraber kebîre irtikab edeni küfürle itham etmelerinin sebebi iman tanımlarıyla ilgilidir. Ehl-i sünnet, genel itibarıyla iman ve amele taalluk eden esasları farklı ele almış ve “amellerin ihmali iman dairesinden çıkarmaz” yahut daha maruf bir formülasyon olan “amel imandan bir cüz değildir” hükmüne varmışken¹²² İbâzîler ise Allah’ın söz, itikad ve fiil olarak emrettiklerinin tamamını imandan saymış; gerçek mümini, imanı söz ve kalb ile ikrar eden, dinin erkânıyla amel edip masiyetlerden kaçınan ve buna mukabil Ahiret’te kendisi için bir karşılık (ecir) olan kimse olarak tarif etmişlerdir.¹²³ Bu meyanda İbâzî doktrin imanın, kalbin itikadını (tasdik), dilin ikrarını ve uzuvların amelini ihtiva etmesi konusunda müttefiktir.¹²⁴ Ancak onlar dünya ahkâmının taalluku bağlamında inkâr veya şirke düşen kimse ile kebire sebebiyle küfre nisbet edilen kimseyi birbirinden ayırırlar. Kebire sahibinin küfrü tövbe etme ihtimali sebebiyle ölünceye kadar bir tür izafi küfürdür, tövbe etmeden ölen ise artık ebedi azabı hak etmiş olur.¹²⁵

Küfr-i nimet (كفر النعمة):İbâzîler imanı ikrar, tasdik ve amelin bütünü olarak düşündükleri için amel eksikliğinin imandan çıkaracağı sonucuna varmışlardır. Dolayısıyla bütün amellerin yerine getirilmesi gerekir. Zira nafîle veya farz olsun her taat aynı

¹¹⁹ Tebgûrîn b. Dâvûd el-Melşûti, *Usûlü’l-din ev el-Usûlü’l-aşrate inde’l-İbâziyye*, thk. Venis et-Tâhir Amir (Maskat: Mektebetü’l-Ceyli’l-Vâid, 2005), 27 vd.

¹²⁰ Bükeyr b Saîd A’veşt, *Kutbü’l-Eimme el-Allâme Muhammed b. Yusuf Eттаfeyyiş: Hayatuh, Âsâruhu’l-Fikriyye ve Cihaduh* (Saltanatu Uman: Mektebetü’d-Dâmirî, 1989), 62; Muhammed b. Mûsâ Bâbâammî vd., *Mu’cemu a’lami’l-İbâziyye mine’l-karni’l-evvel el-hicri ile’l-asri’l-hazır - kismu’l-mağribi’l-İslamî-* (Karâra: Cem’iyyetu’t-Turâs, 1999), 2/399-406; Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 2/863.

¹²¹ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 2/918.

¹²² Ahmet b. Hasan b. Sinanüddin Beyazîzade, *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe’nin İtikadî Görüşleri*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 97; A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelam’a Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 48.

¹²³ Ebû Yakub Yusuf b. İbrâhim Vercelânî, *ed-Delil ve’l-burhan* (Saltanatu Umman: Vizâretu’t-Turâsi’l-Kavmî ve’s-Sekâfe, 1997), 3/118-119.

¹²⁴ Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humejd Sâlimî, *Behcetü’l-Envâr*, thk. Ali b. Said b. Mes’ûd el-Gâfirî (b.y.: y.y., ts.), 193; Sabir Ta’îme, *el-İbâziyye Akîdeten ve Mezheben* (Beyrut: Darü’l-Cil, 1986), 111.

¹²⁵ A’veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 94; Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 2/901-902, 921.

zamanda imandır.¹²⁶ Farz ameller ihmal edildiğinde iman tahakkuk etmez. Böyle bir durumdaki kişi kafir sayılır ancak bu şirk veya dinin umdelerini inkar etmek anlamında değil; imanın kendisine yüklediği sorumluluğu yerine getirmeme yönüyle küfür ismini hak eder ve bu durum küfr-i nimet olarak tesmiye edilir. Küfr-i nimet içindeki kimse artık Müslüman değil asî bir muvahhid olur.¹²⁷ Muvahhid kimse ise kebîre işlemiş dahi olsa kendisine dünyada Müslüman muamelesi yapılır. Örneğin kanı, malı ve ırzı korunmuştur, zarar verilemez; kadınları nikâhlanır, kestikleri yenir ve cenaze namazları kılınır.¹²⁸ Ancak Müslümanlara yakınlık bağlamında velayeti düşer ve kendisinden teberrî edilir, yaptığında ısrar edip tövbe etmeden ölürse küfür üzere öldüğü için ebedi azabı hak etmiş olur.¹²⁹ Bu küfür çeşidi için aynı zamanda küfr-i nifak, küfr-i fisk, küfr-i ef'âl gibi isimler de kullanılır.¹³⁰

Küfr-i Şirk (كفر الشرك): İbâzîler Allah'ın vahdaniyeti, âyetleri, peygamberin risaleti gibi dinin zarûriyatından olan umdelerini ikrar ve tasdik etmeyen yahut helalini haram, haramını helal kabul eden kimsenin küfr-i şirk veya küfr-i cuhûd içinde olduğunu kabul ederler. Bu durumda olan kimselere müşrik ahkâmı uygulanır.¹³¹ Mezkûr durumdaki kimse dinin itikadî esaslarını ihlal ettiği için kendisine kebir-i şirk ismi de itlak olunur.¹³²

La Menzile beyne'l-Menzileteyn (لا منزلة بين المنزلتين): İbâzîler iman ile küfür arasında başka bir konumun bulunmadığını ifade etmek için "la menzile beyne'l-menzileteyn" terkipli kullanırlar. Zira iman ile küfür veya tevhid ile şirk hareket ile sükun yahut ölü ile diri gibi birbirine zıttır. Dolayısıyla kişi ya ikrar, tasdik ve ameli yerine getirerek mümin olmuştur ya da bunları inkar veya ihlal ederek kafir olmuştur. Kişi imandan çıkmadan küfre giremediği gibi küfürden çıkmadan da imana giremez.¹³³ Ancak buradaki farklılık da lafzın delaleti açısından "el-Menzile beyne'l-Menzileteyn" esasında olduğu gibi lügavî ve lafzî bir ihtilaftan ibarettir.¹³⁴ İbâzîye'nin "el-menzile beyne'l-menzileteyn" kullanımları özellikle kebir-i şirk edene uygulanacak dünyavî ahkâmın tespitine racîdir.¹³⁵

el-Menzile beyne'l-Menzileteyn (لا منزلة بين المنزلتين): İbâzîye'ye göre kebir-i şirk edene mümin ne tam anlamıyla mümin ne de tam anlamıyla müşriktir. Bu kimse imanın parçası olan ameli ihmal etmekle nifak içerisindedir. İbâzîler bu şekilde iman ile şirk arasında kalmış kimseyi dünya ahkâmı cihetinden "ameli nifak içine düşmüş münafık" olarak kabul ederler.¹³⁶ Menzile kavramının kullanımı açısından Mutezileyle aynı

¹²⁶ Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî Ettafeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, thk. Mustafa b. Nasır Vinten (Gerdaye: Neşru Cem'iyeti't-Turâs, 2001), 540.

¹²⁷ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 95-96.

¹²⁸ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 94.

¹²⁹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/921.

¹³⁰ Ettafeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 532; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/918, 921.

¹³¹ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 93-94; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/919.

¹³² Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/898.

¹³³ Melşûtî, *Usûlü'd-din*, 46, 123-127.

¹³⁴ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 96.

¹³⁵ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 96; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/987.

¹³⁶ Melşûtî, *Usûlü'd-din*, 44, 114.

görüŖte ancak lafzın medlulü açısından farklı düŖünürler. İbâzîler Mutezilenin mürtekb-i kebire bağlamında kullandıkları “fısk” konumunu “ameli nifak” olarak tesmiye ederler.¹³⁷ Ancak bu nifak itikadî değil amelin ihmaline taalluk eden bir nifaktır.¹³⁸ Fakat Mutezile ile İbâziyye arasındaki bu farklılık sadece lafzi bir ihtilaftan ibaret olup her iki doktrin de mezkûr kimsenin tövbe etmeden ölmesi durumunda, onu ebedi azabı hak etmiş kabul ederler.¹³⁹ İbâzîlerin “el-Menzile beyne'l-Menzileteyn” kavramını kullanma sebebi kebirte irtikab eden kimseyi, itikad cihetinden mümin veya müşrik kabul eden mezheplerden farklı düşünmeleridir.¹⁴⁰

Mesâlik-i Din (مسالك الدين): Mesâlik-i din terkihi, İbâziyye'de ahkam-ı diniyyenin tatbik edilme yollarını ifade eden ve imamet nazariyesiyle bütünleşen bir kavramdır. İbâzîlerde mesâlik-i din olarak tesmiye edilen, dinin uygulanma yolları Zuhûr (الظهور), Difa' (الدفاع), Şîrâ (الشراء) ve Kitmân (الكتمان) olmak üzere dört tane olup şer'î ahkâm ancak bu dört yoldan biriyle tatbik edilebilir.¹⁴¹

Zuhur döneminde, Hulefâyı râşidin ve Rüstemiler zamanında olduğu gibi, Allah'ın şeriatını ve kulların hukukunu tatbik etmek adil bir imamın elindedir.¹⁴² Difa' döneminde İbâzî toplumunun düşmanlarına karşı savunulması, can ve mal güvenliğinin sağlanması, Abdullah b. Vehb er-Râsibî (öl. 38/658) gibi bir imama havale edilmiştir. Difa', Zuhûr ile Kitmân arası bir derece olup sadece zaruret halinde başvurulur.¹⁴³ İmamet vazifesi Difa' dönemiyle sınırlı olup, mezkûr dönem sona erdiğinde, vazifeyi üstlenen imamın görevi de sona erer.¹⁴⁴ Şîrâ dönemi, Ebu Bilal Mirdas b. Üdeyye (öl. 61/680) gibi, kişinin nefsinin cehennemden koru(n)mak veya cenneti ve Allah'ın rızasını kazanmak için satmasıdır. Bu dönemin tesmiyesi Tevbe 9/111'de ifade edilen “Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır.” ayetinden mülhemdir.¹⁴⁵ Kitmân dönemi ise İbâzîler zayıf oldukları ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarında, İmam Cabir b. Zeyd zamanında olduğu gibi, dinlerini gizli bir şekilde, tehlike dönemi geçinceye kadar, ilan etmeksizin muhafaza etmeyi ifade eder.¹⁴⁶ Kitmân döneminin mücadelesi halk arasında mescid ve sivil toplum örgütleri aracılığıyla İslam'ın faziletlerinin yaşatılmasıdır.¹⁴⁷ İbâzîler Kitmân dönemini Resûlullah aleyhisselamın ilk dönemlerindeki gizli davete teşbih ederler.¹⁴⁸

¹³⁷ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/988.

¹³⁸ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 2/49.

¹³⁹ Melşûtî, *Usûlü'd-din*, 44-45; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 93-94.

¹⁴⁰ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/988.

¹⁴¹ Eттаfeyyiş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 13 vd.; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/488.

¹⁴² Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/6; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 111; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/658-659.

¹⁴³ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/377, 488.

¹⁴⁴ Eттаfeyyiş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 13; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 112.

¹⁴⁵ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 112; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/551.

¹⁴⁶ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/6; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/905.

¹⁴⁷ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 113.

¹⁴⁸ Nâmî, *Dirasât ani'l-İbâziyye*, 282-283.

Muvahhid (الموحد): Allah'ın bir ve tek olduğunu ikrar ve tasdik etmeyi ifade eden tevhid kökünün ism-i fail formu olan muvahhid lafzını İbâzîler, genel itibariyle tevhid esaslarını kabul eden, dünyada kendisine canı, malı ve ırzı konusunda Müslüman muamelesi yapıp müşrik ahkâmı uygulanmayan kişiler için kullanırlar.¹⁴⁹ İbâzîler bu kullanımla, kendilerinden olmayan Müslümanlara karşı katı ve sert politikalar izleyen, onları kâfir, yurtlarını küfür yurdu addeden Ezarika gibi grupların yaklaşımından ayrılırlar.¹⁵⁰ Mezkûr kavram klasik İbâzî kaynaklarda aynı zamanda İbâzî olmayan Müslümanlar için de kullanılan bir kavramdır.¹⁵¹ Bu kullanım özellikle mürtekib-i kebîre yaklaşımlarıyla ilgilidir. Zira onlara göre kebîre işleyen kimse tövbe etmediği sürece kendisine mümin veya Müslüman denilemez, ancak tevhidin esaslarını da benimsediği için ona muvahhid denilir. Şayet mürtekib-i kebîre için Müslüman veya mümin tesmiyeleri kullanılsa dahi bu isimlerle kastedilen muvahhid ismidir.¹⁵² Zira mezhebin görüşü “mümin” lafzının muvahhid için kullanılamayacağı yönündedir.¹⁵³ Çünkü gerçek mümin imanın gereklerini söz, fiil ve amel cihetinden tam olarak yerine getirendir, bunları ihlal edenlerin mümin olma vasıfları (tövbe edinceye kadar) düşmüş olur.¹⁵⁴

Mü'min (المؤمن): İbâzîlere göre mümin, Allah'ın emrettiği taatları yapan, nehyettiği davranışlardan kaçınan ve imanın gerektirdiği sıfatlara sahip olan kimsedir. Bu kimse (farzlardan birini ihlal etme veya kebîre irtikab etme gibi bir sebeple) imanın gerektirdiklerini tam anlamıyla yerine getirmedeğinde “mümin” olma vasfı kendisinden düşer ancak dünyada kendisine Müslüman ahkâmı tatbik edilir.¹⁵⁵

Müslim (المسلمون): Müslim lafzı genel itibariyle son dine teslimiyet göstermiş ve imanın gereklerini yerine getiren kimseler için kullanılan bir kavramdır. İbâzîler bu kavramı özellikle “İbâzî” tesmiyesinin yaygınlaşmadığı ilk dönemlerde “el-müslimun veya cemaatü'l-müslimîn” şeklinde, mezhep mensupları için kullanmışlardır. Ancak bu kullanımla mezhep dışındakilerin İslam dairesinden çıktıklarını kastetmiş olmazlar.¹⁵⁶ Mezkûr kullanım daha çok onların iman konularına olan yaklaşımlarıyla ilgilidir. Özellikle kebîre konusu ve amelin imanın parçası sayılması neticesinde onlar “mümin” ve “müslim” lafızlarını imanın gereklerini yerine getirenler için; buna mukabil “muvahhid” ismini ise kendileriyle aynı yaklaşımda olmayanlar veya ameli ihlal eden kimseler için kullanmışlardır.¹⁵⁷

Velâyet ve Berâet (الولاية والبراءة): Velâyet/tevellî ve berâet/teberrî istilahları İslam Tarihi'nde zuhur eden ilk fitne olaylarından sonra ortaya çıkmış ve özellikle Şîa ve

¹⁴⁹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1056.

¹⁵⁰ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akîdeti'l-İbâziyye*, 176.

¹⁵¹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/200, 2/1056.

¹⁵² Eттаfeyyiş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 532.

¹⁵³ Eттаfeyyiş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 400.

¹⁵⁴ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 3/118-119.

¹⁵⁵ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 55; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/73-74; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 92-96.

¹⁵⁶ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/200, 496.

¹⁵⁷ Eттаfeyyiş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 532.

Hâricî fırkalarının kullandığı iki kavramdır. Berâet, özellikle “kendileri gibi düşünmeyenlerden uzaklaşma, onlardan beri olma, onlarla ilişkiyi kesme” muhtevasında; velâyet ise “kendilerine yakın olanlara karşı dost olmayı” ifade etmek için kullanılmış iki kavramdır.¹⁵⁸ İbâzîler bu kavramı hem siyasi hem de dinî anlamda kullanmaktadırlar. Onlar teberri kavramını kebîre işlemiş olanlara “kalben buğzetmek, onlar için istiğfar etmemek, âkibetleri için hayır duada bulunmamak” anlamında; tevelli kavramını ise dostluk kurma ve yakın olma durumları için kullanmaktadırlar.¹⁵⁹

Berâet veya velâyetle ilgili özellikle problemlili nokta ilgili kavramların mezhebî bir ötekileştirmeye aracı kılınmasıdır. Bu meyanda söz konusu kavramların muhatapları mezhep müntesipleri değil diğerleri olmaktadır. Dolayısıyla mezhebin yaklaşımlarıyla ters düşen sahabîler de berâet ve velâyet sisteminden nasibini almışlardır. İbâzî müellifler genel itibariyle Ehl-i sünnet’in sahâbe kavramı için yaptığı tanım ve muhtevaya katılırlar. Ancak onlara göre kişinin sahâbelik vasfının devam etmesi için iman ve istikametini hayatının sonuna kadar sürdürmesi gerekir ki tövbe edilmemiş bir kebîre veya fîsk, sahâbelik sıfatını düşürebilir. Dolayısıyla fitne olaylarından önce kendisinden herhangi bir fîsk zuhur etmemiş bütün sahabîler adalet sahibi kabul edilir. Ancak fitne olaylarında sonra sadece Resûlullah aleyhisselam ile birlikte sahip oldukları iman ve istikametini koruyanlar âdildir.¹⁶⁰ Söz konusu istikameti korumamış olanlar adalet ve hürmet konusunda diğer insanlar gibidir.¹⁶¹

Söz konusu yaklaşım neticesinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve fitne olaylarına dâhil olmamış bütün sahâbîler velâyete layık olup ta’dil edilecek kimselerdendir. Fitne hadisesinden sonra âdil olma vasfını koruyanlar ise Hz. Osman’a hurûc edenler, Hz. Ali’yi imamete getirenler ve tahkîm günü kitabullahın ikâme edilmesini talep ederek Hz. Ali’den ayrılanlardır.¹⁶² Öyle ki Hz. Osman’a karşı kıyâmda bulunanlar Bedir’de Müslümanlara yardım etmek gibi çok önemli bir amel yapmışlardır.¹⁶³ Buna mukabil fitne olaylarına karışmış olanlar ise ta’dil vasfını kaybetmiş olup onlar kendilerinden teberri edilecek kimselerdir. Hz. Osman, Hz. Ali, Talha, Zübeyr, Amr b. As, Muaviye b. Ebî Süfyân, Ebû Mûsâ el- Eş’arî ve tahkim hadisesine razı olanlar teberri edilecek kimselerdendir.¹⁶⁴ Bunlar yaptıkları sebebiyle tövbe etmiş olsalardı kendilerinden teberri edilmezdi. Örneğin Sıffin ve Cemel’de âdil imama karşı savaşanlar berâete layıktırlar.¹⁶⁵ Ancak Hz. Aişe daha sonra

¹⁵⁸ Mustafa Öz, “Teberri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/214-215.

¹⁵⁹ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 1/100, 2/1103.

¹⁶⁰ Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd Sâlimî, *Tal’atu’ş-şems: şerhu Şemsi’l-usûl*, ed. Abdullah Rebi (Kahire: Dârü’l-Kitabi’l-Misriyyi, 2012), 2/66.

¹⁶¹ Ebû Yakub Yusuf b. İbrâhim Vercelânî, *el-Adl ve’l-insâf fî ma’rifeti usuli’l-fîkh ve’l-ihtilaf* (Saltanatu Umman: Vizâretu’t-Turâsi’l-Kavmî ve’s-Sekâfe, 1984), 1/148-150; Sâlimî, *Tal’atu’ş-şems*, 2/520-523; Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 2/589.

¹⁶² Sâlimî, *Tal’atu’ş-şems*, 2/67.

¹⁶³ Halîfât, *Neş’etü’l-hareketi’l-İbâziyye*, 57.

¹⁶⁴ Ahmed Cihat Süveydan, *es-Sahâbe beyne’l-İbâziyye ve Ehli’s-Sünne* (Gazze: el-Câmiatü’l-İslamiyye, Yüksek Lisans, 2015), 16.

¹⁶⁵ Vercelânî, *ed-Delil ve’l-burhan*, 1/27, 28, 40, 41; Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd Sâlimî, *Cevâbâtü’l-İmam es-Sâlimî* (Uman: Mektebetü’l-İmam es-Sâlimî, 2010), 1/187.

tövbe ettiği için teberri edileceklerden değildir.¹⁶⁶ İbâzîlere göre hüküm verecek seviyede bir anlayış ve bilgiye ulaşan kimsenin fitne olaylarına karışmış kimselere karşı teberri etmesi vaciptir.¹⁶⁷ Hz. Ali tahkimi kabul etmekle imametinin meşruluğunu yitirdiği için ondan teberri etmek ve onunla savaşmak vacip olmuştur.¹⁶⁸ Bu konularda kendilerinden teberri edilmesi gerekenlerin velâyatını tasvib etmek helal değildir.¹⁶⁹

İbâzî müellifler berâet ve velâyetle ilgili akidelerine dayanarak ta'n ettikleri sahabîlerin faziletlerinden bahseden rivayetleri ya kendi mezhep yaklaşımlarına paralel olarak tevil etmiş yahut tamamen inkâr etmeyi tercih etmişlerdir. Binâenaleyh Resûlullah *aleyhisselâmın* kendisinden sonra tâbi olunmasını istediği sahabîler Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'dir, diğerleri değildir.¹⁷⁰ Özellikle fitne hadisesinde ismi geçen sahabîlerin faziletinden bahseden haberlerin çoğu uydurma rivayetlerdir.¹⁷¹ Zira bunlardan Hz. Osman onlara göre şûra ehline ittiba edip verdiği ahde vefâlı olacağını ikrar ettiğinde velayete layık olmuş fakat daha sonra yaptıklarından dolayı öldürülmeyi hak etmiştir.¹⁷² Bu sebeple onun sahâbîliğinin düşürülmesi gerekir!¹⁷³ Çünkü Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in yolundan ayrılarak zillete düşmüştür.¹⁷⁴ Aynı şekilde hakem olayına kadar Hz. Ali tevelli edilecek kimselerdendir. Ona karşı savaşanlar ise ateş ehli olmaya layık olmuşlardır.¹⁷⁵ Fakat Ali b. Ebi Talib tahkîm kararıyla küfre girmiş, tahkîme karşı çıkanlara savaş açarak zilleti seçmiş ve gerisin geriye dönenlerden olmuştur.¹⁷⁶

Sonuç

Mezhepler zaman zaman münferit örnekler üzerinden tenkide açık olmakla beraber bir bütün olarak değerlendirildiğinde, taassuba dönüşmeyen mezhebî teşekkül ve aidiyetlerin İslam düşünce tarihi için birer zenginlik olduğu müsellemdir. Bu bağlamda farklılık ve devinim düşüncenin gelişimi için vazgeçilmez unsurlardır. Binâenaleyh marjinal yaklaşımların veyahut zaman ve mekanın değişkenliğiyle alakalı örfî çözümler üzerinden bir mezhebin değerlendirilmesi isabetli mütalaalara ket vuracaktır. Dolayısıyla dinin temel esasları ve birincil kaynakları meselenin değerlendirilmesi için öncelikli kıstas olmalıdır.

İbâzîler, özellikle günümüzde, kendilerinin Hâricîlerle ilişkilendirilmesini kabul etmezler. Sünnî paradigma ise onları Hâricîlerin yaşayan mutedil kolu olarak tanımlar. Söz konusu ihtilaf, Hâricî tesmiyesinin medlulüyle ilgilidir. Çünkü Sünnîler Sıffin'den itibaren hatta Hz. Osman'ı şehit edenler de dahil ortaya çıkan ayrılıkçı grubu Hâricî olarak tesmiye

¹⁶⁶ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/41.

¹⁶⁷ Sâlimî, *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*, 1/186.

¹⁶⁸ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 62-63.

¹⁶⁹ Sâlimî, *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*, 1/128.

¹⁷⁰ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/40.

¹⁷¹ Sâlimî, *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*, 1/186.

¹⁷² Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/40.

¹⁷³ Ebû Abdullah Muhammed b. Said el-Ezdî el-Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Seyyid İsmail Kâşif (Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980), 2/212.

¹⁷⁴ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/207; Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/27.

¹⁷⁵ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/41.

¹⁷⁶ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/27, 41.

ederken; İbâzîler, daha sonra aşırı görüşleriyle kendilerini ötekileştiren Ezârika gibi marjinal grupları kastederler. Bu meyanda “Muhakkime” olarak da tesmiye edilen ilk oluşumun kendi selefleri olduğunu açıkça ifade ederler. Onların Hâricîlerle özdeşleşen yaklaşım ve inançları bulunmakla birlikte, günümüzde bu durumun İslam toplumunun bütünlüğüne zarar verecek şekilde işlenmesi isabetli olmasa gerektir. Düşünce ve inançlarıyla ilgili tartışmaların entelektüel sınırlar için kalması doğru olmalıdır.

İbâzîler tarih boyunca, marjinallikle özdeşleşmiş Hâricî tesmiyesinin gölgesi altında ve sınırlı sayıdaki müntesipleriyle varlıklarını devam ettirmiş ve nüfuslarına oranla zengin bir literatür ve söz konusu literatürde düşünce ve inançlarıyla zenginleştirilmiş kendilerine has bir terminoloji oluşturmuşlardır. Bu terminolojinin medlul ve muhtevaları doğru tespit edilmediğinde İbâzî düşüncesini doğru bir zeminde mütalaa etmek mümkün değildir. Bu kaygıdan mütevellid kimi İbâzî çalışmalar dahi terminoloji ekleriyle neşredilmiştir. Binâenaleyh akademik İbâzî okumalarının sağlıklı neticeler elde etmesi mezkûr terminolojiyi dikkate almasıyla yakından ilgilidir.

Kaynakça

- Ağırkaya, Güven. “Hâricî ve İbâzî Tefsire Dair Bir Literatür Denemesi”. *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (Aralık 2019), 1299-1334.
- Ağırkaya, Güven. “İbâzî Tefsirlerde Hâricî İzler (Himyânu’z-Zâd Örneği)”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (Aralık 2019), 565-610.
- Atar, Fahrettin. “Arîf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/360-361. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ateş, Orhan. *Günümüz Umman İbâdiyesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Ateş, Orhan. “İbâziyye Haricî Bir Fırka Mıdır?” *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2017), 1-23.
- A’veşt, Bükeyr b Saîd. *Dirasat İslâmiyye fi’l-usûli’l-İbâziyye*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988.
- A’veşt, Bükeyr b Saîd. *Kutbü’l-Eimme el-Allâme Muhammed b. Yusuf Ettafeyyiş: Hayatuh, Âsâruhu’l-Fikriyye ve Cihaduh*. Saltanatu Uman: Mektebetü’l-Dâmirî, 1989.
- Bâbâammî, Muhammed b. Mûsâ vd. *Mu’cemu a’lami’l-İbâziyye mine’l-karni’l-evvel el-hicri ile’l-asri’l-hazır -kısmu’l-mağribi’l-İslâmî-*. 2 Cilt. Karâra: Cem’iyyetu’t-Turâs, 1999.
- Bârûnî, Ebû Rebi’ Süleyman. *Muhtasarı tarihi’l-İbâziyye*. Uman: Mektebetü’l-Dâmirî, 1995.
- Battal, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Süleyman. *en-Nazmu’l-musta’zeb fi tefsîri garîbi elfâzi’l-mühezzeb*. thk. Mustafa Abdulhâfız Salim. 2 Cilt. Mekke: y.y., 1991.
- Behhâz, İbrâhim b. Bukeyr vd. *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*. 2 Cilt. Saltanatu Umman: Vizâratü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’d-Diniyye, 2001.
- Beyazîzade, Ahmet b. Hasan b. Sinanüddin. *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe’nin İtikadî Görüşleri*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: İFAV Yayınları, 4. Basım, 2014.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Sarmaşık Yayınları, ts.
- Ca’birî, Ferhat. *el-Bu’dü’l-hadari li’l-akideti’l-İbâziyye*. Cezayir: Cem’iyyetu’t-Turâs, 1991.
- Cehlân, Addûn b. Nâsır. *el-Fikru’s-siyasî inde’l-İbâziyye min hileli ârâi’ş-Şeyh Muhammed b. Yusuf Ettafeyyiş*. Gerdaye: Cem’iyyetu’t-Turâs, 1990.
- Cennâvünî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. el-Hayr b. Ebi’l-Hayr. *Kitâbü’l-vad’ muhtasar fi’l-usûl ve’l-fıkıh*. thk. Ebû İshak İbrâhim Ettafeyyiş. Kahire: Matbaatü’l-Fecâleti’l-Cedîde, ts.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh tâcu’l-luga ve sıhâhu’l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attar. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melayîn, 1987.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.

- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Kitabü't-Ta'rîfât*. 1 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1983.
- Çelik, İbrahim. "Dâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/482. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Dercinî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Saîd b. Süleymân. *Kitâbu Tabakâti'l-meşâih bi'l-Magrib*. thk. İbrahim Tallay. 2 Cilt. b.y.: y.y., 1974.
- Ebu Zekeriya, Yahya b. Ebi Bekr. *Kitâbu siyeri'l-eimme ve ahbârihim*. thk. İsmail Arabî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1982.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahâbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/491-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Ettafeyyîş, Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî. *Himyânu'z-zâd ilâ dâri'l-me'âd*. 1-15=21 Cilt. Maskat: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980.
- Ettafeyyîş, Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî. *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*. thk. Mustafa b. Nasır Vinten. Gerdaye: Neşru Cem'iyeti't-Turâs, 2001.
- Ettafeyyîş, Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî. *Şerhu'n-Nîl ve Şifâi'l-Alîl*. 17 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Feth, 2. Basım, 1972.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hâriciler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/169-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlar, 1983.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "İbâziyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/256-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed. *el-Kâmûsu'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Halîfât, İvaz. *el-Usûlü't-târihiyye li'l-fırkatî'l-İbâziyye*. Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, ts.
- Halîfât, İvaz. *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*. Umman: et-Metâbiu'z-Zehebiyye, 2002.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Harekât, İbrahim. "Nefûse". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/532-533. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Hizmetli, Sabri. "İbâdilikte Azzabe". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/ (1987), 285-301.
- Hizmetli, Sabri. "İbâdilikte Velâyet ve Berâet İnancı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/ (1986), 180-204.
- İbn Ebi Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Haydarabad: Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1952.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hasen Ahmet b. Fâris b. Zekeriya el-Kazvînî er-Râzî. *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*. 6 Cilt. Daru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*. thk. Adil Ahmet Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- İbn Manzûr, Muhammed bin Mükerrrem bin Ali Ebü'l-Fadl Cemâleddin. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1994.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b Sa'd b Menî' ez-Zühri İbn. *et-Tabakâtü'l-kübra*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- Kalhâtî, Ebû Abdullah Muhammed b. Said el-Ezdî. *el-Keşf ve'l-Beyân*. thk. Seyyid İsmail Kâşif. 2 Cilt. Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980.
- Kefevî, Ebü'l-Beka. *el-Külliyât mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lugaviyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Kılavuz, A. Saim. *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelam'a Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 13. Basım, 2007.
- Kindî, Muhammed b. İbrahim. *Beyânu's-şer'*. 17 Cilt. Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1985.
- Lewicki, Tadeusz. "İbâdiye". *İslam Ansiklopedisi*. C. 5-2. Eskişehir: MEB Yayınları, 1997.
- Melşûtî, Tebgûrîn b. Dâvûd. *Usûlü'd-din ev el-Usûlü'l-aşrate inde'l-İbâziyye*. thk. Venis et-Tâhir Amir. Maskat: Mektebetü'l-Ceyli'l-Vâid, 2005.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf. *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâdiyye: Mezheb İslâmî Mu'tedil*. Umman: Mektebetü'l-İfta, ts.

- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye beyne'l-firaki'l-İslâmiyye*. Gerdaye: Mektebetü'd-Dâmirî, 1987.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye fî mevkibi't-tarih: el-halkatü'l-ûla neş'eti'l-mezhebi'l-İbâzî*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1964.
- Nâmî, Amr Halîfe. *Dirasât ani'l-İbâziyye*. b.y.: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2001.
- Ömer, Ahmed Muhtar. *Mu'cemü'l-lugati'l-Arabîyyeti'l-mu'âsıra*. 4 Cilt. Kâhire: Âlemü'l-Kutub, 2008.
- Öz, Mustafa. "Halka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/359-360. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Öz, Mustafa. "İsti'râz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/374. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Öz, Mustafa. "Kaade". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/589. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Öz, Mustafa. "Teberrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/214-215. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özcan, Esat. *Câbir b. Zeyd Hayatı, Mezhebi ve Tefsir Anlayışı*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022.
- Öznurhan, Halim. "İstilah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (2. Basım). Ek-1/575-576. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Sâlimî, Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Behcetü'l-Envâr*. thk. Ali b. Said b. Mes'ûd el-Gâfirî. b.y.: y.y., ts.
- Sâlimî, Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*. 6 Cilt. Uman: Mektebetü'l-İmam es-Sâlimî, 2010.
- Sâlimî, Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Tal'atu's-şems: şerhu Şemsi'l-usûl*. ed. Abdullah Rebi. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kitabi'l-Mısriyyi, 2012.
- Sâlimî, Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Tuhfetü'l-a'yan bi-sireti ehli uman*. thk. Ebû İshak İbrâhim Eттаfeyyîş. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü Şebâb, 2. Basım, ts.
- Siyâbî, Salim b. Hamud. *Uman abre tarih*. 4 Cilt. Saltanatu Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 5. Basım, 2001.
- Süveydan, Ahmed Cihat. *es-Sahâbe beyne'l-İbâziyye ve Ehli's-Sünne*. Gazze: el-Câmiatü'l-İslamiyye, Yüksek Lisans, 2015.
- Şemmâhî, Ebü'l-Abbas Bedreddin Ahmed b. Saîd b. Abdülvahid. *Kitâbü's-siyer*. thk. Siyâbî Ahmed b. Suud es-. 2 Cilt. Saltanatu Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1992.
- Şerîfî, Mustafa b. Muhammed. *Muhâdarât ve durûs fi usûli'd-din*. b.y.: y.y., 2012.
- Ta'îme, Sabir. *el-İbâziyye Akîdeten ve Mezheben*. Beyrut: Darü'l-Cîl, 1986.
- Talay, İbrâhim b. Muhammed. *el-İbâziyye leysû mine'l-havâric*. Gerdaye, 1996.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-. *Keşşâfû istilâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*. thk. Ali Dahruc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1. Basım, 1996.
- Vercelânî, Ebû Yakub Yusuf b. İbrâhim. *ed-Delil ve'l-burhan*. 3 Cilt. Saltanatu Umman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1997.
- Vercelânî, Ebû Yakub Yusuf b. İbrâhim. *el-Adl ve'l-insâf fî ma'rifeti usuli'l-fıkh ve'l-ihtilaf*. 2 Cilt. Saltanatu Umman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1984.
- Yıldız, Metin. "İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları: el-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke)". *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 167-187.
- Yıldız, Metin. "Kelâmî Görüşleri Bağlamında İbâzîlerin Hâricîliği Meselesi". *Kader* 16/2 (2018), 294-318.
- Zebîdî, Muhammed b. Abdirrezzak el-Hüseynî Ebü'l-Feyz Murtaza. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. Dârü'l-Hidâye, ts.

3. DEĞERLENDİRME SÜRECİ

2. Değerlendirme

Hakem Değerlendirmesi-1

Hakem: [REDACTED]

E-posta: [REDACTED]

Kurum: [REDACTED]

Değerlendirme Tarihi: 20-05-2022

Değerlendirdiği Dosya: Revizyon-1

Form Cevabı:

Eski yeni dergisi Yayın Kurulu, Mart 2022 tarihinde yayımlanacak sayısından itibaren, yayımlanan tüm makalelerin hakem raporlarını da hakem isimlerini gizli tutarak yayımlama kararı almıştır.: *Anladım, değerlendirmeyi kabul ediyorum. / I understand, I accept the review.* (Yazara Açık)

Başlıklar yazının konusunu kısa açık ve yeterli ölçüde yansıtır mı? / Does the title reflect the subject matter of the article clearly and exactly?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Özet yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtır mı? / Does the Turkish abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Abstract yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtır mı? / Does the abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Makale dil bilgisi kurallarına uygun açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmiş mi? / Is the text of the article clear and flawless as per the grammar rules?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Çalışmanın konusu yeterli ölçüde ele alınabilmiş mi? / Has the author presented the subject of the article in a proper methodological perspective?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Çalışmanın amacı yeterli ölçüde belirtilmiş mi? / Has the author presented the aim of the article?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Araştırmada kullanılan yöntem uygun mu? / Is the method used in the research appropriate?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Çalışma neticesinde ulaşılan sonuçlar yeterli mi? / Has the author presented the result of the article sufficiently?: *Kısmen / Partially* (Yazara Açık)

Yazarın ele aldığı konu hakkındaki yorum ve analizleri yeterli mi? / Are the comments and analysis of the subject covered by the author sufficient?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Makalede kullanılan kaynaklar makale yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmiş mi? /Are the resources which are referred in the article shown in accordance with the rules of the Journal?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Kullanılan eserlere kaynakça kısmında yer verilmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown properly in the bibliography?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Çalışma bilimsel yayın etiğine uygun hazırlanmış mı? /Is the study prepared in accordance with scientific publication ethics?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

İncelediğiniz makale bilime katkısı olan özgün bir çalışma mıdır? /Does the article have an original contribution to knowledge and the field?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Görüş ve önerilerinizi belirttiğiniz makale metnini WORD veya PDF formatında Dosya olarak eklediniz mi? / Have you attached the article text containing your comments and suggestions to your report in MS Word or Pdf format?: *Hayır / No (Yazara Açık)*

Düzeltilmeler yapıldıktan sonra tarafınızdan tekrar incelenmesi gerekir mi?: *Hayır / No (Yazara Açık)*

Yazara Not: *Merhaba, Eline sağlık, güzel bir çalışma. Ancak yazım birliği sağlanmalı, ifade bozuklukları giderilmelidir. İslam Ansiklopedisi esas alınabilir yazım birliği için. (Yazara Açık)*

Editöre Not: *Yazıda ifade bozuklukları giderilmeli, ifade birliği sağlanmalı ve noktalama yeniden gözden geçirilip düzeltilmelidir. Yazı yayınlanabilir. Elinize sağlık. Kolaylıklar diliyorum*

Öneri: *Kabul (Yazara Açık)*

Hakemin yüklediği değerlendirme dosyası bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi-2

Hakem: [REDACTED]

E-posta: [REDACTED]

Kurum: [REDACTED] FAKÜLTESİ, İLAHİYAT PR.

Değerlendirme Tarihi: 30-05-2022

Değerlendirdiği Dosya: Revizyon-1

Form Cevabı:

Eskiyei dergisi Yayın Kurulu, Mart 2022 tarihinde yayımlanacak sayısından itibaren, yayımlanan tüm makalelerin hakem raporlarını da hakem isimlerini gizli tutarak yayımlama kararı almıştır.: *Anladım, değerlendirmeyi kabul ediyorum. / I understand, I accept the review.* (Yazara Açık)

Başlıklar yazının konusunu kısa açık ve yeterli ölçüde yansıtıyor mu? / Does the title reflect the subject matter of the article clearly and exactly?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Özet yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtıyor mu? / Does the Turkish abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Abstract yazının amacını kapsamını ve sonuçlarını yansıtıyor mu? / Does the abstract reflect the aim scope and conclusions of the article?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Makale dilbilgisi kurallarına uygun açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmiş mi? / Is the text of the article clear and flawless as per the grammar rules?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Çalışmanın konusu yeterli ölçüde ele alınabilmiş mi? / Has the author presented the subject of the article in a proper methodological perspective?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Çalışmanın amacı yeterli ölçüde belirtilmiş mi? / Has the author presented the aim of the article?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Araştırmada kullanılan yöntem uygun mu? / Is the method used in the research appropriate?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Çalışma neticesinde ulaşılan sonuçlar yeterli mi? / Has the author presented the result of the article sufficiently?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Yazarın ele aldığı konu hakkındaki yorum ve analizleri yeterli mi? / Are the comments and analysis of the subject covered by the author sufficient?: *Kısmen / Partially* (Yazara Açık)

Makalede kullanılan kaynaklar makale yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown in accordance with the rules of the Journal?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Kullanılan eserlere kaynakça kısmında yer verilmiş mi? / Are the resources which are referred in the article shown properly in the bibliography?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

Çalışma bilimsel yayın etiğine uygun hazırlanmış mı? / Is the study prepared in accordance with scientific publication ethics?: *Evet / Yes* (Yazara Açık)

İncelediğiniz makale bilime katkısı olan özgün bir çalışma mıdır? /Does the article have an original contribution to knowledge and the field?:

Kısmen / Partially (Yazara Açık)

Görüş ve önerilerinizi belirttiğiniz makale metnini WORD veya PDF formatında Dosya olarak eklediniz mi? / Have you attached the article text containing your comments and suggestions to your report in MS

Word or Pdf format?: *Evet / Yes (Yazara Açık)*

Düzeltilmeler yapıldıktan sonra tarafınızdan tekrar incelenmesi gerekir mi?: *Hayır / No (Yazara Açık)*

Yazara Not: *Makale güzel ele alınmış. Ancak yazınızda yazım kurallarının tam olarak uygulanması ve inceltme işaretlerine dikkat ederek birlik oluşturulmalıdır. (Yazara Açık)*

Editöre Not: *Makale güzel ele alınmış. Ancak yazınızda yazım kurallarının tam olarak uygulanması ve inceltme işaretlerine dikkat ederek birlik oluşturulmalıdır.*

Öneri: *Kabul (Yazara Açık)*

Hakemin Yüklendiği Değerlendirme Dosyaları

Hâricî ve İbâzî Literatüre Dair Bir Kavram Tespit Denemesi

Öz

İslam düşünce tarihinin ilk oluşumlarından biri Hâricîlerdir. Onlar ilk olarak Sıffin'de tahkim hadisesi üzerine Hz. Ali'den ayrılmış daha sonra ise kendi aralarında ihtilaf ederek bölünmüşlerdir. Onların kimi kılıç kalkan taraftarı olup kendilerinden olmayanlara karşı son derece sert ve katı bir yolu benimserken, kimi de daha mutedil bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Özellikle marjinal bir grup olarak maruf olmuş Hâricîlerin mutedil kanadını temsil eden İbâzîler varlıklarını günümüze kadar sürdürürken, mutedil olmayanlar zamanla tarihe karışmışlardır. İbâzîlik tarih boyunca Hâricîliğin gölgesinde azınlıkta bir mezhep olarak kalmakla beraber kendilerine has dinî ve entelektüel bir literatür oluşturmayı başarmış bir oluşumdur. Tarihi süreçte Hâricî-İbâzî bağlamında günümüze ulaşmış literatürün hemen tamamı İbâzîlere aittir. Ülkemizde özellikle son dönemlerde İbâzî literatüre dönük akademik bir ilgi söz konusudur. Bir literatürün incelenmesinde en öncelikli hususlardan biri ilgili alandaki terminolojidir. Zira lafızlar tutarlı bir sisteme sahip düşünce teşekküllerinin anlam örgüsüne girdiklerinde ilk vaz edildikleri anlamlardan uzaklaşarak farklı işlevsellikler kazanırlar. Müşterek kavramların düşünce ekolleri tarafından kendi entelektüel birikimlerinde farklı anlamlarda kullanılması ise mezkûr durumu daha da ehemmiyetli hale getirir. Binâenaleyh araştırma konusu yapılmış bir literatürün doğru mütalaa edilmesi ancak terminolojisinin kendi düşünce örgüsünde tanımlanıp anlaşılmasıyla mümkündür. Bu bağlamda İbâzîler kendi literatürlerini aynı zamanda kendilerine has bir terminolojiyle oluşturmuşlardır. Bu çalışmada, İbâzîlikle ilgili okumalarda sıkça tesadüf edilecek kavramların derlenip mümkün olduğunca kendi kaynakları doğrultusunda medlullerinin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Burada özellikle araştırma konusu yapılan mezhep müellifleri tarafından İbâzîlere has anlamlarla kullanılan kavramlardır. Çalışma, isminden de anlaşıldığı üzere, İbâzîlere ait bütün kavramları tespit etme gayesi gütmemiştir. Özellikle İbâzîlere has kullanım ve muhtevaları olan kavramların tespitine ağırlık verilmiştir. Tespit edilen kavramlar, Türkçe telaffuz ve kullanımları dikkate alınarak alfabetik sıraya konulmuştur. Ancak özellikle beraber kullanımı yaygınlaşmış ve muhtevaları birbiriyle ilişkili bazı kavramlar bir arada verilmiştir. Çalışma yürütülürken ulaşılan İbâzî eser ve sözlükler tarama yöntemi kullanılarak incelenmiş ve gerekli görülen yerlerde mezhep dışı eserlere başvurularak karşılaştırmalar yapılmıştır. Genel itibarıyla iki bölümden müteşekkil olan çalışmanın giriş ve birinci bölümünde İbâzîlik ve ıstılah kavramı hakkında kısa bilgiler verilmiş; ikinci bölümde ise tespit edilen kavramlar numaralandırılmış ve otuzu aşkın kavram ayrı maddeler halinde serdedilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, İslamî İlimler, İbâzî Mezhebi, İbâzî Literatür, İstılah, İbâzî Terminoloji

An Attempt to Identify Some of the Terms Used in the Khâridjite and Ibâdîte Literature

Abstract

The first sect that emerged in the history of Islam thought is the Khâridjite. The Khâridjites were divided into different subgroups by the time, and only the Ibâdîte sect of them has continued to the present day. Shortly after they were formed as a group, the Khâridjite quarreled among themselves and decoupled into different groups. One of the reasons for this debate is related to the attitude they will show to their opponents. Some of them have been extremely strict thrifty towards their opponents. Some of them have taken a softer and more understanding attitude. Those who were strict with their opponents have been erased from history. The non-marginal ones have continued their existence to the present day. Although the Ibâdîte remain in the minority, they have created their own literature. There is an academic interest in Ibâdîte in our country, especially recently. One of the most important issues in the study of a literature is terminology. Because words acquire different meanings when they enter thought systems. Therefore, it is possible to understand a literature correctly only by knowing the terminology of that literature. In this context, the Ibâdîte have created a special

terminology for themselves. This research aimed to identify and define the concepts that are frequently used in the Ibâdîte literature. The study of all terms is not aimed at. The concepts identified are given in alphabetical order. This article has been prepared using screening and comparison methods. For the meanings of the terms, primarily Ibâdîte sources and dictionaries were used. This study generally consists of two parts. The first chapter focuses on the concept of "term". In the second part, more than thirty terms are examined in alphabetical order. With this study, it is aimed to contribute to the studies in the field of Ibâdîte. The subject of study here, in particular, are the terms used by the Ibâdîte authors with their specific meanings.

Keywords

Tafsir, İslamic Sciences, Sect Ibâdite, Ibâdite Literature, Term, Ibâdite Terms

Giriş

İnsanın bireysel veya toplumsal tüm yaşam alanında en önemli aktörlerden biri dildir. Bu anlamda dil, insanın yaratılışından beri sadece bir iletişim aracı değil aynı zamanda duyuş, düşünüş, üretme, paylaşma, aktarma gibi toplumsal ve kültürel sayısız aktivitenin vazgeçilmez aracı olmuştur. Bu meyanda Yüce Allah ilk insana eşyanın isimlerini öğretmiş ve o isimler üzerinden diğer varlıklardan farklı olarak ona lütfettiği evsaf ve kabiliyetleri “meleklerle gösterme” örneklemini üzerinden anlatmıştır.¹ İnsan sahip olduğu bu evsaf ve kabiliyetlerle başta onu var eden aşkın kudret olmak üzere diğer insanlar ve varlıklarla iletişim kuracak, hüznü ve sevinçlerini paylaşacak, ihtiyaç ve gereksinimlerini ifade edecek ve daha da önemlisi elde ettiği insanî birikimle kültür ve medeniyetle inşa edecektir.

Kur'an, insanın sadece aşkın varlıkla olan veya olması gereken ilişkisini değil aynı zamanda onun diğer bütün varlıkla kurduğu ve kuracağı beşerî ilişkilerine de yön verir. Bu ilişkinin gerçekleşmesi, sürdürülmesi, sonraki nesillere aktarılıp kültür ve medeniyetlerin teşekkülünde en önemli unsurlardan biri

---

¹ el-Bakara 2/31-33.

anlama ve anlatma yeteneğine aracılık eden dil (kelam) kabiliyetidir. İnsanı yoktan yaratan Allah olduğu gibi ona duygu ve düşüncelerini ifade etme, varlığı anlama ve anlatma kabiliyeti olan beyanı öğreten de yine Allah'tır.² İnsan, Allah'ın kendisine lütfettiği mezkûr evsaf ve kabiliyetlerle oluşturduğu birikimi beyanla nesilden nesile aktararak geçmişten geleceğe süregelen bir tekâmüle öncülük edecektir.

İnsan, sahip olduğu meziyetlerle hem ontolojik tür olarak hem de hemcinsleri arasında ayrı hususiyetlerle tebeyyün etmiş bir varlıktır. Bu meyanda onun en önemli özelliklerin biri farklılığıdır. Bu durumun müteâl boyutta dikkate alınmış bir sonucu olarak Allah'ın tarih boyunca insanlara gönderdiği ilahî kitap ve sahifelerin dili de hep farklı olmuştur. Aynı din ve kültüre mensup olmak genel itibariyle insanî müşterekliği beslemekle beraber bunun da söz konusu farklılığı ortadan kaldırdığı söylenemez. Zira insan aslında fitratındaki farklılığıyla insandır.

Mezhep olgusu sadece İslam toplumunun değil, bütün din ve sistemlerin bir gerçekliğidir. İslam tarihindeki her farklı düşünce ve bu düşüncelerin sistemli halini ifade eden her mezhep -akidenin temel esaslarıyla çelişmediği sürece-entelektüel bir zindelik ve zenginliktir. Bu meyanda mezheplerle ilgili münferit ve dar alanlı örnekleri umuma teşmil etmek asırlarca tevarüs eden dinin tevile dayalı birikimine bir vefasızlık olacaktır.

İslam düşünce tarihindeki her mezhep sistematik bir düşünce okuluna dönüşürken, dinin kaynak ve beyanlarını

---

² er-Rahmân 55/3.

kullanırken, müntesiplerinin ihtiyaç ve gereksinimlerine dini metinlerden cevaplar ararken kendi içinde tutarlı ve anlamlı bir terminoloji oluşturmaya çalışmıştır. Bu meyanda kimi zaman farklı kimi zaman da ortak ifadelerle mezhep sistematığı içinde farklı anlamlar yüklenmiştir. Söz konusu terminolojik farklılık bir düşünce okulunun müntesipleri için önemli olduğu kadar ekoller arası entelektüel iletişimin sürdürülebilirliği noktasında diğerleri için de önemlidir. Herhangi bir lafız, düşünce sistemlerinin kendi bünyesinde izafî bir anlam yüklenerek bir mezhebin ıstılahı olduğunda söz konusu mezhebin düşünce sisteminin anlaşılıp yorumlanması ve hakkında herhangi bir imal-i fikirde bulunulması ancak ilgili ıstılah(lar)ın doğru anlamlandırılmasıyla mümkündür.

İslam tarihinde teknik anlamıyla teşekkül eden ilk mezhep Hâricîlerdir. Düşünce ve davranışlarındaki sert ve katılık sebebiyle bu oluşum kısa bir süre içinde ihtilaf edip gruplara ayrılmış ve söz konusu sertlik ve katılığı sürdürmek isteyenler zamanla yok olmuş ama nisbeten daha mutedil bir grup olan İbâzîler günümüze kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Onlar varlıklarını devam ettirirken aynı zamanda kendilerine ait bir literatür ve terminoloji de oluşturmuşlardır. Hatta **İbâzî** doktrin kişilerin inanç ve durumlarına göre tesmiye edilmesini (**el-esma ve'l-ahkam**) “usul-i tis'a” olarak ifade edilen esaslardan biri saymıştır. Bu meyanda onlara göre isimler ilgili ahkâma tabidir (ان الاسماء تابعة للاحكام).³ Dolayısıyla onlarla ilgili yapılacak

³ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. el-Hayr b. Ebi'l-Hayr el-Cennâvünî, *Kitâbü'l-vad' muhtasar fi'l-usûl ve'l-fıkıh*, thk. Ebû İshak İbrâhim Etfafeyyîş (Kahire: Matbaatü'l-Fecâleti'l-Cedîde, ts.), 39; Addûn b. Nâsır Cehlân, *el-Fikru's-siyasî inde'l-İbâziyye min hileli ârâi's-Şeyh Muhammed b. Yusuf Etfafeyyîş* (Gerdaye: Cem'iyyetu't-Turâs, 1990), 65; Amr Halîfe Nâmî, *Dirasât ani'l-İbâziyye* (b.y.: Dârü'l-Garbi'l-İslamî, 2001), 200.

akademik çalışmalarda İbâzîlerin bu terminolojilerine vâkif olmanın önemi izahtan varestedir.

Bu araştırmada çok azı Hâricîlerle ilgili olmak üzere İbâzî eserlerde fazlaca rastlanan ıstılahlar mümkün olduğu kadar onların kendi eserlerinden araştırılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın isminden anlaşılacağı üzere söz konusu çalışma İbâzîlere ait bütün ıstılahları tespit etme gayesi gütmemiştir. Ayrıca diğer mezheplerle müşterek yüzlerce ıstılah kullandıkları da maruf bir durumdur. Burada özellikle araştırma konusu yapılan İbâzîlerin mezhep müellifleri tarafından İbâzîlere has anlamlarla kullanılan kavramlardır. Bir başka ifadeyle söz konusu kavramlara İbâzî eserlerde tesadüf edildiğinde bunların hangi anlamda kullanıldığının tespit edilmesi hedeflenmiştir.

1. İstılah Nedir?

İlahî veya beşerî hemen bütün öğretilerin sistemleri dil ve onun zihindeki soyut halini ifade eden kavramlarla kurgulanmıştır. Söz konusu kavramlar o kadar önemlidir ki onları yerli yerinde ve doğru kullanmamak yahut kendisine yüklenen misyonu kavramamak ilgili olduğu bağlam örgüsünden, kendisiyle hedeflenen zihinsel faaliyetten ve ilişkili olduğu bilgiden mahrum kalmak demektir. Zira kavram, bir sözcüğe yüklenmiş ve onda toplanmış bir bilgiyi ifade eder.⁴

Lafızlar dinin veya tutarlı bir sisteme sahip düşünce teşekküllerinin anlam örgüsüne girdiklerinde dâhil oldukları önermeler bağlamında, ilk vaz edildikleri anlamlardan uzaklaşarak farklı işlevsellikler kazanırlar. Düşünce ekollerinin eserlerinde, kutsal metinlerde ve özellikle Kur'ân-ı Kerim'de bu

⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), "Kavram", 499-500.

meyanda lügavî anlamdan uzaklaşmış ve yeni bir hüviyete bürünmüş çokça sözcüğün varlığı müsellemdir. Zaten bir kavramı önemli kılan da dâhil olduğu sistemde yüklendiği anlamdır. Binâenaleyh düşünce örgüsünün olduğu her yerde kullanılan kavramların ehemmiyeti izahtan varestedir. Bu meyanda ıstılah veya onun yerine Türkçe’de kullanımını artan terim yahut kavram ne demektir?

Istılah, lügavi olarak “fesad ve kötü olmanın zıttı; iyi, faydalı, uygun ve doğru olmak” gibi anlamlara gelen “صلح/s-l-h” kökünden if’al kalıbına aktarılmış bir mastardır. Sözlükler “salah” köküne genel itibariyle “fesadın zıttı” anlamını vermektedirler.⁵ Salah kökünün if’al kalıbından mastarı olan ıstılah veya aynı kalıbın ism-i fail formu olan mustalah “üzerinde ittifak edilen, uzlaşa sağlanan” iş, anlam veya durumları ifade etmektedir.⁶

Istılah kavramı teknik olarak genel itibariyle “belirli grupların bir lafzı ilk vaz edildiği manadan kısmen uzaklaştırıp yeni bir muhtevada kullanmaları” mecrasında tarif edilmiştir.⁷ Bu meyanda örneğin S. Şerif Cürcânî (öl. 816/1413) söz konusu ittifak ve uzlaşya işaret ederek “bir lafzın lügat manasından alınıp bir münasebet dolayısıyla başka bir manada kullanılması”

⁵ Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî (Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 3/117; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sihâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attar (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayîn, 1987), 1/383; Ebû'l-Hasen Ahmet b. Fâris b. Zekerîya el-Kazvînî er-Râzî İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga* (Daru'l-Fikr, 1979), 3/303; Muhammed bin Mükerrrem bin Ali Ebû'l-Fadl Cemâleddin İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1994), 2/516; Muhammed b. Abdirezzak el-Hüseynî Ebû'l-Feyz Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Dâru'l-Hidâye, ts.), 6/547.

⁶ Ebû'l-Beka el-Kefevî, *el-Külliyât mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lugaviyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 129; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 6/551; Ahmed Muhtar Ömer, *Mu'cemü'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-mu'âsıra* (Kâhire: Âlemu'l-Kutub, 2008), 2/1314; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Sarmaşık Yayınları, ts.), 1/11.

⁷ Seyyid Şerif Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 28; Kefevî, *el-Külliyât*, 129; Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî, *Keşşâfü ıstılahâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, thk. Ali Dahruc (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), 1/212 vd.

tarifine yer verir.⁸ Ö. N. Bilmen (1883-1971) ise “Muayyen bir cemaatin, bir meslek erbabının, bir lafzı, manayı lügavîsinden çıkararak başka bir manada müttefikan istimal etmeleri” şeklinde tarif eder.⁹ Türkçe’de ıstılah kullanımı yerine “terim” lafzı kullanılmakta iken Arapça’da ise daha çok “mustalah” kullanımı tercih edilmektedir.¹⁰ Günümüzde hemen aynı muhteva kastıyla terim, ıstılah, kavram gibi kullanımlar yaygınlaşmıştır.

2. İbâzî Kavramlar

İlk dönemlerden bu yana İslam düşünce tarihine Hâricî-İbâzî özelinde bakıldığı zaman hemen bütün ilmi literatürün İbâzîlere ait olduğu görülecektir. Örneğin tefsir alanında Nâfi’ ibnü’l-Ezrak’tan (öl. 65/685) nakledilen küçük bir risale dışındaki bütün tefsir literatürü İbâzîlere aittir. Bu sebeple Hâricîlerle ilişkili kimi kullanımlar aşağıda zikredilmiş ancak araştırmamızın hemen bütün kavramlarında İbâzî kaynaklar esas alınmaya çalışılmıştır. Ele alınan kavramlar araştırmada Türkçe telaffuzları dikkate alınarak alfabetik sıraya konulmuş ancak birbiriyle olan ilişkisi fazla olan, bir başka ifadeyle ancak beraber ele alındığında daha isabetli mütalaa etme imkânı elde edilen bazı kavramlar bir arada zikredilmiştir. İlgili ıstılahlar genel itibariyle 3 grupta kavram kümeleri halinde verilmiştir.

2.1. Mezheple İlgili Tesmiyeler

Ehl-i Cebel (اهل الجبل): İbâzî kaynaklar Ehl-i cebel kullanımıyla Libya’daki Nefsûse Dağını ve o bölge ahalisini

⁸ Cürcânî, *Ta’rîfât*, 28.

⁹ Bilmen, *İstılahat-ı Fikhiyye Kamusu*, 1/11.

¹⁰ Halim Öznurhan, “İstılah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), Ek-1/575.

kastederler.¹¹ Dolayısıyla Ehl-i cebel'den diye tanıttıkları kimselerin o bölge halkından veya o bölge İbâzîlerinden olduğunu ifade etmiş olurlar. Rivayetlere göre Nefûse, Filistin tarafından gelip Trablusgarp bölgesinin güney batısındaki platoyu yurt edinmiş Berberî kabilelerinden birinin ismidir. Kabilenin yerleştiği bölge, onlara nisbetle Cebel-i nefûse adıyla anılmıştır. Bu bölge ilk dönemlerden itibaren İbâzîlik mezhebi mensupları için önemli bir sığınak olmuştur.¹²

Ehl-i Nihle (اهل النحلة): “N-h-l” kökü genel itibariyle “bir şeyi birine karşılıksız hibe etmek; zayıflık ve sıskalık; bir şey iddia etmek” olarak üç anlam ihtiva eden bir lafızdır.¹³ Aynı kök - muhtemelen muhtevastaki “iddia etmek”le ilgili olarak- bir dine veya mezhebe mensubiyeti de ifade etmektedir.¹⁴ Bu meyanda Ehl-i Nihle terkibi, Abduvehhab b. Abdurrahman b. Rüstem'in (öl. 208/823) imamlığından sonra İbâzîliğin esaslarını benimseyip devam ettirenler için kullanılan bir tesmiyedir.¹⁵ Mezkur isim kullanıldığında İbâzîlikten ayrılmış Nükkâriyye dışındaki İbâzîler kastedilir.¹⁶

Ehl-i Nuhayle (اهل النخيلة): Nuhayle, Şam yolu üzerinde, Kufe yakınlarında bir yer ismidir. Hz. Ali'nin ordusundan Tahkim olayı sebebiyle ayrılanlar Nehrevan kasabasında toplanmış ve burada Hz. Ali ile aralarında çıkan savaşta çoğu kılıçtan geçirilmiştir.¹⁷ Ehl-i nuhayle, Nehrevan'dan sonra gittikleri diğer

¹¹ İbrâhim b. Bukeyr Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye* (Saltanatu Umman: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye, 2001), 1/174.

¹² İbrahim Harekât, “Nefûse”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/532.

¹³ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, 3/230-31; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, 5/402-403.

¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 11/650.

¹⁵ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/980.

¹⁶ Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî Eттаfeyyiş, *Şerhu'n-Nîl ve Şifâi'l-Alîl* (Beyrut: Dâru'l-Feth, 1972), 14/745.

¹⁷ Ethem Ruhi Fiğlalı, “Hâriciler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/170.

bir yer olan Nuhayle'ye nisbetle Nehrevan'dan geriye kalanlar için kullanılan bir isimdir.¹⁸

Harûriyye (الحُروريون): Sıffin'de (37/657) Hz. Ali'nin saflarında savaşıp tahkîmin kabulü sebebiyle Hz. Ali'den ayrılanlar hakkında, Kûfe yakınlarında toplandıkları Harûrâ bölgesine nisbetle kullanılan bir tesmiyedir. İbâzîlere göre Harûriyye firak edebiyatında anlatıldığı gibi Hâricî değil kurradan müteşekkil bir gruptur. Onlara göre bu grup "Muhakkime-i ûlâ" olup İbâzîlerin ilk selefleridir.¹⁹ Haricîler farklı birçok gruba ayrılrsa da tahkîm hadisesine ve ona razı olanlara olan tavırları değişmemiştir. İbâzîler de bu tavrı sürdürmüş ve tahkîm tavrı Hâricîlerle İbâzîlerin ittifak ettikleri ortak bir mevzu olmuştur.²⁰

Havâric (الخوارج): Hâricî lafzı (çoğulu havâric), "girmenin zıttı, çıkmak"²¹ anlamlarına gelen "h-r-c/hurûc" kökünden türemiş olup "itaatten ayrılan, isyan eden"²² manasında ism-i fail siygası olan hâric ifadesine nisbet ekinin gelmesiyle meydana gelmiş bir kullanım olup; ilk teşekkül eden fırkalardan birinin ismi olarak Hâriciyye ve Havâric ifadeleri kullanılmaktadır.²³

İbâzîlere göre Harîci kavramının iki anlamı vardır: **1)** Sıffin'de tahkime karşı çıkıp Hz. Ali'den ayrılan, Hz. Peygamber ve râşid halifelerin yolundan ayrılmaya rıza göstermeyenler; **2)** Kendilerinden olmayan Müslümanları müşrik kabul eden, onların

¹⁸ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/980-981.

¹⁹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/265-266.

²⁰ Bûkeyr b Saîd A'veşt, *Dirasat İslâmiyye fî'l-usûli'l-İbâziyye* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988),

15.

²¹ Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 5/508; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/249.

²² Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Süleyman Battal, *en-Nazmu'l-musta'zeb fi tefsîri garîbi elfâzi'l-mühezzeb*, thk. Mustafa Abdulhâfız Salim (Mekke: y.y., 1991), 2/256.

²³ Fıglalı, "Hâriciler", 16/169.

kanlarını ve mallarını helal gören, kadınlarını esir etmeyi mübah sayan Ezârika gibi marjinal gruplar.²⁴ İbâzîler kendilerinin birinci gruba dahil olduklarını reddetmezler ancak Ezârika gibi oluşumlarla bir tutulup ikinci gruba dahil edilmeyi şiddetle reddederler.²⁵ Onlar, fırak literatüründe kendilerinin Hâricîlerle beraber ele alınıp değerlendirilmesine karşı çıkarlar. Onlara göre makâlât türü eserlerde İbâzîlerin inançları hakkında verilen mâlumatlar doğru değildir. Bu konuda İbâzîlerin zulme uğradığını ifade ederler.²⁶

İbâzîlerin Hâricî olup olmadığı meselesi konusundaki tartışmalar bugün de devam etmektedir. Kimi araştırmalar onların Hâricî olduklarını kimileri de olmadıklarını savunmaktadır.²⁷ Buradaki temel problem bir kavram kargaşasından kaynaklanmaktadır. Sünnî paradigma zaten İbâzîleri, selefleri Hâricî olan mutedil bir fırka olarak değerlendirmiş ve hiçbir zaman onları Ezârika gibi gruplarla bir tutmamıştır. Nitekim İbâzîler de kendilerinin Ezârika gibi bir grup sayılmasından; daha doğrusu Ezârika'yı ihsas edecek bir Hâricî tesmiyesini reddetmektedirler. Zira İbâzîlerin gerek Hz. Osman'ı şehit edenlerle gerek Tahkim sebebiyle Hz. Ali'ye karşı çıkıp ondan ayrılanlarla hiçbir problemleri olmadığı gibi bu ayrılıkçı gruplara sahip çıkma konusunda da hiçbir tereddütleri yoktur. Hatta Hz. Osman'a karşı kıyâm edenler, İbâzîlere göre

²⁴ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/331.

²⁵ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/331-332.

²⁶ Ali Yahya Muammer, *el-İbâziyye: Mezheb İslâmî Mu'tedil* (Umman: Mektebetü'l-İfta, ts.), 19; İbrâhim b. Muhammed Talay, *el-İbâziyye leysû mine'l-havâric* (Gerdaye, 1996), 12.

²⁷ Konuyla ilgili tartışmalar için bk. Orhan Ateş, "İbâziyye Haricî Bir Fırka Mıdır?", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2017), 1-23; Metin Yıldız, "Kelâmî Görüşleri Bağlamında İbâzîlerin Hâricîliği Meselesi", *Kader* 16/2 (2018), 294-318; Güven Ağırkaya, "İbâzî Tefsirlerde Hâricî İzler (Himyânu'z-Zâd Örneği)", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (Aralık 2019), 565-610.

Bedir ashabı gibi çok önemli bir iş yapmıştır.²⁸ Bu sebeple Havâric, Hz. Ali'nin dalâletine karşı çıkan kimseler²⁹ olup tahkîme rıza gösterenler ise batıl peşinde koşanlardır (mubtilûn).³⁰ Âl-i İmrân 3/106-107'de “yüzleri ağarıp apak olacak olanlar” diye tavsif edilenler Hz. Ali'den ayrılanlardır (Havâric),³¹ o ayrılanlara muhalefet edip onlarla savaşanlar ise mezkûr ayetlerde “yüzleri kapkara olacaklar” diye tavsif edilenlerin hükmüne tabidir.³²

İbâzîyye (الاباضية): Literatürde ilk dönemlerde mutedil Hâricîler arasında yer alan Abdullah b. İbâz el-Mürrî et-Temîmî'ye (h. 1. yy.) nisbetle kullanılan bir isimdir. İbâzîler, ilk zamanlarda kendileri için “el-Muhâkkime” “el-Müslimûn”, “Cemaatü'l-müslimîn”, “Ehlü'd-da've” gibi isimler kullanmış, daha sonra bu isimlere “Ehlü'l-hak” ve “Ehlü'l-istikâme” isimlerini de eklemişlerdir.³³ Ayrıca bunların yanında “Ehlü'l-iman ve'l-istikâme”, “Ehlü'l-adl ve'l-istikâme” ve “Şurât”³⁴ isimlerini de kullanırlar.³⁵ Hicrî 4. asırla beraber kendilerine isnad edilen “İbâzî” isminin diğerlerine galip gelip yaygınlık kazanmasıyla mezhep müntesipleri İbâzî ismini de kabullenmekle beraber “Ehlü'l-hak” ve “Ehlü'l-istikâme” kullanımlarını İbâzî isimle beraber kullanmayı sürdürürler.³⁶

²⁸ İvaz Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâzîyye* (Umman: et-Metâbiu'z-Zehebiyye, 2002), 57.

²⁹ Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî Ettafeyyîş, *Himyânü'z-zâd ilâ dâri'l-me'âd* (Maskat: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980), 1/195.

³⁰ Ettafeyyîş, *Himyân*, 4/210.

³¹ Ettafeyyîş, *Himyân*, 4/207.

³² Ettafeyyîş, *Himyân*, 4/207-208.

³³ Ferhat Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâzîyye*. (Cezayir: Cem'iyyetu't-Turâs, 1991), 56; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâzîyye*, 1/3.

³⁴ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâzîyye*, 67.

³⁵ Ethem Ruhi Fıglalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlar, 1983), 83.

³⁶ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâzîyye*, 56.

İbâz (veya İbâd) lafzının telaffuzu kimi yerlerde (elifin kesresiyle) İbâzî³⁷ şeklinde, kimi yerlerde ise (elifin fethasıyla) Abâzî³⁸ şeklinde zikredilmekte olup iki telaffuzu da kullanılmaktadır.³⁹ Ancak Abâzî kullanımı Kuzey Afrika ve Uman İbâzîliğinde kullanılmakla beraber, Çağdaş İbâzî müelliflerin “İbâzî” şeklini benimsediklerini söylemek mümkündür.⁴⁰

İbâzî kaynaklara göre fırkanın fikirlerini ortaya koyan, bunları diğerlerinden ayıklayan, fıkhnı ve usûlünü belirleyen ve dolayısıyla İbâzîliğin asıl kurucusu ve imamı Ebû Şa’sa Cabir b. Zeyd’dir (v. 93/711-12).⁴¹ Örneğin İbâzî müelliflerden Süleyman Bârûnî (v. 1940) “döneminin en bilgini ve en fakihi Cabir b. Zeyd iken, İbn İbâz bütün işlerinde onun fetvalarına dayanıp ondan habersiz hiçbir iş yapmıyorken; İbâzî mezhebinin Cabir’e değil de İbn İbâz’a nisbet edilmesini anlamadıklarını” ifade eder.⁴² İbâzîler her ne kadar Cabir b. Zeyd’i mezheplerinin asıl kurucusu olarak görseler de İbâzî olmayan kimi kaynaklarda kendisinin İbâzî mezhebine nisbet edilmesi konusunun Cabir b. Zeyd’e sorulduğu ve onun bu durumdan beri olduğunu ifade ettiği de nakledilmektedir.⁴³

³⁷ Cevherî, *es-Sihâh*, 3/1063; Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2005), 636; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 7/111; Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, 18/220.

³⁸ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-ayn*, 7/70; Cürcânî, *Ta’rîfât*, 8.

³⁹ Ethem Ruhi Fiğlalı, “İbâziyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/256; Tadeusz Lewicki, “İbâdiye”, *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: MEB Yayınları, 1997), 5-2/687.

⁴⁰ Fiğlalı, *İbâdiye’nin Doğuşu*, 83.

⁴¹ A’veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 16; Fiğlalı, *İbâdiye’nin Doğuşu*, 84.

⁴² Ebû Rebi’ Süleyman Bârûnî, *Muhtasarı tarihi’l-İbâziyye* (Uman: Mektebetü’-d-Dâmîrî, 1995), 28.

⁴³ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl* (Haydarabad: Dairetü’l-Maarifi’l-Osmaniyye, 1952), 2/495; Ebû’l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf el-Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl fi esmâ’i’r-ricâl* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1980), 4/436; Ebû Abdullah Muhammed b Sa’d b Meni’ ez-Zühri İbn İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübra* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1968), 7/181.

Mezhep isminin Abdullah b. İbâz'a isnadı konusundaki tartışma, özellikle mezhebin tesisindeki rolüyle alakalıdır. Zira İbâzî kaynakların ekseriyeti Abdullah b. İbâz'ın önemini kabul eder ancak fırkanın asıl fikir babasının Cabir b. Zeyd olduğunu dile getirirler.⁴⁴ Cabir b. Zeyd'e rağmen Abdullah b. İbâz neden ön plana çıkmıştır? Bazı kaynaklar bu konuyu İbn İbâz'ın aktif kişiliği, Emevilerin etkinliği⁴⁵ ve İbâzîlerin Cabir'i koruma gayretleriyle ilişkilendirerek açıklamaya çalışırlar.⁴⁶ Konu ihtilafli olmakla beraber kimi araştırmacılar Cabir b. Zeyd'in dönemin konjonktüründen mütevellid takiyye yapmak zorunda kaldığı rivayetlerini isabetli bulmaktadır.⁴⁷

Kaade (الفرقة) Tahkîm'e karşı çıkanlar Nehrevan Savaşı'ndan sonra dönemin iktidarlarına karşı hurûc etme konusunda ihtilaf etmiş ve bir kısmı daha mutedil bir çizgi benimseyerek yapılan hurûc çağrılarına cevap vermemiştir. İşte o dönemde Hâricî oldukları halde cihad ve hurûc çağrılarını yapan fırka mensuplarının karargâhlarına hicret etmeyen ve düşmanları ile savaşmayan Hâricî gruplar "oturup cihattan geri kalanlar anlamında" "Kaade" olarak tesmiye edilmiştir.⁴⁸ İbnü'l-Ezrak ve tâbilerinin yaptıkları hurûc ve cihat çağrılarını itidali benimseyen Hâricîler tarafında karşılık bulmayınca, İbnü'l-Ezrak onları savaştan geri kalmak için mazeretler uydurup Resûlullah aleyhisselamdan izin isteyen, "*Allah ve Rasûlüne karşı yalan söyleyip oturanlar*"ın tavsif edildiği Tevbe suresinin 9/81, 90

⁴⁴ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 84-85.

⁴⁵ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 15.

⁴⁶ Orhan Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 44-46.

⁴⁷ Esat Özcan, *Câbir b. Zeyd Hayatı, Mezhebi ve Tefsir Anlayışı* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022), 53-54.

⁴⁸ Mustafa Öz, "Kaade", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/589.

âyetlerindeki kimselere benzetip onları tekfir etmiştir.⁴⁹ Söz konusu kullanım özellikle kılıç-kalkan taraftarı olan Ezarika gibi grupların, kendilerini desteklemeyen itidal taraftarı olanları tahkir ve tahfif etme kastıyla kullandıkları bir kavramdır.⁵⁰ Zira Kaade, sertlik ve katılıktan yana olan Hâricîler gibi muhaliflerini müşrik, muhaliflerin yurdunu küfür yurdu addetmemiş; onların mallarını ve kanlarını helal görmemiş ve muhaliflere karşı ist'râzı reddetmiştir.⁵¹ Bu sebeple Kaade İbaziler gibi mutedil grupların ilk tohumları sayılmıştır.⁵²

Muhakkime (المحكمة): Hz. Ali döneminde tahkîmi reddederek ondan ayrılanlar için kullanılan bir kavram olup, İbâzîler bu ayrılanları sahâbenin bir parçası ve kendilerinin selefi kabul eder ve onların haklı olduğunu düşünürler.⁵³ İbâzîlere göre Muhakkime, imametin tekrar Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer dönemlerindeki misyonuna döndürülmesi için büyük mücadele vermiş tek gruptur.⁵⁴ Bu sebeple de söz konusu bu ilk ayrılıkçı grubu Havâric olarak değil “Muhakkime, Ehl-i Nehrevan, Harûriyye, el-Muslimûn, Cemaatü'l-müslimîn” gibi isimlerle zikrederler.⁵⁵ Onlara göre Muhakkime tesmiyesi, “tahkimi kabul etmeme” bağlamından daha çok onların o gün söyledikleri “لَا حُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ/hüküm ancak Allah'ındır” sözleriyle ilişkilidir.⁵⁶ Onlarla

⁴⁹ Öz, “Kaade”, 23/589.

⁵⁰ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/868; Öz, “Kaade”, 23/589; Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 66-67.

⁵¹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/868.

⁵² Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 65.

⁵³ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye.*, 36, 48 vd.; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/293-294.

⁵⁴ Nâmî, *Dirasât ani'l-İbâziyye*, 54.

⁵⁵ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye.*, 48.

⁵⁶ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/293.

ilgili kullanılan Havâric kullanımı ise düşmanlarının verdiği bir isimdir.⁵⁷

Vehbiyye (الوهبية): İbâzîlerin, tarih boyunca İbâzîlik çizgisinden ayrıldıklarını addettikleri Havâric ve Nükkâriye gibi gruplardan kendilerini ayırmak için kullandıkları bir tesmiyedir. Konuyla ilgili ihtilaf “Vehbiyye” isminin Abdullah b. Vehb er-Rasibi’ye mi yoksa Abdülvehhab b. Abdurrahman b. Rüstem’e mi izafe edileceği konusundadır.⁵⁸ Ancak Vehbiyye tesmiyesiyle tam olarak kimlerin kastedildiği konusunda İbâzî müellifler arasında farklı görüşler mevcuttur.⁵⁹ Çağdaş İbâzî araştırmacı F. Ca’briî, Şark İbâzîleri arasında Vehbiyye isminin Abdullah b. Vehb er-Rasibi’ye; Mağrib İbâzîleri arasında ise Abdülvehhab b. Rüstem’e izafe edildiğini ifade etmektedir.⁶⁰ Vehbiyye isminin Rüstemiler döneminde imametle ilgili yaşanan ihtilaf neticesinde İbâziyye’den ayrılan Nükkâriyye ile ilgili olduğu ve Nükkariyye’den olmayan İbâzîler için tesmiye edildiği daha isabetli görünmektedir.⁶¹ İbâzîler sadece İbâziyye ismini kullandıklarında Vehbiyye’den olsun olmasın hepsini kastetmiş olurlar ama Nükkâriyye gibi İbâzîlerden ayrılmış grupları dışarda bırakmak için Vehbiyye ismini kullanırlar.⁶²

2.2. İctimaî Yapı ve Kuruluşlar

Arîf (العرف): Arîf (çoğulu urefâ) lafzı lügavî olarak “bir şeyi bilmek, tanımak, ona vâkîf olmak” anlamında kullanılmaktadır.⁶³ Gerek cahiliye gerekse sonraki dönemlerde

⁵⁷ Ivaz Halîfât, *el-Usûlü't-târihiyye li'l-fırkati'l-İbâziyye* (Saltanatu Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, ts.), 5; Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 31.

⁵⁸ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1117.

⁵⁹ Nâmî, *Dirasât ani'l-İbâziyye*, 195 vd.

⁶⁰ Ca'briî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye.*, 56.

⁶¹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1027, 1117.

⁶² Ettafeyyîş, *Şerhu'n-Nîl*, 14/745.

⁶³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 9/236.

askerî veya sivil bir grubun başında bulunan, idare ettiği topluluğu temsil eden, temsil ettiği grubuyla ilgili sorumluluklar yüklenen kimseler için kullanılmış bir kavramdır.⁶⁴ İbâzîlikte ise Azzâbe teşkilatı bünyesine halkın eğitim-öğretim faaliyetleriyle ilgili olarak öğrencilerin gerek dersle ilgili gerekse ders dışındaki işleriyle vazifelendirilmiş kişiler “arîf” ismiyle ifade edilmektedir.⁶⁵ Arîfler İbâzî kaynaklarda kendi içinde üstlendikleri göreve göre “Kur’an talimi arîfi, hatimler ve uyku vakitleri arîfi, ders vakitlerini tanzim arîfi, yemek-iaşe işleri arîfi” gibi farklı isimlerle anılmıştır.⁶⁶

Azzâbe (العزابة): “A-z-b” kökü farklı anlamlar kazanmış olmakla beraber lügavî olarak “bir şeyden uzak olmayı veya uzaklaşmayı” ifade eden bir lafızdır.⁶⁷ İbâzî kaynaklarda söz konusu lafız “dünyevî işlerden ve nefsin hazlarından uzaklaşarak (uzlet) ibadet ve ammenin maslahatı gereği kendini Müslümanların hizmetine adama” olarak ele alınır.⁶⁸ Buna göre azzâbî, mezkûr vasıflarda bir yaşayışı benimseyen kimseleri ifade etmekten bir istiare; azzâbe ise bu kişilerin oluşturduğu meclistir.⁶⁹ Meclisin başında “Şeyh” veya “Şeyhu’l-halka” diye isimlendirilen bir zat bulunur.⁷⁰ İstilah olarak ise özellikle Kuzey Afrika bölgesinde İbâzîliğin yok edilme yahut yasaklanma gibi tehlikelerle karşı karşıya kaldığı dönemlerde, inançlarını ve varlıklarını devam ettirmek gayesiyle kurulmuş, İbazilere has

⁶⁴ Fahrettin Atar, “Arîf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/361.

⁶⁵ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 2/686.

⁶⁶ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 2/686-690; Sabri Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/ (1987), 296.

⁶⁷ Cevherî, *es-Sihâh*, 1/181; İbn Fâris, *Mu’cemu mekâyisi’l-luga*, 4/310; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 1/596 vd.

⁶⁸ Ali Yahya Muammer, *el-İbâziyye fî mevkibi’t-tarih: el-halkatü’l-ûla neş’eti’l-mezhebi’l-İbâzî*. (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1964), 97.

⁶⁹ Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, 288.

⁷⁰ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 1/577.

dinî, siyasi, sosyal ve ekonomik birtakım vasıf ve vazifeler üstlenmiş, belli sayıdaki insanlardan müteşekkil, İbâzîliğin günümüze ulaşmasında etkin rol oynamış, hüküm sahibi, dinî-ictimaî bir kuruluştur.⁷¹

Azzabe için kullanılan isimlerden biri de halkadır. Halka, azzabe mensuplarının daire şeklinde oturmalarından mülhem kullanılan bir tesmiyedir.⁷² İbâzîlere göre göre dinî ve içtimaî vasıftaki ilk halka (hicri 5. asrın başlarında) Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Bekr (öl. 440/1049) tarafından kurulup esasları belirlenmiştir.⁷³

Azzabe mensuplarının söz, fiil, davranış, dış görünüm türünden, diğer insanlardan farklı olarak, uymaları gereken birtakım sorumlulukları vardır. Halkaya mensup olmak isteyen kimsenin ilim öğrenmeye, dünya işlerinden uzaklaşmaya, malını Allah yolunda harcamaya kararlı; hâfız, ibadete düşkün, sâlih vasıflara sahip olması gerekir. Azzabî, işini yaptıktan sonra vaktini ibadete ve sâlih amellere ayırmalı, ilim öğrenmeye, zayıfın hakkını gözetmeye, ammenin huzurunu korumaya çalışmalıdır. Giyim-kuşam olarak bütün bedeni örten geniş ve beyaz renkli elbise giyer, başına beyaz bir örtü bağlayıp bir ucunu sağ tarafına sarkıtır ve kesinlikle saçını uzatmaz.⁷⁴ Kişi azzâbî olmanın gereklerini yerine getirmediği, ilmiyle amel etmediği ve azzâbîliği bir yaşam tarzı haline getirmediğinde, ilim sahibi olsa dahi “azzâbî” tesmiyesini hak etmiş olmaz.⁷⁵

⁷¹ Muammer, *el-İbâziyye fî mevkibi't-tarih*, 97; ayrıca bk. Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, 287 vd.

⁷² Muammer, *el-İbâziyye fî mevkibi't-tarih*, 97-98.

⁷³ Yahya b. Ebi Bekr Ebu Zekeriya, *Kitâbu siyeri'l-eimme ve ahbârihim*, thk. İsmail Arabî (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1982), 265; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Saîd b. Süleymân ed-Dercîni, *Kitâbu Tabakâti'l-meşâih bi'l-Magrib*, thk. İbrahim Tallay (b.y.: y.y., 1974), 1/4, 167 vd.

⁷⁴ Dercîni, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/171 vd.; Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, 287-290; Mustafa Öz, “Halka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/359-360.

⁷⁵ Dercîni, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/3-4.

Beydatü'l-İslam (بيضة الاسلام): “Beyda” lafzı, İbâzîlerin, imamet vazifesini yürüten imam ve onun yardımcıları için “bir beldenin yönetme yetkisini üstlenmiş kimse, beldenin ileri gelenleri” anlamında kullandıkları bir kavramdır.⁷⁶ İmam ve onun yardımcıları hak ve adalete uygun hareket ettiklerinde kendilerine muhabbet besleyip onları dost edinmenin gerekliliği anlamında “velayet-i beyda/ولاية البيضة”; hak ve adaletten ayrıldıkları zaman ise “berâet-i beyda/براءة البيضة” terkiplerini kullanırlar.⁷⁷ İbâzîler Beydatü'l-İslam tesmiyesini eski dönemlerden itibaren İbâzîlik mezhebinin merkezlerinden biri olması sebebiyle Uman'daki Nizva şehri için de kullanırlar.⁷⁸ Hatta Nizva'nın diğer ismi Beydatü'l-İslam'dır. Onlara göre İmam Gassân b. Abdullah el-Yehmedî'nin (öl. 207/823) Nizva'yı fethettiğinden beri orası “Beydatü'l-İslam” olarak tesmiye edilmiştir.⁷⁹

Dâru'l-Adl (دار العدل): Lügavî olarak “mesken, yurt, şehir, vatan” gibi anlamlara gelen “dâr/دار” lafzı çeşitli terkiplerle farklı anlamlarda kullanılan bir lafızdır.⁸⁰ İbâzîler, hâkimi/sultanı farklı olsa bile, ahalisi İbâzî mezhebine mensup olan beldeler için “dâru'l-adl” tesmiyesini kullanırlar. Buralarda sâlih kimseler gâlip olup, haramlara riayet edilir ve İslam beldesinin (daru'l-İslam) hükümleri uygulanır.⁸¹ Onlara göre beldeler genel itibariyle **1)** dâru'l-İslam/dârü'l-tevhîd, **2)** dâru'l-şirk/dâru'l-küfr

⁷⁶ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/135.

⁷⁷ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/136, 2/1108; Sabri Hizmetli, “İbâdilikte Velâyet ve Berâet İnancı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/ (1986), 188.

⁷⁸ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/136.

⁷⁹ Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd Sâlimî, *Tuhfetü'l-a'yan bi-sireti ehli uman*, thk. Ebû İshak İbrâhim Ettafeyyîş (Kahire: Matbaatü Şebâb, ts.), 1/101, 2/253; Salim b. Hamud Siyâbî, *Uman abre tarih* (Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2001), 2/46.

⁸⁰ İbrahim Çelik, “Dâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/482.

⁸¹ Muhammed b. İbrahim el-Kindî, *Beyânu's-şer'* (Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1985), 3/140; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/672.

olarak iki kısma ayrılır. Dâru'l-İslam olan beldeler ise kendi içinde **1)** daru'l-adl ve'l-hak/dâru da'veti'l-hak, **2)** dâru'l-cevr ve'z-zulüm olarak iki kısma ayrılır.⁸²

Ehl-i Tarîk (اهل الطريق): İbâzîlere has dinî ve ictimaî bir teşekkül olan Azzâbe kuruşu bünyesinde, onun koyduğu esas ve prensiplere bağlı olmak kaydıyla ilim öğrenme ve öğretme faaliyetlerinde bulunan kimseler için kullanılan bir kavramdır. (Ayrıca bk. Azzâbe md.). İbâzîler Ehl-i tarîk kavramını, Ebu Hureyre'den nakledilen “ من سلك طريقا يطلب فيه علما سهل الله له طريقا إلى الجنة /İlim öğrenmek arzusuyla yola çıkan kimseye Allah cennete giden yolu kolaylaştırır.” hadisine dayandırırılar.⁸³ Fakih ve tarihçilik kimliğine sahip İbâzî müellif Dercînî (öl. 670/1271-72 [?]) Ehl-i tarîk'in ilk imamının Abdullah b. İbâz olduğunu ifade eder.⁸⁴ İbâzî kaynaklar Ehl-i tarik'ten olanların söz, fiil, amel, dış görünüm gibi alanlarda uymaları gereken birtakım kurallardan ve söz konusu kuralları ihlal edenlere karşı izlenecek tavır ve davranışlardan bahsederler.⁸⁵

Hameletü'l-İlm (حملة العلم): Hamale-i ilim terkibi “ilim taşıyanlar, ilim nakledenler” anlamında olup, hicri ikinci asırda, farklı bölgelerden gelen talebelerin Basra'da gizli bir şekilde Ebû Ubeyde Müslim b. Ebû Kerime'den (v. 145/762) İbâzî mezhebine göre din, şeriat ve usul konularında eğitim alıp, öğrendikleri esaslar doğrultusunda, memleketlerine dönerek İbâzîlik mezhebinin (Kuzey Afrika ve Uman bölgelerinde) yayılmasını sağlayan ilk dâîler için kullanılan bir mefhumdur.⁸⁶ İbâzî

⁸² Ali Yahya Muammer, *el-İbâziyye beyne'l-fıraki'l-İslâmiyye* (Gerdaye: Mektebetü'd-Dâmirîf, 1987), 341 vd.; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/390.

⁸³ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/633.

⁸⁴ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 2/214.

⁸⁵ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/171 vd.; Ettafeyyîş, *Şerhu'n-Nîl*, 16/365.

⁸⁶ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/307.

kaynaklar bu konuda özellikle beş ismi ön plana çıkarır⁸⁷ ve onlarla ilgili çeşitli olağanüstü hallerden bahsederler. Bu rivayetlerden birine göre bu talebeler kalplerinin tatmin olması için bir gün ders esnasında hocaları Ebu Ubeyde'den keramet talep etmiş, o da abdest alıp namaz kıldıktan sonra dua etmiş ve duayla beraber içinde buldukları mekânın üstü açılmış, daha sonra sırayla semanın bütün katları açılarak Allah'ın kudreti ve İbazi mezhebinin kerametiyle (Kur'an'da Allah'la ilgili kullanılan) Arş temaşa edilmiştir.⁸⁸

Cabir b. Zeyd'in (öl. 93/711-12) vefatından sonra İbâzî mezhebinin liderliğini üstlenen Ebû Ubeyde, İbâzîlerin ilk fakih ve âlimlerinden sayılmıştır.⁸⁹ İbâzî mezhebinin Basra dışındaki bölgelerde yayılıp gelişmesinde Ebu Ubeyde'nin büyük katkısının olduğu kabul edilir.⁹⁰ Zira farklı bölgelerden gelip Ebu Ubeyde'nin Basra'da kurduğu gizli bir medresede İbâzî eğitimi alıp yetiştirilen talebeler, kendi memleketlerine veya farklı bölgelere gönderilmiş ve bunlar vasıtasıyla Mağrib, Yemen, Hadramut, Uman ve Horasan gibi muhtelif birçok bölgede İbâzîliğin yayılıp gelişmesi sağlanmıştır.⁹¹ Bu talebeler daha sonra "hameletü'l-ilm" veya "nakaletü'l-ilm" ismiyle maruf olacaktır. Öyle ki İbâzî kaynaklarına göre Tahert'de Rüstemiler Devleti'nin kurucusu Abdurrahman b. Rüstem (öl. 171/787) de bu hameletu'l-ilme mensup talebelere biridir.⁹²

⁸⁷ Dercîni, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/19.

⁸⁸ Ettafeyyîş, *Şerhu'n-Nîl*, 14/454.

⁸⁹ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 16.

⁹⁰ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 17.

⁹¹ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 103.

⁹² Dercîni, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/19 vd.; Ebü'l-Abbas Bedreddin Ahmed b. Saîd b. Abdülvahid Şemmâhî, *Kitâbü's-siyer*, thk. Siyâbî Ahmed b. Suud es- (Saltanatu Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1992), 1/124-125; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 17.

Hıtta (الخطة): Hıtta, Azzabe teşkilatında üyelerin riayet etmeleri gereken kuralları ihlal etmeleri sebebiyle kişinin bir ceza olarak halkadan uzaklaştırılmasını ifade eden bir kavramdır. Aynı şekilde İbâzî mensuplarının bulunduğu beldede müntesiplerden birinin carî olan örfе muhalefet etmesi sebebiyle, yaptığı hatalı davranışa göre halktan uzaklaştırılmasını veya hak ettiği cezayı ifade etmektedir. Hıtta lafzı sanki “kuralları ihlal eden ile diğer insanlar arasına bir hat çekilmesini” ihsas eden kinayeli bir kulanımdır.⁹³ İbâzî kaynaklar ib’âd (الابعاد), hücrân (الهجران) ve tard (الطرد) kavramalarının da hıtta anlamında olduğunu belirtirler.⁹⁴

Hücrân (الهجران): Hücran kavramı, Azzabe teşkilatının ilk dönemlerinde ders halkasına katılan tilmîzin, uyulması gereken kuralları ihlal etmesi sebebiyle halkadan uzaklaştırılmanı veya atılmasını ifade eden; daha sonraki dönemlerde ise İbaâzî mensuplarının yaşadığı beldelerde carî örf ve uygulamalara muhalefet eden kişilerin toplumdan uzaklaştırılmasını, yalnız bırakılmasını ve kendisinden teberrî edilmesini ifade eden bir kavramdır.⁹⁵

İb’âd (الابعاد): Lügavî olarak “uzaklaştırma, kovma” anlamına gelen ib’âd lafzı ıstılah olarak İbâzî mezhebine mensup birinin, inancına veya maruf örfе aykırı olacak kavlî, fiilî veya amelî bir ihlalde bulunması sebebiyle, ehl-i salah dedikleri yetkin kimseler tarafından, kişinin yaptığı cürme göre toplumdan uzaklaştırılmasını, yalnız bırakılmasını veya kendisinden teberrî edilerek cezalandırılmasını ifade eden bir

⁹³ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 1/343.

⁹⁴ Ettafeyyîş, *Şerhu’n-Nîl*, 16/365; Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 1/122, 2/1038.

⁹⁵ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 2/1038.

kavramdır.⁹⁶ Özellikle Azzabe üyelerinden bir azzabî riayet edilmesi gereken kuralları ihlal ettiğinde, ihlalde bulunan kimse tövbe edip halini düzeltmediği sürece halkaya alınmaz, kendisiyle oturulup konuşulmaz, aynı sofrada yemeğe oturulmaz ve kendisinden teberrî edilir. Kişi ancak tövbe edip halini düzeltince ve halka üyeleri de buna kani olunca o kimse Azzabe halkasına tekrar geri dönebilir.⁹⁷

İbâzî kaynakların kimi ib'âd ve hücranı aynı muhtevaya sahip eş anlamlı lafızlar olarak ele alırken kimi de bu mevzuda hıttâ, ib'âd, hücrân ve tard lafızlarının kullanıldığını ancak hepsinin aynı anlam ve muhtevaya sahip olduğunu belirtirler.⁹⁸ Söz konusu cezaların takdiri veya kendisinden teberrî edilenin topluma dönüşü yahut Azzabe özelinde üyelerden birinin halkaya geri alınması ancak yaptığı hatada ısrar etmeyerek tövbe etmesi ve halini düzeltmesiyle mümkün olur. Bu meyanda eski konuma dönüş suçun durumu ve mürtekibin ısrarına göre birkaç saat veya birkaç gün gibi kısa sürelerde olabildiği gibi hatanın ısrarla sürdürülmesi durumunda ceza bir ömür de devam edebilmektedir.⁹⁹

Azzabe üyelerine verilen cezalar cürmün küçük veya büyüklüğüne göre değişmekle birlikte, her bir azzabî halk için örnek konumunda olduğu için, halkanın ihlal edilen her kuralı için takdir edilmiş cezalardan bahsetmek mümkündür. Örneğin azzâbî yemeği mutedil ölçüler içerisinde yemelidir. Buna riayet etmeyip tıka basa karnını doyurup oburluk ederse önce uyarılır,

⁹⁶ Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 243.

⁹⁷ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâtü'l-İbâziyye*, 1/122-123.

⁹⁸ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/5; Eттаfeyyiş, *Şerhu'n-Nîl*, 16/365; Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 243.

⁹⁹ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/5; Eттаfeyyiş, *Himyân*, 16/365.

yine de bunda ısrar ederse hıttâ cezasına çarptırılır.¹⁰⁰ Aynı şekilde belli vakitlerde icra edilen toplantılar duayla başlar, bu duadan sonra toplantıya gelenlere; gece ve öğle vaktindeki uyku saatlerine riayet etmeyenlere; derste başka şeylerle meşgul olanlara; ders ve yemek saatlerine riayet etmeyenlere yine hıttâ cezası verilir.¹⁰¹ Azzâbî şayet büyük günah işler ve suçu da iki şahitle sabit olursa Azzabe teşkilatı bu kişiden teberrî eder ve bu kimse halkın huzurunda günahını itiraf edip tövbe etmedikçe ve teşkilat da o kişinin halini düzelttiğine kani olmadıkça Azzâbe halkasına geri dönemez.¹⁰²

Şeyh (الشيخ): Şeyh lafzı Uman'da, ilim ehli olmasa dahi zekâ, ince anlayış, vera ve hikmet ehli kimseler için; Cezayir'in Mizab bölgesinde ise Azzabe teşkilatı başkanı için kullanılan bir lakaptır.¹⁰³ Kuzey Afrika (özellikle Cerbe) bölgesindeki Berberîler, kabile büyükleri için aynı zamanda "Bâbâ Şeyh" lakabını da kullanırlar. Mizâb bölgesi İbâzîleri günümüzde de mezkûr kavramları kullanmaya devam etmektedirler.¹⁰⁴

2.3. Genel Kavramlar

Ashâbunâ ve Kavmunâ (صحابنا/قومنا): Ashab lafzı lügavî olarak "birlikte bulunmak, arkadaşlık ve dostluk etmek" gibi anlamlara gelen "s-h-b" kökünden türeyen "صاحب" lafzının çoğul ismi olan "صَحْب" ifadesinin çoğuludur.¹⁰⁵ İslâmî literatürde Sahâbî, sahâbe ve ashab kelimeleri İslam'la birlikte çok erken dönemlerden itibaren Resûlullah aleyhisselamı görüp ona iman

¹⁰⁰ Hizmetli, "İbâdilikte Azzabe", 297-298.

¹⁰¹ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/174 vd.; Hizmetli, "İbâdilikte Azzabe", 296-297.

¹⁰² Hizmetli, "İbâdilikte Azzabe", 294.

¹⁰³ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-İbâziyye*, 1/577.

¹⁰⁴ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-İbâziyye*, 1/91.

¹⁰⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/519.

etmiş kimseler için kullanılmaya başlanmıştır.¹⁰⁶ Sahâbeyle ilgili farklı tanımlar yapılmış olmakla birlikte İbn Hacer'in (öl. 852/1448) "Sahâbî, Resûl-i Ekrem'e Müslüman olarak mülâkî olup, bu imanı üzere ölmüş olan kimsedir."¹⁰⁷ şeklindeki tanımı İslam alimleri arasında benimsenip meşhur olmuştur.

Ashâb lafzı, yukarıda ifade edilen terminolojik anlam dışında İbâzî literatürde lügavî anlamla ilişkili olarak farklı bir muhtevada kullanılmıştır. el-Ashâb lafzını İbâzî müellifler mezhep literatüründe İbâzî mezhebine bağlı olan âlim ve müntesipler için kullanırlar.¹⁰⁸ Söz konusu kullanım bazen izafetli olarak "ashâbunâ" şeklinde bazen de lam-ı tarifli olarak "el-ashâb" şeklinde gelebilmektedir. Onlara göre "el-ashâb" veya "ashâbunâ" ifadeleri hicri 3. asırdan beri mezhep müellifleri tarafından kullanılmaktadır.¹⁰⁹

İbâzî kaynaklar "ashâbuna" lafzının mukabilinde ise "kavmunâ" lafzını kullanırlar. Onlar mezkûr kavram ile çoğunlukla İslam dünyasındaki meşhur dört mezhebi veya İbâzîler dışındaki diğer Müslümanları kastederler.¹¹⁰ Bazen de "el-Kavm" veya "kavmunâ" yerine aynı manayı kastederek "gayrunâ" kavramını da tercih etmektedirler.¹¹¹ İbâzî eserlerde genellikle İbâzîlik mezhebiyle onlar dışındaki mezheplerin veya İbâzî olmayan Müslümanların yaklaşımları ele alınırken "ashâbunâ" ve "kavmunâ" kavramları birbirlerinin mukabili

¹⁰⁶ Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/491.

¹⁰⁷ Ebü'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, thk. Adil Ahmet Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavviz (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 1/8.

¹⁰⁸ Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 135; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/587.

¹⁰⁹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/587.

¹¹⁰ Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 138; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/588, 885.

¹¹¹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/885.

olarak çokça kullanılır. Bundan mütevellid İbâzî kaynakların bu terminolojik ayrıma dikkat edilerek mütalaa edilmesi ilgili alandaki araştırmalar için ehemmiyet arz etmektedir.

İsti'râz (الاستعراض) Havâric arasında çıkan temel ihtilaflardan biri kendilerinden olmayanlara karşı gösterecekleri politikayla ilgiliydi. Bir kısmı kılıç-kalkanla sert ve katılıkla hurûc etmekten yana iken bir kısmı ise daha mutedil bir tutumu savunuyordu. İsti'râz kavramı kılıç-kalkan ile katılıktan yana olan Hâricîlerin, özellikle Nafi' ibnu'l-Ezrak ve onun görüşünü destekleyenlerin, kendilerinden olmayan Müslümanların dinî inanç ve anlayışlarını sorgulamayı ifade eden bir kavramdır. Daha doğrusu Ezârika gibi grupların kendilerinden olmayanları öldürme zihniyetleri ve faaliyetleridir.¹¹² Konuyla ilgili yapılan nakillere göre İbnü'l-Ezrak'ın taraftarları, karargâhlarına gelip onlardan olduğunu iddia eden kimseleri bir imtihana tabi tutmuş; bu imtihanda yanlarında bulunan esirlerden birini öldürmelerini teklif etmişlerdir. İmtihana tabi tutulan kimse şayet esiri öldürürse inancını samimiyetle ispat ettiği kabul edilmiş; şayet öldürmezse o kimse münafık ve müşrik addedilerek kendisi öldürülmüştür.¹¹³ İbâzîler kendilerine böyle bir fiilin isnad edilmesini kabul etmezler. Onlara göre bu konunun kendilerine isnad edilmesi cehaletten kaynaklanmaktadır çünkü isti'râz, İbâzîlikte haram addedilmiş bir uygulamadır.¹¹⁴

Usûl-i Tis'a (الاصول التسعة): Usûl-i tis'a kullanımı, İbâzî mezhebinde akidenin temel meselelerinin toplandığı dokuz

¹¹² Fiğlalı, "Hâriciler", 16/173.

¹¹³ Mustafa Öz, "İsti'râz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/374.

¹¹⁴ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/683.

esası ifade eder. Bunlar aynı zamanda Müslümanların ihtilaf ettiği ve İbâzîlerin de kendilerine has bir yaklaşım sergiledikleri konulardır.¹¹⁵ Söz konusu usûl-i tis'a: **1)** Tevhid, **2)** Kader, **3)** Adalet, **4)** Velayet ve berâet, **5)** Emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker, **6)** Va'd ve va'îd, **7)** el-Menzile beyne'l-menzileteyn, **8)** La menzile beyne'l-menzileteyn **9)** el-Esma ve ahkâm esaslarıdır.¹¹⁶ Bu konudaki çalışmalar genel itibariyle 9 ilkedен bahsetmekle beraber bu ilkelerin 8 veya 10 olduğunu ifade eden İbâzî müelliflerin de bulunduğu kaydedilmektedir.¹¹⁷ Örneğin İbâzî kelamcılardan Melşûtî (öl. 5./11. yy.) konuyla ilgili eserinde söz konusu 9 esasa "el-esma ve's-sıfat" diye bir madde daha ekleyerek 10'a tamamlamaktadır.¹¹⁸

Kutub (القطب): İbâzî mezhebi mensuplarının İbazi mezhebine son dönemde büyük hizmetlerde bulunan Muhammed b. Yusuf Eттаfeyyiş (1821-1914) hakkında kullandıkları bir lakaptır. Eттаfeyyiş, İbaziler arasında âdeta bir başvuru kaynağı ve önder kabul edildiği için "imamların kutbu" anlamında "kutbü'l-eimme" lakabıyla meşhur ve maruf olmuştur.¹¹⁹ İbâzî kaynaklar Eттаfeyyiş nisbesinden daha çok "el-kutub" lakabını tercih ederler. Dolayısıyla mezhep müntesipleri gerek günlük hayatlarında gerekse kaynaklarında "el-kutub"

¹¹⁵ Cennâvünî, *Kitâbü'l-vad'*, 21; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1081; Mustafa b. Muhammed Şerîfî, *Muhâdarât ve durûs fi usûli'd-din* (b.y.: y.y., 2012), 136.

¹¹⁶ Cennâvünî, *Kitâbü'l-vad'*, 21-25; Şerîfî, *Muhâdarât ve durûs*, 136-137.

¹¹⁷ Metin Yıldız, "İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları: el-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke)", *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 169.

¹¹⁸ Tebgûrîn b. Dâvûd el-Melşûtî, *Usûlü'd-din ev el-Usûlü'l-aşrate inde'l-İbâziyye*, thk. Venis et-Tâhir Amir (Maskat: Mektebetü'l-Ceyli'l-Vâid, 2005), 27 vd.

¹¹⁹ Bükeyr b. Saîd A'veşt, *Kutbü'l-Eimme el-Allâme Muhammed b. Yusuf Eттаfeyyiş: Hayatuh, Âsâruhu'l-Fikriyye ve Cihaduh* (Saltanatu Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1989), 62; Muhammed b. Mûsâ Bâbâammî vd., *Mu'cemu a'lami'l-İbâziyye mine'l-karni'l-evvel el-hicri ile'l-asri'l-hazır - kısımü'l-mağribi'l-İslamî-* (Karâra: Cem'iyetu't-Turâs, 1999), 2/399-406; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/863.

lakabını kullandıklarında bununla kastettikleri Muhammed Ettafeyyiş'tir.

Küfür (الكفر): İbâzîler, şirk veya herhangi bir kebîrenin irtikabı sebebiyle kişinin içine düştüğü durumu, iman halinin zıttı anlamında küfür olarak kabul ederler.¹²⁰ Onların hem inkar etmeyi hem de imanla beraber kebîre irtikab edeni küfürle itham etmelerinin sebebi iman tanımlarıyla ilgilidir. Ehl-i sünnet, genel itibariyle iman ve amele taalluk eden esasları farklı ele almış ve “amellerin ihmali iman dairesinden çıkarmaz” yahut daha maruf bir formülasyon olan “amel imandan bir cüz değildir” hükmüne varmışken¹²¹ İbâzîler ise Allah'ın söz, itikad ve fiil olarak emrettiklerinin tamamını imandan saymış; gerçek mümini, imanı söz ve kalb ile ikrar eden, dinin erkânıyla amel edip masiyetlerden kaçınan ve buna mukabil Ahiret'te kendisi için bir karşılık (ecir) olan kimse olarak tarif etmişlerdir.¹²² Bu meyanda İbâzî doktrin imanın, kalbin itikadını (tasdik), dilin ikrarını ve uzuvların amelini ihtiva etmesi konusunda müttefiktir.¹²³ Ancak onlar dünya ahkâmının taalluku bağlamında inkâr veya şirke düşen kimse ile kebire sebebiyle küfre nisbet edilen kimseyi birbirinden ayırırlar. Kebire sahibinin küfrü tövbe etme ihtimali sebebiyle ölünceye kadar bir tür izafi küfürdür, tövbe etmeden ölen ise artık ebedi azabı hak etmiş olur.¹²⁴

¹²⁰ / Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/918.

¹²¹ Ahmet b. Hasan b. Sinanüddin Beyazîzade, *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 97; A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelam'a Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 48.

¹²² Ebû Yakub Yusuf b. İbrâhim Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan* (Saltanatu Umman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1997), 3/118-119.

¹²³ Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd Sâlimî, *Behcetü'l-Envâr*, thk. Ali b. Said b. Mes'ûd el-Gâfirî (b.y.: y.y., ts.), 193; Sabir Ta'îme, *el-İbâziyye Akîdeten ve Mezheben* (Beyrut: Darü'l-Cil, 1986), 111.

¹²⁴ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 94; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/901-902, 921.

Küfr-i nimet (كفر النعمة): İbâzîler imanı ikrar, tasdik ve amelin bütünü olarak düşündükleri için amel eksikliğinin imandan çıkaracağı sonucuna varmışlardır. Dolayısıyla bütün amellerin yerine getirilmesi gerekir. Zira nafie veya farz olsun her taat aynı zamanda imandır.¹²⁵ Farz ameller ihmal edildiğinde iman tahakkuk etmez. Böyle bir durumdaki kişi kafir sayılır ancak bu şirk veya dinin umdelerini inkar etmek anlamında değil; imanın kendisine yüklediği sorumluluğu yerine getirmeme yönüyle küfür ismini hak eder ve bu durum küfr-i nimet olarak tesmiye edilir. Küfr-i nimet içindeki kimse artık Müslüman değil asî bir muvahhid olur.¹²⁶ Muvahhid kimse ise kebîre işlemiş dahi olsa kendisine dünyada Müslüman muamelesi yapılır. Örneğin kanı, malı ve ırzı korunmuştur, zarar verilemez; kadınları nikâhlanır, kestikleri yenir ve cenaze namazları kılınır.¹²⁷ Ancak Müslümanlara yakınlık bağlamında velayeti düşer ve kendisinden teberrî edilir, yaptığında ısrar edip tövbe etmeden ölürse küfür üzere öldüğü için ebedi azabı hak etmiş olur.¹²⁸ Bu küfür çeşidi için aynı zamanda küfr-i nifak, küfr-i fık, küfr-i ef'âl gibi isimler de kullanılır.¹²⁹

Küfr-i Şirk (كفر الشرك): İbâzîler Allah'ın vahdaniyeti, âyetleri, peygamberin risaleti gibi dinin zarûriyatından olan umdelerini ikrar ve tasdik etmeyen yahut helalini haram, haramını helal kabul eden kimsenin küfr-i şirk veya küfr-i cuhûd içinde olduğunu kabul ederler. Bu durumda olan kimselere

¹²⁵ Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî Eттаfeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, thk. Mustafa b. Nasır Vinten (Gerdaye: Neşru Cem'iyyeti't-Turâs, 2001), 540.

¹²⁶ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 95-96.

¹²⁷ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 94.

¹²⁸ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/921.

¹²⁹ Eттаfeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 532; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/918, 921.

müşrik ahkâmı uygulanır.¹³⁰ Mezkûr durumdaki kimse dinin itikadî esaslarını ihlal ettiği için kendisine kebair-i şirk ismi de itlak olunur.¹³¹

La Menzile beyne'l-Menzileteyn (لا منزلة بين المنزلتين): İbâzîler iman ile küfür arasında başka bir konumun bulunmadığını ifade etmek için “la menzile beyne'l-menzileteyn” terkihini kullanırlar. Zira iman ile küfür veya tevhid ile şirk hareket ile sükun yahut ölü ile diri gibi birbirine zıttır. Dolayısıyla kişi ya ikrar, tasdik ve ameli yerine getirerek mümin olmuştur ya da bunları inkar veya ihlal ederek kafir olmuştur. Kişi imandan çıkmadan küfre giremediği gibi küfürden çıkmadan da imana giremez.¹³² Ancak buradaki farklılık da lafzın delaleti açısından “el-Menzile beyne'l-Menzileteyn” esasında olduğu gibi lügavî ve lafzî bir ihtilaftan ibarettir.¹³³ İbâzîyye'nin “el-menzile beyne'l-menzileteyn” kullanımları özellikle kebire irtikab edene uygulanacak dünyavî ahkâmın tespitine racîdir.¹³⁴

el-Menzile beyne'l-Menzileteyn (لا منزلة بين المنزلتين): İbâzîyye'ye göre kebîre irtikab eden mümin ne tam anlamıyla mümin ne de tam anlamıyla müşriktir. Bu kimse imanın parçası olan ameli ihmal etmekle nifak içerisindedir. İbâzîler bu şekilde iman ile şirk arasında kalmış kimseyi dünya ahkâmı cihetinden “ameli nifak içine düşmüş münafık” olarak kabul ederler.¹³⁵ Menzile kavramının kullanımı açısından Mutezileyle aynı görüşte ancak lafzın medlulü açısından farklı düşünürler. İbâzîler Mutezilenin mürtekib-i kebire bağlamında kullandıkları “fısk”

¹³⁰ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 93-94; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâzîyye*, 2/919.

¹³¹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâzîyye*, 2/898.

¹³² Melşûtî, *Usûlü'd-din*, 46, 123-127.

¹³³ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 96.

¹³⁴ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 96; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâzîyye*, 2/987.

¹³⁵ Melşûtî, *Usûlü'd-din*, 44, 114.

konumunu “ameli nifak” olarak tesmiye ederler.¹³⁶ Ancak bu nifak itikadî değil amelin ihmeline taalluk eden bir nifaktır.¹³⁷ Fakat Mutezile ile İbâziyye arasındaki bu farklılık sadece lafzi bir ihtilaftan ibaret olup her iki doktrin de mezkûr kimsenin tövbe etmeden ölmesi durumunda, onu ebedi azabı hak etmiş kabul ederler.¹³⁸ İbâzîlerin “el-Menzile beyne'l-Menzileteyn” kavramını kullanma sebebi kebîre irtikab eden kimseyi, itikad cihetinden mümin veya müşrik kabul eden mezheplerden farklı düşünmeleridir.¹³⁹

Mesâlik-i Din (مسالك الدين): Mesâlik-i din terkihi, İbâziyye’de ahkam-ı diniyenin tatbik edilme yollarını ifade eden ve imamet nazariyesiyle bütünleşen bir kavramdır. İbâzîlerde mesâlik-i din olarak tesmiye edilen, dinin uygulanma yolları Zuhûr (الظهور), Difa’ (الدفاع), Şirâ (الشراء) ve Kitmân (الكتمان) olmak üzere dört tane olup şer’î ahkâm ancak bu dört yoldan biriyle tatbik edilebilir.¹⁴⁰

Zuhur döneminde, Hulefâyı râşidin ve Rüstemiler zamanında olduğu gibi, Allah’ın şeriatını ve kulların hukukunu tatbik etmek adil bir imamın elindedir.¹⁴¹ Difa’ döneminde İbâzî toplumunun düşmanlarına karşı savunulması, can ve mal güvenliğinin sağlanması, Abdullah b. Vehb er-Râsibî (öl. 38/658) gibi bir imama havale edilmiştir. Difa’, Zuhûr ile Kitmân arası bir derece olup sadece zaruret halinde başvurulur.¹⁴² İmamet

¹³⁶ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâtî’l-İbâziyye*, 2/988.

¹³⁷ Vercelânî, *ed-Delil ve’l-burhan*, 2/49.

¹³⁸ Melşûtî, *Usûlü’l-d-din*, 44-45; A’veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 93-94.

¹³⁹ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâtî’l-İbâziyye*, 2/988.

¹⁴⁰ Ettafeyyîş, *Şerhu Akîdeti’t-Tevhîd*, 13 vd.; Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâtî’l-İbâziyye*, 1/488.

¹⁴¹ Dercînî, *Tabakâtü’l-meşâih*, 1/6; A’veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 111; Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâtî’l-İbâziyye*, 2/658-659.

¹⁴² Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâtî’l-İbâziyye*, 1/377, 488.

vazifesi Difa' dönemiyle sınırlı olup, mezkûr dönem sona erdiğinde, vazifeyi üstlenen imamın görevi de sona erer.¹⁴³ Şirâ dönemi, Ebu Bilal Mirdas b. Üdeyye (öl. 61/680) gibi, kişinin nefsinin cehennemden koru(n)mak veya cenneti ve Allah'ın rızasını kazanmak için satmasıdır. Bu dönemin tesmiyesi Tevbe 9/111'de ifade edilen "*Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır.*" ayetinden mülhemdir.¹⁴⁴ Kitmân dönemi ise İbâzîler zayıf oldukları ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarında, İmam Cabir b. Zeyd zamanında olduğu gibi, dinlerini gizli bir şekilde, tehlike dönemi geçinceye kadar, ilan etmeksizin muhafaza etmeyi ifade eder.¹⁴⁵ Kitmân döneminin mücadelesi halk arasında mescid ve sivil toplum örgütleri aracılığıyla İslam'ın faziletlerinin yaşatılmasıdır.¹⁴⁶ İbâzîler Kitmân dönemini Resûlullah aleyhisselamın ilk dönemlerindeki gizli davete teşbih ederler.¹⁴⁷

Muvahhid (الموحد): Allah'ın bir ve tek olduğunu ikrar ve tasdik etmeyi ifade eden tevhid kökünün ism-i fail formu olan muvahhid lafzını İbâzîler, genel itibariyle tevhid esaslarını kabul eden, dünyada kendisine canı, malı ve ırzı konusunda Müslüman muamelesi yapıp müşrik ahkâmı uygulanmayan kişiler için kullanırlar.¹⁴⁸ İbâzîler bu kullanımla, kendilerinden olmayan Müslümanlara karşı katı ve sert politikalar izleyen, onları kâfir, yurtlarını küfür yurdu addeden Ezarika gibi grupların

¹⁴³ Eттаfeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 13; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 112.

¹⁴⁴ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 112; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/551.

¹⁴⁵ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/6; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/905.

¹⁴⁶ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 113.

¹⁴⁷ Nâmî, *Dirasât ani'l-İbâziyye*, 282-283.

¹⁴⁸ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1056.

yaklaşımından ayrılırlar.¹⁴⁹ Mezkûr kavram klasik İbâzî kaynaklarda aynı zamanda İbâzî olmayan Müslümanlar için de kullanılan bir kavramdır.¹⁵⁰ Bu kullanım özellikle mürtekib-i kebîre yaklaşımlarıyla ilgilidir. Zira onlara göre kebîre işleyen kimse tövbe etmediği sürece kendisine mümin veya Müslüman denilemez, ancak tevhidin esaslarını da benimsediği için ona muvahhid denilir. Şayet mürtekib-i kebîre için Müslüman veya mümin tesmiyeleri kullanılsa dahi bu isimlerle kastedilen muvahhid ismidir.¹⁵¹ Zira mezhebin görüşü “mümin” lafzının muvahhid için kullanılmayacağı yönündedir.¹⁵² Çünkü gerçek mümin imanın gereklerini söz, fiil ve amel cihetinden tam olarak yerine getirendir, bunları ihlal edenlerin mümin olma vasıfları (tövbe edinceye kadar) düşmüş olur.¹⁵³

Mü'min (المؤمن): İbâzîlere göre mümin, Allah'ın emrettiği taatları yapan, nehyettiği davranışlardan kaçınan ve imanın gerektirdiği sıfatlara sahip olan kimsedir. Bu kimse (farzlardan birini ihlal etme veya kebîre irtikab etme gibi bir sebeple) imanın gerektirdiklerini tam anlamıyla yerine getirmediğinde “mümin” olma vasfı kendisinden düşer ancak dünyada kendisine Müslüman ahkâmı tatbik edilir.¹⁵⁴

Müslim (المسلمون): Müslim lafzı genel itibariyle son dine teslimiyet göstermiş ve imanın gereklerini yerine getiren kimseler için kullanılan bir kavramdır. İbâzîler bu kavramı özellikle “İbâzî” tesmiyesinin yaygınlaşmadığı ilk dönemlerde

¹⁴⁹ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye.*, 176.

¹⁵⁰ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/200, 2/1056.

¹⁵¹ Eттаfeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 532.

¹⁵² Eттаfeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 400.

¹⁵³ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 3/118-119.

¹⁵⁴ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 55; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/73-74; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 92-96.

“el-müslimun veya cemaatü’l-müslimîn” şeklinde, mezhep mensupları için kullanmışlardır. Ancak bu kullanımla mezhep dışındakilerin İslam dairesinden çıktıklarını kastetmiş olmazlar.¹⁵⁵ Mezkûr kullanım daha çok onların iman konularına olan yaklaşımlarıyla ilgilidir. Özellikle kebîre konusu ve amelin imanın parçası sayılması neticesinde onlar “mümin” ve “müslim” lafızlarını imanın gereklerini yerine getirenler için; buna mukabil “muvahhid” ismini ise kendileriyle aynı yaklaşımda olmayanlar veya ameli ihlal eden kimseler için kullanmışlardır.¹⁵⁶

Velâyet ve Berâet (الولاية والبراءة): Velâyet/tevellî ve berâet/teberrî istilahları İslam Tarihi’nde zuhur eden ilk fitne olaylarından sonra ortaya çıkmış ve özellikle Şîa ve Hâricî fırkalarının kullandığı iki kavramdır. Berâet, özellikle “kendileri gibi düşünmeyenlerden uzaklaşma, onlardan beri olma, onlarla ilişkiyi kesme” muhtevasında; velâyet ise “kendilerine yakın olanlara karşı dost olmayı” ifade etmek için kullanılmış iki kavramdır.¹⁵⁷ İbâzîler bu kavramı hem siyasi hem de dinî anlamda kullanmaktadırlar. Onlar teberrî kavramını kebîre işlemiş olanlara “kalben buğzetmek, onlar için istiğfar etmemek, âkibetleri için hayır duada bulunmamak” anlamında; tevellî kavramını ise dostluk kurma ve yakın olma durumları için kullanmaktadırlar.¹⁵⁸

Berâet veya velâyetle ilgili özellikle problemlilik nokta ilgili kavramların mezhebî bir ötekileştirmeye aracı kılınmasıdır. Bu

¹⁵⁵ Behhâz vd., *Mu‘cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 1/200, 496.

¹⁵⁶ Ettafeyyîş, *Şerhu Akîdeti’t-Tevhîd*, 532.

¹⁵⁷ Mustafa Öz, “Teberrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/214-215.

¹⁵⁸ Behhâz vd., *Mu‘cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 1/100, 2/1103.

meyanda söz konusu kavramların muhatapları mezhep müntesipleri değil diğerleri olmaktadır. Dolayısıyla mezhebin yaklaşımlarıyla ters düşen sahabîler de berâet ve velâyet sisteminden nasibini almışlardır. İbâzî müellifler genel itibariyle Ehl-i sünnet'in sahâbe kavramı için yaptığı tanım ve muhtevaya katılırlar. Ancak onlara göre kişinin sahâbelik vasfının devam etmesi için iman ve istikametini hayatının sonuna kadar sürdürmesi gerekir ki tövbe edilmemiş bir kebîre veya fısk, sahâbelik sıfatını düşürebilir. Dolayısıyla fitne olaylarından önce kendisinden herhangi bir fısk zuhur etmemiş bütün sahabîler adalet sahibi kabul edilir. Ancak fitne olaylarında sonra sadece Resûlullah aleyhisselam ile birlikte sahip oldukları iman ve istikametini koruyanlar âdildir.¹⁵⁹ Söz konusu istikameti korumamış olanlar adalet ve hürmet konusunda diğer insanlar gibidir.¹⁶⁰

Söz konusu yaklaşım neticesinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve fitne olaylarına dâhil olmamış bütün sahâbîler velâyete layık olup ta'dil edilecek kimselerdendir. Fitne hadisesinden sonra âdil olma vasfını koruyanlar ise Hz. Osman'a hurûc edenler, Hz. Ali'yi imamete getirenler ve tahkîm günü kitabullahın ikâme edilmesini talep ederek Hz. Ali'den ayrılanlardır.¹⁶¹ Öyle ki Hz. Osman'a karşı kıyâmda bulunanlar Bedir'de Müslümanlara yardım etmek gibi çok önemli bir amel yapmışlardır.¹⁶² Buna mukabil fitne olaylarına karışmış olanlar ise ta'dil vasfını kaybetmiş olup onlar kendilerinden teberrî edilecek kimselerdir.

¹⁵⁹ Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humejd Sâlimî, *Tal'atu's-şems: şerhu Şemsi'l-usûl*, ed. Abdullah Rebi (Kahire: Dârü'l-Kitabi'l-Mısriyyi, 2012), 2/66.

¹⁶⁰ Ebû Yakub Yusuf b. İbrâhim Vercelânî, *el-Adl ve'l-insâf fî ma'rifeti usuli'l-fikh ve'l-ihtilaf* (Saltanatu Umman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1984), 1/148-150; Sâlimî, *Tal'atu's-şems*, 2/520-523; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-İbâziyye*, 2/589.

¹⁶¹ Sâlimî, *Tal'atu's-şems*, 2/67.

¹⁶² Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 57.

H. Osman, H. Ali, Talha, Zübeyr, Amr b. As, Muaviye b. Ebû Süfyân, Ebû Mûsâ el- Eş'arî ve tahkim hadisesine razı olanlar teberrî edilecek kimselerdendir.¹⁶³ Bunlar yaptıkları sebebiyle tövbe etmiş olsalardı kendilerinden teberrî edilmezdi. Örneğin Sıffin ve Cemel'de âdil imama karşı savaşanlar berâete layıktırlar.¹⁶⁴ Ancak H. Aîşe daha sonra tövbe ettiği için teberrî edileceklerden değildir.¹⁶⁵ İbâzîlere göre hüküm verecek seviyede bir anlayış ve bilgiye ulaşan kimsenin fitne olaylarına karışmış kimselere karşı teberrî etmesi vaciptir.¹⁶⁶ H. Ali tahkimi kabul etmekle imametinin meşruluğunu yitirdiği için ondan teberrî etmek ve onunla savaşmak vacip olmuştur.¹⁶⁷ Bu konularda kendilerinden teberrî edilmesi gerekenlerin velâyatini tasvib etmek helal değildir.¹⁶⁸

İbâzî müellifler berâet ve velâyetle ilgili akidelerine dayanarak ta'n ettikleri sahabîlerin faziletlerinden bahseden rivayetleri ya kendi mezhep yaklaşımlarına paralel olarak tevil etmiş yahut tamamen inkâr etmeyi tercih etmişlerdir. Binâenaleyh Resûlullah *aleyhisselâm*ın kendisinden sonra tâbi olunmasını istediği sahabîler H. Ebû Bekir ile H. Ömer'dir, diğerleri değildir.¹⁶⁹ Özellikle fitne hadisesinde ismi geçen sahabîlerin faziletinden bahseden haberlerin çoğu uydurma rivayetlerdir.¹⁷⁰ Zira bunlardan H. Osman onlara göre şûra ehline ittiba edip verdiği ahde vefâlı olacağını ikrar ettiğinde

¹⁶³ Ahmed Cihat Süveydan, *es-Sahâbe beyne'l-İbâziyye ve Ehli's-Sünne* (Gazze: el-Câmiatü'l-İslamiyye, Yüksek Lisans, 2015), 16.

¹⁶⁴ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/27, 28, 40, 41; Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd Sâlimî, *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî* (Uman: Mektebetü'l-İmam es-Sâlimî, 2010), 1/187.

¹⁶⁵ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/41.

¹⁶⁶ Sâlimî, *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*, 1/186.

¹⁶⁷ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 62-63.

¹⁶⁸ Sâlimî, *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*, 1/128.

¹⁶⁹ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/40.

¹⁷⁰ Sâlimî, *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*, 1/186.

velayete layık olmuş fakat daha sonra yaptıklarından dolayı öldürülmeyi hak etmiştir.¹⁷¹ Bu sebeple onun sahâbîliğinin düşürülmesi gerekir!¹⁷² Çünkü Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in yolundan ayrılarak zillete düşmüştür.¹⁷³ Aynı şekilde hakem olayına kadar Hz. Ali tevellî edilecek kimselerdendir. Ona karşı savaşılanlar ise ateş ehli olmaya layık olmuşlardır.¹⁷⁴ Fakat Ali b. Ebi Talib tahkîm kararıyla küfre girmiş, tahkîme karşı çıkanlara savaş açarak zilleti seçmiş ve gerisin geriye dönenlerden olmuştur.¹⁷⁵

Sonuç

Mezhepler zaman zaman münferit örnekler üzerinden tenkide açık olmakla beraber bir bütün olarak değerlendirildiğinde, taassuba dönüşmeyen mezhebî teşekkül ve aidiyetlerin İslam düşünce tarihi için birer zenginlik olduğu müsellemdir. Bu bağlamda farklılık ve devinim düşüncenin gelişimi için vazgeçilmez unsurlardır. Binâenaleyh marjinal yaklaşımların veyahut zaman ve mekanın değişkenliğiyle alakalı örfî çözümler üzerinden bir mezhebin değerlendirilmesi isabetli mütalaalara ket vuracaktır. Dolayısıyla dinin temel esasları ve birincil kaynakları meselenin değerlendirilmesi için öncelikli kıstas olmalıdır.

İbâzîler, özellikle günümüzde, kendilerinin Hâricîlerle ilişkilendirilmesini kabul etmezler. Sünnî paradigma ise onları Hâricîlerin yaşayan mutedil kolu olarak tanımlar. Söz konusu ihtilaf, Hâricî tesmiyesinin medlulüyle ilgilidir. Çünkü Sünnîler

¹⁷¹ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/40.

¹⁷² Ebû Abdullah Muhammed b. Said el-Ezdî el-Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Seyyid İsmail Kâşif (Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980), 2/212.

¹⁷³ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/207; Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/27.

¹⁷⁴ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/41.

¹⁷⁵ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/27, 41.

Sıffin'den itibaren hatta Hz. Osman'ı şehit edenler de dahil ortaya çıkan ayrılıkçı grubu Hâricî olarak tesmiye ederken; İbâzîler, daha sonra aşırı görüşleriyle kendilerini ötekileştiren Ezârika gibi marjinal grupları kastederler. Bu meyanda "Muhakkime" olarak da tesmiye edilen ilk oluşumun kendi selefleri olduğunu açıkça ifade ederler. Onların Hâricîlerle özdeşleşen yaklaşım ve inançları bulunmakla birlikte, günümüzde bu durumun İslam toplumunun bütünlüğüne zarar verecek şekilde işlenmesi isabetli olmasa gerektir. Düşünce ve inançlarıyla ilgili tartışmaların entelektüel sınırlar için kalması doğru olmalıdır.

İbâzîler tarih boyunca, marjinallikle özdeşleşmiş Hâricî tesmiyesinin gölgesi altında ve sınırlı sayıdaki müntesipleriyle varlıklarını devam ettirmiş ve nüfuslarına oranla zengin bir literatür ve söz konusu literatürde düşünce ve inançlarıyla zenginleştirilmiş kendilerine has bir terminoloji oluşturmuşlardır. Bu terminolojinin medlul ve muhtevaları doğru tespit edilmediğinde İbâzî düşüncesini doğru bir zeminde mütalaa etmek mümkün değildir. Bu kaygıdan mütevellid kimi İbâzî çalışmalar dahi terminoloji ekleriyle neşredilmiştir. Binâenaleyh akademik İbâzî okumalarının sağlıklı neticeler elde etmesi mezkûr terminolojiyi dikkate almasıyla yakından ilgilidir.

Kaynakça

- Atar, Fahrettin. "Arîf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/360-361. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ateş, Orhan. *Günümüz Umman İbâdiyesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Ateş, Orhan. "İbâziyye Haricî Bir Fırka Mıdır?" *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2017), 1-23.

- A'veşt, Bükeyr b Saîd. *Dirasat İslâmiyye fi'l-usûli'l-İbâziyye*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988.
- A'veşt, Bükeyr b Saîd. *Kutbü'l-Eimme el-Allâme Muhammed b. Yusuf Eттаfeyyiş: Hayatuh, Âsâruhu'l-Fikriyye ve Cihaduh*. Saltanatu Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1989.
- Bâbâammî, Muhammed b. Mûsâ vd. *Mu'cemu a'lami'l-İbâziyye mine'l-karni'l-evvel el-hicri ile'l-asri'l-hazır -kısmu'l-mağribi'l-İslamî-*. 2 Cilt. Karâra: Cem'iyetu't-Turâs, 1999.
- Bârûnî, Ebû Rebi' Süleyman. *Muhtasaru tarihi'l-İbâziyye*. Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1995.
- Battal, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Süleyman. *en-Nazmu'l-musta'zeb fi tefsîri garîbi elfâzi'l-mühezzeb*. thk. Mustafa Abdulhâfız Salim. 2 Cilt. Mekke: y.y., 1991.
- Behhâz, İbrâhim b. Bukeyr vd. *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*. 2 Cilt. Saltanatu Umman: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye, 2001.
- Beyazîzade, Ahmet b. Hasan b. Sinanüddin. *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: İFAV Yayınları, 4. Basım, 2014.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fikhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Sarmaşık Yayınları, ts.
- Ca'bîrî, Ferhat. *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akidetü'l-İbâziyye*. Cezayir: Cem'iyetu't-Turâs, 1991.
- Cehlân, Addûn b. Nâsır. *el-Fikru's-siyasî inde'l-İbâziyye min hileli ârâi's-Şeyh Muhammed b. Yusuf Eттаfeyyiş*. Gerdaye: Cem'iyetu't-Turâs, 1990.
- Cennâvünî, Ebû Zekeriyâyâ Yahyâ b. el-Hayr b. Ebi'l-Hayr. *Kitâbü'l-vad' muhtasar fi'l-usûl ve'l-fıkıh*. thk. Ebû İshak İbrâhim Eттаfeyyiş. Kahire: Matbaatü'l-Fecâleti'l-Cedîde, ts.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sihâhu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attar. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayîn, 1987.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Kitabü't-Ta'rîfât*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1983.
- Çelik, İbrahim. "Dâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/482. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Dercînî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Saîd b. Süleymân. *Kitâbu Tabakâti'l-meşâih bi'l-Magrib*. thk. İbrahim Tallay. 2 Cilt. b.y.: y.y., 1974.

- Ebu Zekeriya, Yahya b. Ebi Bekr. *Kitâbu siyeri'l-eimme ve ahbârihim*. thk. İsmail Arabî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1982.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahâbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/491-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Ettafeyyiş, Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî. *Himyânu'z-zâd ilâ dâri'l-me'âd*. 1-15=21 Cilt. Maskat: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980.
- Ettafeyyiş, Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî. *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*. thk. Mustafa b. Nasır Vinten. Gerdaye: Neşru Cem'iyeti't-Turâs, 2001.
- Ettafeyyiş, Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî. *Şerhu'n-Nîl ve Şifâi'l-Alîl*. 17 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Feth, 2. Basım, 1972.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hâriciler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/169-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlar, 1983.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "İbâziyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/256-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed. *el-Kâmûsu'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Halîfât, İvaz. *el-Usûlü't-târihiyye li'l-fırkati'l-İbâziyye*. Saltanatu Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, ts.
- Halîfât, İvaz. *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*. Umman: et-Metâbiu'z-Zehebiyye, 2002.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Harekât, İbrahim. "Nefûse". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/532-533. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Hizmetli, Sabri. "İbâdilikte Azzabe". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/ (1987), 285-301.
- Hizmetli, Sabri. "İbâdilikte Velâyet ve Berâet İnancı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/ (1986), 180-204.
- İbn Ebi Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Haydarabad: Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1952.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hasen Ahmet b. Fâris b. Zekeriya el-Kazvînî er-Râzî. *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*. 6 Cilt. Daru'l-Fikr, 1979.

- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*. thk. Adil Ahmet Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- İbn Manzûr, Muhammed bin Mûkerrem bin Ali Ebü'l-Fadl Cemâleddin. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1994.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b Sa'd b Meni' ez-Zühri İbn. *et-Tabakâtü'l-kübra*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- Kalhâtî, Ebû Abdullah Muhammed b. Said el-Ezdî. *el-Keşf ve'l-Beyân*. thk. Seyyid İsmail Kâşif. 2 Cilt. Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980.
- Kefevî, Ebü'l-Beka. *el-Külliyât mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lugaviyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Kılavuz, A. Saim. *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelam'a Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 13. Basım, 2007.
- Kindî, Muhammed b. İbrahim. *Beyânu'ş-şer'*. 17 Cilt. Saltanatu Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1985.
- Lewicki, Tadeusz. "İbâdiye". *İslam Ansiklopedisi*. C. 5-2. Eskişehir: MEB Yayınları, 1997.
- Melşûtî, Tebgûrîn b. Dâvûd. *Usûlü'd-din ev el-Usûlü'l-aşrate inde'l-İbâziyye*. thk. Venis et-Tâhir Amir. Maskat: Mektebetü'l-Ceyli'l-Vâid, 2005.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf. *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâdiyye: Mezheb İslamî Mu'tedil*. Umman: Mektebetü'l-İfta, ts.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye beyne'l-firaki'l-İslâmiyye*. Gerdaye: Mektebetü'd-Dâmirî, 1987.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye fî mevkibi't-tarih: el-halkatü'l-ûla neş'eti'l-mezhebi'l-İbâzî*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1964.
- Nâmî, Amr Halîfe. *Dirasât ani'l-İbâziyye*. b.y.: Dârü'l-Garbi'l-İslamî, 2001.
- Ömer, Ahmed Muhtar. *Mu'cemü'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-mu'âsıra*. 4 Cilt. Kâhire: Âlemü'l-Kutub, 2008.
- Öz, Mustafa. "Halka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/359-360. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Öz, Mustafa. "İsti'râz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/374. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

- Öz, Mustafa. "Kaade". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/589. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Öz, Mustafa. "Teberrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/214-215. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özcan, Esat. *Câbir b. Zeyd Hayatı, Mezhebi ve Tefsir Anlayışı*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022.
- Öznurhan, Halim. "İstılah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (2. Basım). Ek-1/575-576. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Sâlimî, Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Behcetü'l-Envâr*. thk. Ali b. Said b. Mes'ûd el-Gâfirî. b.y.: y.y., ts.
- Sâlimî, Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*. 6 Cilt. Uman: Mektebetü'l-İmam es-Sâlimî, 2010.
- Sâlimî, Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Tal'atu's-şems: şerhu Şemsi'l-usûl*. ed. Abdullah Rebi. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kitabi'l-Mısriyyi, 2012.
- Sâlimî, Ebu Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Tuhfetü'l-a'yan bi-sireti ehli uman*. thk. Ebû İshak İbrâhim Eттаfeyyîş. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü Şebâb, 2. Basım, ts.
- Siyâbî, Salim b. Hamud. *Uman abre tarih*. 4 Cilt. Saltanatu Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 5. Basım, 2001.
- Süveydan, Ahmed Cihat. *es-Sahâbe beyne'l-İbâziyye ve Ehli's-Sünne*. Gazze: el-Câmiatü'l-İslamiyye, Yüksek Lisans, 2015.
- Şemmâhî, Ebü'l-Abbas Bedreddin Ahmed b. Saîd b. Abdülvahid. *Kitâbü's-siyer*. thk. Siyâbî Ahmed b. Suud es-. 2 Cilt. Saltanatu Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1992.
- Şerîfî, Mustafa b. Muhammed. *Muhâdarât ve durûs fi usûli'd-din*. b.y.: y.y., 2012.
- Ta'îme, Sabir. *el-İbâziyye Akîdeten ve Mezheben*. Beyrut: Darü'l-Cîl, 1986.
- Talay, İbrâhim b. Muhammed. *el-İbâziyye leysû mine'l-havâric*. Gerdaye, 1996.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-. *Keşşâfü İstılahâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*. thk. Ali Dahruc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1. Basım, 1996.
- Vercelânî, Ebû Yakub Yusuf b. İbrâhim. *ed-Delil ve'l-burhan*. 3 Cilt. Saltanatu Umman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1997.

- Vercelânî, Ebû Yakub Yusuf b. İbrâhim. *el-Adl ve'l-insâf fî ma'rifeti usuli'l-fıkh ve'l-ihtilaf*. 2 Cilt. Saltanatu Umman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1984.
- Yıldız, Metin. "İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları: el-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke)". *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 167-187.
- Yıldız, Metin. "Kelâmî Görüşleri Bağlamında İbâzîlerin Hâricîliği Meselesi". *Kader* 16/2 (2018), 294-318.
- Zebîdî, Muhammed b. Abdirrezzak el-Hüseynî Ebü'l-Feyz Murtaza. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. Dâru'l-Hidâye, ts.

Editörlük Kararı

Ad Soyad: Abdullah DEMİR

Rol: Editör

E-posta: abdemir@ybu.edu.tr

Kurum: ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

Karar Tarihi: 01-06-2022

Yazara Not: Sn. Yazar, Çalışmanız Yayın Kurulu'nca incelenerek hazırlanan 2 rapor tarafınıza sunulmuştur. Metni, bu raporlar ve ek(ler)ini dikkate alarak tashih etmeniz ve sisteme yüklemeniz beklenmektedir. Ayrıca makalenin İSNAD Atıf Sistemi'ne uygunluğu gözden geçirilmelidir. Sizden geldikten sonra revize metin, 2 dış hakeme değerlendirmeye gönderilecektir. Bilgilerinize sunarım. Dr. Abdullah Demir Editör Eski Yeni Yayın İnceleme Süreci (Yaklaşık 130 Gün) • Editör İncelemesi (10 Gün) • Yayın Kurulu İncelemesi (20 Gün) • Revizyon (10 Gün) • Şekilsel ve Etik Ön İnceleme (15 Gün) • Revizyon (10 Gün) • Çift Taraflı Kör Hakemlik Süreci (En Az İki Hakem-20+10+10 Gün) • Revizyon (10 Gün) • Editör Son Okuma (10 Gün) • İngilizce-Dil Kontrolü (15 Gün)

Karar: Minör Revizyon

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Tam Metin

Başlık: İbazi Kavramlar (Revizyon- Dil editörü tashih sonrası).docx

Tarih:02-07-2022

Hâricî ve İbâzî Literatüre Dair Bir Kavram Tespit Denemesi
Güven AĞIRKAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi
Tefsir Anabilim Dalı

Assistant Professor, University of Adıyaman

Faculty of Islamic Sciences, Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir

Adıyaman, Türkiye

Tel: 0555 832 71 33

guvenagirkaya@gmail.com

ORCID orcid.org/0000-0002-0688-7306.

Öz

İslam düşünce tarihinin ilk oluşumlarından biri Hâricîlerdir. Onlar ilk olarak Sıffin'de tahkim hadisesi üzerine Hz. Ali'den ayrılmış daha sonra ise kendi aralarında ihtilaf ederek bölünmüşlerdir. Onların kimi kılıç kalkan taraftarı olup kendilerinden olmayanlara karşı son derece sert ve katı bir yolu benimserken, kimi de daha mutedil bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Özellikle marjinal bir grup olarak maruf olmuş Hâricîlerin mutedil kanadını temsil eden İbâzîler varlıklarını günümüze kadar sürdürürken, mutedil olmayanlar zamanla tarihe karışmışlardır. İbâzîlik tarih boyunca Hâricîliğin gölgesinde azınlıkta bir mezhep olarak kalmakla beraber kendilerine has dinî ve entelektüel bir literatür oluşturmayı başarmış bir oluşumdur. Tarihi süreçte Hâricî-İbâzî bağlamında günümüze ulaşmış literatürün hemen tamamı İbâzîlere aittir. Ülkemizde özellikle son dönemlerde İbâzî literatüre dönük akademik bir ilgi söz konusudur. Bir literatürün incelenmesinde en öncelikli hususlardan biri ilgili alandaki terminolojidir. Zira lafızlar tutarlı bir sisteme sahip düşünce teşekküllerinin anlam örgüsüne girdiklerinde ilk vaz edildikleri anlamlardan uzaklaşarak farklı işlevsellikler kazanırlar. Müşterek kavramların düşünce ekolleri tarafından kendi entelektüel birikimlerinde farklı anlamlarda kullanılması ise mezkûr durumu daha da ehemmiyetli hale getirir. Binâenaleyh araştırma konusu yapılmış bir literatürün doğru mütalaa edilmesi ancak terminolojisinin kendi düşünce örgüsünde tanımlanıp anlaşılmasıyla mümkündür. Bu bağlamda İbâzîler kendi literatürlerini aynı zamanda kendilerine has bir terminolojiyle oluşturmuşlardır. Bu çalışmada, İbâzîlikle ilgili okumalarda sıkça tesadüf edilecek kavramların derlenip mümkün olduğunca kendi kaynakları doğrultusunda medlullerinin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Burada özellikle araştırma konusu yapılan, mezhep müellifleri tarafından İbâzîlere has anlamlarla kullanılan kavramlardır. Çalışma, isminden de anlaşıldığı üzere, İbâzîlere ait bütün kavramları tespit etme gayesi gütmemiştir. Özellikle İbâzîlere has kullanım ve muhtevaları olan kavramların tespitine ağırlık verilmiştir. Tespit edilen kavramlar, Türkçe telaffuz ve kullanımları dikkate alınarak alfabetik sıraya konulmuştur. Ancak özellikle beraber kullanımı yaygınlaşmış ve muhtevaları birbiriyle ilişkili bazı kavramlar bir arada verilmiştir. Çalışma yürütülürken ulaşılan İbâzî eser ve sözlükler tarama yöntemi kullanılarak incelenmiş ve gerekli görülen yerlerde mezhep dışı eserlere başvurularak karşılaştırmalar yapılmıştır. Genel itibariyle iki ana bölümden müteşekkil olan çalışmanın giriş ve birinci bölümünde İbâzîlik ve istilâh kavramı hakkında kısa bilgiler verilmiş; ikinci

bölümde ise tespit edilen kavramlar üç gruba ayrılmış olarak maddeler halinde serdedilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, İslam Mezhepleri Tarihi, İbâzî Mezhebi, İbâzî Literatür, İstilah, İbâzî Terminoloji

An Attempt to Identify Some of the Terms Used in the Kh Khârijite ridjite and Ibâdiya Literature

Abstract

The first sect that emerged in the history of Islam was the Khârijite. The Khârijites were divided into different subgroups at the time, and only the Ibâdiya sect of has continued to the present day. Shortly after they were formed as a group, the Khârijites quarreled among themselves and decoupled into different groups. One of the reasons for this debate is related to the attitude they will show to their opponents. Some of them have been extremely strict and thrifty towards their opponents. Some of them have taken a softer and more understanding attitude. Those who were relentless with their opponents have been erased from history. The non-marginal ones have continued their existence to the present day. Representing the moderate wing of the Kharijites, the Ibâdite have continued their existence until today. Although the Ibâdite remains a minority sect in the shadow of Kharijite throughout history, Ibâdites have succeeded in creating their own religious and intellectual literature. In the historical process, almost all of the literature that has survived in the context of Kharijite- Ibâdite belongs to the Ibâdites. There is an academic interest in Ibâdite in our country, especially recently. One of the most critical issues in the study of literature is terminology. Because words acquire different meanings when they enter thought systems, it is possible to understand literature correctly only by knowing its terminology. In this context, the Ibâdites has created a particular vocabulary for themselves.

This research aimed to identify and define the concepts frequently used in the Ibâdite literature. The research subject is the concepts used by the authors of the sect with meanings unique to the Ibâdite. Therefore, the study did not aim to identify all the concepts belonging to the Ibâdite. Particular attention was paid to identifying concepts with specific uses and contents of Ibâdites. The concepts identified are given in alphabetical order. This article has been prepared using screening and comparison methods. For the meanings of the terms, primarily Ibâdite sources and dictionaries were used, and comparisons were made by referring to non-sectarian works where necessary. This study generally consists of two parts. In the introduction and the first part of the study, brief information about the concept of Ibâdite and terminology is given; In the second part, the identified concepts were divided into three groups and presented as items.

Keywords

Giriş

İnsanın bireysel veya toplumsal tüm yaşam alanında en önemli aktörlerden biri dildir. Bu anlamda dil, insanın yaratılışından beri sadece bir iletişim aracı değil aynı zamanda duyuş, düşünüş, üretme, paylaşma, aktarma gibi toplumsal ve kültürel sayısız aktivitenin vazgeçilmez aracı olmuştur. Bu meyanda Yüce Allah ilk insana eşyanın isimlerini öğretmiş ve o isimler üzerinden diğer varlıklardan farklı olarak ona lütfettiği evsaf ve kabiliyetleri “meleklerle gösterme” örnekleme üzerinden anlatmıştır.¹ İnsan sahip olduğu bu evsaf ve kabiliyetlerle başta onu var eden aşkın kudret olmak üzere diğer insanlar ve varlıklarla iletişim kuracak, hüznü ve sevinçlerini paylaşacak, ihtiyaç ve gereksinimlerini ifade edecek ve daha da önemlisi elde ettiği insanî birikimle kültür ve medeniyetler inşa edecektir.

Kur’an, insanın sadece aşkın varlıkla olan veya olması gereken ilişkisini değil aynı zamanda onun diğer bütün varlıkla kurduğu ve kuracağı beşerî ilişkilerine de yön verir. Bu ilişkinin gerçekleşmesi, sürdürülmesi, sonraki nesillere aktarılıp kültür ve medeniyetlerin teşekkülünde en önemli unsurlardan biri anlama ve anlatma yeteneğine aracılık eden dil (kelam) kabiliyetidir. İnsanı yoktan yaratan Allah olduğu gibi ona duygu ve düşüncelerini ifade etme, varlığı anlama ve anlatma kabiliyeti olan beyanı öğreten de yine Allah’tır.² İnsan, Allah’ın kendisine lütfettiği mezkûr evsaf ve kabiliyetlerle oluşturduğu birikimi beyanla nesilden nesile aktararak geçmişten geleceğe süregelen bir tekâmüle öncülük edecektir.

İnsan, sahip olduğu meziyetlerle hem ontolojik tür olarak hem de hemcinsleri arasında ayrı hususiyetlerle tebeyyün etmiş bir varlıktır. Bu meyanda onun en önemli özelliklerin biri farklılığıdır. Bu durumun müteâil boyutta dikkate alınmış bir sonucu olarak Allah’ın tarih boyunca insanlara gönderdiği ilahî kitap ve sahifelerin dili de hep farklı olmuştur. Aynı din ve kültüre mensup olmak genel itibarıyla insanî müşterekliği beslemekle beraber bunun da söz konusu farklılığı ortadan kaldırdığı söylenemez. Zira insan aslında fitratındaki farklılığıyla insandır.

Mezhep olgusu sadece İslam toplumunun değil, bütün din ve sistemlerin bir gerçekliğidir. İslam tarihindeki her farklı düşünce ve bu düşüncelerin sistemli halini ifade eden her mezhep -akidenin temel esaslarıyla çelişmediği sürece- entelektüel bir zindelik ve zenginliktir. Bu meyanda mezheplerle ilgili münferit ve dar alanlı örnekleri umuma teşmil etmek asırlarca tevarüs eden dinin tevile dayalı birikimine bir vefasızlık olacaktır.

İslam düşünce tarihindeki her mezhep sistematik bir düşünce okuluna dönüşürken, dinin kaynak ve beyanlarını kullanırken, müntesiplerinin ihtiyaç ve gereksinimlerine dini metinlerden cevaplar ararken kendi içinde tutarlı ve anlamlı bir terminoloji oluşturmaya

¹ el-Bakara 2/31-33.

² er-Rahmân 55/3.

çalışmıştır. Bu meyanda kimi zaman farklı kimi zaman da ortak ifadelere mezhep sistematiği içinde farklı anlamlar yüklenmiştir. Söz konusu terminolojik farklılık bir düşünce okulunun müntesipleri için önemli olduğu kadar ekoller arası entelektüel iletişimin sürdürülebilirliği noktasında diğerleri için de önemlidir. Herhangi bir lafız, düşünce sistemlerinin kendi bünyesinde izafî bir anlam yüklenerek bir mezhebin ıstılahı olduğunda söz konusu mezhebin düşünce sisteminin anlaşılıp yorumlanması ve hakkında herhangi bir imal-i fikirde bulunulması ancak ilgili ıstılah(lar)ın doğru anlamlandırılmasıyla mümkündür.

İslam tarihinde teknik anlamıyla teşekkül eden ilk mezhep Hâricîlerdir. Düşünce ve davranışlarındaki sert ve katılık sebebiyle bu oluşum kısa bir süre içinde ihtilaf edip gruplara ayrılmış ve söz konusu sertlik ve katılığı sürdürmek isteyenler zamanla yok olmuş ama nisbeten daha mutedil bir grup olan İbâzîler günümüze kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Onlar varlıklarını devam ettirirken aynı zamanda kendilerine ait bir literatür ve terminoloji de oluşturmuşlardır. Hatta İbâzî doktrin kişilerin inanç ve durumlarına göre tesmiye edilmesini (el-esmâ ve'l-ahkâm) "usûl-i tis'a" olarak ifade edilen esaslardan biri saymıştır. Bu meyanda onlara göre isimler ilgili ahkâma tabidir (أَنَّ الاسماء تابعة للاحكام).³ Dolayısıyla onlarla ilgili yapılacak akademik çalışmalarda İbâzîlerin bu terminolojilerine vâkıf olmanın önemi izahtan vârestedir.

Bu araştırmada çok azı Hâricîlerle ilgili olmak üzere İbâzî eserlerde fazlaca rastlanan ıstılahlar mümkün olduğu kadar onların kendi eserlerinden araştırılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın isminden anlaşılacağı üzere söz konusu çalışma İbâzîlere ait bütün ıstılahları tespit etme gayesi gütmemiştir. Ayrıca diğer mezheplerle müşterek yüzlerce ıstılah kullandıkları da maruf bir durumdur. Burada özellikle araştırma konusu yapılan İbâzîlerin mezhep müellifleri tarafından İbâzîlere has anlamlarla kullanılan kavramlardır. Bir başka ifadeyle söz konusu kavramlara İbâzî eserlerde tesadüf edildiğinde bunların hangi anlamda kullanıldığının tespit edilmesi hedeflenmiştir.

1. İstılah Nedir?

İlahî veya beşerî hemen bütün öğretilerin sistemleri dil ve onun zihindeki soyut halini ifade eden kavramlarla kurgulanmıştır. Söz konusu kavramlar o kadar önemlidir ki onları yerli yerinde ve doğru kullanmamak yahut kendisine yüklenen misyonu kavramamak ilgili olduğu bağlam örgüsünden, kendisiyle hedeflenen zihinsel faaliyetten ve ilişkili olduğu bilgiden mahrum kalmak demektir. Zira kavram, bir sözcüğe yüklenmiş ve onda toplanmış bir bilgiyi ifade eder.⁴

³ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. el-Hayr b. Ebi'l-Hayr el-Cennâvünî, *Kitâbü'l-vad' muhtasar fi'l-usûl ve'l-fıkıh*, thk. Ebû İshak İbrâhim Eттаfeyyîş (Kahire: Matbaatü'l-Fecâleti'l-Cedîde, ts.), 39; Addûn b. Nâsır Cehlân, *el-Fikru's-siyasî inde'l-İbâziyye min hileli ârâi's-Şeyh Muhammed b. Yusuf Eттаfeyyîş* (Gerdaye: Cem'iyyetu't-Turâs, 1990), 65; Amr Halîfe Nâmî, *Dirasât ani'l-İbâziyye* (b.y.: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2001), 200.

⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), "Kavram", 499-500.

Lafızlar dinin veya tutarlı bir sisteme sahip düşünce teşekküllerinin anlam örgüsüne girdiklerinde dâhil oldukları önermeler bağlamında, ilk vaz edildikleri anlamlardan uzaklaşarak farklı işlevsellikler kazanırlar. Düşünce ekollerinin eserlerinde, kutsal metinlerde ve özellikle Kur'ân-ı Kerim'de bu meyanda lügavî anlamdan uzaklaşmış ve yeni bir hüviyete bürünmüş çokça sözcüğün varlığı müsellemdir. Zaten bir kavramı önemli kılan da dâhil olduğu sistemde yüklendiği anlamdır. Binâenaleyh düşünce örgüsünün olduğu her yerde kullanılan kavramların ehemmiyeti izahtan vârestedir. Bu meyanda ıstılah veya onun yerine Türkçe'de kullanımı artan terim yahut kavram ne demektir?

İstılah, lügavî olarak “fesad ve kötü olmanın zıttı; iyi, faydalı, uygun ve doğru olmak” gibi anlamlara gelen “صلح/s-l-h” kökünden ifti'al kalıbına aktarılmış bir mastardır. Sözlükler “salah” köküne genel itibariyle “fesadın zıttı” anlamını vermektedirler.⁵ Salah kökünün ifti'al kalıbından mastarı olan ıstılah veya aynı kalıbın ism-i meful formu olan mustalah “üzerinde ittifak edilen, uzlaşa sağlanan” iş, anlam veya durumları ifade etmektedir.⁶

İstılah kavramı teknik olarak genel itibariyle “belirli grupların bir lafzı ilk vaz edildiği manadan kısmen uzaklaştırıp yeni bir muhtevada kullanmaları” mecrasında tarif edilmiştir.⁷ Bu meyanda örneğin S. Şerif Cürcânî (öl. 816/1413) söz konusu ittifak ve uzlaşya işaret ederek “bir lafzın lügat manasından alınıp bir münasebet dolayısıyla başka bir manada kullanılması” tarifine yer verir.⁸ Ö. N. Bilmen (1883-1971) ise “Muayyen bir cemaatin, bir meslek erbabının, bir lafzı, manayı lügavîsinden çıkararak başka bir manada müttefikan istimal etmeleri” şeklinde tarif eder.⁹ Türkçe'de ıstılah kullanımı yerine “terim” lafzı kullanılmakta iken Arapça'da ise daha çok “mustalah” kullanımı tercih edilmektedir.¹⁰ Günümüzde hemen aynı muhteva kastıyla terim, ıstılah, kavram gibi kullanımlar yaygınlaşmıştır.

2. İbâzî Kavramlar

⁵ Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî (Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 3/117; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sihâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attar (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayîn, 1987), 1/383; Ebû'l-Hasen Ahmet b. Fâris b. Zekerîya el-Kazvînî er-Râzî İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga* (Daru'l-Fikr, 1979), 3/303; Muhammed bin Mükerrrem bin Ali Ebû'l-Fadl Cemâleddin İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1994), 2/516; Muhammed b. Abdirezzak el-Hüseynî Ebû'l-Feyz Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Dâru'l-Hidâye, ts.), 6/547.

⁶ Ebû'l-Beka el-Kefevî, *el-Külliyât mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lugaviyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 129; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 6/551; Ahmed Muhtar Ömer, *Mu'cemü'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-mu'âsıra* (Kâhire: Âlemu'l-Kutub, 2008), 2/1314; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Sarmaşık Yayınları, ts.), 1/11.

⁷ Seyyid Şerif Cürcânî, *Kitabü't-Ta'rîfât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 28; Kefevî, *el-Külliyât*, 129; Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî, *Keşşâfü ıstılahâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, thk. Ali Dahruc (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), 1/212 vd.

⁸ Cürcânî, *Ta'rîfât*, 28.

⁹ Bilmen, *Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 1/11.

¹⁰ Halim Öznurhan, “İstılah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), Ek-1/575.

İlk dönemlerden bu yana İslam düşünce tarihine Hâricî-İbâzî özelinde bakıldığı zaman hemen bütün ilmi literatürün İbâzîlere ait olduğu görülecektir. Örneğin tefsir alanında Nâfi' ibnü'l-Ezrak'tan (öl. 65/685) nakledilen küçük bir risale¹¹ dışındaki bütün tefsir literatürü İbâzîlere aittir. Bu sebeple Hâricîlerle ilişkili kimi kullanımlar aşağıda zikredilmiş ancak araştırmancının hemen bütün kavramlarında İbâzî kaynaklar esas alınmaya çalışılmıştır. Ele alınan kavramlar araştırmada Türkçe telaffuzları dikkate alınarak alfabetik sıraya konulmuş ancak birbiriyle olan ilişkisi fazla olan, bir başka ifadeyle ancak beraber ele alındığında daha isabetli mütalaa etme imkânı elde edilen bazı kavramlar bir arada zikredilmiştir. İlgili istilâhlar genel itibarıyla 3 grupta kavram kümeleri halinde verilmiştir.

2.1. Mezheple İlgili Tesmiyeler

Ehl-i Cebel (اهل الجبل): İbâzî kaynaklar Ehl-i Cebel kullanımıyla Libya'daki Nefûse Dağını ve o bölge ahalisini kastederler.¹² Dolayısıyla Ehl-i Cebel'den diye tanıttıkları kimselerin o bölge halkından veya o bölge İbâzîlerinden olduğunu ifade etmiş olurlar. Rivayetlere göre Nefûse, Filistin tarafından gelip Trablusgarp bölgesinin güney batısındaki platoyu yurt edinmiş Berberî kabilelerinden birinin ismidir. Kabilenin yerleştiği bölge, onlara nisbetle Cebel-i nefûse adıyla anılmıştır. Bu bölge ilk dönemlerden itibaren İbâzîlik mezhebi mensupları için önemli bir sığınak olmuştur.¹³

Ehl-i Nihle (اهل النحلة): "N-h-l" kökü genel itibarıyla "bir şeyi birine karşılıksız hibe etmek; zayıflık ve sıskalık; bir şey iddia etmek" olarak üç anlam ihtiva eden bir lafızdır.¹⁴ Aynı kök -muhtemelen muhtevâsındaki "iddia etmek"le ilgili olarak -bir dine veya mezhebe mensubiyeti de ifade etmektedir.¹⁵ Bu meyanda Ehl-i Nihle terkibi, Abdülvehhab b. Abdurrahman b. Rüstem'in (öl. 208/823) imamlığından sonra İbâzîliğin esaslarını benimseyip devam ettirenler için kullanılan bir tesmiyedir.¹⁶ Mezkûr isim kullanıldığında İbâzîlikten ayrılmış Nükkâriyye dışındaki İbâzîler kastedilir.¹⁷

Ehl-i Nuhayle (اهل النخيلة): Nuhayle, Şam yolu üzerinde, Kufe yakınlarında bir yer ismidir. Hz. Ali'nin ordusundan tahkim olayı sebebiyle ayrılanlar Nehrevan kasabasında toplanmış ve burada Hz. Ali ile aralarında çıkan savaşta çoğu kılıçtan geçirilmiştir.¹⁸ Ehl-i nuhayle, Nehrevan'dan sonra gittikleri diğer bir yer olan Nuhayle'ye nisbetle Nehrevan'dan geriye kalanlar için kullanılan bir isimdir.¹⁹

¹¹ Daha fazla bilgi için bk.: Güven Ağırkaya, "Hâricî ve İbâzî Tefsire Dair Bir Literatür Denemesi", *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (Aralık 2019), 1313-1314.

¹² İbrâhim b. Bukeyr Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-İbâziyye* (Saltanatu Umman: Vizâratü'l-Evkâf ve'-Şuûni'd-Diniyye, 2001), 1/174.

¹³ İbrahim Harekât, "Nefûse", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/532.

¹⁴ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, 3/230-31; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, 5/402-403.

¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 11/650.

¹⁶ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-İbâziyye*, 2/980.

¹⁷ Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî Eттаfeyyiş, *Şerhu'n-Nîl ve Şifâi'l-Alîl* (Beyrut: Dâru'l-Feth, 1972), 14/745.

¹⁸ Ethem Ruhi Fırlalı, "Hâriciler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/170.

¹⁹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-İbâziyye*, 2/980-981.

Harûriyye (الحروريون): Sıffin'de (37/657) Hz. Ali'nin saflarında savaşçı tahkîmin kabulü sebebiyle Hz. Ali'den ayrılanlar hakkında, Kûfe yakınlarında toplandıkları Harûrâ bölgesine nisbetle kullanılan bir tesmiyedir. İbâzîlere göre Harûriyye fırak edebiyatında anlatıldığı gibi Hâricî değil kurradan müteşekkil bir gruptur. Onlara göre bu grup "Muhakkime-i ûlâ" olup İbâzîlerin ilk selefleridir.²⁰ Hâricîler farklı birçok gruba ayrılrsa da onların tahkim hadisesine ve ona razı olanlara olan tavırları değişmemiştir. İbâzîler de bu tavrı sürdürmüş ve tahkim tavrı Hâricîlerle İbâzîlerin ittifak ettikleri ortak bir mevzu olmuştur.²¹

Havâric (الخوارج): Hâricî lafzı (çoğulu havâric), "girmenin zıttı, çıkmak"²² anlamlarına gelen "h-r-c/hurûc" kökünden türemiş olup "itaatten ayrılan, isyan eden"²³ manasında ism-i fail siygası olan hâric ifadesine nisbet ekinin gelmesiyle meydana gelmiş bir kullanım olup; ilk teşekkül eden fırkalardan birinin ismi olarak Hâriciyye ve Havâric ifadeleri kullanılmaktadır.²⁴

İbâzîlere göre Harîci kavramının iki anlamı vardır: **1)** Sıffin'de tahkime karşı çıkıp Hz. Ali'den ayrılan, Hz. Peygamber ve râşid halifelerin yolundan ayrılmaya rıza göstermeyenler; **2)** Kendilerinden olmayan Müslümanları müşrik kabul eden, onların kanlarını ve mallarını helal gören, kadınlarını esir etmeyi mübah sayan Ezârika gibi marjinal gruplar.²⁵ İbâzîler kendilerinin birinci gruba dâhil olduklarını reddetmezler ancak Ezârika gibi oluşumlarla bir tutulup ikinci gruba dâhil edilmeyi şiddetle reddederler.²⁶ Onlar, fırak literatüründe kendilerinin Hâricîlerle beraber ele alınıp değerlendirilmesine karşı çıkarlar. Onlara göre makâlât türü eserlerde İbâzîlerin inançları hakkında verilen mâlumatlar doğru değildir. Bu konuda İbâzîlerin zulme uğradığını ifade ederler.²⁷

İbâzîlerin Hâricî olup olmadığı meselesi konusundaki tartışmalar bugün de devam etmektedir. Kimi araştırmalar onların Hâricî olduklarını kimileri de olmadıklarını savunmaktadır.²⁸ Buradaki temel problem bir kavram kargaşasından kaynaklanmaktadır. Sünnî paradigma zaten İbâzîleri, selefleri Hâricî olan mutedil bir fırka olarak değerlendirmiş ve hiçbir zaman onları Ezârika gibi gruplarla bir tutmamıştır. Nitekim İbâzîler de kendilerinin Ezârika gibi bir grup sayılmasından; daha doğrusu Ezârika'yı ihsas

²⁰ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/265-266.

²¹ Bükeyr b Saîd A'veşt, *Dirasat İslâmiyye fi'l-usûli'l-İbâziyye* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988), 15.

²² Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 5/508; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/249.

²³ Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Süleyman Battal, *en-Nazmu'l-musta'zeb fi tefsiri garîbi elfâzi'l-muhezzeb*, thk. Mustafa Abdulhâfız Salim (Mekke: y.y., 1991), 2/256.

²⁴ Fığlalı, "Hâriciler", 16/169.

²⁵ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/331.

²⁶ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/331-332.

²⁷ Ali Yahya Muammer, *el-İbâdiyye: Mezheb İslâmî Mu'tedil* (Umman: Mektebetü'l-İfta, ts.), 19; İbrâhim b. Muhammed Talay, *el-İbâziyye leysû mine'l-havâric* (Gerdaye, 1996), 12.

²⁸ Konuyla ilgili tartışmalar için bk. Orhan Ateş, "İbâziyye Hâricî Bir Fırka Mıdır?", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2017), 1-23; Metin Yıldız, "Kelâmî Görüşleri Bağlamında İbâzîlerin Hâricîliği Meselesi", *Kader* 16/2 (2018), 294-318; Güven Ağırkaya, "İbâzî Tefsirlerde Hâricî İzler (Himyânü'z-Zâd Örneği)", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (Aralık 2019), 565-610.

edecek bir Hâricî tesmiyesini reddetmektedirler. Zira İbâzîlerin gerek Hz. Osman'ı şehit edenlerle gerek tahkim sebebiyle Hz. Ali'ye karşı çıkıp ondan ayrılanlarla hiçbir problemleri olmadığı gibi bu ayrılıkçı gruplara sahip çıkma konusunda da hiçbir tereddütleri yoktur. Hatta Hz. Osman'a karşı kıyâm edenler, İbâzîlere göre Bedir ashâbı gibi çok önemli bir iş yapmışlardır.²⁹ Bu sebeple Havâric, Hz. Ali'nin dalâletine karşı çıkan kimseler³⁰ olup tahkîme rıza gösterenler ise batıl peşinde koşanlardır (mubtilûn).³¹ Âl-i İmrân 3/106-107'de "yüzleri ağarıp apak olacak olanlar" diye tavsif edilenler Hz. Ali'den ayrılanlardır (Havâric),³² o ayrılanlara muhalefet edip onlarla savaşanlar ise mezkûr ayetlerde "yüzleri kapkara olacaklar" diye tavsif edilenlerin hükmüne tabidir.³³

İbâziyye (الاباضية): Literatürde ilk dönemlerde mutedil Hâricîler arasında yer alan Abdullah b. İbâz el-Mürrî et-Temîmî'ye (h. 1. yy.) nisbetle kullanılan bir isimdir. İbâzîler, ilk zamanlarda kendileri için "el-Muhâkkime" "el-Müslimûn", "Cemaatü'l-müslimîn", "Ehlü'd-da've" gibi isimler kullanmış, daha sonra bu isimlere "Ehlü'l-hak" ve "Ehlü'l-istikâme" isimlerini de eklemiştir.³⁴ Ayrıca bunların yanında "Ehlü'l-iman ve'l-istikâme", "Ehlü'l-adl ve'l-istikâme" ve "Şurât"³⁵ isimlerini de kullanırlar.³⁶ Hicrî 4. asırla beraber kendilerine isnad edilen "İbâzî" isminin diğerlerine galip gelip yaygınlık kazanmasıyla mezhep müntesipleri İbâzî ismini de kabullenmekle beraber "Ehlü'l-hak" ve "Ehlü'l-istikâme" kullanımlarını İbâzî ismiyle beraber kullanmayı sürdürürler.³⁷

İbâz (veya İbâd) lafzının telaffuzu kimi yerlerde (elifin kesresiyle) İbâzî³⁸ şeklinde, kimi yerlerde ise (elifin fethasıyla) Abâzî³⁹ şeklinde zikredilmekte olup iki telaffuzu da kullanılmaktadır.⁴⁰ Ancak Abâzî kullanımı Kuzey Afrika ve Uman İbâzîliğinde kullanılmakla beraber, Çağdaş İbâzî müelliflerin "İbâzî" şeklini benimsediklerini söylemek mümkündür.⁴¹

İbâzî kaynaklara göre fırkanın fikirlerini ortaya koyan, bunları diğerlerinden ayıklayan, fikhını ve usûlünü belirleyen ve dolayısıyla İbâzîliğin asıl kurucusu ve imamı Ebû Şa'sa Cabir b. Zeyd'dir (v. 93/711-12).⁴² Örneğin İbâzî müelliflerden Süleyman Bârûnî

²⁹ İvaz Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye* (Umman: et-Metâbiu'z-Zehabiyye, 2002), 57.

³⁰ Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî Eттаfeyyîş, *Himyânü'z-zâd ilâ dâri'l-me'âd* (Maskat: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980), 1/195.

³¹ Eттаfeyyîş, *Himyân*, 4/210.

³² Eттаfeyyîş, *Himyân*, 4/207.

³³ Eттаfeyyîş, *Himyân*, 4/207-208.

³⁴ Ferhat Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye*. (Cezayir: Cem'iyetu't-Turâs, 1991), 56; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/3.

³⁵ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 67.

³⁶ Ethem Ruhi Fiğlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlar, 1983), 83.

³⁷ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye*, 56.

³⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, 3/1063; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 636; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 7/111; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 18/220.

³⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, 7/70; Cürçânî, *Ta'rîfât*, 8.

⁴⁰ Ethem Ruhi Fiğlalı, "İbâziyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/256; Tadeusz Lewicki, "İbâdiye", *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: MEB Yayınları, 1997), 5-2/687.

⁴¹ Fiğlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu*, 83.

⁴² A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 16; Fiğlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu*, 84.

(v. 1940) “döneminin en bilgini ve en fakihi Cabir b. Zeyd iken, İbn İbâz bütün işlerinde onun fetvalarına dayanıp ondan habersiz hiçbir iş yapmıyorken; İbâzî mezhebinin Cabir’e değil de İbn İbâz’a nisbet edilmesini anlamadıklarını” ifade eder.⁴³ İbâzîler her ne kadar Cabir b. Zeyd’i mezheplerinin asıl kurucusu olarak görseler de İbâzî olmayan kimi kaynaklarda kendisinin İbâzî mezhebine nisbet edilmesi konusunun Cabir b. Zeyd’e sorulduğu ve onun bu durumdan beri olduğunu ifade ettiği de nakledilmektedir.⁴⁴

Mezhep isminin Abdullah b. İbâz’a isnadı konusundaki tartışma, özellikle mezhebin tesisindeki rolüyle alakalıdır. Zira İbâzî kaynakların ekseriyeti Abdullah b. İbâz’ın önemini kabul eder ancak fırkanın asıl fikir babasının Cabir b. Zeyd olduğunu dile getirirler.⁴⁵ Cabir b. Zeyd’e rağmen Abdullah b. İbâz neden ön plana çıkmıştır? Bazı kaynaklar bu konuyu İbn İbâz’ın aktif kişiliği, Emevilerin etkinliği⁴⁶ ve İbâzîlerin Cabir’i koruma gayretleriyle ilişkilendirerek açıklamaya çalışırlar.⁴⁷ Konu ihtilafı olmakla beraber kimi araştırmacılar Cabir b. Zeyd’in dönemin konjonktüründen mütevellid takiyye yapmak zorunda kaldığı rivayetlerini isabetli bulmaktadır.⁴⁸

Kaade (القعدة): Tahkîme karşı çıkanlar Nehrevan Savaşı’ndan sonra dönemin iktidarlarına karşı hurûc etme konusunda ihtilaf etmiş ve bir kısmı daha mutedil bir çizgi benimseyerek yapılan hurûc çağrılarına cevap vermemiştir. İşte o dönemde Hâricî oldukları halde cihad ve hurûc çağrılarını yapan fırka mensuplarının karargâhlarına hicret etmeyen ve düşmanları ile savaşmayan Hâricî gruplar “oturup cihattan geri kalanlar anlamında” “Kaade” olarak tesmiye edilmiştir.⁴⁹ İbnü’l-Ezrak ve tâbillerinin yaptıkları hurûc ve cihat çağrılarını itidali benimseyen Hâricîler tarafında karşılık bulmayınca, İbnü’l-Ezrak onları savaştan geri kalmak için mazeretler uydurup Resûlullah *aleyhisselamdan* izin isteyen, “Allah ve Rasûlüne karşı yalan söyleyip oturanlar”ın tavsif edildiği Tevbe suresinin 9/81, 90 âyetlerindeki kimselere benzetip onları tekfir etmiştir.⁵⁰ Söz konusu kullanım özellikle kılıç-kalkan taraftarı olan Ezârika gibi grupların, kendilerini desteklemeyen itidal taraftarı olanları tahkir ve tahfif etme kastıyla kullandıkları bir kavramdır.⁵¹ Zira Kaade, sertlik ve katılıktan yana olan Hâricîler gibi muhaliflerini müşrik,

⁴³ Ebû Rebi’ Süleyman Bârûnî, *Muhtasaru tarihi’l-İbâziyye* (Uman: Mektebetü’-d-Dâmirî, 1995), 28.

⁴⁴ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl* (Haydarabad: Dairetü’l-Maarifi’l-Osmaniyye, 1952), 2/495; Ebü’l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf el-Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl fi esmâi’r-ricâl* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1980), 4/436; Ebû Abdullah Muhammed b Sa’d b Meni’ ez-Zühri İbn İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübra* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1968), 7/181.

⁴⁵ Halîfât, *Neş’etü’l-hareketi’l-İbâziyye*, 84-85.

⁴⁶ A’vest, *Dirasat İslâmiyye*, 15.

⁴⁷ Orhan Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 44-46.

⁴⁸ Esat Özcan, *Câbir b. Zeyd Hayatı, Mezhebi ve Tefsir Anlayışı* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022), 53-54.

⁴⁹ Mustafa Öz, “Kaade”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/589.

⁵⁰ Öz, “Kaade”, 23/589.

⁵¹ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâtü’l-İbâziyye*, 2/868; Öz, “Kaade”, 23/589; Halîfât, *Neş’etü’l-hareketi’l-İbâziyye*, 66-67.

muhaliflerin yurdunu küfür yurdu addetmemiş; onların mallarını ve kanlarını helal görmemiş ve muhaliflere karşı ist'râzı reddetmiştir.⁵² Bu sebeple Kaade, İbâzîler gibi mutedil grupların ilk tohumları sayılmıştır.⁵³

Muhakkime (المحكمة): Hz. Ali döneminde tahkîmi reddederek ondan ayrılanlar için kullanılan bir kavram olup, İbâzîler bu ayrılanları sahâbenin bir parçası ve kendilerinin selefi kabul eder ve onların haklı olduğunu düşünürler.⁵⁴ İbâzîlere göre Muhakkime, imametin tekrar Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerindeki misyonuna döndürülmesi için büyük mücadele vermiş tek gruptur.⁵⁵ Bu sebeple de söz konusu bu ilk ayrılıkçı grubu Havâric olarak değil "Muhakkime, Ehl-i Nehrevan, Harûriyye, el-Muslimûn, Cemaatü'l-müslimîn" gibi isimlerle zikrederler.⁵⁶ Onlara göre Muhakkime tesmiyesi, "tahkimi kabul etmeme" bağlamından daha çok onların o gün söyledikleri "لا حكم الا لله/hüküm ancak Allah'ındır" sözleriyle ilişkilidir.⁵⁷ Onlara göre kullanılan Havâric tesmiyesi ise düşmanlarının onlara verdiği bir isimdir.⁵⁸

Vehbiyye (الوهبية): İbâzîlerin, tarih boyunca İbâzîlik çizgisinden ayrıldıklarını addettikleri Havâric ve Nükkâriye gibi gruplardan kendilerini ayırmak için kullandıkları bir tesmiyedir. Konuyla ilgili ihtilaf "Vehbiyye" isminin Abdullah b. Vehb er-Rasibi'ye mi yoksa Abdülvehhab b. Abdurrahman b. Rüstem'e mi izafe edileceği konusundadır.⁵⁹ Ancak Vehbiyye tesmiyesiyle tam olarak kimlerin kastedildiği konusunda İbâzî müellifler arasında farklı görüşler mevcuttur.⁶⁰ Çağdaş İbâzî araştırmacı F. Ca'bîrî, Şark İbâzîleri arasında Vehbiyye isminin Abdullah b. Vehb er-Rasibi'ye; Mağrib İbâzîleri arasında ise Abdülvehhab b. Rüstem'e izafe edildiğini ifade etmektedir.⁶¹ Vehbiyye isminin Rüstemîler döneminde imametle ilgili yaşanan ihtilaf neticesinde İbâziyye'den ayrılan Nükkâriyye ile ilgili olduğu ve Nükkâriyye'den olmayan İbâzîler için tesmiye edildiği daha isabetli görünmektedir.⁶² İbâzîler sadece İbâziyye ismini kullandıklarında Vehbiyye'den olsun olmasın hepsini kastetmiş olurlar ama Nükkâriyye gibi İbâzîlerden ayrılmış grupları dışarda bırakmak için Vehbiyye ismini kullanırlar.⁶³

2.2. İctimaî Yapı ve Kuruluşlar

⁵² Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/868.

⁵³ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 65.

⁵⁴ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye.*, 36, 48 vd.; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/293-294.

⁵⁵ Nâmî, *Dirasât ani'l-İbâziyye*, 54.

⁵⁶ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye.*, 48.

⁵⁷ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/293.

⁵⁸ İvaz Halîfât, *el-Usûlü't-târihiyye li'l-firkati'l-İbâziyye* (Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, ts.), 5; Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 31.

⁵⁹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1117.

⁶⁰ Nâmî, *Dirasât ani'l-İbâziyye*, 195 vd.

⁶¹ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye.*, 56.

⁶² Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1027, 1117.

⁶³ Eттаfeyyiş, *Şerhu'n-Nîl*, 14/745.

Arîf (العريف): Arîf (çoğulu urefâ) lafzı lügavî olarak “bir şeyi bilmek, tanımak, ona vâkîf olmak” anlamında kullanılmaktadır.⁶⁴ Gerek cahiliye gerekse sonraki dönemlerde askerî veya sivil bir grubun başında bulunan, idare ettiği topluluğu temsil eden, temsil ettiği gruba ilgili sorumluluklar yüklenen kimseler için kullanılmış bir kavramdır.⁶⁵ İbâzîlikte ise Azzâbe teşkilatı bünyesine halkın eğitim-öğretim faaliyetleriyle ilgili olarak öğrencilerin gerek dersle ilgili gerekse ders dışındaki işleriyle vazifelendirilmiş kişiler “arîf” ismiyle ifade edilmektedir.⁶⁶ Arîfler, İbâzî kaynaklarda kendi içinde üstlendikleri göreve göre “Kur’an talimi arîfi, hatimler ve uyku vakitleri arîfi, ders vakitlerini tanzim arîfi, yemek-iaşe işleri arîfi” gibi farklı isimlerle anılmıştır.⁶⁷

Azzâbe (العزابة): “A-z-b” kökü farklı anlamlar kazanmış olmakla beraber sözlükte olarak “bir şeyden uzak olmayı veya uzaklaşmayı” ifade eden bir lafızdır.⁶⁸ İbâzî kaynaklarda söz konusu lafız “dünyevî işlerden ve nefsin hazlarından uzaklaşarak (uzlet) ibadet ve ammenin maslahatı gereği kendini Müslümanların hizmetine adama” olarak ele alınır.⁶⁹ Buna göre azzâbî, mezkûr vasıflarda bir yaşayışı benimseyen kimseleri ifade etmekten bir istiare; azzâbe ise bu kişilerin oluşturduğu meclistir.⁷⁰ Meclisin başında “Şeyh” veya “Şeyhu’l-halka” diye isimlendirilen bir zat bulunur.⁷¹ İstilah olarak ise özellikle Kuzey Afrika bölgesinde İbâzîliğin yok edilme yahut yasaklanma gibi tehlikelerle karşı karşıya kaldığı dönemlerde, inançlarını ve varlıklarını devam ettirmek gayesiyle kurulmuş, İbâzîlere has dinî, siyasi, sosyal ve ekonomik birtakım vasıf ve vazifeler üstlenmiş, belli sayıdaki insanlardan müteşekkil, İbâzîliğin günümüze ulaşmasında etkin rol oynamış, hüküm sahibi, dinî-ictimaî bir kuruluştur.⁷²

Azzâbe için kullanılan isimlerden biri de halkadır. Halka, azzâbe mensuplarının daire şeklinde oturmalarından mülhem kullanılan bir tesmiyedir.⁷³ İbâzîlere göre göre dinî ve ictimaî vasıftaki ilk halka (hicri 5. asrın başlarında) Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Bekr (öl. 440/1049) tarafından kurulup esasları belirlenmiştir.⁷⁴

Azzâbe mensuplarının söz, fiil, davranış, dış görünüm türünden, diğer insanlardan farklı olarak, uymaları gereken birtakım sorumlulukları vardır. Halkaya mensup olmak

⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 9/236.

⁶⁵ Fahrettin Atar, “Arîf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/361.

⁶⁶ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâtî’l-İbâziyye*, 2/686.

⁶⁷ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâtî’l-İbâziyye*, 2/686-690; Sabri Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/ (1987), 296.

⁶⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, 1/181; İbn Fâris, *Mu’cemu mekâyisi’l-luga*, 4/310; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 1/596 vd.

⁶⁹ Ali Yahya Muammer, *el-İbâziyye fî mevkibi’t-tarih: el-halkatü’l-ûla neş’eti’l-mezhebi’l-İbâzî*. (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1964), 97.

⁷⁰ Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, 288.

⁷¹ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâtî’l-İbâziyye*, 1/577.

⁷² Muammer, *el-İbâziyye fî mevkibi’t-tarih*, 97; ayrıca bk. Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, 287 vd.

⁷³ Muammer, *el-İbâziyye fî mevkibi’t-tarih*, 97-98.

⁷⁴ Yahya b. Ebi Bekr Ebû Zekerîya, *Kitâbu siyeri’l-eimme ve ahbârihim*, thk. İsmail Arabî (Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1982), 265; Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Saîd b. Süleymân ed-Dercinî, *Kitâbu Tabakâtî’l-meşâih bi’l-Magrib*, thk. İbrahim Tallay (b.y.: y.y., 1974), 1/4, 167 vd.

isteyen kimsenin ilim öğrenmeye, dünya işlerinden uzaklaşmaya, malını Allah yolunda harcamaya kararlı; hâfız, ibadete düşkün, sâlih vasıflara sahip olması gerekir. Azzâbî, işini yaptıktan sonra vaktini ibadete ve sâlih amellere ayırmalı, ilim öğrenmeye, zayıfın hakkını gözetmeye, ammenin huzurunu korumaya çalışmalıdır. Giyim-kuşam olarak bütün bedeni örten geniş ve beyaz renkli elbise giyer, başına beyaz bir örtü bağlayıp bir ucunu sağ tarafına sarkıtır ve kesinlikle saçını uzatmaz.⁷⁵ Kişi azzâbî olmanın gereklerini yerine getirmediği, ilmiyle amel etmediği ve azzâbîliği bir yaşam tarzı haline getirmediğinde, ilim sahibi olsa dahi “azzâbî” tesmiyesini hak etmiş olmaz.⁷⁶

Beydatü'l-İslam (بيضة الاسلام): “Beyda” lafzı, İbâzîlerin, imamet vazifesini yürüten imam ve onun yardımcıları için “bir beldenin yönetme yetkisini üstlenmiş kimse, beldenin ileri gelenleri” anlamında kullandıkları bir kavramdır.⁷⁷ İmam ve onun yardımcıları hak ve adalete uygun hareket ettiklerinde kendilerine muhabbet besleyip onları dost edinmenin gerekliliği anlamında “velâyet-i beyda/ولاية البيضة”; hak ve adaletten ayrıldıkları zaman ise “berâet-i beyda/براءة البيضة” terkiplerini kullanırlar.⁷⁸ İbâzîler, Beydatü'l-İslam tesmiyesini eski dönemlerden itibaren İbâzîlik mezhebinin merkezlerinden biri olması sebebiyle Uman'daki Nizva şehri için de kullanırlar.⁷⁹ Hatta Nizva'nın diğer ismi Beydatü'l-İslam'dır. Onlara göre İmam Gassân b. Abdullah el-Yehmedî'nin (öl. 207/823) Nizva'yı fethettiğinden beri orası “Beydatü'l-İslam” olarak tesmiye edilmiştir.⁸⁰

Dâru'l-Adl (دار العدل): Lügavî olarak “mesken, yurt, şehir, vatan” gibi anlamlara gelen “dâr/دار” lafzı çeşitli terkiplerle farklı anlamlarda kullanılan bir lafızdır.⁸¹ İbâzîler, hâkimi/sultanı farklı olsa bile, ahali İbâzî mezhebine mensup olan beldeler için “dâru'l-adl” tesmiyesini kullanırlar. Buralarda sâlih kimseler gâlip olup, haramlara riayet edilir ve İslam beldesinin (darü'l-İslam) hükümleri uygulanır.⁸² Onlara göre beldeler genel itibarıyla **1**) dâru'l-İslam/dâru'l-tevhîd, **2**) dâru'l-şirk/dâru'l-küfr olarak iki kısma ayrılır. Dâru'l-İslam olan beldeler ise kendi içinde **1**) darü'l-adl ve'l-hak/dâru da'veti'l-hak, **2**) dâru'l-cevr ve'z-zulm olarak iki kısma ayrılır.⁸³

Ehl-i Tarîk (اهل الطريق): İbâzîlere has dinî ve ictimaî bir teşekkül olan Azzâbe kurumu bünyesinde, onun koyduğu esas ve prensiplere bağlı olmak kaydıyla ilim öğrenme

⁷⁵ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/171 vd.; Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, 287-290; Mustafa Öz, “Halka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/359-360.

⁷⁶ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/3-4.

⁷⁷ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/135.

⁷⁸ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/136, 2/1108; Sabri Hizmetli, “İbâdilikte Velâyet ve Berâet İnancı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/ (1986), 188.

⁷⁹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/136.

⁸⁰ Ebû Muhammed Nureddin Abdullah b. Humejd Sâlimî, *Tuhfetü'l-a'yan bi-sireti ehli uman*, thk. Ebû İshak İbrâhim Eттаfeyyîş (Kahire: Matbaatü Şebâb, ts.), 1/101, 2/253; Salim b. Hamud Siyâbî, *Uman abre tarih* (Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2001), 2/46.

⁸¹ İbrahim Çelik, “Dâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/482.

⁸² Muhammed b. İbrahim el-Kindî, *Beyânu's-şer'* (Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1985), 3/140; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/672.

⁸³ Ali Yahya Muammer, *el-İbâziyye beyne'l-fıraki'l-İslâmiyye* (Gerdaye: Mektebetü'd-Dâmirî, 1987), 341 vd.; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/390.

ve öğretme faaliyetlerinde bulunan kimseler için kullanılan bir kavramdır. (Ayrıca bk. *Azzâbe md.*). İbâzîler Ehl-i tarîk kavramını, Ebû Hureyre'den nakledilen “من سلك طريقاً إلى الجنة يلقى فيه علماً سهلاً الله له طريقاً إلى الجنة” hadisine dayandırır. ⁸⁴ Fakih ve tarihçilik kimliğine sahip İbâzî müellif Dercînî (öl. 670/1271-72 [?]) Ehl-i tarîk'in ilk imamının Abdullah b. İbâz olduğunu ifade eder. ⁸⁵ İbâzî kaynaklar Ehl-i tarîk'ten olanların söz, fiil, amel, dış görünüm gibi alanlarda uymaları gereken birtakım kurallardan ve söz konusu kuralları ihlal edenlere karşı izlenecek tavır ve davranışlardan bahsederler. ⁸⁶

Hameletü'l-İlm (حملة العلم): Hamale-i ilim terkibi “ilim taşıyanlar, ilim nakledenler” anlamında olup, hicri ikinci asırda, farklı bölgelerden gelen talebelerin Basra'da gizli bir şekilde Ebû Ubeyde Müslim b. Ebû Kerime'den (v. 145/762) İbâzî mezhebine göre din, şeriat ve usul konularında eğitim alıp, öğrendikleri esaslar doğrultusunda, memleketlerine dönerek İbâzîlik mezhebinin (Kuzey Afrika ve Uman bölgelerinde) yayılmasını sağlayan ilk dâîler için kullanılan bir mefhumdur. ⁸⁷ İbâzî kaynaklar bu konuda özellikle beş ismi ön plana çıkarır ⁸⁸ ve onlarla ilgili çeşitli olağanüstü hallerden bahsederler. Bu rivayetlerden birine göre bu talebeler kalplerinin tatmin olması için bir gün ders esnasında hocaları Ebû Ubeyde'den keramet talep etmiş, o da abdest alıp namaz kıldıktan sonra dua etmiş ve duayla beraber içinde buldukları mekânın üstü açılmış, daha sonra sırayla semanın bütün katları açılarak Allah'ın kudreti ve İbâzî mezhebinin kerametiyle (Kur'an'da Allah'la ilgili kullanılan) Arş temaşa edilmiştir. ⁸⁹

Cabir b. Zeyd'in (öl. 93/711-12) vefatından sonra İbâzî mezhebinin liderliğini üstlenen Ebû Ubeyde, İbâzîlerin ilk fakih ve âlimlerinden sayılmıştır. ⁹⁰ İbâzî mezhebinin Basra dışındaki bölgelerde yayılıp gelişmesinde Ebû Ubeyde'nin büyük katkısının olduğu kabul edilir. ⁹¹ Zira farklı bölgelerden gelip Ebû Ubeyde'nin Basra'da kurduğu gizli bir medresede İbâzî eğitimi alıp yetiştirilen talebeler, kendi memleketlerine veya farklı bölgelere gönderilmiş ve bunlar vasıtasıyla Mağrib, Yemen, Hadramut, Uman ve Horasan gibi muhtelif birçok bölgede İbâzîliğin yayılıp gelişmesi sağlanmıştır. ⁹² Bu talebeler daha sonra “hameletü'l-ilm” veya “nakaletü'l-ilm” ismiyle maruf olacaktır. Öyle ki İbâzî kaynaklarına göre Tahert'de Rüstemîler Devleti'nin kurucusu Abdurrahman b. Rüstem (öl. 171/787) de bu hameletü'l-ilm mensup talebelerden biridir. ⁹³

⁸⁴ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâtü'l-İbâziyye*, 2/633.

⁸⁵ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 2/214.

⁸⁶ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/171 vd.; Eттаfeyyîş, *Şerhu'n-Nîl*, 16/365.

⁸⁷ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâtü'l-İbâziyye*, 1/307.

⁸⁸ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/19.

⁸⁹ Eттаfeyyîş, *Şerhu'n-Nîl*, 14/454.

⁹⁰ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 16.

⁹¹ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 17.

⁹² Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 103.

⁹³ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/19 vd.; Ebü'l-Abbas Bedreddin Ahmed b. Saîd b. Abdülvahid Şemmâhî, *Kitâbü's-siyer*, thk. Siyâbî Ahmed b. Suud es- (Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1992), 1/124-125; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 17.

Hitta (الخطة): Hitta, Azzâbe teşkilatında üyelerin riayet etmeleri gereken kuralları ihlal etmeleri sebebiyle kişinin bir ceza olarak halkadan uzaklaştırılmasını ifade eden bir kavramdır. Aynı şekilde İbâzî mensuplarının bulunduğu beldede müntesiplerden birinin carî olan örfe muhalefet etmesi sebebiyle, yaptığı hatalı davranışa göre halktan uzaklaştırılmasını veya hak ettiği cezayı ifade etmektedir. Hitta lafzı sanki “kuralları ihlal eden ile diğer insanlar arasına bir hat çekilmesini” ihsas eden kinayeli bir kulanımdır.⁹⁴ İbâzî kaynaklar ib'âd (الابعاد), hücrân (الهجران) ve tard (الطرد) kavramalarının da hitta anlamında olduğunu belirtirler.⁹⁵

Hücrân (الهجران): Hücrân kavramı, Azzâbe teşkilatının ilk dönemlerinde ders halkasına katılan tilmîzin⁹⁶ uyulması gereken kuralları ihlal etmesi sebebiyle halkadan uzaklaştırılması veya atılmasını ifade eden; daha sonraki dönemlerde ise İbâzî mensuplarının yaşadığı beldelerde carî örf ve uygulamalara muhalefet eden kişilerin toplumdaki uzaklaştırılmasını, yalnız bırakılmasını ve kendisinden teberrî edilmesini ifade eden bir kavramdır.⁹⁷

İb'âd (الابعاد): Lügavî olarak “uzaklaştırma, kovma” anlamına gelen ib'âd lafzı istilâh olarak İbâzî mezhebine mensup birinin, inancına veya maruf örfe aykırı olan kavlî, fiilî veya amelî bir ihlalde bulunması sebebiyle, ehl-i salah dedikleri yetkin kimseler tarafından, kişinin yaptığı cürme göre toplumdaki uzaklaştırılmasını, yalnız bırakılmasını veya kendisinden teberrî edilerek cezalandırılmasını ifade eden bir kavramdır.⁹⁸ Özellikle Azzâbe üyelerinden bir azzâbî riayet edilmesi gereken kuralları ihlal ettiğinde, ihlalde bulunan kimse tövbe edip halini düzeltmediği sürece halkaya alınmaz, kendisiyle oturulup konuşulmaz, aynı sofrada yemeğe oturulmaz ve kendisinden teberrî edilir. Kişi ancak tövbe edip halini düzeltince ve halka üyeleri de buna kani olunca o kimse Azzâbe halkasına tekrar geri dönebilir.⁹⁹

İbâzî kaynakların kimi ib'âd ve hücrânı aynı muhtevaya sahip eş anlamlı lafızlar olarak ele alırken kimi de bu mevzuda hitta, ib'âd, hücrân ve tard lafızlarının kullanıldığını ancak hepsinin aynı anlam ve muhtevaya sahip olduğunu belirtirler.¹⁰⁰ Söz konusu cezaların takdiri veya kendisinden teberrî edilenin topluma dönüşü yahut Azzâbe özelinde üyelerden birinin halkaya geri alınması ancak yaptığı hatada ısrar etmeyerek tövbe etmesi ve halini düzeltmesiyle mümkün olur. Bu meyanda eski konuma dönüş suçun durumu ve mürtekinin ısrarına göre birkaç saat veya birkaç gün gibi kısa sürelerde

⁹⁴ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/343.

⁹⁵ Eттаfeyyiş, *Şerhu'n-Nîl*, 16/365; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/122, 2/1038.

⁹⁶ Tilmîz, bilindik anlamıyla sadece “öğrenci” anlamında olmayıp, Azzâbe teşkilatına eğitim-öğretim amacıyla yeni katılan tüm üyeler için kullanılan umûmî bir kavramdır. Günümüzde tilmîz yerine “إبرؤ/إبرؤ” lafzı kullanılmaktadır (Bk. Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/154-155).

⁹⁷ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1038.

⁹⁸ Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 243.

⁹⁹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/122-123.

¹⁰⁰ Dercîni, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/5; Eттаfeyyiş, *Şerhu'n-Nîl*, 16/365; Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 243.

olabildiği gibi hatanın ısrarla sürdürülmesi durumunda ceza bir ömür de devam edebilmektedir.¹⁰¹

Azzâbe üyelerine verilen cezalar cürmün küçük veya büyüklüğüne göre değişmekle birlikte, her bir azzâbî halk için örnek konumunda olduğu için, halkanın ihlal edilen her kuralı için takdir edilmiş cezalardan bahsetmek mümkündür. Örneğin azzâbî yemeği mutedil ölçüler içerisinde yemelidir. Buna riayet etmeyip tıka basa karnını doyurup oburluk ederse önce uyarılır, yine de bunda ısrar ederse hıttta cezasına çarptırılır.¹⁰² Aynı şekilde belli vakitlerde icra edilen toplantılar duayla başlar, bu duadan sonra toplantıya gelenlere; gece ve öğle vaktindeki uyku saatlerine riayet etmeyenlere; derste başka şeylerle meşgul olanlara; ders ve yemek saatlerine riayet etmeyenlere yine hıttta cezası verilir.¹⁰³ Azzâbî, şayet büyük günah işler ve suçu da iki şahitle sabit olursa Azzâbe teşkilatı bu kişiden teberrî eder ve bu kimse halkın huzurunda günahını itiraf edip tövbe etmedikçe ve teşkilat da o kişinin halini düzelttiğine kani olmadıkça Azzâbe halkasına geri dönemez.¹⁰⁴

Şeyh (الشيخ): Şeyh lafzı Uman'da, ilim ehli olmasa dahi zekâ, ince anlayış, vera ve hikmet ehli kimseler için; Cezayir'in Mizab bölgesinde ise Azzâbe teşkilatı başkanı için kullanılan bir lakaptır.¹⁰⁵ Kuzey Afrika (özellikle Cerbe) bölgesindeki Berberîler, kabile büyükleri için aynı zamanda "Bâbâ Şeyh" lakabını da kullanırlar. Mizâb bölgesi İbâzîleri günümüzde de mezkûr kavramları kullanmaya devam etmektedirler.¹⁰⁶

2.3. Genel Kavramlar

Ashâbunâ (قومنا) ve Kavmunâ (صحابنا): Ashab lafzı lügavî olarak "birlikte bulunmak, arkadaşlık ve dostluk etmek" gibi anlamlara gelen "s-h-b" kökünden türeyen "صاحب" lafzının çoğul ismi olan "صُحْب" ifadesinin çoğuludur.¹⁰⁷ İslâmî literatürde Sahâbî, sahâbe ve ashab kelimeleri İslam'la birlikte çok erken dönemlerden itibaren Resûlullah *aleyhisselamı* görüp ona iman etmiş kimseler için kullanılmaya başlanmıştır.¹⁰⁸ Sahâbeyle ilgili farklı tanımlar yapılmış olmakla birlikte İbn Hacer'in (öl. 852/1448) "Sahâbî, Resûl-i Ekrem'e Müslüman olarak mülâkî olup, bu imanı üzere ölmüş olan kimsedir."¹⁰⁹ şeklindeki tanımı İslam alimleri arasında benimsenip meşhur olmuştur.

Ashâb lafzı, yukarıda ifade edilen terminolojik anlam dışında İbâzî literatürde lügavî anlamla ilişkili olarak farklı bir muhtevada kullanılmıştır. el-Ashâb lafzını İbâzî

¹⁰¹ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/5; Eттаfeyyîş, *Himyân*, 16/365.

¹⁰² Hizmetli, "İbâdilikte Azzabe", 297-298.

¹⁰³ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/174 vd.; Hizmetli, "İbâdilikte Azzabe", 296-297.

¹⁰⁴ Hizmetli, "İbâdilikte Azzabe", 294.

¹⁰⁵ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/577.

¹⁰⁶ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/91.

¹⁰⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/519.

¹⁰⁸ Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/491.

¹⁰⁹ Ebü'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, thk. Adil Ahmet Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 1/8.

müellifler mezhep literatüründe İbâzî mezhebine bağlı olan âlim ve müntesipler için kullanırlar.¹¹⁰ Söz konusu kullanım bazen izafetli olarak “ashâbunâ” şeklinde bazen de lam-ı tarifli olarak “el-ashâb” şeklinde gelebilmektedir. Onlara göre “el-ashâb” veya “ashâbunâ” ifadeleri hicri 3. asırdan beri mezhep müellifleri tarafından kullanılmaktadır.¹¹¹

İbâzî kaynaklar “ashâbuna” lafzının mukabilinde ise “kavmunâ” lafzını kullanırlar. Onlar mezkûr kavram ile çoğunlukla İslam dünyasındaki meşhur dört mezhebi veya İbâzîler dışındaki diğer Müslümanları kastederek.¹¹² Bazen de “el-Kavm” veya “kavmunâ” yerine aynı manayı kastederek “gayrunâ” kavramını da tercih etmektedirler.¹¹³ İbâzî eserlerde genellikle İbâzîlik mezhebiyle onlar dışındaki mezheplerin veya İbâzî olmayan Müslümanların yaklaşımları ele alınırken “ashâbunâ” ve “kavmunâ” kavramları birbirlerinin mukabili olarak çokça kullanılır. Bundan mütevellid İbâzî kaynakların bu terminolojik ayrıma dikkat edilerek mütalaa edilmesi ilgili alandaki araştırmalar için ehemmiyet arz etmektedir.

İsti'râz (الاستعراض): Havâric arasında çıkan temel ihtilaflardan biri kendilerinden olmayanlara karşı gösterecekleri politikayla ilgiliydi. Bir kısmı kılıç-kalkanla sert ve katılıkla hurûc etmekten yana iken bir kısmı ise daha mutedil bir tutumu savunuyordu. İsti'râz kavramı kılıç-kalkan ile katılıktan yana olan Hâricîlerin, özellikle Nafi' ibnu'l-Ezrak ve onun görüşünü destekleyenlerin, kendilerinden olmayan Müslümanların dinî inanç ve anlayışlarını sorgulamayı ifade eden bir kavramdır. Daha doğrusu Ezârika gibi grupların kendilerinden olmayanları öldürme zihniyetleri ve faaliyetleridir.¹¹⁴ Konuyla ilgili yapılan nakillere göre İbnü'l-Ezrak'ın taraftarları, karargâhlarına gelip onlardan olduğunu iddia eden kimseleri bir imtihana tabi tutmuş; bu imtihanda yanlarında bulunan esirlerden birini öldürmelerini teklif etmişlerdir. İmtihana tabi tutulan kimse şayet esiri öldürürse inancını samimiyetle ispat ettiği kabul edilmiş; şayet öldürmezse o kimse münafık ve müşrik addedilerek kendisi öldürülmüştür.¹¹⁵ İbâzîler kendilerine böyle bir fiilin isnad edilmesini kabul etmezler. Onlara göre bu konunun kendilerine isnad edilmesi cehaletten kaynaklanmaktadır çünkü isti'râz, İbâzîlikte haram addedilmiş bir uygulamadır.¹¹⁶

Usûl-i Tis'a (الاصول التسعة): Usûl-i tis'a kullanımı, İbâzî mezhebinde akidenin temel meselelerinin toplandığı dokuz esasını ifade eder. Bunlar aynı zamanda Müslümanların ihtilaf ettiği ve İbâzîlerin de kendilerine has bir yaklaşım sergiledikleri konulardır.¹¹⁷ Söz konusu usûl-i tis'a: **1)** Tevhid, **2)** Kader, **3)** Adalet, **4)** Velayet ve berâet, **5)** Emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker, **6)** Va'd ve va'îd, **7)** el-Menzile beyne'l-

¹¹⁰ Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 135; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/587.

¹¹¹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/587.

¹¹² Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 138; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/588, 885.

¹¹³ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/885.

¹¹⁴ Fiğlalı, “Hâriciler”, 16/173.

¹¹⁵ Mustafa Öz, “İsti'râz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/374.

¹¹⁶ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/683.

¹¹⁷ Cennâvünî, *Kitâbü'l-vad'*, 21; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1081; Mustafa b. Muhammed Şerîfî, *Muhâdarât ve durûs fi usûli'd-din* (b.y.: y.y., 2012), 136.

menzileteyn, **8**) La menzile beyne'l-menzileteyn **9**) el-Esmâ ve ahkâm esaslarıdır.¹¹⁸ Bu konudaki çalışmalar genel itibariyle 9 ilkeden bahsetmekle beraber bu ilkelerin 8 veya 10 olduğunu ifade eden İbâzî müelliflerin de bulunduğu kaydedilmektedir.¹¹⁹ Örneğin İbâzî kelamcılardan Melşûti (öl. 5./11. yy.) konuyla ilgili eserinde söz konusu 9 esasa “el-esmâ ve’s-sıfat” diye bir madde daha ekleyerek 10’a tamamlamaktadır.¹²⁰

Kutub (القطب): İbâzî mezhebi mensuplarının İbâzî mezhebine son dönemde büyük hizmetlerde bulunan Muhammed b. Yusuf Eттаfeyyiş (1821-1914) hakkında kullandıkları bir lakaptır. Eттаfeyyiş, İbâzîler arasında âdeta bir başvuru kaynağı ve önder kabul edildiği için “imamların kutbu” anlamında “kutbü'l-eimme” lakabıyla meşhur ve maruf olmuştur.¹²¹ İbâzî kaynaklar Eттаfeyyiş nisbesinden daha çok “el-kutub” lakabını tercih ederler. Dolayısıyla mezhep müntesipleri gerek günlük hayatlarında gerekse kaynaklarında “el-kutub” lakabını kullandıklarında bununla kastettikleri Muhammed Eттаfeyyiş’tir.

Küfür (الكفر): İbâzîler, şirk veya herhangi bir kebîrenin irtikâbı sebebiyle kişinin içine düştüğü durumu, iman halinin zıttı anlamında küfür olarak kabul ederler.¹²² Onların hem inkâr etmeyi hem de imanla beraber kebîre irtikab edeni küfürle itham etmelerinin sebebi iman tanımlarıyla ilgilidir. Ehl-i sünnet, genel itibariyle iman ve amele taalluk eden esasları farklı ele almış ve “amellerin ihmali iman dairesinden çıkarmaz” yahut daha maruf bir formülasyon olan “amel imandan bir cüz değildir” hükmüne varmışken¹²³ İbâzîler ise Allah’ın söz, itikad ve fiil olarak emrettiklerinin tamamını imandan saymış; gerçek mümini, imanı söz ve kalb ile ikrar eden, dinin erkânıyla amel edip masiyetlerden kaçınan ve buna mukabil Ahiret’te kendisi için bir karşılık (ecir) olan kimse olarak tarif etmişlerdir.¹²⁴ Bu meyanda İbâzî doktrin imanın, kalbin itikadını (tasdik), dilin ikrarını ve uzuvların amelini ihtiva etmesi konusunda müttefiktir.¹²⁵ Ancak onlar dünya ahkâmının taalluku bağlamında inkâr veya şirke düşen kimse ile kebîre sebebiyle küfre nisbet edilen kimseyi birbirinden ayırırlar. Kebîre sahibinin küfrü tövbe etme ihtimali sebebiyle

¹¹⁸ Cennâvünî, *Kitâbü'l-vad'*, 21-25; Şerîfî, *Muhâdarât ve durûs*, 136-137.

¹¹⁹ Metin Yıldız, “İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları: el-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke)”, *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 169.

¹²⁰ Tebgûrîn b. Dâvûd el-Melşûti, *Usûlü'd-din ev el-Usûlü'l-aşrate inde'l-İbâziyye*, thk. Venis et-Tâhir Amir (Maskat: Mektebetü'l-Ceyli'l-Vâid, 2005), 27 vd.

¹²¹ Bükeyr b Saîd A'vest, *Kutbü'l-Eimme el-Allâme Muhammed b. Yusuf Eттаfeyyiş: Hayatuh, Âsâruhu'l-Fikriyye ve Cihaduh* (Saltanatu Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1989), 62; Muhammed b. Mûsâ Bâbâammî vd., *Mu'cemu a'lami'l-İbâziyye mine'l-karni'l-evvel el-hicri ile'l-asri'l-hazır - kismu'l-mağribi'l-İslamî-* (Karâra: Cem'iyetu't-Turâs, 1999), 2/399-406; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/863.

¹²² Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/918.

¹²³ Ahmet b. Hasan b. Sinanüddin Beyazîzade, *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 97; A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelam'a Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 48.

¹²⁴ Ebû Yakub Yusuf b. İbrâhim Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan* (Saltanatu Umman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1997), 3/118-119.

¹²⁵ Ebû Muhammed Nureddin Abdullah b. Humejd Sâlimî, *Behcetü'l-Envâr*, thk. Ali b. Said b. Mes'ûd el-Gâfirî (b.y., ts.), 193; Sabir Ta'îme, *el-İbâziyye Akîdeten ve Mezheben* (Beyrut: Darü'l-Cil, 1986), 111.

ölünceye kadar bir tür izafî küfürdür, tövbe etmeden ölen ise artık ebedi azabı hak etmiş olur.¹²⁶

Küfr-i nimet (كفر النعمة): İbâzîler imanı ikrar, tasdik ve amelin bütünü olarak düşündükleri için amel eksikliğinin imandan çıkaracağı sonucuna varmışlardır. Dolayısıyla bütün amellerin yerine getirilmesi gerekir. Zira nafie veya farz olsun her taat aynı zamanda imandır.¹²⁷ Farz ameller ihmal edildiğinde iman tahakkuk etmez. Böyle bir durumdaki kişi kâfir sayılır ancak bu şirk veya dinin umdelerini inkâr etmek anlamında değil; imanın kendisine yüklediği sorumluluğu yerine getirmeme yönüyle küfür ismini hak eder ve bu durum küfr-i nimet olarak tesmiye edilir. Küfr-i nimet içindeki kimse artık Müslüman değil asî bir muvahhid olur.¹²⁸ Muvahhid kimse ise kebîre işlemiş dahi olsa kendisine dünyada Müslüman muamelesi yapılır. Örneğin kanı, malı ve ırzı korunmuştur, zarar verilemez; kadınları nikâhlanır, kestikleri yenir ve cenaze namazları kılınır.¹²⁹ Ancak Müslümanlara yakınlık bağlamında velayeti düşer ve kendisinden teberrî edilir, yaptığında ısrar edip tövbe etmeden ölürse küfür üzere öldüğü için ebedi azabı hak etmiş olur.¹³⁰ Bu küfür çeşidi için aynı zamanda küfr-i nifak, küfr-i fisk, küfr-i ef'âl gibi isimler de kullanılır.¹³¹

Küfr-i Şirk (كفر الشرك): İbâzîler, Allah'ın vahdaniyeti, âyetleri, peygamberin risâleti gibi dinin zarûriyyatından olan umdelerini ikrar ve tasdik etmeyen yahut helalini haram, haramını helal kabul eden kimsenin küfr-i şirk veya küfr-i cuhûd içinde olduğunu kabul ederler. Bu durumda olan kimselere müşrik ahkâmı uygulanır.¹³² Mezkûr durumdaki kimse dinin itikadî esaslarını ihlal ettiği için kendisine kebâir-i şirk ismi de itlak olunur.¹³³

La Menzile beyne'l-Menzileteyn (لا منزلة بين المنزلتين): İbâzîler iman ile küfür arasında başka bir konumun bulunmadığını ifade etmek için "la menzile beyne'l-menzileteyn" terkihini kullanırlar. Zira iman ile küfür veya tevhid ile şirk hareket ile sükûn yahut ölü ile diri gibi birbirine zittir. Dolayısıyla kişi ya ikrar, tasdik ve ameli yerine getirerek mümin olmuştur ya da bunları inkâr veya ihlal ederek kâfir olmuştur. Kişi imandan çıkmadan küfre giremediği gibi küfürden çıkmadan da imana giremez.¹³⁴ Ancak buradaki farklılık da lafzın delaleti açısından "el-Menzile beyne'l-Menzileteyn" esasında olduğu gibi lügavî ve lafzî bir ihtilaftan ibarettir.¹³⁵ İbâzîyye'nin "el-menzile beyne'l-menzileteyn" kullanımları özellikle kebire irtikab edene uygulanacak dünyavî ahkâmın tespitine racîdir.¹³⁶

¹²⁶ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 94; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/901-902, 921.

¹²⁷ Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî Eттаfeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, thk. Mustafa b. Nasır Vinten (Gerdaye: Neşru Cem'iyeti't-Turâs, 2001), 540.

¹²⁸ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 95-96.

¹²⁹ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 94.

¹³⁰ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/921.

¹³¹ Eттаfeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 532; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/918, 921.

¹³² A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 93-94; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/919.

¹³³ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/898.

¹³⁴ Melşûtî, *Usûlü'd-din*, 46, 123-127.

¹³⁵ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 96.

¹³⁶ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 96; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/987.

el-Menzile beyne'l-Menzileteyn (لا منزلة بين المنزلتين): İbâziyye'ye göre kebîre irtikab eden mümin ne tam anlamıyla mümin ne de tam anlamıyla müşriktir. Bu kimse imanın parçası olan ameli ihmal etmekle nifak içerisindedir. İbâzîler bu şekilde iman ile şirk arasında kalmış kimseyi dünya ahkâmı cihetinden “ameli nifak içine düşmüş münafık” olarak kabul ederler.¹³⁷ Menzile kavramının kullanımı açısından Mutezileyle aynı görüşte ancak lafzın medlulü açısından farklı düşünürler. İbâzîler Mutezilenin mürtekeb-i kebire bağlamında kullandıkları “fisk” konumunu “ameli nifak” olarak tesmiye ederler.¹³⁸ Ancak bu nifak itikadî değil amelin ihmaline taalluk eden bir nifaktır.¹³⁹ Fakat Mutezile ile İbâziyye arasındaki bu farklılık sadece lafzi bir ihtilaftan ibaret olup her iki doktrin de mezkûr kimsenin tövbe etmeden ölmesi durumunda, onu ebedi azabı hak etmiş kabul ederler.¹⁴⁰ İbâzîlerin “el-Menzile beyne'l-Menzileteyn” kavramını kullanma sebebi kebîre irtikab eden kimseyi, itikad cihetinden mümin veya müşrik kabul eden mezheplerden farklı düşünmeleridir.¹⁴¹

Mesâlik-i Din (مسالك الدين): Mesâlik-i din terkibi, İbâziyye'de ahkâm-ı diniyenin tatbik edilme yollarını ifade eden ve imamet nazariyesiyle bütünleşen bir kavramdır. İbâzîlerde mesâlik-i din olarak tesmiye edilen, dinin uygulanma yolları Zuhûr (الطهور), Difa' (الدفاع), Şîrâ (الشراء) ve Kitmân (الكتمان) olmak üzere dört tane olup şer'î ahkâm ancak bu dört yoldan biriyle tatbik edilebilir.¹⁴²

Zuhûr döneminde, Hulefâyı râşidin ve Rüstemîler zamanında olduğu gibi, Allah'ın şeriatını ve kulların hukukunu tatbik etmek âdil bir imamın elindedir.¹⁴³ Difa' döneminde İbâzî toplumunun düşmanlarına karşı savunulması, can ve mal güvenliğinin sağlanması, Abdullah b. Vehb er-Râsibî (öl. 38/658) gibi bir imama havale edilmiştir. Difa', Zuhûr ile Kitmân arası bir derece olup sadece zaruret halinde başvurulur.¹⁴⁴ İmamet vazifesi Difa' dönemiyle sınırlı olup, mezkûr dönem sona erdiğinde, vazifeyi üstlenen imamın görevi de sona erer.¹⁴⁵ Şîrâ dönemi, Ebû Bilal Mirdas b. Üdeyye (öl. 61/680) gibi, kişinin nefsinin cehennemden koru(n)mak veya cenneti ve Allah'ın rızasını kazanmak için satmasıdır. Bu dönemin tesmiyesi Tevbe 9/111'de ifade edilen “Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır.” ayetinden mülhemdir.¹⁴⁶ Kitmân dönemi ise İbâzîler zayıf oldukları ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarında, İmam Cabir b. Zeyd zamanında olduğu gibi, dinlerini gizli bir

¹³⁷ Melşûtî, *Usûlü'd-din*, 44, 114.

¹³⁸ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/988.

¹³⁹ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 2/49.

¹⁴⁰ Melşûtî, *Usûlü'd-din*, 44-45; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 93-94.

¹⁴¹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/988.

¹⁴² Eттаfeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 13 vd.; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/488.

¹⁴³ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/6; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 111; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/658-659.

¹⁴⁴ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/377, 488.

¹⁴⁵ Eттаfeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 13; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 112.

¹⁴⁶ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 112; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/551.

şekilde, tehlike dönemi geçinceye kadar, ilan etmeksizin muhafaza etmeyi ifade eder.¹⁴⁷ Kitmân döneminin mücadelesi halk arasında mescid ve sivil toplum örgütleri aracılığıyla İslam'ın faziletlerinin yaşatılmasıdır.¹⁴⁸ İbâzîler, Kitmân dönemini Resûlullah *aleyhisselamın* ilk dönemlerindeki gizli davete teşbih ederler.¹⁴⁹

Muvahhid (الموحد): Allah'ın bir ve tek olduğunu ikrar ve tasdik etmeyi ifade eden tevhid kökünün ism-i fail formu olan muvahhid lafzını İbâzîler, genel itibariyle tevhid esaslarını kabul eden, dünyada kendisine canı, malı ve ırzı konusunda Müslüman muamelesi yapıp müşrik ahkâmı uygulanmayan kişiler için kullanırlar.¹⁵⁰ İbâzîler bu kullanımla, kendilerinden olmayan Müslümanlara karşı katı ve sert politikalar izleyen, onları kâfir, yurtlarını küfür yurdu addeden Ezârika gibi grupların yaklaşımından ayrılırlar.¹⁵¹ Mezkûr kavram, klasik İbâzî kaynaklarda aynı zamanda İbâzî olmayan Müslümanlar için de kullanılan bir kavramdır.¹⁵² Bu kullanım özellikle mürtekib-i kebîre yaklaşımlarıyla ilgilidir. Zira onlara göre kebîre işleyen kimse tövbe etmediği sürece kendisine mümin veya Müslüman denilemez, ancak tevhidin esaslarını da benimsediği için ona muvahhid denilir. Şayet mürtekib-i kebîre için Müslüman veya mümin tesmiyeleri kullanılsa dahi bu isimlerle kastedilen muvahhid ismidir.¹⁵³ Zira mezhebin görüşü “mümin” lafzının muvahhid için kullanılmayacağı yönündedir.¹⁵⁴ Çünkü gerçek mümin imanın gereklerini söz, fiil ve amel cihetinden tam olarak yerine getirendir, bunları ihlal edenlerin mümin olma vasıfları (tövbe edinceye kadar) düşmüş olur.¹⁵⁵

Mü'min (المؤمن): İbâzîlere göre mümin, Allah'ın emrettiği taatları yapan, nehyettiği davranışlardan kaçınan ve imanın gerektirdiği sıfatlara sahip olan kimsedir. Bu kimse (farzlardan birini ihlal etme veya kebîre irtikab etme gibi bir sebeple) imanın gerektirdiklerini tam anlamıyla yerine getirmediğinde “mümin” olma vasfı kendisinden düşer ancak dünyada kendisine Müslüman ahkâmı tatbik edilir.¹⁵⁶

Müslim (المسلم): Müslim lafzı genel itibariyle son dine teslimiyet göstermiş ve imanın gereklerini yerine getiren kimseler için kullanılan bir kavramdır. İbâzîler bu kavramı özellikle “İbâzî” tesmiyesinin yaygınlaşmadığı ilk dönemlerde “el-müslimun veya cemaatü'l-müslimîn” şeklinde, mezhep mensupları için kullanmışlardır. Ancak bu kullanımla mezhep dışındakilerin İslam dairesinden çıktıklarını kastetmiş olmazlar.¹⁵⁷ Mezkûr kullanım daha çok onların iman konularına olan yaklaşımlarıyla ilgilidir. Özellikle

¹⁴⁷ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/6; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/905.

¹⁴⁸ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 113.

¹⁴⁹ Nâmî, *Dirasât ani'l-İbâziyye*, 282-283.

¹⁵⁰ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1056.

¹⁵¹ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye.*, 176.

¹⁵² Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/200, 2/1056.

¹⁵³ Eттаfeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 532.

¹⁵⁴ Eттаfeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 400.

¹⁵⁵ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 3/118-119.

¹⁵⁶ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 55; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/73-74; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 92-96.

¹⁵⁷ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/200, 496.

kebîre konusu ve amelin imanın parçası sayılması neticesinde onlar “mümin” ve “müslim” lafızlarını imanın gereklerini yerine getirenler için; buna mukabil “muvaahhid” ismini ise kendileriyle aynı yaklaşımda olmayanlar veya ameli ihlal eden kimseler için kullanmışlardır.¹⁵⁸

Velâyet ve Berâet (الولاية والبرائة): Velâyet/tevellî ve berâet/teberrî istilahları İslam Tarihi’nde zuhûr eden ilk fitne olaylarından sonra ortaya çıkmış ve özellikle Şîa ve Hâricî fırkalarının kullandığı iki kavramdır. Berâet, özellikle “kendileri gibi düşünmeyenlerden uzaklaşma, onlardan beri olma, onlarla ilişkiyi kesme” muhtevasında; velâyet ise “kendilerine yakın olanlara karşı dost olmayı” ifade etmek için kullanılmış iki kavramdır.¹⁵⁹ İbâzîler bu kavramı hem siyasi hem de dinî anlamda kullanmaktadırlar. Onlar teberrî kavramını kebîre işlemiş olanlara “kalben buğzetmek, onlar için istiğfar etmemek, âkibetleri için hayır duada bulunmamak” anlamında; tevellî kavramını ise dostluk kurma ve yakın olma durumları için kullanmaktadırlar.¹⁶⁰

Berâet veya velâyetle ilgili özellikle problemlili nokta ilgili kavramların mezhebî bir ötekileştirmeye aracı kılınmasıdır. Bu meyanda söz konusu kavramların muhatapları mezhep müntesipleri değil diğerleri olmaktadır. Dolayısıyla mezhebin yaklaşımlarıyla ters düşen sahâbîler de berâet ve velâyet sisteminden nasibini almışlardır. İbâzî müellifler genel itibariyle Ehl-i sünnet’in sahâbe kavramı için yaptığı tanım ve muhtevaya katılırlar. Ancak onlara göre kişinin sahâbelik vasfının devam etmesi için iman ve istikametini hayatının sonuna kadar sürdürmesi gerekir ki tövbe edilmemiş bir kebîre veya fisk, sahâbîlik sıfatını düşürebilir. Dolayısıyla fitne olaylarından önce kendisinden herhangi bir fisk zuhur etmemiş bütün sahâbîler adalet sahibi kabul edilir. Ancak fitne olaylarında sonra sadece Resûlullah *aleyhisselam* ile birlikte sahip oldukları iman ve istikametini koruyanlar âdildir.¹⁶¹ Söz konusu istikameti korumamış olanlar adalet ve hürmet konusunda diğer insanlar gibidir.¹⁶²

Söz konusu yaklaşım neticesinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve fitne olaylarına dâhil olmamış bütün sahâbîler velâyete layık olup ta’dil edilecek kimselerdendir. Fitne hadisesinden sonra âdil olma vasfını koruyanlar ise Hz. Osman’a karşı hurûc edenler, Hz. Ali’yi imamete getirenler ve tahkim günü kitabullahın ikâme edilmesini talep ederek Hz. Ali’den ayrılanlardır.¹⁶³ Öyle ki Hz. Osman’a karşı kıyâmda bulunanlar Bedir’de Müslümanlara yardım etmek gibi çok önemli bir amel yapmışlardır.¹⁶⁴ Buna mukabil fitne

¹⁵⁸ Eттаfeyyîş, *Şerhu Akîdeti’t-Tevhîd*, 532.

¹⁵⁹ Mustafa Öz, “Teberrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/214-215.

¹⁶⁰ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 1/100, 2/1103.

¹⁶¹ Ebû Muhammed Nureddin Abdullah b. Humejd Sâlimî, *Tal’atu’s-şems: şerhu Şemsi’l-usûl*, ed. Abdullah Rebi (Kahire: Dârü’l-Kitabi’l-Mısriyyi, 2012), 2/66.

¹⁶² Ebû Yakub Yusuf b. İbrâhim Vercelânî, *el-Adl ve’l-insâf fî ma’rifeti usuli’l-fıkh ve’l-ihtilaf* (Saltanatu Umman: Vizâretu’t-Turâsi’l-Kavmî ve’s-Sekâfe, 1984), 1/148-150; Sâlimî, *Tal’atu’s-şems*, 2/520-523; Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 2/589.

¹⁶³ Sâlimî, *Tal’atu’s-şems*, 2/67.

¹⁶⁴ Halîfât, *Neş’etü’l-hareketi’l-İbâziyye*, 57.

olaylarına karışmış olanlar ise ta'dil vasfını kaybetmiş olup onlar kendilerinden teberri edilecek kimselerdir. Hz. Osman, Hz. Ali, Talha, Zübeyr, Amr b. As, Muaviye b. Ebî Süfyân, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve tahkim hadisesine razı olanlar teberri edilecek kimselerdendir.¹⁶⁵ Bunlar yaptıkları sebebiyle tövbe etmiş olsalardı kendilerinden teberri edilmezdi. Örneğin Siffin ve Cemel'de âdil imama karşı savaşanlar berâete layıktırlar.¹⁶⁶ Ancak Hz. Aişe daha sonra tövbe ettiği için teberri edileceklerden değildir.¹⁶⁷ İbâzîlere göre hüküm verecek seviyede bir anlayış ve bilgiye ulaşan kimsenin fitne olaylarına karışmış kimselere karşı teberri etmesi vaciptir.¹⁶⁸ Hz. Ali tahkimi kabul etmekle imametinin meşruluğunu yitirdiği için ondan teberri etmek ve onunla savaşmak vacip olmuştur.¹⁶⁹ Bu konularda kendilerinden teberri edilmesi gerekenlerin velâyatini tasvib etmek helal değildir.¹⁷⁰

İbâzî müellifler berâet ve velâyetle ilgili akidelerine dayanarak ta'n ettikleri sahâbîlerin faziletlerinden bahseden rivayetleri ya kendi mezhep yaklaşımlarına paralel olarak tevil etmiş yahut tamamen inkâr etmeyi tercih etmişlerdir. Binâenaleyh Resûlullah *aleyhisselâmın* kendisinden sonra tâbi olunmasını istediği sahâbîler Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'dir, diğerleri değildir.¹⁷¹ Özellikle fitne hadisesinde ismi geçen sahâbîlerin faziletinden bahseden haberlerin çoğu uydurma rivayetlerdir.¹⁷² Zira bunlardan Hz. Osman onlara göre şûra ehline ittiba edip verdiği ahde vefâlı olacağını ikrar ettiğinde velayete layık olmuş fakat daha sonra yaptıklarından dolayı öldürülmeyi hak etmiştir.¹⁷³ Bu sebeple onun sahâbîliğinin düşürülmesi gerekir!¹⁷⁴ Çünkü Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in yolundan ayrılarak zillete düşmüştür.¹⁷⁵ Aynı şekilde hakem olayına kadar Hz. Ali tevelli edilecek kimselerdendir. Ona karşı savaşanlar ise ateş ehli olmaya layık olmuşlardır.¹⁷⁶ Fakat Ali b. Ebi Talib tahkim kararıyla küfre girmiş, tahkîme karşı çıkanlara savaş açarak zilleti seçmiş ve gerisin geriye dönenlerden olmuştur.¹⁷⁷

Sonuç

Mezhepler zaman zaman münferit örnekler üzerinden tenkide açık olmakla beraber bir bütün olarak değerlendirildiğinde, taassuba dönüşmeyen mezhebî teşekkül ve aidiyetlerin İslam düşünce tarihi için birer zenginlik olduğu müsellemdir. Bu bağlamda farklılık ve devinim düşüncenin gelişimi için vazgeçilmez unsurlardır. Binâenaleyh marjinal

¹⁶⁵ Ahmed Cihat Süveydan, *es-Sahâbe beyne'l-İbâziyye ve Ehli's-Sünne* (Gazze: el-Câmiatü'l-İslamiyye, Yüksek Lisans, 2015), 16.

¹⁶⁶ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/27, 28, 40, 41; Ebû Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd Sâlimî, *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî* (Uman: Mektebetü'l-İmam es-Sâlimî, 2010), 1/187.

¹⁶⁷ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/41.

¹⁶⁸ Sâlimî, *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*, 1/186.

¹⁶⁹ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 62-63.

¹⁷⁰ Sâlimî, *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*, 1/128.

¹⁷¹ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/40.

¹⁷² Sâlimî, *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*, 1/186.

¹⁷³ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/40.

¹⁷⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Said el-Ezdî el-Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Seyyid İsmail Kâşif (Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980), 2/212.

¹⁷⁵ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/207; Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/27.

¹⁷⁶ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/41.

¹⁷⁷ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/27, 41.

yaklaşımların veyahut zaman ve mekanın değişkenliğiyle alakalı örfî çözümler üzerinden bir mezhebin değerlendirilmesi isabetli mütalaalara ket vuracaktır. Dolayısıyla dinin temel esasları ve birincil kaynakları meselenin değerlendirilmesi için öncelikli kıstas olmalıdır.

İbâzîler, özellikle günümüzde, kendilerinin Hâricîlerle ilişkilendirilmesini kabul etmezler. Sünnî paradigma ise onları Hâricîlerin yaşayan mutedil kolu olarak tanımlar. Söz konusu ihtilaf, Hâricî tesmiyesinin medlulüyle ilgilidir. Çünkü Sünnîler Sıffin'den itibaren hatta Hz. Osman'ı şehit edenler de dahil ortaya çıkan ayrılıkçı grubu Hâricî olarak tesmiye ederken; İbâzîler, daha sonra aşırı görüşleriyle kendilerini ötekileştiren Ezârika gibi marjinal grupları kastederler. Bu meyanda "Muhakkime" olarak da tesmiye edilen ilk oluşumun kendi selefleri olduğunu açıkça ifade ederler. Onların Hâricîlerle özdeşleşen yaklaşım ve inançları bulunmakla birlikte, günümüzde bu durumun İslam toplumunun bütünlüğüne zarar verecek şekilde işlenmesi isabetli olmasa gerektir. Düşünce ve inançlarıyla ilgili tartışmaların entelektüel sınırlar içinde kalması doğru olandır.

İbâzîler tarih boyunca, marjinallikle özdeşleşmiş Hâricî tesmiyesinin gölgesi altında ve sınırlı sayıdaki müntesipleriyle varlıklarını devam ettirmiş ve nüfuslarına oranla zengin bir literatür ve söz konusu literatürde düşünce ve inançlarıyla zenginleştirilmiş kendilerine has bir terminoloji oluşturmuşlardır. Bu terminolojinin medlul ve muhtevaları doğru tespit edilmediğinde İbâzî düşüncesini doğru bir zeminde mütalaa etmek mümkün değildir. Bu kaygıdan mütevellid kimi İbâzî çalışmalar dahi terminoloji ekleriyle neşredilmiştir. Binâenaleyh akademik İbâzî okumalarının sağlıklı neticeler elde etmesi mezkûr terminolojiyi dikkate almasıyla yakından ilgilidir.

Kaynakça

- Ağırkaya, Güven. "Hâricî ve İbâzî Tefsire Dair Bir Literatür Denemesi". *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (Aralık 2019), 1299-1334.
- Ağırkaya, Güven. "İbâzî Tefsirlerde Hâricî İzler (Himyânu'z-Zâd Örneği)". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (Aralık 2019), 565-610.
- Atar, Fahrettin. "Arîf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/360-361. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ateş, Orhan. *Günümüz Umman İbâdiyesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Ateş, Orhan. "İbâziyye Hâricî Bir Fırka Mıdır?" *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2017), 1-23.
- A'veşt, Bükeyr b Saîd. *Dirasat İslâmiyye fi'l-usûli'l-İbâziyye*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988.
- A'veşt, Bükeyr b Saîd. *Kutbü'l-Eimme el-Allâme Muhammed b. Yusuf Ettafeyyîş: Hayatuh, Âsâruhu'l-Fikriyye ve Cihaduh*. Saltanatu Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1989.
- Bâbâammî, Muhammed b. Mûsâ vd. *Mu'cemu a'lami'l-İbâziyye mine'l-karni'l-evvel el-hicri ile'l-asri'l-hazır -kısmu'l-mağribi'l-İslâmî-*. 2 Cilt. Karâra: Cem'iyetu't-Turâs, 1999.
- Bârûnî, Ebû Rebi' Süleyman. *Muhtasaru tarihi'l-İbâziyye*. Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1995.
- Battal, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Süleyman. *en-Nazmu'l-musta'zeb fi tefsîri garîbi elfâzi'l-mühezzeb*. thk. Mustafa Abdulhâfız Salim. 2 Cilt. Mekke: y.y., 1991.
- Behhâz, İbrâhim b. Bukeyr vd. *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-İbâziyye*. 2 Cilt. Saltanatu Umman: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye, 2001.
- Beyazîzade, Ahmet b. Hasan b. Sinanüddin. *İmam'ın Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: İFAV Yayınları, 4. Basım, 2014.

- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslamiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Sarmaşık Yayınları, ts.
- Ca'birî, Ferhat. *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye*. Cezayir: Cem'iyetu't-Turâs, 1991.
- Cehlân, Addûn b. Nâsir. *el-Fikru's-siyasî inde'l-İbâziyye min hileli ârâi's-Şeyh Muhammed b. Yusuf Ettafeyyîş*. Gerdaye: Cem'iyetu't-Turâs, 1990.
- Cennâvünî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. el-Hayr b. Ebi'l-Hayr. *Kitâbü'l-vad' muhtasar fi'l-usûl ve'l-fıkıh*. thk. Ebû İshak İbrâhim Ettafeyyîş. Kahire: Matbaatü'l-Fecâleti'l-Cedîde, ts.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attar. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayîn, 1987.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Kitabü't-Ta'rîfât*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1983.
- Çelik, İbrahim. "Dâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/482. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Dercînî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Saîd b. Süleymân. *Kitâbu Tabakâti'l-meşâih bi'l-Magrib*. thk. İbrahim Tallay. 2 Cilt. b.y.: y.y., 1974.
- Ebû Zekeriya, Yahya b. Ebi Bekr. *Kitâbu siyeri'l-eimme ve ahbârihim*. thk. İsmail Arabî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1982.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahâbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/491-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Ettafeyyîş, Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî. *Himyânu'z-zâd ilâ dâri'l-me'âd*. 1-15=21 Cilt. Maskat: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980.
- Ettafeyyîş, Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî. *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*. thk. Mustafa b. Nasır Vinten. Gerdaye: Neşru Cem'iyeti't-Turâs, 2001.
- Ettafeyyîş, Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî. *Şerhu'n-Nîl ve Şifâi'l-Alîl*. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Feth, 2. Basım, 1972.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. "Hâriciler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/169-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlar, 1983.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. "İbâziyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/256-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed. *el-Kâmûsu'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Halîfât, İvaz. *el-Usûlü't-târihiyye li'l-fırkatî'l-İbâziyye*. Saltanatu Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, ts.
- Halîfât, İvaz. *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*. Umman: et-Metâbiu'z-Zehabiyye, 2002.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Harekât, İbrahim. "Nefûse". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/532-533. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Hizmetli, Sabri. "İbâdilikte Azzabe". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/ (1987), 285-301.
- Hizmetli, Sabri. "İbâdilikte Velâyet ve Berâet İnancı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/ (1986), 180-204.
- İbn Ebi Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Haydarabad: Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1952.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hasen Ahmet b. Fâris b. Zekeriya el-Kazvînî er-Râzî. *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*. 6 Cilt. Daru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe*. thk. Adil Ahmet Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- İbn Manzûr, Muhammed bin Mükerrrem bin Ali Ebû'l-Fadl Cemâleddin. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1994.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b Sa'd b Meni' ez-Zühri. *et-Tabakâtü'l-kübra*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- Kalhâtî, Ebû Abdullah Muhammed b. Said el-Ezdî. *el-Keşf ve'l-Beyân*. thk. Seyyid İsmail Kâşif. 2 Cilt. Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980.

- Kefevî, Ebü'l-Beka. *el-Külliyât mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lugaviyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Kılavuz, A. Saim. *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelam'a Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 13. Basım, 2007.
- Kindî, Muhammed b. İbrahim. *Beyânu's-şer'*. 17 Cilt. Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1985.
- Lewicki, Tadeusz. "İbâdiye". *İslam Ansiklopedisi*. C. 5-2. Eskişehir: MEB Yayınları, 1997.
- Melşûtî, Tebgûrîn b. Dâvûd. *Usûlü'd-din ev el-Usûlü'l-aşrate inde'l-İbâziyye*. thk. Venis et-Tâhir Amir. Maskat: Mektebetü'l-Ceyli'l-Vâid, 2005.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf. *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâ'ir-ricâl*. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye: Mezheb İslâmî Mu'tedil*. Umman: Mektebetü'l-İfta, ts.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye beyne'l-firaki'l-İslâmiyye*. Gerdaye: Mektebetü'd-Dâmirî, 1987.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye fi mevkibi't-tarih: el-halkatü'l-ûla neş'eti'l-mezhebi'l-İbâzî*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1964.
- Nâmî, Amr Halîfe. *Dirasât anî'l-İbâziyye*. b.y.: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2001.
- Ömer, Ahmed Muhtar. *Mu'cemü'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-mu'âsira*. 4 Cilt. Kâhire: Âlemü'l-Kutub, 2008.
- Öz, Mustafa. "Halka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/359-360. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Öz, Mustafa. "İsti'râz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/374. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Öz, Mustafa. "Kaade". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/589. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Öz, Mustafa. "Teberrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/214-215. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özcan, Esat. *Câbir b. Zeyd Hayatı, Mezhebi ve Tefsir Anlayışı*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022.
- Öznurhan, Halim. "İstilah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-1/575-576. Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Sâlimî, Ebû Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Behcetü'l-Envâr*. thk. Ali b. Said b. Mes'ûd el-Gâfirî. b.y.: y.y., ts.
- Sâlimî, Ebû Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*. 6 Cilt. Uman: Mektebetü'l-İmam es-Sâlimî, 2010.
- Sâlimî, Ebû Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Tal'atu's-şems: şerhu Şemsi'l-usûl*. ed. Abdullah Rebi. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kitabi'l-Mısriyyi, 2012.
- Sâlimî, Ebû Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Tuhfetü'l-a'yan bi-sireti ehli uman*. thk. Ebû İshak İbrâhim Etfayyîş. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü Şebâb, 2. Basım, ts.
- Siyâbî, Salim b. Hamud. *Uman abre tarih*. 4 Cilt. Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 5. Basım, 2001.
- Süveydan, Ahmed Cihat. *es-Sahâbe beyne'l-İbâziyye ve Ehli's-Sünne*. Gazze: el-Câmiatü'l-İslamiyye, Yüksek Lisans, 2015.
- Şemmâhî, Ebü'l-Abbas Bedreddin Ahmed b. Saîd b. Abdülvahid. *Kitâbü's-siyer*. thk. Siyâbî Ahmed b. Suud es-. 2 Cilt. Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1992.
- Şerîfî, Mustafa b. Muhammed. *Muhâdarât ve durûs fi usûli'd-din*. b.y.: y.y., 2012.
- Ta'îme, Sabir. *el-İbâziyye Akîdeten ve Mezheben*. Beyrut: Darü'l-Cîl, 1986.
- Talay, İbrâhim b. Muhammed. *el-İbâziyye leysû mine'l-havâric*. Gerdaye, 1996.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid. *Keşşâfû istilâhâti'l-fünûn ve'l-ülûm*. thk. Ali Dahruc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1. Basım, 1996.
- Vercelânî, Ebû Yakub Yusuf b. İbrâhim. *ed-Delil ve'l-burhan*. 3 Cilt. Saltanatu Umman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1997.
- Vercelânî, Ebû Yakub Yusuf b. İbrâhim. *el-Adl ve'l-insâf fi ma'rifeti usuli'l-fıkh ve'l-ihtilaf*. 2 Cilt. Saltanatu Umman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1984.
- Yıldız, Metin. "İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları: el-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke)". *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 167-187.
- Yıldız, Metin. "Kelâmî Görüşleri Bağlamında İbâzîlerin Hâricîliği Meselesi". *Kader* 16/2 (2018), 294-318.

Zebîdî, Muhammed b. Abdirrezzak el-Hüseynî Ebü'l-Feyz Murtaza. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. Dâru'l-Hidâye, ts.

3. DEĞERLENDİRME SÜRECİ

3. Değerlendirme

Yazardan Gelen Revizyon Dosyaları

Tam Metin

Başlık: İbazi Kavramlar (Revizyon- Dil editörü tashih sonrası).docx

Tarih:02-07-2022

Hâricî ve İbâzî Literatüre Dair Bir Kavram Tespit Denemesi
Güven AĞIRKAYA

Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi
Tefsir Anabilim Dalı

Assistant Professor, University of Adıyaman

Faculty of Islamic Sciences, Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir

Adıyaman, Türkiye

Tel: 0555 832 71 33

guvenagirkaya@gmail.com

ORCID orcid.org/0000-0002-0688-7306.

Öz

İslam düşünce tarihinin ilk oluşumlarından biri Hâricîlerdir. Onlar ilk olarak Sıffin'de tahkim hadisesi üzerine Hz. Ali'den ayrılmış daha sonra ise kendi aralarında ihtilaf ederek bölünmüşlerdir. Onların kimi kılıç kalkan taraftarı olup kendilerinden olmayanlara karşı son derece sert ve katı bir yolu benimserken, kimi de daha mutedil bir yaklaşım içerisinde olmuştur. Özellikle marjinal bir grup olarak maruf olmuş Hâricîlerin mutedil kanadını temsil eden İbâzîler varlıklarını günümüze kadar sürdürürken, mutedil olmayanlar zamanla tarihe karışmışlardır. İbâzîlik tarih boyunca Hâricîliğin gölgesinde azınlıkta bir mezhep olarak kalmakla beraber kendilerine has dinî ve entelektüel bir literatür oluşturmayı başarmış bir oluşumdur. Tarihi süreçte Hâricî-İbâzî bağlamında günümüze ulaşmış literatürün hemen tamamı İbâzîlere aittir. Ülkemizde özellikle son dönemlerde İbâzî literatüre dönük akademik bir ilgi söz konusudur. Bir literatürün incelenmesinde en öncelikli hususlardan biri ilgili alandaki terminolojidir. Zira lafızlar tutarlı bir sisteme sahip düşünce teşekküllerinin anlam örgüsüne girdiklerinde ilk vaz edildikleri anlamlardan uzaklaşarak farklı işlevsellikler kazanırlar. Müşterek kavramların düşünce ekolleri tarafından kendi entelektüel birikimlerinde farklı anlamlarda kullanılması ise mezkûr durumu daha da ehemmiyetli hale getirir. Binâenaleyh araştırma konusu yapılmış bir literatürün doğru mütalaa edilmesi ancak terminolojisinin kendi düşünce örgüsünde tanımlanıp anlaşılmasıyla mümkündür. Bu bağlamda İbâzîler kendi literatürlerini aynı zamanda kendilerine has bir terminolojiyle oluşturmuşlardır. Bu çalışmada, İbâzîlikle ilgili okumalarda sıkça tesadüf edilecek kavramların derlenip mümkün olduğunca kendi kaynakları doğrultusunda medlullerinin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Burada özellikle araştırma konusu yapılan, mezhep müellifleri tarafından İbâzîlere has anlamlarla kullanılan kavramlardır. Çalışma, isminden de anlaşıldığı üzere, İbâzîlere ait bütün kavramları tespit etme gayesi gütmemiştir. Özellikle İbâzîlere has kullanım ve muhtevaları olan kavramların tespitine ağırlık verilmiştir. Tespit edilen kavramlar, Türkçe telaffuz ve kullanımları dikkate alınarak alfabetik sıraya konulmuştur. Ancak özellikle beraber kullanımı yaygınlaşmış ve muhtevaları birbiriyle ilişkili bazı kavramlar bir arada verilmiştir. Çalışma yürütülürken ulaşılan İbâzî eser ve sözlükler tarama yöntemi kullanılarak incelenmiş ve gerekli görülen yerlerde mezhep dışı eserlere başvurularak karşılaştırmalar yapılmıştır. Genel itibariyle iki ana bölümden müteşekkil olan çalışmanın giriş ve birinci bölümünde İbâzîlik ve istilâh kavramı hakkında kısa bilgiler verilmiş; ikinci

bölümde ise tespit edilen kavramlar üç gruba ayrılmış olarak maddeler halinde serdedilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, İslam Mezhepleri Tarihi, İbâzî Mezhebi, İbâzî Literatür, İstilah, İbâzî Terminoloji

An Attempt to Identify Some of the Terms Used in the Kh Khârijite ridjite and Ibâdiya Literature

Abstract

The first sect that emerged in the history of Islam was the Khârijite. The Khârijites were divided into different subgroups at the time, and only the Ibâdiya sect of has continued to the present day. Shortly after they were formed as a group, the Khârijites quarreled among themselves and decoupled into different groups. One of the reasons for this debate is related to the attitude they will show to their opponents. Some of them have been extremely strict and thrifty towards their opponents. Some of them have taken a softer and more understanding attitude. Those who were relentless with their opponents have been erased from history. The non-marginal ones have continued their existence to the present day. Representing the moderate wing of the Kharijites, the Ibâdite have continued their existence until today. Although the Ibâdite remains a minority sect in the shadow of Kharijite throughout history, Ibâdites have succeeded in creating their own religious and intellectual literature. In the historical process, almost all of the literature that has survived in the context of Kharijite- Ibâdite belongs to the Ibâdites. There is an academic interest in Ibâdite in our country, especially recently. One of the most critical issues in the study of literature is terminology. Because words acquire different meanings when they enter thought systems, it is possible to understand literature correctly only by knowing its terminology. In this context, the Ibâdites has created a particular vocabulary for themselves.

This research aimed to identify and define the concepts frequently used in the Ibâdite literature. The research subject is the concepts used by the authors of the sect with meanings unique to the Ibâdite. Therefore, the study did not aim to identify all the concepts belonging to the Ibâdite. Particular attention was paid to identifying concepts with specific uses and contents of Ibâdites. The concepts identified are given in alphabetical order. This article has been prepared using screening and comparison methods. For the meanings of the terms, primarily Ibâdite sources and dictionaries were used, and comparisons were made by referring to non-sectarian works where necessary. This study generally consists of two parts. In the introduction and the first part of the study, brief information about the concept of Ibâdite and terminology is given; In the second part, the identified concepts were divided into three groups and presented as items.

Keywords

Giriş

İnsanın bireysel veya toplumsal tüm yaşam alanında en önemli aktörlerden biri dildir. Bu anlamda dil, insanın yaratılışından beri sadece bir iletişim aracı değil aynı zamanda duyuş, düşünüş, üretme, paylaşma, aktarma gibi toplumsal ve kültürel sayısız aktivitenin vazgeçilmez aracı olmuştur. Bu meyanda Yüce Allah ilk insana eşyanın isimlerini öğretmiş ve o isimler üzerinden diğer varlıklardan farklı olarak ona lütfettiği evsaf ve kabiliyetleri “meleklerle gösterme” örnekleme üzerinden anlatmıştır.¹ İnsan sahip olduğu bu evsaf ve kabiliyetlerle başta onu var eden aşkın kudret olmak üzere diğer insanlar ve varlıklarla iletişim kuracak, hüznü ve sevinçlerini paylaşacak, ihtiyaç ve gereksinimlerini ifade edecek ve daha da önemlisi elde ettiği insanî birikimle kültür ve medeniyetler inşa edecektir.

Kur'an, insanın sadece aşkın varlıkla olan veya olması gereken ilişkisini değil aynı zamanda onun diğer bütün varlıkla kurduğu ve kuracağı beşerî ilişkilerine de yön verir. Bu ilişkinin gerçekleşmesi, sürdürülmesi, sonraki nesillere aktarılıp kültür ve medeniyetlerin teşekkülünde en önemli unsurlardan biri anlama ve anlatma yeteneğine aracılık eden dil (kelam) kabiliyetidir. İnsanı yoktan yaratan Allah olduğu gibi ona duygu ve düşüncelerini ifade etme, varlığı anlama ve anlatma kabiliyeti olan beyanı öğreten de yine Allah'tır.² İnsan, Allah'ın kendisine lütfettiği mezkûr evsaf ve kabiliyetlerle oluşturduğu birikimi beyanla nesilden nesile aktararak geçmişten geleceğe süregelen bir tekâmüle öncülük edecektir.

İnsan, sahip olduğu meziyetlerle hem ontolojik tür olarak hem de hemcinsleri arasında ayrı hususiyetlerle tebeyyün etmiş bir varlıktır. Bu meyanda onun en önemli özelliklerin biri farklılığıdır. Bu durumun müteâil boyutta dikkate alınmış bir sonucu olarak Allah'ın tarih boyunca insanlara gönderdiği ilahî kitap ve sahifelerin dili de hep farklı olmuştur. Aynı din ve kültüre mensup olmak genel itibarıyla insanî müşterekliği beslemekle beraber bunun da söz konusu farklılığı ortadan kaldırdığı söylenemez. Zira insan aslında fitratındaki farklılığıyla insandır.

Mezhep olgusu sadece İslam toplumunun değil, bütün din ve sistemlerin bir gerçekliğidir. İslam tarihindeki her farklı düşünce ve bu düşüncelerin sistemli halini ifade eden her mezhep -akidenin temel esaslarıyla çelişmediği sürece- entelektüel bir zindelik ve zenginliktir. Bu meyanda mezheplerle ilgili münferit ve dar alanlı örnekleri umuma teşmil etmek asırlarca tevarüs eden dinin tevile dayalı birikimine bir vefasızlık olacaktır.

İslam düşünce tarihindeki her mezhep sistematik bir düşünce okuluna dönüşürken, dinin kaynak ve beyanlarını kullanırken, müntesiplerinin ihtiyaç ve gereksinimlerine dini metinlerden cevaplar ararken kendi içinde tutarlı ve anlamlı bir terminoloji oluşturmaya

¹ el-Bakara 2/31-33.

² er-Rahmân 55/3.

çalışmıştır. Bu meyanda kimi zaman farklı kimi zaman da ortak ifadelere mezhep sistematiği içinde farklı anlamlar yüklenmiştir. Söz konusu terminolojik farklılık bir düşünce okulunun müntesipleri için önemli olduğu kadar ekoller arası entelektüel iletişimin sürdürülebilirliği noktasında diğerleri için de önemlidir. Herhangi bir lafız, düşünce sistemlerinin kendi bünyesinde izafî bir anlam yüklenerek bir mezhebin ıstılahı olduğunda söz konusu mezhebin düşünce sisteminin anlaşılıp yorumlanması ve hakkında herhangi bir imal-i fikirde bulunulması ancak ilgili ıstılah(lar)ın doğru anlamlandırılmasıyla mümkündür.

İslam tarihinde teknik anlamıyla teşekkül eden ilk mezhep Hâricîlerdir. Düşünce ve davranışlarındaki sert ve katılık sebebiyle bu oluşum kısa bir süre içinde ihtilaf edip gruplara ayrılmış ve söz konusu sertlik ve katılığı sürdürmek isteyenler zamanla yok olmuş ama nisbeten daha mutedil bir grup olan İbâzîler günümüze kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Onlar varlıklarını devam ettirirken aynı zamanda kendilerine ait bir literatür ve terminoloji de oluşturmuşlardır. Hatta İbâzî doktrin kişilerin inanç ve durumlarına göre tesmiye edilmesini (el-esmâ ve'l-ahkâm) “usûl-i tis’a” olarak ifade edilen esaslardan biri saymıştır. Bu meyanda onlara göre isimler ilgili ahkâma tabidir (أَنَّ الاسماء تابعة للاحكام).³ Dolayısıyla onlarla ilgili yapılacak akademik çalışmalarda İbâzîlerin bu terminolojilerine vâkıf olmanın önemi izahtan vârestedir.

Bu araştırmada çok azı Hâricîlerle ilgili olmak üzere İbâzî eserlerde fazlaca rastlanan ıstılahlar mümkün olduğu kadar onların kendi eserlerinden araştırılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın isminden anlaşılacağı üzere söz konusu çalışma İbâzîlere ait bütün ıstılahları tespit etme gayesi gütmemiştir. Ayrıca diğer mezheplerle müşterek yüzlerce ıstılah kullandıkları da maruf bir durumdur. Burada özellikle araştırma konusu yapılan İbâzîlerin mezhep müellifleri tarafından İbâzîlere has anlamlarla kullanılan kavramlardır. Bir başka ifadeyle söz konusu kavramlara İbâzî eserlerde tesadüf edildiğinde bunların hangi anlamda kullanıldığının tespit edilmesi hedeflenmiştir.

1. İstılah Nedir?

İlahî veya beşerî hemen bütün öğretilerin sistemleri dil ve onun zihindeki soyut halini ifade eden kavramlarla kurgulanmıştır. Söz konusu kavramlar o kadar önemlidir ki onları yerli yerinde ve doğru kullanmamak yahut kendisine yüklenen misyonu kavramamak ilgili olduğu bağlam örgüsünden, kendisiyle hedeflenen zihinsel faaliyetten ve ilişkili olduğu bilgiden mahrum kalmak demektir. Zira kavram, bir sözcüğe yüklenmiş ve onda toplanmış bir bilgiyi ifade eder.⁴

³ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. el-Hayr b. Ebi'l-Hayr el-Cennâvünî, *Kitâbü'l-vad' muhtasar fi'l-usûl ve'l-fıkıh*, thk. Ebû İshak İbrâhim Eттаfeyyîş (Kahire: Matbaatü'l-Fecâleti'l-Cedîde, ts.), 39; Addûn b. Nâsır Cehlân, *el-Fikru's-siyasî inde'l-İbâziyye min hileli ârâi's-Şeyh Muhammed b. Yusuf Eттаfeyyîş* (Gerdaye: Cem'iyyetu't-Turâs, 1990), 65; Amr Halîfe Nâmî, *Dirasât ani'l-İbâziyye* (b.y.: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2001), 200.

⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), “Kavram”, 499-500.

Lafızlar dinin veya tutarlı bir sisteme sahip düşünce teşekküllerinin anlam örgüsüne girdiklerinde dâhil oldukları önermeler bağlamında, ilk vaz edildikleri anlamlardan uzaklaşarak farklı işlevsellikler kazanırlar. Düşünce ekollerinin eserlerinde, kutsal metinlerde ve özellikle Kur'ân-ı Kerim'de bu meyanda lügavî anlamdan uzaklaşmış ve yeni bir hüviyete bürünmüş çokça sözcüğün varlığı müsellemdir. Zaten bir kavramı önemli kılan da dâhil olduğu sistemde yüklendiği anlamdır. Binâenaleyh düşünce örgüsünün olduğu her yerde kullanılan kavramların ehemmiyeti izahtan vârestedir. Bu meyanda ıstılah veya onun yerine Türkçe'de kullanımı artan terim yahut kavram ne demektir?

İstılah, lügavî olarak “fesad ve kötü olmanın zıttı; iyi, faydalı, uygun ve doğru olmak” gibi anlamlara gelen “صلح/s-l-h” kökünden ifti'al kalıbına aktarılmış bir mastardır. Sözlükler “salah” köküne genel itibariyle “fesadın zıttı” anlamını vermektedirler.⁵ Salah kökünün ifti'al kalıbından mastarı olan ıstılah veya aynı kalıbın ism-i meful formu olan mustalah “üzerinde ittifak edilen, uzlaşa sağlanan” iş, anlam veya durumları ifade etmektedir.⁶

İstılah kavramı teknik olarak genel itibariyle “belirli grupların bir lafzı ilk vaz edildiği manadan kısmen uzaklaştırıp yeni bir muhtevada kullanmaları” mecrasında tarif edilmiştir.⁷ Bu meyanda örneğin S. Şerif Cürcânî (öl. 816/1413) söz konusu ittifak ve uzlaşya işaret ederek “bir lafzın lügat manasından alınıp bir münasebet dolayısıyla başka bir manada kullanılması” tarifine yer verir.⁸ Ö. N. Bilmen (1883-1971) ise “Muayyen bir cemaatin, bir meslek erbabının, bir lafzı, manayı lügavîsinden çıkararak başka bir manada müttefikan istimal etmeleri” şeklinde tarif eder.⁹ Türkçe'de ıstılah kullanımı yerine “terim” lafzı kullanılmakta iken Arapça'da ise daha çok “mustalah” kullanımı tercih edilmektedir.¹⁰ Günümüzde hemen aynı muhteva kastıyla terim, ıstılah, kavram gibi kullanımlar yaygınlaşmıştır.

2. İbâzî Kavramlar

⁵ Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî (Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 3/117; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sihâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attar (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayîn, 1987), 1/383; Ebû'l-Hasen Ahmet b. Fâris b. Zekerîya el-Kazvînî er-Râzî İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga* (Daru'l-Fikr, 1979), 3/303; Muhammed bin Mükerrrem bin Ali Ebû'l-Fadl Cemâleddin İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1994), 2/516; Muhammed b. Abdirezzak el-Hüseynî Ebû'l-Feyz Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Dâru'l-Hidâye, ts.), 6/547.

⁶ Ebû'l-Beka el-Kefevî, *el-Külliyât mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lugaviyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 129; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 6/551; Ahmed Muhtar Ömer, *Mu'cemü'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-mu'âsıra* (Kâhire: Âlemu'l-Kutub, 2008), 2/1314; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Sarmaşık Yayınları, ts.), 1/11.

⁷ Seyyid Şerif Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 28; Kefevî, *el-Külliyât*, 129; Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî, *Keşşâfü ıstılahâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, thk. Ali Dahruc (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), 1/212 vd.

⁸ Cürcânî, *Ta'rîfât*, 28.

⁹ Bilmen, *İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 1/11.

¹⁰ Halim Öznurhan, “İstılah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), Ek-1/575.

İlk dönemlerden bu yana İslam düşünce tarihine Hâricî-İbâzî özelinde bakıldığı zaman hemen bütün ilmi literatürün İbâzîlere ait olduğu görülecektir. Örneğin tefsir alanında Nâfi' ibnü'l-Ezrak'tan (öl. 65/685) nakledilen küçük bir risale¹¹ dışındaki bütün tefsir literatürü İbâzîlere aittir. Bu sebeple Hâricîlerle ilişkili kimi kullanımlar aşağıda zikredilmiş ancak araştırmancının hemen bütün kavramlarında İbâzî kaynaklar esas alınmaya çalışılmıştır. Ele alınan kavramlar araştırmada Türkçe telaffuzları dikkate alınarak alfabetik sıraya konulmuş ancak birbiriyle olan ilişkisi fazla olan, bir başka ifadeyle ancak beraber ele alındığında daha isabetli mütalaa etme imkânı elde edilen bazı kavramlar bir arada zikredilmiştir. İlgili istilâhlar genel itibarıyla 3 grupta kavram kümeleri halinde verilmiştir.

2.1. Mezheple İlgili Tesmiyeler

Ehl-i Cebel (اهل الجبل): İbâzî kaynaklar Ehl-i Cebel kullanımıyla Libya'daki Nefûse Dağını ve o bölge ahalisini kastederler.¹² Dolayısıyla Ehl-i Cebel'den diye tanıttıkları kimselerin o bölge halkından veya o bölge İbâzîlerinden olduğunu ifade etmiş olurlar. Rivayetlere göre Nefûse, Filistin tarafından gelip Trablusgarp bölgesinin güney batısındaki platoyu yurt edinmiş Berberî kabilelerinden birinin ismidir. Kabilenin yerleştiği bölge, onlara nisbetle Cebel-i nefûse adıyla anılmıştır. Bu bölge ilk dönemlerden itibaren İbâzîlik mezhebi mensupları için önemli bir sığınak olmuştur.¹³

Ehl-i Nihle (اهل النحلة): "N-h-l" kökü genel itibarıyla "bir şeyi birine karşılıksız hibe etmek; zayıflık ve sıskalık; bir şey iddia etmek" olarak üç anlam ihtiva eden bir lafızdır.¹⁴ Aynı kök -muhtemelen muhtevâsındaki "iddia etmek"le ilgili olarak -bir dine veya mezhebe mensubiyeti de ifade etmektedir.¹⁵ Bu meyanda Ehl-i Nihle terkibi, Abdülvehhab b. Abdurrahman b. Rüstem'in (öl. 208/823) imamlığından sonra İbâzîliğin esaslarını benimseyip devam ettirenler için kullanılan bir tesmiyedir.¹⁶ Mezkûr isim kullanıldığında İbâzîlikten ayrılmış Nükkâriyye dışındaki İbâzîler kastedilir.¹⁷

Ehl-i Nuhayle (اهل النخيلة): Nuhayle, Şam yolu üzerinde, Kufe yakınlarında bir yer ismidir. Hz. Ali'nin ordusundan tahkim olayı sebebiyle ayrılanlar Nehrevan kasabasında toplanmış ve burada Hz. Ali ile aralarında çıkan savaşta çoğu kılıçtan geçirilmiştir.¹⁸ Ehl-i nuhayle, Nehrevan'dan sonra gittikleri diğer bir yer olan Nuhayle'ye nisbetle Nehrevan'dan geriye kalanlar için kullanılan bir isimdir.¹⁹

¹¹ Daha fazla bilgi için bk.: Güven Ağırkaya, "Hâricî ve İbâzî Tefsire Dair Bir Literatür Denemesi", *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (Aralık 2019), 1313-1314.

¹² İbrâhim b. Bukeyr Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-İbâziyye* (Saltanatu Umman: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye, 2001), 1/174.

¹³ İbrahim Harekât, "Nefûse", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/532.

¹⁴ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, 3/230-31; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, 5/402-403.

¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 11/650.

¹⁶ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-İbâziyye*, 2/980.

¹⁷ Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî Eттаfeyyiş, *Şerhu'n-Nîl ve Şifâi'l-Alîl* (Beyrut: Dâru'l-Feth, 1972), 14/745.

¹⁸ Ethem Ruhi Fırlalı, "Hâriciler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/170.

¹⁹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-İbâziyye*, 2/980-981.

Harûriyye (الحروريون): Sıffin'de (37/657) Hz. Ali'nin saflarında savaşçı tahkîmin kabulü sebebiyle Hz. Ali'den ayrılanlar hakkında, Kûfe yakınlarında toplandıkları Harûrâ bölgesine nisbetle kullanılan bir tesmiyedir. İbâzîlere göre Harûriyye fırak edebiyatında anlatıldığı gibi Hâricî değil kurradan müteşekkil bir gruptur. Onlara göre bu grup "Muhakkime-i ûlâ" olup İbâzîlerin ilk selefleridir.²⁰ Haricîler farklı birçok gruba ayrılrsa da onların tahkim hadisesine ve ona razı olanlara olan tavırları değişmemiştir. İbâzîler de bu tavrı sürdürmüş ve tahkim tavrı Hâricîlerle İbâzîlerin ittifak ettikleri ortak bir mevzu olmuştur.²¹

Havâric (الخوارج): Hâricî lafzı (çoğulu havâric), "girmenin zıttı, çıkmak"²² anlamlarına gelen "h-r-c/hurûc" kökünden türemiş olup "itaatten ayrılan, isyan eden"²³ manasında ism-i fail siygası olan hâric ifadesine nisbet ekinin gelmesiyle meydana gelmiş bir kullanım olup; ilk teşekkül eden fırkalardan birinin ismi olarak Hâriciyye ve Havâric ifadeleri kullanılmaktadır.²⁴

İbâzîlere göre Harîci kavramının iki anlamı vardır: **1)** Sıffin'de tahkime karşı çıkıp Hz. Ali'den ayrılan, Hz. Peygamber ve râşid halifelerin yolundan ayrılmaya rıza göstermeyenler; **2)** Kendilerinden olmayan Müslümanları müşrik kabul eden, onların kanlarını ve mallarını helal gören, kadınlarını esir etmeyi mübah sayan Ezârika gibi marjinal gruplar.²⁵ İbâzîler kendilerinin birinci gruba dâhil olduklarını reddetmezler ancak Ezârika gibi oluşumlarla bir tutulup ikinci gruba dâhil edilmeyi şiddetle reddederler.²⁶ Onlar, fırak literatüründe kendilerinin Hâricîlerle beraber ele alınıp değerlendirilmesine karşı çıkarlar. Onlara göre makâlât türü eserlerde İbâzîlerin inançları hakkında verilen mâlumatlar doğru değildir. Bu konuda İbâzîlerin zulme uğradığını ifade ederler.²⁷

İbâzîlerin Hâricî olup olmadığı meselesi konusundaki tartışmalar bugün de devam etmektedir. Kimi araştırmalar onların Hâricî olduklarını kimileri de olmadıklarını savunmaktadır.²⁸ Buradaki temel problem bir kavram kargaşasından kaynaklanmaktadır. Sünnî paradigma zaten İbâzîleri, selefleri Hâricî olan mutedil bir fırka olarak değerlendirmiş ve hiçbir zaman onları Ezârika gibi gruplarla bir tutmamıştır. Nitekim İbâzîler de kendilerinin Ezârika gibi bir grup sayılmasından; daha doğrusu Ezârika'yı ihsas

²⁰ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/265-266.

²¹ Bükeyr b Saîd A'veşt, *Dirasat İslâmiyye fi'l-usûli'l-İbâziyye* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988), 15.

²² Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 5/508; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/249.

²³ Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Süleyman Battal, *en-Nazmu'l-musta'zeb fi tefsiri garîbi elfâzi'l-muhezzeb*, thk. Mustafa Abdulhâfız Salim (Mekke: y.y., 1991), 2/256.

²⁴ Fığlalı, "Hâriciler", 16/169.

²⁵ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/331.

²⁶ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/331-332.

²⁷ Ali Yahya Muammer, *el-İbâdiyye: Mezheb İslâmî Mu'tedil* (Umman: Mektebetü'l-İfta, ts.), 19; İbrâhim b. Muhammed Talay, *el-İbâziyye leysû mine'l-havâric* (Gerdaye, 1996), 12.

²⁸ Konuyla ilgili tartışmalar için bk. Orhan Ateş, "İbâziyye Haricî Bir Fırka Mıdır?", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2017), 1-23; Metin Yıldız, "Kelâmî Görüşleri Bağlamında İbâzîlerin Hâricîliği Meselesi", *Kader* 16/2 (2018), 294-318; Güven Ağırkaya, "İbâzî Tefsirlerde Hâricî İzler (Himyânu'z-Zâd Örneği)", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (Aralık 2019), 565-610.

edecek bir Hâricî tesmiyesini reddetmektedirler. Zira İbâzîlerin gerek Hz. Osman'ı şehit edenlerle gerek tahkim sebebiyle Hz. Ali'ye karşı çıkıp ondan ayrılanlarla hiçbir problemleri olmadığı gibi bu ayrılıkçı gruplara sahip çıkma konusunda da hiçbir tereddütleri yoktur. Hatta Hz. Osman'a karşı kıyâm edenler, İbâzîlere göre Bedir ashâbı gibi çok önemli bir iş yapmışlardır.²⁹ Bu sebeple Havâric, Hz. Ali'nin dalâletine karşı çıkan kimseler³⁰ olup tahkîme rıza gösterenler ise batıl peşinde koşanlardır (mubtilûn).³¹ Âl-i İmrân 3/106-107'de "yüzleri ağarıp apak olacak olanlar" diye tavsif edilenler Hz. Ali'den ayrılanlardır (Havâric),³² o ayrılanlara muhalefet edip onlarla savaşanlar ise mezkûr ayetlerde "yüzleri kapkara olacaklar" diye tavsif edilenlerin hükmüne tabidir.³³

İbâziyye (الاباضية): Literatürde ilk dönemlerde mutedil Hâricîler arasında yer alan Abdullah b. İbâz el-Mürrî et-Temîmî'ye (h. 1. yy.) nisbetle kullanılan bir isimdir. İbâzîler, ilk zamanlarda kendileri için "el-Muhâkkime" "el-Müslimûn", "Cemaatü'l-müslimîn", "Ehlü'd-da've" gibi isimler kullanmış, daha sonra bu isimlere "Ehlü'l-hak" ve "Ehlü'l-istikâme" isimlerini de eklemiştir.³⁴ Ayrıca bunların yanında "Ehlü'l-iman ve'l-istikâme", "Ehlü'l-adl ve'l-istikâme" ve "Şurât"³⁵ isimlerini de kullanırlar.³⁶ Hicrî 4. asırla beraber kendilerine isnad edilen "İbâzî" isminin diğerlerine galip gelip yaygınlık kazanmasıyla mezhep müntesipleri İbâzî ismini de kabullenmekle beraber "Ehlü'l-hak" ve "Ehlü'l-istikâme" kullanımlarını İbâzî ismiyle beraber kullanmayı sürdürürler.³⁷

İbâz (veya İbâd) lafzının telaffuzu kimi yerlerde (elifin kesresiyle) İbâzî³⁸ şeklinde, kimi yerlerde ise (elifin fethasıyla) Abâzî³⁹ şeklinde zikredilmekte olup iki telaffuzu da kullanılmaktadır.⁴⁰ Ancak Abâzî kullanımı Kuzey Afrika ve Uman İbâzîliğinde kullanılmakla beraber, Çağdaş İbâzî müelliflerin "İbâzî" şeklini benimsediklerini söylemek mümkündür.⁴¹

İbâzî kaynaklara göre fırkanın fikirlerini ortaya koyan, bunları diğerlerinden ayıklayan, fikhını ve usûlünü belirleyen ve dolayısıyla İbâzîliğin asıl kurucusu ve imamı Ebû Şa'sa Cabir b. Zeyd'dir (v. 93/711-12).⁴² Örneğin İbâzî müelliflerden Süleyman Bârûnî

²⁹ İvaz Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye* (Umman: et-Metâbiu'z-Zehebiyye, 2002), 57.

³⁰ Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî Eттаfeyyîş, *Himyânü'z-zâd ilâ dâri'l-me'âd* (Maskat: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980), 1/195.

³¹ Eттаfeyyîş, *Himyân*, 4/210.

³² Eттаfeyyîş, *Himyân*, 4/207.

³³ Eттаfeyyîş, *Himyân*, 4/207-208.

³⁴ Ferhat Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye*. (Cezayir: Cem'iyetu't-Turâs, 1991), 56; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/3.

³⁵ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 67.

³⁶ Ethem Ruhi Fiğlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlar, 1983), 83.

³⁷ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye*, 56.

³⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, 3/1063; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 636; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 7/111; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 18/220.

³⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, 7/70; Cürçânî, *Ta'rîfât*, 8.

⁴⁰ Ethem Ruhi Fiğlalı, "İbâziyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/256; Tadeusz Lewicki, "İbâdiye", *İslam Ansiklopedisi* (Eskişehir: MEB Yayınları, 1997), 5-2/687.

⁴¹ Fiğlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu*, 83.

⁴² A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 16; Fiğlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu*, 84.

(v. 1940) “döneminin en bilgini ve en fakihi Cabir b. Zeyd iken, İbn İbâz bütün işlerinde onun fetvalarına dayanıp ondan habersiz hiçbir iş yapmıyorken; İbâzî mezhebinin Cabir’e değil de İbn İbâz’a nisbet edilmesini anlamadıklarını” ifade eder.⁴³ İbâzîler her ne kadar Cabir b. Zeyd’i mezheplerinin asıl kurucusu olarak görseler de İbâzî olmayan kimi kaynaklarda kendisinin İbâzî mezhebine nisbet edilmesi konusunun Cabir b. Zeyd’e sorulduğu ve onun bu durumdan beri olduğunu ifade ettiği de nakledilmektedir.⁴⁴

Mezhep isminin Abdullah b. İbâz’a isnadı konusundaki tartışma, özellikle mezhebin tesisindeki rolüyle alakalıdır. Zira İbâzî kaynakların ekseriyeti Abdullah b. İbâz’ın önemini kabul eder ancak fırkanın asıl fikir babasının Cabir b. Zeyd olduğunu dile getirirler.⁴⁵ Cabir b. Zeyd’e rağmen Abdullah b. İbâz neden ön plana çıkmıştır? Bazı kaynaklar bu konuyu İbn İbâz’ın aktif kişiliği, Emevilerin etkinliği⁴⁶ ve İbâzîlerin Cabir’i koruma gayretleriyle ilişkilendirerek açıklamaya çalışırlar.⁴⁷ Konu ihtilafı olmakla beraber kimi araştırmacılar Cabir b. Zeyd’in dönemin konjonktüründen mütevellid takiyye yapmak zorunda kaldığı rivayetlerini isabetli bulmaktadır.⁴⁸

Kaade (القعدة): Tahkîme karşı çıkanlar Nehrevan Savaşı’ndan sonra dönemin iktidarlarına karşı hurûc etme konusunda ihtilaf etmiş ve bir kısmı daha mutedil bir çizgi benimseyerek yapılan hurûc çağrılarına cevap vermemiştir. İşte o dönemde Hâricî oldukları halde cihad ve hurûc çağrılarını yapan fırka mensuplarının karargâhlarına hicret etmeyen ve düşmanları ile savaşmayan Hâricî gruplar “oturup cihattan geri kalanlar anlamında” “Kaade” olarak tesmiye edilmiştir.⁴⁹ İbnü’l-Ezrak ve tâbillerinin yaptıkları hurûc ve cihat çağrılarını itidali benimseyen Hâricîler tarafında karşılık bulmayınca, İbnü’l-Ezrak onları savaştan geri kalmak için mazeretler uydurup Resûlullah *aleyhisselamdan* izin isteyen, “Allah ve Rasûlüne karşı yalan söyleyip oturanlar”ın tavsif edildiği Tevbe suresinin 9/81, 90 âyetlerindeki kimselere benzetip onları tekfir etmiştir.⁵⁰ Söz konusu kullanım özellikle kılıç-kalkan taraftarı olan Ezârika gibi grupların, kendilerini desteklemeyen itidal taraftarı olanları tahkir ve tahfif etme kastıyla kullandıkları bir kavramdır.⁵¹ Zira Kaade, sertlik ve katılıktan yana olan Hâricîler gibi muhaliflerini müşrik,

⁴³ Ebû Rebi’ Süleyman Bârûnî, *Muhtasaru tarihi’l-İbâziyye* (Uman: Mektebetü’-d-Dâmirî, 1995), 28.

⁴⁴ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebi Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl* (Haydarabad: Dairetü’l-Maarifi’l-Osmaniyye, 1952), 2/495; Ebü’l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf el-Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl fi esmâi’r-ricâl* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1980), 4/436; Ebû Abdullah Muhammed b Sa’d b Meni’ ez-Zühri İbn İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübra* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1968), 7/181.

⁴⁵ Halîfât, *Neş’etü’l-hareketi’l-İbâziyye*, 84-85.

⁴⁶ A’vest, *Dirasat İslâmiyye*, 15.

⁴⁷ Orhan Ateş, *Günümüz Umman İbâdiyesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 44-46.

⁴⁸ Esat Özcan, *Câbir b. Zeyd Hayatı, Mezhebi ve Tefsir Anlayışı* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022), 53-54.

⁴⁹ Mustafa Öz, “Kaade”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/589.

⁵⁰ Öz, “Kaade”, 23/589.

⁵¹ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-İbâziyye*, 2/868; Öz, “Kaade”, 23/589; Halîfât, *Neş’etü’l-hareketi’l-İbâziyye*, 66-67.

muhaliflerin yurdunu küfür yurdu addetmemiş; onların mallarını ve kanlarını helal görmemiş ve muhaliflere karşı ist'râzı reddetmiştir.⁵² Bu sebeple Kaade, İbâzîler gibi mutedil grupların ilk tohumları sayılmıştır.⁵³

Muhakkime (المحكمة): Hz. Ali döneminde tahkîmi reddederek ondan ayrılanlar için kullanılan bir kavram olup, İbâzîler bu ayrılanları sahâbenin bir parçası ve kendilerinin selefi kabul eder ve onların haklı olduğunu düşünürler.⁵⁴ İbâzîlere göre Muhakkime, imametın tekrar Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerindeki misyonuna döndürülmesi için büyük mücadele vermiş tek gruptur.⁵⁵ Bu sebeple de söz konusu bu ilk ayrılıkçı grubu Havâric olarak değil "Muhakkime, Ehl-i Nehrevan, Harûriyye, el-Muslimûn, Cemaatü'l-muslimîn" gibi isimlerle zikrederler.⁵⁶ Onlara göre Muhakkime tesmiyesi, "tahkimi kabul etmeme" bağlamından daha çok onların o gün söyledikleri "لا حكم الا لله/hüküm ancak Allah'ındır" sözleriyle ilişkilidir.⁵⁷ Onlara göre kullanılan Havâric tesmiyesi ise düşmanlarının onlara verdiği bir isimdir.⁵⁸

Vehbiyye (الوهبية): İbâzîlerin, tarih boyunca İbâzîlik çizgisinden ayrıldıklarını addettikleri Havâric ve Nükkâriye gibi gruplardan kendilerini ayırmak için kullandıkları bir tesmiyedir. Konuyla ilgili ihtilaf "Vehbiyye" isminin Abdullah b. Vehb er-Rasibi'ye mi yoksa Abdülvehhab b. Abdurrahman b. Rüstem'e mi izafe edileceği konusundadır.⁵⁹ Ancak Vehbiyye tesmiyesiyle tam olarak kimlerin kastedildiği konusunda İbâzî müellifler arasında farklı görüşler mevcuttur.⁶⁰ Çağdaş İbâzî araştırmacı F. Ca'bîrî, Şark İbâzîleri arasında Vehbiyye isminin Abdullah b. Vehb er-Rasibi'ye; Mağrib İbâzîleri arasında ise Abdülvehhab b. Rüstem'e izafe edildiğini ifade etmektedir.⁶¹ Vehbiyye isminin Rüstemîler döneminde imametle ilgili yaşanan ihtilaf neticesinde İbâziyye'den ayrılan Nükkâriyye ile ilgili olduğu ve Nükkâriyye'den olmayan İbâzîler için tesmiye edildiği daha isabetli görünmektedir.⁶² İbâzîler sadece İbâziyye ismini kullandıklarında Vehbiyye'den olsun olmasın hepsini kastetmiş olurlar ama Nükkâriyye gibi İbâzîlerden ayrılmış grupları dışarda bırakmak için Vehbiyye ismini kullanırlar.⁶³

2.2. İctimaî Yapı ve Kuruluşlar

⁵² Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/868.

⁵³ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 65.

⁵⁴ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye.*, 36, 48 vd.; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/293-294.

⁵⁵ Nâmî, *Dirasât ani'l-İbâziyye*, 54.

⁵⁶ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye.*, 48.

⁵⁷ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/293.

⁵⁸ İvaz Halîfât, *el-Usûlü't-târihiyye li'l-firkati'l-İbâziyye* (Saltanatu Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, ts.), 5; Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 31.

⁵⁹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1117.

⁶⁰ Nâmî, *Dirasât ani'l-İbâziyye*, 195 vd.

⁶¹ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye.*, 56.

⁶² Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1027, 1117.

⁶³ Eттаfeyyiş, *Şerhu'n-Nîl*, 14/745.

Arîf (العريف): Arîf (çoğulu urefâ) lafzı lügavî olarak “bir şeyi bilmek, tanımak, ona vâkîf olmak” anlamında kullanılmaktadır.⁶⁴ Gerek cahiliye gerekse sonraki dönemlerde askerî veya sivil bir grubun başında bulunan, idare ettiği topluluğu temsil eden, temsil ettiği gruba ilgili sorumluluklar yüklenen kimseler için kullanılmış bir kavramdır.⁶⁵ İbâzîlikte ise Azzâbe teşkilatı bünyesine halkın eğitim-öğretim faaliyetleriyle ilgili olarak öğrencilerin gerek dersle ilgili gerekse ders dışındaki işleriyle vazifelendirilmiş kişiler “arîf” ismiyle ifade edilmektedir.⁶⁶ Arîfler, İbâzî kaynaklarda kendi içinde üstlendikleri göreve göre “Kur’an talimi arîfi, hatimler ve uyku vakitleri arîfi, ders vakitlerini tanzim arîfi, yemek-iaşe işleri arîfi” gibi farklı isimlerle anılmıştır.⁶⁷

Azzâbe (العزابة): “A-z-b” kökü farklı anlamlar kazanmış olmakla beraber sözlükte olarak “bir şeyden uzak olmayı veya uzaklaşmayı” ifade eden bir lafızdır.⁶⁸ İbâzî kaynaklarda söz konusu lafız “dünyevî işlerden ve nefsin hazlarından uzaklaşarak (uzlet) ibadet ve ammenin maslahatı gereği kendini Müslümanların hizmetine adama” olarak ele alınır.⁶⁹ Buna göre azzâbî, mezkûr vasıflarda bir yaşayışı benimseyen kimseleri ifade etmekten bir istiare; azzâbe ise bu kişilerin oluşturduğu meclistir.⁷⁰ Meclisin başında “Şeyh” veya “Şeyhu’l-halka” diye isimlendirilen bir zat bulunur.⁷¹ İstilah olarak ise özellikle Kuzey Afrika bölgesinde İbâzîliğin yok edilme yahut yasaklanma gibi tehlikelerle karşı karşıya kaldığı dönemlerde, inançlarını ve varlıklarını devam ettirmek gayesiyle kurulmuş, İbâzîlere has dinî, siyasi, sosyal ve ekonomik birtakım vasıf ve vazifeler üstlenmiş, belli sayıdaki insanlardan müteşekkil, İbâzîliğin günümüze ulaşmasında etkin rol oynamış, hüküm sahibi, dinî-ictimaî bir kuruluştur.⁷²

Azzâbe için kullanılan isimlerden biri de halkadır. Halka, azzâbe mensuplarının daire şeklinde oturmalarından mülhem kullanılan bir tesmiyedir.⁷³ İbâzîlere göre göre dinî ve ictimaî vasıftaki ilk halka (hicri 5. asrın başlarında) Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Bekr (öl. 440/1049) tarafından kurulup esasları belirlenmiştir.⁷⁴

Azzâbe mensuplarının söz, fiil, davranış, dış görünüm türünden, diğer insanlardan farklı olarak, uymaları gereken birtakım sorumlulukları vardır. Halkaya mensup olmak

⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 9/236.

⁶⁵ Fahrettin Atar, “Arîf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/361.

⁶⁶ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâtî’l-İbâziyye*, 2/686.

⁶⁷ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâtî’l-İbâziyye*, 2/686-690; Sabri Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/ (1987), 296.

⁶⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, 1/181; İbn Fâris, *Mu’cemu mekâyisi’l-luga*, 4/310; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 1/596 vd.

⁶⁹ Ali Yahya Muammer, *el-İbâziyye fî mevkibi’t-tarih: el-halkatü’l-ûla neş’eti’l-mezhebi’l-İbâzî*. (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1964), 97.

⁷⁰ Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, 288.

⁷¹ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâtî’l-İbâziyye*, 1/577.

⁷² Muammer, *el-İbâziyye fî mevkibi’t-tarih*, 97; ayrıca bk. Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, 287 vd.

⁷³ Muammer, *el-İbâziyye fî mevkibi’t-tarih*, 97-98.

⁷⁴ Yahya b. Ebi Bekr Ebû Zekerîya, *Kitâbu siyeri’l-eimme ve ahbârihim*, thk. İsmail Arabî (Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslamî, 1982), 265; Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Saîd b. Süleymân ed-Dercinî, *Kitâbu Tabakâtî’l-meşâih bi’l-Magrib*, thk. İbrahim Tallay (b.y.: y.y., 1974), 1/4, 167 vd.

isteyen kimsenin ilim öğrenmeye, dünya işlerinden uzaklaşmaya, malını Allah yolunda harcamaya kararlı; hâfız, ibadete düşkün, sâlih vasıflara sahip olması gerekir. Azzâbî, işini yaptıktan sonra vaktini ibadete ve sâlih amellere ayırmalı, ilim öğrenmeye, zayıfın hakkını gözetmeye, ammenin huzurunu korumaya çalışmalıdır. Giyim-kuşam olarak bütün bedeni örten geniş ve beyaz renkli elbise giyer, başına beyaz bir örtü bağlayıp bir ucunu sağ tarafına sarkıtır ve kesinlikle saçını uzatmaz.⁷⁵ Kişi azzâbî olmanın gereklerini yerine getirmediği, ilmiyle amel etmediği ve azzâbîliği bir yaşam tarzı haline getirmediğinde, ilim sahibi olsa dahi “azzâbî” tesmiyesini hak etmiş olmaz.⁷⁶

Beydatü'l-İslam (بيضة الاسلام): “Beyda” lafzı, İbâzîlerin, imamet vazifesini yürüten imam ve onun yardımcıları için “bir beldenin yönetme yetkisini üstlenmiş kimse, beldenin ileri gelenleri” anlamında kullandıkları bir kavramdır.⁷⁷ İmam ve onun yardımcıları hak ve adalete uygun hareket ettiklerinde kendilerine muhabbet besleyip onları dost edinmenin gerekliliği anlamında “velâyet-i beyda/ولاية البيضة”; hak ve adaletten ayrıldıkları zaman ise “berâet-i beyda/براءة البيضة” terkiplerini kullanırlar.⁷⁸ İbâzîler, Beydatü'l-İslam tesmiyesini eski dönemlerden itibaren İbâzîlik mezhebinin merkezlerinden biri olması sebebiyle Uman'daki Nizva şehri için de kullanırlar.⁷⁹ Hatta Nizva'nın diğer ismi Beydatü'l-İslam'dır. Onlara göre İmam Gassân b. Abdullah el-Yehmedî'nin (öl. 207/823) Nizva'yı fethettiğinden beri orası “Beydatü'l-İslam” olarak tesmiye edilmiştir.⁸⁰

Dâru'l-Adl (دار العدل): Lügavî olarak “mesken, yurt, şehir, vatan” gibi anlamlara gelen “dâr/دار” lafzı çeşitli terkiplerle farklı anlamlarda kullanılan bir lafızdır.⁸¹ İbâzîler, hâkimi/sultanı farklı olsa bile, ahali İbâzî mezhebine mensup olan beldeler için “dâru'l-adl” tesmiyesini kullanırlar. Buralarda sâlih kimseler gâlip olup, haramlara riayet edilir ve İslam beldesinin (daru'l-İslam) hükümleri uygulanır.⁸² Onlara göre beldeler genel itibarıyla **1**) dâru'l-İslam/dâru'l-tevhîd, **2**) dâru'l-şirk/dâru'l-küfr olarak iki kısma ayrılır. Dâru'l-İslam olan beldeler ise kendi içinde **1**) daru'l-adl ve'l-hak/dâru da'veti'l-hak, **2**) dâru'l-cevr ve'z-zulm olarak iki kısma ayrılır.⁸³

Ehl-i Tarîk (اهل الطريق): İbâzîlere has dinî ve ictimaî bir teşekkül olan Azzâbe kurumu bünyesinde, onun koyduğu esas ve prensiplere bağlı olmak kaydıyla ilim öğrenme

⁷⁵ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/171 vd.; Hizmetli, “İbâdilikte Azzabe”, 287-290; Mustafa Öz, “Halka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/359-360.

⁷⁶ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/3-4.

⁷⁷ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/135.

⁷⁸ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/136, 2/1108; Sabri Hizmetli, “İbâdilikte Velâyet ve Berâet İnancı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/ (1986), 188.

⁷⁹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/136.

⁸⁰ Ebû Muhammed Nureddin Abdullah b. Humejd Sâlimî, *Tuhfetü'l-a'yan bi-sireti ehli uman*, thk. Ebû İshak İbrâhim Eттаfeyyîş (Kahire: Matbaatü Şebâb, ts.), 1/101, 2/253; Salim b. Hamud Siyâbî, *Uman abre tarih* (Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 2001), 2/46.

⁸¹ İbrahim Çelik, “Dâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/482.

⁸² Muhammed b. İbrahim el-Kindî, *Beyânu's-şer'* (Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1985), 3/140; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/672.

⁸³ Ali Yahya Muammer, *el-İbâziyye beyne'l-fıraki'l-İslâmiyye* (Gerdaye: Mektebetü'd-Dâmirî, 1987), 341 vd.; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/390.

ve öğretme faaliyetlerinde bulunan kimseler için kullanılan bir kavramdır. (Ayrıca bk. *Azzâbe md.*). İbâzîler Ehl-i tarîk kavramını, Ebû Hureyre'den nakledilen “من سلك طريقاً إلى الجنة يطلع فيه علماً سهل الله له طريقاً إلى الجنة” hadisine dayandırır. ⁸⁴ Fakih ve tarihçilik kimliğine sahip İbâzî müellif Dercînî (öl. 670/1271-72 [?]) Ehl-i tarîk'in ilk imamının Abdullah b. İbâz olduğunu ifade eder. ⁸⁵ İbâzî kaynaklar Ehl-i tarîk'ten olanların söz, fiil, amel, dış görünüm gibi alanlarda uymaları gereken birtakım kurallardan ve söz konusu kuralları ihlal edenlere karşı izlenecek tavır ve davranışlardan bahsederler. ⁸⁶

Hameletü'l-İlm (حملة العلم): Hamale-i ilim terkibi “ilim taşıyanlar, ilim nakledenler” anlamında olup, hicri ikinci asırda, farklı bölgelerden gelen talebelerin Basra'da gizli bir şekilde Ebû Ubeyde Müslim b. Ebû Kerime'den (v. 145/762) İbâzî mezhebine göre din, şeriat ve usul konularında eğitim alıp, öğrendikleri esaslar doğrultusunda, memleketlerine dönerek İbâzîlik mezhebinin (Kuzey Afrika ve Uman bölgelerinde) yayılmasını sağlayan ilk dâîler için kullanılan bir mefhumdur. ⁸⁷ İbâzî kaynaklar bu konuda özellikle beş ismi ön plana çıkarır ⁸⁸ ve onlarla ilgili çeşitli olağanüstü hallerden bahsederler. Bu rivayetlerden birine göre bu talebeler kalplerinin tatmin olması için bir gün ders esnasında hocaları Ebû Ubeyde'den keramet talep etmiş, o da abdest alıp namaz kıldıktan sonra dua etmiş ve duayla beraber içinde buldukları mekânın üstü açılmış, daha sonra sırayla semanın bütün katları açılarak Allah'ın kudreti ve İbâzî mezhebinin kerametiyle (Kur'an'da Allah'la ilgili kullanılan) Arş temaşa edilmiştir. ⁸⁹

Cabir b. Zeyd'in (öl. 93/711-12) vefatından sonra İbâzî mezhebinin liderliğini üstlenen Ebû Ubeyde, İbâzîlerin ilk fakih ve âlimlerinden sayılmıştır. ⁹⁰ İbâzî mezhebinin Basra dışındaki bölgelerde yayılıp gelişmesinde Ebû Ubeyde'nin büyük katkısının olduğu kabul edilir. ⁹¹ Zira farklı bölgelerden gelip Ebû Ubeyde'nin Basra'da kurduğu gizli bir medresede İbâzî eğitimi alıp yetiştirilen talebeler, kendi memleketlerine veya farklı bölgelere gönderilmiş ve bunlar vasıtasıyla Mağrib, Yemen, Hadramut, Uman ve Horasan gibi muhtelif birçok bölgede İbâzîliğin yayılıp gelişmesi sağlanmıştır. ⁹² Bu talebeler daha sonra “hameletü'l-ilm” veya “nakaletü'l-ilm” ismiyle maruf olacaktır. Öyle ki İbâzî kaynaklarına göre Tahert'de Rüstemîler Devleti'nin kurucusu Abdurrahman b. Rüstem (öl. 171/787) de bu hameletü'l-ilm mensup talebelerden biridir. ⁹³

⁸⁴ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâtü'l-İbâziyye*, 2/633.

⁸⁵ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 2/214.

⁸⁶ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/171 vd.; Eттаfeyyîş, *Şerhu'n-Nîl*, 16/365.

⁸⁷ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâtü'l-İbâziyye*, 1/307.

⁸⁸ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/19.

⁸⁹ Eттаfeyyîş, *Şerhu'n-Nîl*, 14/454.

⁹⁰ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 16.

⁹¹ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 17.

⁹² Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 103.

⁹³ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/19 vd.; Ebü'l-Abbas Bedreddin Ahmed b. Saîd b. Abdülvahid Şemmâhî, *Kitâbü's-siyer*, thk. Siyâbî Ahmed b. Suud es- (Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1992), 1/124-125; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 17.

Hitta (الخطة): Hitta, Azzâbe teşkilatında üyelerin riayet etmeleri gereken kuralları ihlal etmeleri sebebiyle kişinin bir ceza olarak halkadan uzaklaştırılmasını ifade eden bir kavramdır. Aynı şekilde İbâzî mensuplarının bulunduğu beldede müntesiplerden birinin carî olan örfe muhalefet etmesi sebebiyle, yaptığı hatalı davranışa göre halktan uzaklaştırılmasını veya hak ettiği cezayı ifade etmektedir. Hitta lafzı sanki “kuralları ihlal eden ile diğer insanlar arasına bir hat çekilmesini” ihsas eden kinayeli bir kulanımdır.⁹⁴ İbâzî kaynaklar ib'âd (الابعاد), hücrân (الهجران) ve tard (الطرد) kavramalarının da hitta anlamında olduğunu belirtirler.⁹⁵

Hücrân (الهجران): Hücrân kavramı, Azzâbe teşkilatının ilk dönemlerinde ders halkasına katılan tilmîzin⁹⁶ uyulması gereken kuralları ihlal etmesi sebebiyle halkadan uzaklaştırılması veya atılmasını ifade eden; daha sonraki dönemlerde ise İbâzî mensuplarının yaşadığı beldelerde carî örf ve uygulamalara muhalefet eden kişilerin toplumdaki uzaklaştırılmasını, yalnız bırakılmasını ve kendisinden teberrî edilmesini ifade eden bir kavramdır.⁹⁷

İb'âd (الابعاد): Lügavî olarak “uzaklaştırma, kovma” anlamına gelen ib'âd lafzı istilâh olarak İbâzî mezhebine mensup birinin, inancına veya maruf örf ve aykırı olan kavâlî, fiilî veya amelî bir ihlalde bulunması sebebiyle, ehl-i salah dedikleri yetkin kimseler tarafından, kişinin yaptığı cürme göre toplumdaki uzaklaştırılmasını, yalnız bırakılmasını veya kendisinden teberrî edilerek cezalandırılmasını ifade eden bir kavramdır.⁹⁸ Özellikle Azzâbe üyelerinden bir azzâbî riayet edilmesi gereken kuralları ihlal ettiğinde, ihlalde bulunan kimse tövbe edip halini düzeltmediği sürece halkaya alınmaz, kendisiyle oturulup konuşulmaz, aynı sofrada yemeğe oturulmaz ve kendisinden teberrî edilir. Kişi ancak tövbe edip halini düzeltince ve halka üyeleri de buna kani olunca o kimse Azzâbe halkasına tekrar geri dönebilir.⁹⁹

İbâzî kaynakların kimi ib'âd ve hücrânı aynı muhtevaya sahip eş anlamlı lafızlar olarak ele alırken kimi de bu mevzuda hitta, ib'âd, hücrân ve tard lafızlarının kullanıldığını ancak hepsinin aynı anlam ve muhtevaya sahip olduğunu belirtirler.¹⁰⁰ Söz konusu cezaların takdiri veya kendisinden teberrî edilenin topluma dönüşü yahut Azzâbe özelinde üyelerden birinin halkaya geri alınması ancak yaptığı hatada ısrar etmeyerek tövbe etmesi ve halini düzeltmesiyle mümkün olur. Bu meyanda eski konuma dönüş suçun durumu ve mürtekinin ısrarına göre birkaç saat veya birkaç gün gibi kısa sürelerde

⁹⁴ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/343.

⁹⁵ Eттаfeyyiş, *Şerhu'n-Nîl*, 16/365; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/122, 2/1038.

⁹⁶ Tilmîz, bilindik anlamıyla sadece “öğrenci” anlamında olmayıp, Azzâbe teşkilatına eğitim-öğretim amacıyla yeni katılan tüm üyeler için kullanılan umûmî bir kavramdır. Günümüzde tilmîz yerine “إبرؤ” lafzı kullanılmaktadır (Bk. Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/154-155).

⁹⁷ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1038.

⁹⁸ Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 243.

⁹⁹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/122-123.

¹⁰⁰ Dercîni, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/5; Eттаfeyyiş, *Şerhu'n-Nîl*, 16/365; Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 243.

olabildiği gibi hatanın ısrarla sürdürülmesi durumunda ceza bir ömür de devam edebilmektedir.¹⁰¹

Azzâbe üyelerine verilen cezalar cürmün küçük veya büyüklüğüne göre değişmekle birlikte, her bir azzâbî halk için örnek konumunda olduğu için, halkanın ihlal edilen her kuralı için takdir edilmiş cezalardan bahsetmek mümkündür. Örneğin azzâbî yemeği mutedil ölçüler içerisinde yemelidir. Buna riayet etmeyip tıka basa karnını doyurup oburluk ederse önce uyarılır, yine de bunda ısrar ederse hıttta cezasına çarptırılır.¹⁰² Aynı şekilde belli vakitlerde icra edilen toplantılar duayla başlar, bu duadan sonra toplantıya gelenlere; gece ve öğle vaktindeki uyku saatlerine riayet etmeyenlere; derste başka şeylerle meşgul olanlara; ders ve yemek saatlerine riayet etmeyenlere yine hıttta cezası verilir.¹⁰³ Azzâbî, şayet büyük günah işler ve suçu da iki şahitle sabit olursa Azzâbe teşkilatı bu kişiden teberrî eder ve bu kimse halkın huzurunda günahını itiraf edip tövbe etmedikçe ve teşkilat da o kişinin halini düzelttiğine kani olmadıkça Azzâbe halkasına geri dönemez.¹⁰⁴

Şeyh (الشيخ): Şeyh lafzı Uman'da, ilim ehli olmasa dahi zekâ, ince anlayış, vera ve hikmet ehli kimseler için; Cezayir'in Mizab bölgesinde ise Azzâbe teşkilatı başkanı için kullanılan bir lakaptır.¹⁰⁵ Kuzey Afrika (özellikle Cerbe) bölgesindeki Berberîler, kabile büyükleri için aynı zamanda "Bâbâ Şeyh" lakabını da kullanırlar. Mizâb bölgesi İbâzîleri günümüzde de mezkûr kavramları kullanmaya devam etmektedirler.¹⁰⁶

2.3. Genel Kavramlar

Ashâbunâ (قومنا) ve Kavmunâ (صحابنا): Ashab lafzı lügavî olarak "birlikte bulunmak, arkadaşlık ve dostluk etmek" gibi anlamlara gelen "s-h-b" kökünden türeyen "صاحب" lafzının çoğul ismi olan "صُحْب" ifadesinin çoğuludur.¹⁰⁷ İslâmî literatürde Sahâbî, sahâbe ve ashab kelimeleri İslam'la birlikte çok erken dönemlerden itibaren Resûlullah *aleyhisselamı* görüp ona iman etmiş kimseler için kullanılmaya başlanmıştır.¹⁰⁸ Sahâbeyle ilgili farklı tanımlar yapılmış olmakla birlikte İbn Hacer'in (öl. 852/1448) "Sahâbî, Resûl-i Ekrem'e Müslüman olarak mülâkî olup, bu imanı üzere ölmüş olan kimsedir."¹⁰⁹ şeklindeki tanımı İslam alimleri arasında benimsenip meşhur olmuştur.

Ashâb lafzı, yukarıda ifade edilen terminolojik anlam dışında İbâzî literatürde lügavî anlamla ilişkili olarak farklı bir muhtevada kullanılmıştır. el-Ashâb lafzını İbâzî

¹⁰¹ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/5; Eттаfeyyîş, *Himyân*, 16/365.

¹⁰² Hizmetli, "İbâdilikte Azzabe", 297-298.

¹⁰³ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/174 vd.; Hizmetli, "İbâdilikte Azzabe", 296-297.

¹⁰⁴ Hizmetli, "İbâdilikte Azzabe", 294.

¹⁰⁵ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/577.

¹⁰⁶ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/91.

¹⁰⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/519.

¹⁰⁸ Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/491.

¹⁰⁹ Ebü'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, thk. Adil Ahmet Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 1/8.

müellifler mezhep literatüründe İbâzî mezhebine bağlı olan âlim ve müntesipler için kullanırlar.¹¹⁰ Söz konusu kullanım bazen izafetli olarak “ashâbunâ” şeklinde bazen de lam-ı tarifli olarak “el-ashâb” şeklinde gelebilmektedir. Onlara göre “el-ashâb” veya “ashâbunâ” ifadeleri hicri 3. asırdan beri mezhep müellifleri tarafından kullanılmaktadır.¹¹¹

İbâzî kaynaklar “ashâbuna” lafzının mukabilinde ise “kavmunâ” lafzını kullanırlar. Onlar mezkûr kavram ile çoğunlukla İslam dünyasındaki meşhur dört mezhebi veya İbâzîler dışındaki diğer Müslümanları kastederek.¹¹² Bazen de “el-Kavm” veya “kavmunâ” yerine aynı manayı kastederek “gayrunâ” kavramını da tercih etmektedirler.¹¹³ İbâzî eserlerde genellikle İbâzîlik mezhebiyle onlar dışındaki mezheplerin veya İbâzî olmayan Müslümanların yaklaşımları ele alınırken “ashâbunâ” ve “kavmunâ” kavramları birbirlerinin mukabili olarak çokça kullanılır. Bundan mütevellid İbâzî kaynakların bu terminolojik ayrıma dikkat edilerek mütalaa edilmesi ilgili alandaki araştırmalar için ehemmiyet arz etmektedir.

İsti'râz (الاستعراض): Havâric arasında çıkan temel ihtilaflardan biri kendilerinden olmayanlara karşı gösterecekleri politikayla ilgiliydi. Bir kısmı kılıç-kalkanla sert ve katılıkla hurûc etmekten yana iken bir kısmı ise daha mutedil bir tutumu savunuyordu. İsti'râz kavramı kılıç-kalkan ile katılıktan yana olan Hâricîlerin, özellikle Nafi' ibnu'l-Ezrak ve onun görüşünü destekleyenlerin, kendilerinden olmayan Müslümanların dinî inanç ve anlayışlarını sorgulamayı ifade eden bir kavramdır. Daha doğrusu Ezârika gibi grupların kendilerinden olmayanları öldürme zihniyetleri ve faaliyetleridir.¹¹⁴ Konuyla ilgili yapılan nakillere göre İbnü'l-Ezrak'ın taraftarları, karargâhlarına gelip onlardan olduğunu iddia eden kimseleri bir imtihana tabi tutmuş; bu imtihanda yanlarında bulunan esirlerden birini öldürmelerini teklif etmişlerdir. İmtihana tabi tutulan kimse şayet esiri öldürürse inancını samimiyetle ispat ettiği kabul edilmiş; şayet öldürmezse o kimse münafık ve müşrik addedilerek kendisi öldürülmüştür.¹¹⁵ İbâzîler kendilerine böyle bir fiilin isnad edilmesini kabul etmezler. Onlara göre bu konunun kendilerine isnad edilmesi cehaletten kaynaklanmaktadır çünkü isti'râz, İbâzîlikte haram addedilmiş bir uygulamadır.¹¹⁶

Usûl-i Tis'a (الاصول التسعة): Usûl-i tis'a kullanımı, İbâzî mezhebinde akidenin temel meselelerinin toplandığı dokuz esasını ifade eder. Bunlar aynı zamanda Müslümanların ihtilaf ettiği ve İbâzîlerin de kendilerine has bir yaklaşım sergiledikleri konulardır.¹¹⁷ Söz konusu usûl-i tis'a: **1)** Tevhid, **2)** Kader, **3)** Adalet, **4)** Velayet ve berâet, **5)** Emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker, **6)** Va'd ve va'îd, **7)** el-Menzile beyne'l-

¹¹⁰ Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 135; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/587.

¹¹¹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/587.

¹¹² Cehlân, *el-Fikru's-siyasî*, 138; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/588, 885.

¹¹³ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/885.

¹¹⁴ Fiğlalı, “Hâriciler”, 16/173.

¹¹⁵ Mustafa Öz, “İsti'râz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/374.

¹¹⁶ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/683.

¹¹⁷ Cennâvünî, *Kitâbü'l-vad'*, 21; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1081; Mustafa b. Muhammed Şerîfî, *Muhâdarât ve durûs fi usûli'd-din* (b.y.: y.y., 2012), 136.

menzileteyn, **8**) La menzile beyne'l-menzileteyn **9**) el-Esmâ ve ahkâm esaslarıdır.¹¹⁸ Bu konudaki çalışmalar genel itibariyle 9 ilkeden bahsetmekle beraber bu ilkelerin 8 veya 10 olduğunu ifade eden İbâzî müelliflerin de bulunduğu kaydedilmektedir.¹¹⁹ Örneğin İbâzî kelamcılardan Melşûti (öl. 5./11. yy.) konuyla ilgili eserinde söz konusu 9 esasa “el-esmâ ve’s-sıfat” diye bir madde daha ekleyerek 10’a tamamlamaktadır.¹²⁰

Kutub (القطب): İbâzî mezhebi mensuplarının İbâzî mezhebine son dönemde büyük hizmetlerde bulunan Muhammed b. Yusuf Eттаfeyyiş (1821-1914) hakkında kullandıkları bir lakaptır. Eттаfeyyiş, İbâzîler arasında âdeta bir başvuru kaynağı ve önder kabul edildiği için “imamların kutbu” anlamında “kutbü'l-eimme” lakabıyla meşhur ve maruf olmuştur.¹²¹ İbâzî kaynaklar Eттаfeyyiş nisbesinden daha çok “el-kutub” lakabını tercih ederler. Dolayısıyla mezhep müntesipleri gerek günlük hayatlarında gerekse kaynaklarında “el-kutub” lakabını kullandıklarında bununla kastettikleri Muhammed Eттаfeyyiş'tir.

Küfür (الكفر): İbâzîler, şirk veya herhangi bir kebîrenin irtikâbı sebebiyle kişinin içine düştüğü durumu, iman halinin zıttı anlamında küfür olarak kabul ederler.¹²² Onların hem inkâr etmeyi hem de imanla beraber kebîre irtikab edeni küfürle itham etmelerinin sebebi iman tanımlarıyla ilgilidir. Ehl-i sünnet, genel itibariyle iman ve amele taalluk eden esasları farklı ele almış ve “amellerin ihmali iman dairesinden çıkarmaz” yahut daha maruf bir formülasyon olan “amel imandan bir cüz değildir” hükmüne varmışken¹²³ İbâzîler ise Allah'ın söz, itikad ve fiil olarak emrettiklerinin tamamını imandan saymış; gerçek mümini, imanı söz ve kalb ile ikrar eden, dinin erkânıyla amel edip masiyetlerden kaçınan ve buna mukabil Ahiret'te kendisi için bir karşılık (ecir) olan kimse olarak tarif etmişlerdir.¹²⁴ Bu meyanda İbâzî doktrin imanın, kalbin itikadını (tasdik), dilin ikrarını ve uzuvların amelini ihtiva etmesi konusunda müttefiktir.¹²⁵ Ancak onlar dünya ahkâmının taalluku bağlamında inkâr veya şirke düşen kimse ile kebîre sebebiyle küfre nisbet edilen kimseyi birbirinden ayırırlar. Kebîre sahibinin küfrü tövbe etme ihtimali sebebiyle

¹¹⁸ Cennâvünî, *Kitâbü'l-vad'*, 21-25; Şerîfî, *Muhâdarât ve durûs*, 136-137.

¹¹⁹ Metin Yıldız, “İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları: el-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke)”, *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 169.

¹²⁰ Tebgürîn b. Dâvûd el-Melşûti, *Usûlü'd-din ev el-Usûlü'l-aşrate inde'l-İbâziyye*, thk. Venis et-Tâhir Amir (Maskat: Mektebetü'l-Ceyli'l-Vâid, 2005), 27 vd.

¹²¹ Bükeyr b Saîd A'vest, *Kutbü'l-Eimme el-Allâme Muhammed b. Yusuf Eттаfeyyiş: Hayatuh, Âsâruhu'l-Fikriyye ve Cihaduh* (Saltanatu Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1989), 62; Muhammed b. Mûsâ Bâbâammî vd., *Mu'cemu a'lami'l-İbâziyye mine'l-karni'l-evvel el-hicri ile'l-asri'l-hazır - kismu'l-mağribi'l-İslamî-* (Karâra: Cem'iyetu't-Turâs, 1999), 2/399-406; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/863.

¹²² Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/918.

¹²³ Ahmet b. Hasan b. Sinanüddin Beyazîzade, *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 97; A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelam'a Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 48.

¹²⁴ Ebû Yakub Yusuf b. İbrâhim Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan* (Saltanatu Umman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1997), 3/118-119.

¹²⁵ Ebû Muhammed Nureddin Abdullah b. Humejd Sâlimî, *Behcetü'l-Envâr*, thk. Ali b. Said b. Mes'ûd el-Gâfirî (b.y., ts.), 193; Sabir Ta'îme, *el-İbâziyye Akîdeten ve Mezheben* (Beyrut: Darü'l-Cil, 1986), 111.

ölünceye kadar bir tür izafî küfürdür, tövbe etmeden ölen ise artık ebedi azabı hak etmiş olur.¹²⁶

Küfr-i nimet (كفر النعمة): İbâzîler imanı ikrar, tasdik ve amelin bütünü olarak düşündükleri için amel eksikliğinin imandan çıkaracağı sonucuna varmışlardır. Dolayısıyla bütün amellerin yerine getirilmesi gerekir. Zira nafie veya farz olsun her taat aynı zamanda imandır.¹²⁷ Farz ameller ihmal edildiğinde iman tahakkuk etmez. Böyle bir durumdaki kişi kâfir sayılır ancak bu şirk veya dinin umdelerini inkâr etmek anlamında değil; imanın kendisine yüklediği sorumluluğu yerine getirmeme yönüyle küfür ismini hak eder ve bu durum küfr-i nimet olarak tesmiye edilir. Küfr-i nimet içindeki kimse artık Müslüman değil asî bir muvahhid olur.¹²⁸ Muvahhid kimse ise kebîre işlemiş dahi olsa kendisine dünyada Müslüman muamelesi yapılır. Örneğin kanı, malı ve ırzı korunmuştur, zarar verilemez; kadınları nikâhlanır, kestikleri yenir ve cenaze namazları kılınır.¹²⁹ Ancak Müslümanlara yakınlık bağlamında velayeti düşer ve kendisinden teberrî edilir, yaptığında ısrar edip tövbe etmeden ölürse küfür üzere öldüğü için ebedi azabı hak etmiş olur.¹³⁰ Bu küfür çeşidi için aynı zamanda küfr-i nifak, küfr-i fisk, küfr-i ef'âl gibi isimler de kullanılır.¹³¹

Küfr-i Şirk (كفر الشرك): İbâzîler, Allah'ın vahdaniyeti, âyetleri, peygamberin risâleti gibi dinin zarûriyyatından olan umdelerini ikrar ve tasdik etmeyen yahut helalini haram, haramını helal kabul eden kimsenin küfr-i şirk veya küfr-i cuhûd içinde olduğunu kabul ederler. Bu durumda olan kimselere müşrik ahkâmı uygulanır.¹³² Mezkûr durumdaki kimse dinin itikadî esaslarını ihlal ettiği için kendisine kebâir-i şirk ismi de itlak olunur.¹³³

La Menzile beyne'l-Menzileteyn (لا منزلة بين المنزلتين): İbâzîler iman ile küfür arasında başka bir konumun bulunmadığını ifade etmek için "la menzile beyne'l-menzileteyn" terkihini kullanırlar. Zira iman ile küfür veya tevhid ile şirk hareket ile sükûn yahut ölü ile diri gibi birbirine zittir. Dolayısıyla kişi ya ikrar, tasdik ve ameli yerine getirerek mümin olmuştur ya da bunları inkâr veya ihlal ederek kâfir olmuştur. Kişi imandan çıkmadan küfre giremediği gibi küfürden çıkmadan da imana giremez.¹³⁴ Ancak buradaki farklılık da lafzın delaleti açısından "el-Menzile beyne'l-Menzileteyn" esasında olduğu gibi lügavî ve lafzî bir ihtilaftan ibarettir.¹³⁵ İbâzîyye'nin "el-menzile beyne'l-menzileteyn" kullanımları özellikle kebire irtikab edene uygulanacak dünyavî ahkâmın tespitine racîdir.¹³⁶

¹²⁶ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 94; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/901-902, 921.

¹²⁷ Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî Eттаfeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, thk. Mustafa b. Nasır Vinten (Gerdaye: Neşru Cem'iyeti't-Turâs, 2001), 540.

¹²⁸ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 95-96.

¹²⁹ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 94.

¹³⁰ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/921.

¹³¹ Eттаfeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 532; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/918, 921.

¹³² A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 93-94; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/919.

¹³³ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/898.

¹³⁴ Melşûtî, *Usûlü'd-din*, 46, 123-127.

¹³⁵ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 96.

¹³⁶ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 96; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/987.

el-Menzile beyne'l-Menzileteyn (لا منزلة بين المنزلتين): İbâziyye'ye göre kebîre irtikab eden mümin ne tam anlamıyla mümin ne de tam anlamıyla müşriktir. Bu kimse imanın parçası olan ameli ihmal etmekle nifak içerisindedir. İbâzîler bu şekilde iman ile şirk arasında kalmış kimseyi dünya ahkâmı cihetinden “ameli nifak içine düşmüş münafık” olarak kabul ederler.¹³⁷ Menzile kavramının kullanımı açısından Mutezileyle aynı görüşte ancak lafzın medlulü açısından farklı düşünürler. İbâzîler Mutezilenin mürtekeb-i kebire bağlamında kullandıkları “fisk” konumunu “ameli nifak” olarak tesmiye ederler.¹³⁸ Ancak bu nifak itikadî değil amelin ihmaline taalluk eden bir nifaktır.¹³⁹ Fakat Mutezile ile İbâziyye arasındaki bu farklılık sadece lafzi bir ihtilaftan ibaret olup her iki doktrin de mezkûr kimsenin tövbe etmeden ölmesi durumunda, onu ebedi azabı hak etmiş kabul ederler.¹⁴⁰ İbâzîlerin “el-Menzile beyne'l-Menzileteyn” kavramını kullanma sebebi kebîre irtikab eden kimseyi, itikad cihetinden mümin veya müşrik kabul eden mezheplerden farklı düşünmeleridir.¹⁴¹

Mesâlik-i Din (مسالك الدين): Mesâlik-i din terkibi, İbâziyye'de ahkâm-ı diniyenin tatbik edilme yollarını ifade eden ve imamet nazariyesiyle bütünleşen bir kavramdır. İbâzîlerde mesâlik-i din olarak tesmiye edilen, dinin uygulanma yolları Zuhûr (الطهور), Difa' (الدفاع), Şîrâ (الشراء) ve Kitmân (الكتمان) olmak üzere dört tane olup şer'î ahkâm ancak bu dört yoldan biriyle tatbik edilebilir.¹⁴²

Zuhûr döneminde, Hulefâyı râşidin ve Rüstemîler zamanında olduğu gibi, Allah'ın şeriatını ve kulların hukukunu tatbik etmek âdil bir imamın elindedir.¹⁴³ Difa' döneminde İbâzî toplumunun düşmanlarına karşı savunulması, can ve mal güvenliğinin sağlanması, Abdullah b. Vehb er-Râsibî (öl. 38/658) gibi bir imama havale edilmiştir. Difa', Zuhûr ile Kitmân arası bir derece olup sadece zaruret halinde başvurulur.¹⁴⁴ İmamet vazifesi Difa' dönemiyle sınırlı olup, mezkûr dönem sona erdiğinde, vazifeyi üstlenen imamın görevi de sona erer.¹⁴⁵ Şîrâ dönemi, Ebû Bilal Mirdas b. Üdeyye (öl. 61/680) gibi, kişinin nefsinin cehennemden koru(n)mak veya cenneti ve Allah'ın rızasını kazanmak için satmasıdır. Bu dönemin tesmiyesi Tevbe 9/111'de ifade edilen “Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır.” ayetinden mülhemdir.¹⁴⁶ Kitmân dönemi ise İbâzîler zayıf oldukları ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarında, İmam Cabir b. Zeyd zamanında olduğu gibi, dinlerini gizli bir

¹³⁷ Melşûtî, *Usûlü'd-din*, 44, 114.

¹³⁸ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/988.

¹³⁹ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 2/49.

¹⁴⁰ Melşûtî, *Usûlü'd-din*, 44-45; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 93-94.

¹⁴¹ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/988.

¹⁴² Eттаfeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 13 vd.; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/488.

¹⁴³ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/6; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 111; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/658-659.

¹⁴⁴ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/377, 488.

¹⁴⁵ Eттаfeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 13; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 112.

¹⁴⁶ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 112; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/551.

şekilde, tehlike dönemi geçinceye kadar, ilan etmeksizin muhafaza etmeyi ifade eder.¹⁴⁷ Kitmân döneminin mücadelesi halk arasında mescid ve sivil toplum örgütleri aracılığıyla İslam'ın faziletlerinin yaşatılmasıdır.¹⁴⁸ İbâzîler, Kitmân dönemini Resûlullah *aleyhisselamın* ilk dönemlerindeki gizli davete teşbih ederler.¹⁴⁹

Muvahhid (الموحد): Allah'ın bir ve tek olduğunu ikrar ve tasdik etmeyi ifade eden tevhid kökünün ism-i fail formu olan muvahhid lafzını İbâzîler, genel itibariyle tevhid esaslarını kabul eden, dünyada kendisine canı, malı ve ırzı konusunda Müslüman muamelesi yapıp müşrik ahkâmı uygulanmayan kişiler için kullanırlar.¹⁵⁰ İbâzîler bu kullanımla, kendilerinden olmayan Müslümanlara karşı katı ve sert politikalar izleyen, onları kâfir, yurtlarını küfür yurdu addeden Ezârika gibi grupların yaklaşımından ayrılırlar.¹⁵¹ Mezkûr kavram, klasik İbâzî kaynaklarda aynı zamanda İbâzî olmayan Müslümanlar için de kullanılan bir kavramdır.¹⁵² Bu kullanım özellikle mürtekib-i kebîre yaklaşımlarıyla ilgilidir. Zira onlara göre kebîre işleyen kimse tövbe etmediği sürece kendisine mümin veya Müslüman denilemez, ancak tevhidin esaslarını da benimsediği için ona muvahhid denilir. Şayet mürtekib-i kebîre için Müslüman veya mümin tesmiyeleri kullanılsa dahi bu isimlerle kastedilen muvahhid ismidir.¹⁵³ Zira mezhebin görüşü “mümin” lafzının muvahhid için kullanılmayacağı yönündedir.¹⁵⁴ Çünkü gerçek mümin imanın gereklerini söz, fiil ve amel cihetinden tam olarak yerine getirendir, bunları ihlal edenlerin mümin olma vasıfları (tövbe edinceye kadar) düşmüş olur.¹⁵⁵

Mü'min (المؤمن): İbâzîlere göre mümin, Allah'ın emrettiği taatları yapan, nehyettiği davranışlardan kaçınan ve imanın gerektirdiği sıfatlara sahip olan kimsedir. Bu kimse (farzlardan birini ihlal etme veya kebîre irtikab etme gibi bir sebeple) imanın gerektirdiklerini tam anlamıyla yerine getirmediğinde “mümin” olma vasfı kendisinden düşer ancak dünyada kendisine Müslüman ahkâmı tatbik edilir.¹⁵⁶

Müslim (المسلم): Müslim lafzı genel itibariyle son dine teslimiyet göstermiş ve imanın gereklerini yerine getiren kimseler için kullanılan bir kavramdır. İbâzîler bu kavramı özellikle “İbâzî” tesmiyesinin yaygınlaşmadığı ilk dönemlerde “el-müslimun veya cemaatü'l-müslimîn” şeklinde, mezhep mensupları için kullanmışlardır. Ancak bu kullanımla mezhep dışındakilerin İslam dairesinden çıktıklarını kastetmiş olmazlar.¹⁵⁷ Mezkûr kullanım daha çok onların iman konularına olan yaklaşımlarıyla ilgilidir. Özellikle

¹⁴⁷ Dercînî, *Tabakâtü'l-meşâih*, 1/6; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/905.

¹⁴⁸ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 113.

¹⁴⁹ Nâmî, *Dirasât ani'l-İbâziyye*, 282-283.

¹⁵⁰ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 2/1056.

¹⁵¹ Ca'bîrî, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye.*, 176.

¹⁵² Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/200, 2/1056.

¹⁵³ Eттаfeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 532.

¹⁵⁴ Eттаfeyyîş, *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*, 400.

¹⁵⁵ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 3/118-119.

¹⁵⁶ A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 55; Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/73-74; A'veşt, *Dirasat İslâmiyye*, 92-96.

¹⁵⁷ Behhâz vd., *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-İbâziyye*, 1/200, 496.

kebîre konusu ve amelin imanın parçası sayılması neticesinde onlar “mümin” ve “müslim” lafızlarını imanın gereklerini yerine getirenler için; buna mukabil “muvahhid” ismini ise kendileriyle aynı yaklaşımda olmayanlar veya ameli ihlal eden kimseler için kullanmışlardır.¹⁵⁸

Velâyet ve Berâet (الولاية والبرائة): Velâyet/tevellî ve berâet/teberrî istilahları İslam Tarihi’nde zuhûr eden ilk fitne olaylarından sonra ortaya çıkmış ve özellikle Şîa ve Hâricî fırkalarının kullandığı iki kavramdır. Berâet, özellikle “kendileri gibi düşünmeyenlerden uzaklaşma, onlardan beri olma, onlarla ilişkiyi kesme” muhtevasında; velâyet ise “kendilerine yakın olanlara karşı dost olmayı” ifade etmek için kullanılmış iki kavramdır.¹⁵⁹ İbâzîler bu kavramı hem siyasi hem de dinî anlamda kullanmaktadırlar. Onlar teberrî kavramını kebîre işlemiş olanlara “kalben buğzetmek, onlar için istiğfar etmemek, âkibetleri için hayır duada bulunmamak” anlamında; tevellî kavramını ise dostluk kurma ve yakın olma durumları için kullanmaktadırlar.¹⁶⁰

Berâet veya velâyetle ilgili özellikle problemlili nokta ilgili kavramların mezhebî bir ötekileştirmeye aracı kılınmasıdır. Bu meyanda söz konusu kavramların muhatapları mezhep müntesipleri değil diğerleri olmaktadır. Dolayısıyla mezhebin yaklaşımlarıyla ters düşen sahâbîler de berâet ve velâyet sisteminden nasibini almışlardır. İbâzî müellifler genel itibarıyla Ehl-i sünnet’in sahâbe kavramı için yaptığı tanım ve muhtevaya katılırlar. Ancak onlara göre kişinin sahâbelik vasfının devam etmesi için iman ve istikametini hayatının sonuna kadar sürdürmesi gerekir ki tövbe edilmemiş bir kebîre veya fisk, sahâbîlik sıfatını düşürebilir. Dolayısıyla fitne olaylarından önce kendisinden herhangi bir fisk zuhur etmemiş bütün sahâbîler adalet sahibi kabul edilir. Ancak fitne olaylarında sonra sadece Resûlullah *aleyhisselam* ile birlikte sahip oldukları iman ve istikametini koruyanlar âdildir.¹⁶¹ Söz konusu istikameti korumamış olanlar adalet ve hürmet konusunda diğer insanlar gibidir.¹⁶²

Söz konusu yaklaşım neticesinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve fitne olaylarına dâhil olmamış bütün sahâbîler velâyete layık olup ta’dil edilecek kimselerdendir. Fitne hadisesinden sonra âdil olma vasfını koruyanlar ise Hz. Osman’a karşı hurûc edenler, Hz. Ali’yi imamete getirenler ve tahkim günü kitabullahın ikâme edilmesini talep ederek Hz. Ali’den ayrılanlardır.¹⁶³ Öyle ki Hz. Osman’a karşı kıyâmda bulunanlar Bedir’de Müslümanlara yardım etmek gibi çok önemli bir amel yapmışlardır.¹⁶⁴ Buna mukabil fitne

¹⁵⁸ Eттаfeyyîş, *Şerhu Akîdeti’t-Tevhîd*, 532.

¹⁵⁹ Mustafa Öz, “Teberri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/214-215.

¹⁶⁰ Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâtî’l-İbâziyye*, 1/100, 2/1103.

¹⁶¹ Ebû Muhammed Nureddin Abdullah b. Humejd Sâlimî, *Tal’atu’ş-şems: şerhu Şemsi’l-usûl*, ed. Abdullah Rebi (Kahire: Dârü’l-Kitabi’l-Mısriyyi, 2012), 2/66.

¹⁶² Ebû Yakub Yusuf b. İbrâhim Vercelânî, *el-Adl ve’l-insâf fî ma’rifeti usuli’l-fıkh ve’l-ihtilaf* (Saltanatu Umman: Vizâretu’t-Turâsi’l-Kavmî ve’s-Sekâfe, 1984), 1/148-150; Sâlimî, *Tal’atu’ş-şems*, 2/520-523; Behhâz vd., *Mu’cemü’l-mustalahâtî’l-İbâziyye*, 2/589.

¹⁶³ Sâlimî, *Tal’atu’ş-şems*, 2/67.

¹⁶⁴ Halîfât, *Neş’etü’l-hareketi’l-İbâziyye*, 57.

olaylarına karışmış olanlar ise ta'dil vasfını kaybetmiş olup onlar kendilerinden teberri edilecek kimselerdir. Hz. Osman, Hz. Ali, Talha, Zübeyr, Amr b. As, Muaviye b. Ebî Süfyân, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve tahkim hadisesine razı olanlar teberri edilecek kimselerdendir.¹⁶⁵ Bunlar yaptıkları sebebiyle tövbe etmiş olsalardı kendilerinden teberri edilmezdi. Örneğin Siffin ve Cemel'de âdil imama karşı savaşanlar berâete layıktırlar.¹⁶⁶ Ancak Hz. Aişe daha sonra tövbe ettiği için teberri edileceklerden değildir.¹⁶⁷ İbâzîlere göre hüküm verecek seviyede bir anlayış ve bilgiye ulaşan kimsenin fitne olaylarına karışmış kimselere karşı teberri etmesi vaciptir.¹⁶⁸ Hz. Ali tahkimi kabul etmekle imametinin meşruluğunu yitirdiği için ondan teberri etmek ve onunla savaşmak vacip olmuştur.¹⁶⁹ Bu konularda kendilerinden teberri edilmesi gerekenlerin velâyatini tasvib etmek helal değildir.¹⁷⁰

İbâzî müellifler berâet ve velâyetle ilgili akidelerine dayanarak ta'n ettikleri sahâbîlerin faziletlerinden bahseden rivayetleri ya kendi mezhep yaklaşımlarına paralel olarak tevil etmiş yahut tamamen inkâr etmeyi tercih etmişlerdir. Binâenaleyh Resûlullah *aleyhisselâmın* kendisinden sonra tâbi olunmasını istediği sahâbîler Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'dir, diğerleri değildir.¹⁷¹ Özellikle fitne hadisesinde ismi geçen sahâbîlerin faziletinden bahseden haberlerin çoğu uydurma rivayetlerdir.¹⁷² Zira bunlardan Hz. Osman onlara göre şûra ehline ittiba edip verdiği ahde vefâlı olacağını ikrar ettiğinde velayete layık olmuş fakat daha sonra yaptıklarından dolayı öldürülmeyi hak etmiştir.¹⁷³ Bu sebeple onun sahâbîliğinin düşürülmesi gerekir!¹⁷⁴ Çünkü Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in yolundan ayrılarak zillete düşmüştür.¹⁷⁵ Aynı şekilde hakem olayına kadar Hz. Ali tevelli edilecek kimselerdendir. Ona karşı savaşanlar ise ateş ehli olmaya layık olmuşlardır.¹⁷⁶ Fakat Ali b. Ebi Talib tahkim kararıyla küfre girmiş, tahkîme karşı çıkanlara savaş açarak zilleti seçmiş ve gerisin geriye dönenlerden olmuştur.¹⁷⁷

Sonuç

Mezhepler zaman zaman münferit örnekler üzerinden tenkide açık olmakla beraber bir bütün olarak değerlendirildiğinde, taassuba dönüşmeyen mezhebî teşekkül ve aidiyetlerin İslam düşünce tarihi için birer zenginlik olduğu müsellemdir. Bu bağlamda farklılık ve devinim düşüncenin gelişimi için vazgeçilmez unsurlardır. Binâenaleyh marjinal

¹⁶⁵ Ahmed Cihat Süveydan, *es-Sahâbe beyne'l-İbâziyye ve Ehli's-Sünne* (Gazze: el-Câmiatü'l-İslamiyye, Yüksek Lisans, 2015), 16.

¹⁶⁶ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/27, 28, 40, 41; Ebû Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd Sâlimî, *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî* (Uman: Mektebetü'l-İmam es-Sâlimî, 2010), 1/187.

¹⁶⁷ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/41.

¹⁶⁸ Sâlimî, *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*, 1/186.

¹⁶⁹ Halîfât, *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*, 62-63.

¹⁷⁰ Sâlimî, *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*, 1/128.

¹⁷¹ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/40.

¹⁷² Sâlimî, *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*, 1/186.

¹⁷³ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/40.

¹⁷⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Said el-Ezdî el-Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Seyyid İsmail Kâşif (Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980), 2/212.

¹⁷⁵ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/207; Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/27.

¹⁷⁶ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/41.

¹⁷⁷ Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhan*, 1/27, 41.

yaklaşımların veyahut zaman ve mekanın değişkenliğiyle alakalı örfî çözümler üzerinden bir mezhebin değerlendirilmesi isabetli mütalaalara ket vuracaktır. Dolayısıyla dinin temel esasları ve birincil kaynakları meselenin değerlendirilmesi için öncelikli kıstas olmalıdır.

İbâzîler, özellikle günümüzde, kendilerinin Hâricîlerle ilişkilendirilmesini kabul etmezler. Sünnî paradigma ise onları Hâricîlerin yaşayan mutedil kolu olarak tanımlar. Söz konusu ihtilaf, Hâricî tesmiyesinin medlulüyle ilgilidir. Çünkü Sünnîler Sıffin'den itibaren hatta Hz. Osman'ı şehit edenler de dahil ortaya çıkan ayrılıkçı grubu Hâricî olarak tesmiye ederken; İbâzîler, daha sonra aşırı görüşleriyle kendilerini ötekileştiren Ezârika gibi marjinal grupları kastederler. Bu meyanda "Muhakkime" olarak da tesmiye edilen ilk oluşumun kendi selefleri olduğunu açıkça ifade ederler. Onların Hâricîlerle özdeşleşen yaklaşım ve inançları bulunmakla birlikte, günümüzde bu durumun İslam toplumunun bütünlüğüne zarar verecek şekilde işlenmesi isabetli olmasa gerektir. Düşünce ve inançlarıyla ilgili tartışmaların entelektüel sınırlar içinde kalması doğru olandır.

İbâzîler tarih boyunca, marjinallikle özdeşleşmiş Hâricî tesmiyesinin gölgesi altında ve sınırlı sayıdaki müntesipleriyle varlıklarını devam ettirmiş ve nüfuslarına oranla zengin bir literatür ve söz konusu literatürde düşünce ve inançlarıyla zenginleştirilmiş kendilerine has bir terminoloji oluşturmuşlardır. Bu terminolojinin medlul ve muhtevaları doğru tespit edilmediğinde İbâzî düşüncesini doğru bir zeminde mütalaa etmek mümkün değildir. Bu kaygıdan mütevellid kimi İbâzî çalışmalar dahi terminoloji ekleriyle neşredilmiştir. Binâenaleyh akademik İbâzî okumalarının sağlıklı neticeler elde etmesi mezkûr terminolojiyi dikkate almasıyla yakından ilgilidir.

Kaynakça

- Ağırkaya, Güven. "Hâricî ve İbâzî Tefsire Dair Bir Literatür Denemesi". *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/2 (Aralık 2019), 1299-1334.
- Ağırkaya, Güven. "İbâzî Tefsirlerde Hâricî İzler (Himyânu'z-Zâd Örneği)". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (Aralık 2019), 565-610.
- Atar, Fahrettin. "Arîf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/360-361. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ateş, Orhan. *Günümüz Umman İbâdiyesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Ateş, Orhan. "İbâziyye Hâricî Bir Fırka Mıdır?" *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2017), 1-23.
- A'veşt, Bükeyr b Saîd. *Dirasat İslâmiyye fi'l-usûli'l-İbâziyye*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988.
- A'veşt, Bükeyr b Saîd. *Kutbü'l-Eimme el-Allâme Muhammed b. Yusuf Ettafeyyîş: Hayatuh, Âsâruhu'l-Fikriyye ve Cihaduh*. Saltanatu Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1989.
- Bâbâammî, Muhammed b. Mûsâ vd. *Mu'cemu a'lami'l-İbâziyye mine'l-karni'l-evvel el-hicri ile'l-asri'l-hazır -kısmu'l-mağribi'l-İslâmî-*. 2 Cilt. Karâra: Cem'iyetu't-Turâs, 1999.
- Bârûnî, Ebû Rebi' Süleyman. *Muhtasarı tarihi'l-İbâziyye*. Uman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1995.
- Battal, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Süleyman. *en-Nazmu'l-musta'zeb fi tefsîri garîbi elfâzi'l-mühezzeb*. thk. Mustafa Abdulhâfız Salim. 2 Cilt. Mekke: y.y., 1991.
- Behhâz, İbrâhim b. Bukeyr vd. *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-İbâziyye*. 2 Cilt. Saltanatu Umman: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Diniyye, 2001.
- Beyazîzade, Ahmet b. Hasan b. Sinanüddin. *İmam'ın Azam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: İFAV Yayınları, 4. Basım, 2014.

- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslamiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Sarmaşık Yayınları, ts.
- Ca'birî, Ferhat. *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye*. Cezayir: Cem'iyetu't-Turâs, 1991.
- Cehlân, Addûn b. Nâsir. *el-Fikru's-siyasî inde'l-İbâziyye min hileli ârâi's-Şeyh Muhammed b. Yusuf Ettafeyyiş*. Gerdaye: Cem'iyetu't-Turâs, 1990.
- Cennâvünî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. el-Hayr b. Ebi'l-Hayr. *Kitâbü'l-vad' muhtasar fi'l-usûl ve'l-fıkıh*. thk. Ebû İshak İbrâhim Ettafeyyiş. Kahire: Matbaatü'l-Fecâleti'l-Cedîde, ts.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attar. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayîn, 1987.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Kitabü't-Ta'rîfât*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1983.
- Çelik, İbrahim. "Dâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/482. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Dercînî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Saîd b. Süleymân. *Kitâbu Tabakâti'l-meşâih bi'l-Magrib*. thk. İbrahim Tallay. 2 Cilt. b.y.: y.y., 1974.
- Ebû Zekeriya, Yahya b. Ebi Bekr. *Kitâbu siyeri'l-eimme ve ahbârihim*. thk. İsmail Arabî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1982.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahâbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/491-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Ettafeyyiş, Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî. *Himyânu'z-zâd ilâ dâri'l-me'âd*. 1-15=21 Cilt. Maskat: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980.
- Ettafeyyiş, Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî. *Şerhu Akîdeti't-Tevhîd*. thk. Mustafa b. Nasır Vinten. Gerdaye: Neşru Cem'iyeti't-Turâs, 2001.
- Ettafeyyiş, Muhammed b. Yusuf el-Vehbî el-İbâzî el-Mus'âbî. *Şerhu'n-Nîl ve Şifâi'l-Alîl*. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Feth, 2. Basım, 1972.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. "Hâriciler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/169-175. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlar, 1983.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. "İbâziyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/256-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed. *el-Kâmûsu'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Halîfât, İvaz. *el-Usûlü't-târihiyye li'l-fırkatî'l-İbâziyye*. Saltanatu Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, ts.
- Halîfât, İvaz. *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâziyye*. Umman: et-Metâbiu'z-Zehabiyye, 2002.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Harekât, İbrahim. "Nefûse". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/532-533. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Hizmetli, Sabri. "İbâdilikte Azzabe". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/ (1987), 285-301.
- Hizmetli, Sabri. "İbâdilikte Velâyet ve Berâet İnancı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/ (1986), 180-204.
- İbn Ebi Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Haydarabad: Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1952.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hasen Ahmet b. Fâris b. Zekeriya el-Kazvînî er-Râzî. *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*. 6 Cilt. Daru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe*. thk. Adil Ahmet Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- İbn Manzûr, Muhammed bin Mükerrrem bin Ali Ebû'l-Fadl Cemâleddin. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1994.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b Sa'd b Meni' ez-Zühri. *et-Tabakâtü'l-kübra*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- Kalhâtî, Ebû Abdullah Muhammed b. Said el-Ezdî. *el-Keşf ve'l-Beyân*. thk. Seyyid İsmail Kâşif. 2 Cilt. Uman: Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980.

- Kefevî, Ebü'l-Beka. *el-Külliyât mu'cem fi'l-mustalahât ve'l-furûki'l-lugaviyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Kılavuz, A. Saim. *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelam'a Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 13. Basım, 2007.
- Kindî, Muhammed b. İbrahim. *Beyânu's-şer'*. 17 Cilt. Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1985.
- Lewicki, Tadeusz. "İbâdiye". *İslam Ansiklopedisi*. C. 5-2. Eskişehir: MEB Yayınları, 1997.
- Melşûtî, Tebgûrîn b. Dâvûd. *Usûlü'd-din ev el-Usûlü'l-aşrate inde'l-İbâziyye*. thk. Venis et-Tâhir Amir. Maskat: Mektebetü'l-Ceyli'l-Vâid, 2005.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemaeddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf. *Tehzîbu'l-kemâl fi esmâ'ir-ricâl*. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye: Mezheb İslâmî Mu'tedil*. Umman: Mektebetü'l-İfta, ts.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye beyne'l-firaki'l-İslâmiyye*. Gerdaye: Mektebetü'd-Dâmirî, 1987.
- Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye fi mevkibi't-tarih: el-halkatü'l-ûla neş'eti'l-mezhebi'l-İbâzî*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1964.
- Nâmî, Amr Halîfe. *Dirasât anî'l-İbâziyye*. b.y.: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2001.
- Ömer, Ahmed Muhtar. *Mu'cemü'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-mu'âsira*. 4 Cilt. Kâhire: Âlemü'l-Kutub, 2008.
- Öz, Mustafa. "Halka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/359-360. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Öz, Mustafa. "İsti'râz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/374. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Öz, Mustafa. "Kaade". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/589. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Öz, Mustafa. "Teberrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/214-215. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özcan, Esat. *Câbir b. Zeyd Hayatı, Mezhebi ve Tefsir Anlayışı*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022.
- Öznurhan, Halim. "İstilah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-1/575-576. Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Sâlimî, Ebû Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Behcetü'l-Envâr*. thk. Ali b. Said b. Mes'ûd el-Gâfirî. b.y.: y.y., ts.
- Sâlimî, Ebû Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Cevâbâtü'l-İmam es-Sâlimî*. 6 Cilt. Uman: Mektebetü'l-İmam es-Sâlimî, 2010.
- Sâlimî, Ebû Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Tal'atu's-şems: şerhu Şemsi'l-usûl*. ed. Abdullah Rebi. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kitabi'l-Mısriyyi, 2012.
- Sâlimî, Ebû Muhammed Nureddin Abdullah b. Humeyd. *Tuhfetü'l-a'yan bi-sireti ehli uman*. thk. Ebû İshak İbrâhim Etfayyîş. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü Şebâb, 2. Basım, ts.
- Siyâbî, Salim b. Hamud. *Uman abre tarih*. 4 Cilt. Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 5. Basım, 2001.
- Süveydan, Ahmed Cihat. *es-Sahâbe beyne'l-İbâziyye ve Ehli's-Sünne*. Gazze: el-Câmiatü'l-İslamiyye, Yüksek Lisans, 2015.
- Şemmâhî, Ebü'l-Abbas Bedreddin Ahmed b. Saîd b. Abdülvahid. *Kitâbü's-siyer*. thk. Siyâbî Ahmed b. Suud es-. 2 Cilt. Saltanatu Uman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1992.
- Şerîfî, Mustafa b. Muhammed. *Muhâdarât ve durûs fi usûli'd-din*. b.y.: y.y., 2012.
- Ta'îme, Sabir. *el-İbâziyye Akîdeten ve Mezheben*. Beyrut: Darü'l-Cîl, 1986.
- Talay, İbrâhim b. Muhammed. *el-İbâziyye leysû mine'l-havâric*. Gerdaye, 1996.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid. *Keşşâfû istilâhâti'l-fünûn ve'l-ülûm*. thk. Ali Dahruc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1. Basım, 1996.
- Vercelânî, Ebû Yakub Yusuf b. İbrâhim. *ed-Delil ve'l-burhan*. 3 Cilt. Saltanatu Umman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1997.
- Vercelânî, Ebû Yakub Yusuf b. İbrâhim. *el-Adl ve'l-insâf fi ma'rifeti usuli'l-fikh ve'l-ihtilaf*. 2 Cilt. Saltanatu Umman: Vizâretü't-Turâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1984.
- Yıldız, Metin. "İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları: el-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke)". *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 167-187.
- Yıldız, Metin. "Kelâmî Görüşleri Bağlamında İbâzîlerin Hâricîliği Meselesi". *Kader* 16/2 (2018), 294-318.

Zebîdî, Muhammed b. Abdirrezzak el-Hüseynî Ebü'l-Feyz Murtaza. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. Dâru'l-Hidâye, ts.

4. EDİTÖR SON KARARI

Editörlük Kararı

Ad Soyad: Abdullah DEMİR

Rol: Editör

E-posta: abdemir@ybu.edu.tr

Kurum: ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

Karar Tarihi: 13-06-2022

Yazara Not: Sn. Yazar, Çalışmanızın son metnini, hakem raporları çerçevesinde hazırlamanızı istirham ederim. Ayrıca çalışmanızın 150 kelimelik "Öz" ile 150 kelimelik "Abstract" kısmını, her biri 350-400 kelime olacak şekilde genişleterek Dosyalar sekmesinden sisteme eklemenizi rica ederim. Öz/Abstract genişletileceği için ayrıca Summary ve Özet eklenmesine gerek yoktur. Word içeriğinin şu şekilde olması beklenmektedir: Başlık *Tezden, tebliğden vb. üretilmiş ise Türkçe ve İngilizce Etik Beyan (Bk. İSNAD) ** Kaynakçadan hemen linkteki Word dosyasında yer alan etik beyan tablosu doldurulup eklenmelidir: <https://dergipark.org.tr/tr/download/journal-file/23413> Yazar Adı Kurum Bilgisi Türkçe-İngilizce (Bk. İSNAD) ORCID İngilizce Başlık Abstract Keywords Öz Anahtar Kelimeler Metin Ek Kaynakça • Metinlerde yer alan Arapça özel isimler (din, mezhep, şahıs, sûre vb), kitap adları ve kavramların yazımında Encyclopaedia of Islam'ın 3. baskısının kullanımına uyulmalıdır: <https://referenceworks.brillonline.com/browse/encyclopaedia-of-islam-3> • Tercüme metni bir dil uzmanına kontrol ettirmeniz de önem taşımaktadır. • Kullanılan eserlerin DOI numaraları bulunup kaynakçaya eklenmelidir: <https://search.crossref.org/references> • Sayı Yayın Tarihi: 20 Eylül 2022 • Son Metin Son Gönderim Tarihi: 30 Haziran 2022 * Metnin mümkün olduğunca 8.000 kelimeye çekilmeye çalışılması beklenmektedir. Bilgilerinize sunarım. Abdullah Demir Eskiye Editörü 0 539 249 77 18

Karar: Kabul Edildi